

ความรู้เรื่องเมืองไทย:

พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย ความเป็นชนชาติไทย

ชีวิต-ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม

KNOWLEDGE ABOUT THE HISTORY OF THAILAND IN TERMS OF
THE SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT,
THE PROCESS OF BECOMING THAI PEOPLE,
AND THE HISTORY OF THAI PEASANTS

ผู้วิจัย

ศรีศักร วัลลิโภดม

สุมิตร ปิติพัฒน์

ธิดา สาระยา

บรรณาธิการ

เอกวิทย์ ณ ถลาง

มาเรียม นิลพันธุ์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงศึกษาธิการ

ประจำปีงบประมาณปี ๒๕๓๗-๘

คำชี้แจงเรื่องระเบียบวิธีการวิจัยค้นคว้า

การวิจัยค้นคว้าเรื่อง ความรู้เรื่องเมืองไทย:พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย ความเป็นชนชาติไทย ชีวิต-ประวัติชาวนาสยาม ที่ปรากฏเป็นผลงานวิชาการเล่มนี้ มีลักษณะผิดแผกแตกต่างจากงานวิจัยอื่น ๆ โดยทั่วไป กล่าวคือ มีรูปแบบก่อนไปทางเป็นตำรา (Textbook) โดยเป็นการประมวลข้อสนเทศ ความรู้ ความคิด ความเห็น การพิสูจน์ตามหลักวิชา รวมถึงการให้ข้อสันนิษฐานโดยอาศัยข้อมูล-ความรู้และข้อมูลของหลายศาสตร์ที่ต้องพึ่งพากันได้แก่ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ชาติพันธุ์วรรณา มานุษยวิทยา คติชนวิทยา ภาษาศาสตร์ ธรณีวิทยา รวมไปถึงบางแง่มุมทางภูมิรัฐศาสตร์ และเศรษฐกิจการเมือง ที่จัดว่าเป็นลักษณะเด่นของข้อเขียนของท่านผู้รู้ทั้งสามก็ได้แก่การวิเคราะห์ตีความใหม่จนได้ความหมายและความเข้าใจใหม่ในทางวิชาการที่บางครั้งพลิกความเข้าใจเดิม ๆ เป็นอันมาก ตรงนี้แหละที่มีคุณค่าควรสนใจเป็นพิเศษ

ในฐานะบรรณาธิการที่ทำหน้าที่ประสานงานมาตั้งแต่ต้น ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสชี้แจง ณ ที่นี้ว่า ในระเบียบวิธีการวิจัย คณะผู้วิจัยไม่ได้มีความประสงค์มาตั้งแต่ต้นที่จะตั้งหัวข้อหรือคำถามหลักในเรื่องการวิจัย แล้วรวบรวมข้อมูลทั้งปฐมภูมิทุติยภูมิมาวิเคราะห์หรืออภิปรายเพื่อหาข้อสรุปยุติเป็นประเด็น ๆ ไป เหมือนงานวิจัยทั่วไปที่คุ้นเคยกันมาในแวดวงวิชาการ ด้วยเห็นว่างานวิจัยพื้นฐานเช่นนั้น ผู้วิจัยทั้งสามท่านได้ทำอยู่แล้วเป็นปกติในสาขาวิชาที่ท่านสันถุดตลอดเวลาอันยาวนานหลายทศวรรษ งานวิจัยค้นคว้าครั้งนี้มีเจตจำนงชัดเจนตั้งแต่ต้นให้ผู้รู้ทั้งสามท่านได้เรียบเรียงเรื่องที่ท่านสืบค้นอย่างต่อเนื่องอยู่แล้วในทางวิชาการโดยอาศัยหลักพฤติวิทยาการเป็นกรอบพิจารณาข้อสนเทศต่าง ๆ ที่สรรหามา แล้วบอกเล่าไว้เป็นลายลักษณ์โดยอิสระตามแนววิเคราะห์และความคิดเห็นของนักวิชาการระดับนำของท่านเป็นสำคัญ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือได้ว่าเป็นการเปิดเวทีให้ทั้งสามท่านค้นเอาความรู้ ความเข้าใจและหลักวิชาที่ได้สั่งสมไว้ในตัวท่านออกมาเป็นสารัตถะ รวมถึงการวิเคราะห์ตีความของท่านเองเพื่อให้ผู้ใฝ่รู้หลายระดับได้รับประโยชน์โดยตรงจากการอ่านงานของท่านมากกว่าจะให้เพียงรายงานวิจัยธรรมดา ๆ

จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า วิธีการดังกล่าวข้างต้นจะมีประโยชน์และเป็นที่ยอมรับนับถือได้ถึงความเหมาะสมกับวุฒิภาวะ ความรอบรู้ และความเชี่ยวชาญของผู้รู้ระดับนี้

เอกวิทย์ ณ ถลาง
ผู้ประสานงานการวิจัย

คำนำ

ยุคนี้เป็นยุคที่สังคมไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงแนวทางการหลักก็คือการกลับมาเป็น "ไท" ทุกด้านของชีวิต ทั้งนี้เพราะเราได้รับบทเรียนทางเศรษฐกิจการเมืองอันรุนแรงและซับซ้อนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน การกลับมาตั้งหลักเป็นไทอย่างมีศักดิ์ศรีจำเป็นต้องรู้เท่าทันโลกและรู้จักตัวเอง สังคมของเราเองอย่างถึงแก่นประกอบกัน

ในความพยายามที่จะรู้จักตัวเองให้ถูกถ้วนแม่นยำตรงตามความเป็นจริง จำเป็นต้องอาศัยสติปัญญา ความสามารถของผู้รู้หลาย ๆ สาขาประกอบกัน เป็นที่น่ายินดีไว้ในกระบวนการแสวงหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบ้านเมืองเราในครั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้จัดสรรเงินทุนวิจัยค้ำค้ำให้คณะบุคคลทำการวิจัยค้ำค้ำและเรียบเรียงเรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมไทย ผู้รู้คณะนี้ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม รองศาสตราจารย์ ดร. ธิดา สารชะยา และรองศาสตราจารย์ สุมิตร ปิติพัฒน์ โดยมีข้าพเจ้าเป็นผู้ประสานงาน ทั้งสามท่านเป็นนักวิชาการชั้นแนวหน้าและเป็นนักคิดที่ลุ่มลึก มีผลงานวิจัยค้ำค้ำปรากฏเป็นที่รับรู้และชื่นชมในแวดวงวิชาการเป็นอันมาก ในการทำงานครั้งนี้ เราได้ถือหลักให้แต่ละท่านมีอิสระเสรีในการค้ำค้ำเรียบเรียงอย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าเพียงแต่อำนวยความสะดวกเบื้องต้นแล้วเก็บเกี่ยวเอาผลงานของท่านทั้งสามมานำเสนอเผยแพร่เป็นรูปเล่มดังปรากฏอยู่

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เราได้ตกลงหลักการเบื้องต้นว่าจะใช้วิธี สหวิทยาการ (multi-disciplinary approach) ของศาสตร์หลายแขนงที่ต้องพึ่งพากันในการศึกษาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ศาสตร์เหล่านี้ได้แก่ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์ นิเวศวิทยา ภาษาศาสตร์ รัฐศาสตร์ เป็นอาทิ ผลปรากฏเป็นที่น่าพอใจยิ่งว่าท่านผู้ค้ำค้ำได้บรรลุถึงการวิเคราะห์ตีความใหม่ ๆ เสนอต่อวงวิชาการของไทยและของโลก พร้อมกันนั้นก็ให้ความรู้ความเข้าใจใหม่ ๆ แก่คนทั่วไปเกี่ยวกับบ้านเมือง ผู้คน และสังคมของเราในแนวทางและลีลาที่แตกต่างจากการศึกษาค้นคว้าแนวอนุรักษนิยมเดิม ๆ

ที่ข้าพเจ้าเห็นว่ามีคุณค่ายิ่งคือ การได้รู้ถึงพัฒนาการของกลุ่มชนต่างชาติพันธุ์ในอาณาบริเวณอุษาคเนย์ที่ได้หล่อหลอมรวมสมัครสมานเป็นสยามประเทศและเป็นประเทศไทยอย่างทุกวันนี้ รวมทั้งได้เข้าใจว่าปัจจุบันเรากำลังเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์-

ต่าง ๆ มีที่มาที่ไปอย่างไร นอกจากนั้นยังได้เข้าใจมุมมองทางวิชาการด้านเชื้อชาติ ด้านภาษา ด้านการเมือง และด้านวัฒนธรรม อีกทั้งได้เข้าใจประวัติศาสตร์ของชาวนาไทยที่ผ่านร้อนผ่านหนาวมาหลายยุคสมัยและยังคงเป็น "เบียดเบียน" ที่ยังจะต้องดิ้นรนต่อสู้ต่อไปเพียงไร ความรู้ความเข้าใจเหล่านี้ ข้าพเจ้าเห็นชัดว่าเป็นแนววิเคราะห์พัฒนาการของสังคมประชาชาติไทยที่แตกต่างจากความรู้ความเข้าใจเดิม ๆ ที่ออกจะคับแคบเกินไป และยังมีปมปริศนาอยู่อีกมาก อย่างไรก็ตาม ผลงานของนักวิชาการทั้งสามท่านนี้ ยังต้องการการตรวจสอบวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปเป็นธรรมดา และการเป็นเช่นนั้น ต้องถือว่าเป็นความเจริญเติบโตทางปัญญาของสังคมไทยที่ควรสนับสนุนยิ่งนัก

งานวิจัยค้นคว้าเรียบเรียงครั้งนี้มีเนื้อความสามเรื่อง เป็นอิสระแก่กัน คือ ท่านอาจารย์ศรีศักดิ์ เรียบเรียงเรื่อง พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมไทย ท่านอาจารย์สุมิตร เรียบเรียงเรื่อง ความเป็นคนไทย และท่านอาจารย์ธิดา เรียบเรียงเรื่อง ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม โดยข้าพเจ้าขอตั้งชื่อรวมเพื่อให้ครอบคลุมและเป็นการประมวลเรื่องทั้งสามเข้าไว้ด้วยกันว่า ความรู้เรื่องเมืองไทย

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ทั้งผู้รู้ในวงวิชาการ ผู้อ่าน ผู้สนใจทั่วไป รวมถึงนิสิตนักศึกษาและเยาวชนของชาติ จะได้รับความรู้ความเข้าใจจากผลงานของท่านทั้งสามเป็นอย่างดี และจุดประกายให้ติดตามศึกษา วิพากษ์วิจารณ์ เพื่อความมั่งคั่งทางปัญญาในการรู้จักบ้านเมือง ชีวิตของคนแห่งสังคมของเราให้มากยิ่งขึ้นสืบไป

ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติที่ได้สนับสนุนให้เกิดผลงานนี้ หลังจากการ "รอคอย" มาเป็นเวลานานพอสมควร ขอขอบคุณท่านอาจารย์ผู้รู้ทั้งสามท่าน และ ดร. มาเรียม นิลพันธุ์ ที่ได้สละเวลาปลีกตัวจากภาระปกติที่หนักอยู่แล้วมาศึกษาและเรียบเรียงงานชิ้นนี้จนเป็นผลสำเร็จในที่สุด

กันยายน ๒๕๔๒

เอกวิทย์ ฤ ฤกลาง
บรรณาธิการ

บทคัดย่อ

งานวิจัยค้นคว้าเรื่อง: ความรู้เรื่องเมืองไทย: พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย

ความเป็นชนชาติไทย ชีวิต-ประวัติศาสตร์ชาวสยาม

โดย : ศรีศักร วัลลิโภดม สุมิตร ปิติพัฒน์ ธิดา สาระยา

ในงานวิจัยค้นคว้าเรื่องนี้ นักวิชาการสามท่าน ได้ศึกษาค้นคว้าในรูปสหวิทยาการ เพื่ออธิบายพัฒนาการของสังคมไทยใน ๓ หัวข้อหลัก โดยอาศัยความรู้ที่ทั้งสามท่านได้วิจัย ค้นคว้ามาตลอดเวลา สารสำคัญมีดังนี้

ก. รศ. ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ค้นคว้าและประมวลวิวัฒนาการของสังคมในย่าน อุษาคเนย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มาจนถึงการเกิดขึ้นของรัฐต่าง ๆ ในแคว้นสุวรรณภูมิ การปรากฏตัวของคนไทยและการเกิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย อโยธยา และอื่น ๆ ตลอดจนมาถึง กรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ การติดต่อกับสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ ทางตะวันตกและตะวันออก การล่าอาณานิคมทางการเมืองและเศรษฐกิจของฝรั่งที่มีผลกระทบต่อสังคมไทยทั้งหมดที่ทำให้เห็น ความต่อเนื่องและพลวัตของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากการค้นคว้าเรียบเรียงประวัติศาสตร์ ไทยในแนวอนุรักษ์ มีการวิเคราะห์ตีความจากข้อมูลใหม่หลักฐานใหม่ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา ภูมิรัฐศาสตร์ และให้ความเห็นแตกต่างจากนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการไทยอื่น ๆ ทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงความเคลื่อนไหวของสังคมไทยในภาพรวม เห็นความ ล่มสลาย การเกิดใหม่ เห็นบทบาทของประชาชนที่ประกอบด้วยชาติพันธุ์ต่าง ๆ และเห็นเหตุ บังคับที่ส่งผล ความต่อเนื่องของชีวิตคนในเมืองไทยเป็นภาพรวม จนถึงยุคปัจจุบันที่มีการเปิดเสรี ทางเศรษฐกิจในประชาคมโลก และชี้ให้เห็นปัญหาของบ้านเมืองโดยรวมที่ช่วยให้เข้าใจความ สลับซับซ้อนของสังคมไทยปัจจุบัน

ข. รศ. สุมิตร ปิติพัฒน์ ค้นคว้าและเรียบเรียง เรื่องความเป็นชนชาติไทย โดย พิจารณาจาก มิติทางเชื้อชาติที่ผสมกลมกลืนกันหลายเชื้อชาติ, มิติทางภาษาที่มีหลายภาษา แต่มีภาษาไทยเป็นหลักในการหลอมรวมคนทั้งหลายเข้าด้วยกัน, มิติทางการเมืองหลายยุคหลาย สมัย ที่มีพัฒนาการมาเป็นรัฐไทยและคนไทยปัจจุบัน และสุดท้ายคือมิติทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ หลายลักษณะ แต่ได้ผสมกลมกลืนกัน มีอยู่ทั้งความหลากหลายและความคล้ายคลึงภายใต้ สำเนียงร่วมในความเป็นไทยร่วมกัน

ค. รศ. ดร. ธิดา สาระยา ได้เรียบเรียงประวัติศาสตร์ชาวนาสยามในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยวิเคราะห์ลักษณะสังคมชาวนา วิวัฒนาการของการปลูกข้าวในสยามประเทศโดยแบ่งเป็นยุคสมัยต่าง ๆ จนถึงยุคที่สยามส่งข้าวเป็นสินค้าออกสู่ตลาดโลก วิเคราะห์วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์สู่ความเป็นชาวนาในสังคมสยามใหม่ รวมถึงได้ชี้ให้เห็นวิวัฒนาการของการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน,ระบบชนชั้นทางสังคมและให้ความเห็นเกี่ยวกับวิธีการต่อสู้และวิพากกรรมของชาวนาไทยที่ยังคงดำเนินอยู่ต่อไป

ABSTRACT

Title : Knowledge about the History of Thailand in terms of the Socio-cultural Development, the Process of Becoming Thai People, and the History of Thai Peasants

Researchers : Srisakra Vallibhotama, Sumitr Pitiphat, and Dhida Saraya

This research project is composed with three main parts. Each of which, though written autonomously, is highly related to one another.

In the first part, Srisakra explores the socio-cultural development of multi-ethnic groups throughout Thailand from the dawn of history to the modern day Siam. With the application of the newly discovered archaeological evidences combined with the historical / anthropological approach, the migration of the highly debated "Thai" race and the formation of the early states have been reinterpreted as the result of an extensive far-distant trading and the economic expansion from Southern China in search of the forest products and the needed minerals especially bronze and irons. He gradually takes us through the rise and fall of the kingdoms of Sukhothai, Ayutthaya and Thonburi and enters the present period of Rattanakosin, with the analytical view that shade the light to the understanding of the complexity of a modern day Thailand.

Sumitr, in the second part, considers the becoming of Thai people through the dimensions of races, linguistics, politics and culture. Amid the diversity of languages, the Tai language has the greatest potential of uniting the people of diverse groups with different socio-cultural backgrounds.

In Dhida's part, the history of Thai peasants in various localities, the changes in the mode of production from subsistence farming to export orientation as well as the becoming of Thai peasants in "new Siam" era have been thoroughly discussed. The analysis also shades light to the understanding of how social classes have evolved through time. With these changes, the socio-economic condition of the Thai farmers continues to freeze at the rock bottom of the society, mostly deprived from the right of land and of controlling the price of their own produce.

สารบัญ

	หน้า
ส่วนที่หนึ่ง พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย	๑
โดย ศรีสักร วัลลิโภดม	
ความนำ	๑
๑. การปรับตัวของกลุ่มชนกับสภาพแวดล้อมในดินแดนประเทศไทย	๓
๒. การสังสรรค์ทางเศรษฐกิจและสังคมกับภายนอก ที่ทำให้เกิดพัฒนาการทางการเมืองและวัฒนธรรม	๑๐
๓. การเป็นคนไทยและชาติไทย	๓๒
๔. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมในราชอาณาจักรสยาม	๕๕
๕. สังคม-วัฒนธรรมไทย สมัยสงครามเย็น	๘๕
๖. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม สมัยโลกาภิวัตน์	๑๐๓
ส่วนที่สอง ความเป็นคนไทย : พิจารณาจากมิติด้านเชื้อชาติ	๑๑๓
ภาษา การเมือง และวัฒนธรรม	
โดย รศ. สุมิตร ปิติพัฒน์	
บทนำ	๑๑๓
๑. การพิจารณาจากด้านเชื้อชาติ	๑๑๕
๒. การพิจารณาจากด้านภาษา	๑๒๑
๓. การพิจารณาจากด้านการเมือง	๑๒๘
๔. การพิจารณาจากด้านวัฒนธรรม	๑๓๗
ส่วนที่สาม ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม	๑๔๖
โดย รศ.ธิดา สาระยา	
๑. พัฒนาการของสังคมชาวนาในสยามประเทศ	๑๔๖
๑.๑) ท้องถิ่น	๑๔๖
๑.๒) สังคมชาวนา	๑๕๐
๑.๓) การปลูกข้าวในสยามประเทศ	๑๖๑

๒. ความเป็นมาของชาวนาสยาม	๑๖๖
๒.๑) วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชาวนา	๑๖๗
๒.๒) ชาวนาในสังคมสยามใหม่	๑๗๗
๓. ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน	๑๘๕
๓.๑) วิวัฒนาการของการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน	๑๘๖
๓.๒) ชั้นสังคม (Social class) ใหม่	๑๙๘
๓.๓) ปัจฉิมลิขิต	๒๐๕

พัฒนาการทางสังคม-วัฒนธรรมไทย

ศรีศักร วัลลิโภดม

ความนำ

ทุกวันนี้ทั้งคนไทยและคนในที่อื่นเกือบทั่วโลกต่างหันมาสนใจเรื่องวัฒนธรรมกัน จึงมักมีการกล่าวขวัญกันถึงคำนี้อยู่บ่อยๆ จนบางทีดูเพื่อไปก็มี เลยทำให้เป็นที่สงสัยกันว่าเข้าใจความหมายความสำคัญของวัฒนธรรมกันอย่างไรบ้าง แต่ที่พอสังเกตเห็นสิ่งที่ทำให้สะดุดคิดได้ก็คือ ในหมู่มุสลิมไทยส่วนใหญ่แล้ว การกล่าวถึงคำว่า “วัฒนธรรม” มักเป็นการกล่าวถึงอย่างลอยๆ เหมือนอย่างที่เคยกล่าวหรือเรียกกันมาแต่สมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ประมาณร่วมสี่สิบปีมาแล้ว ซึ่งในยุคนั้นก็มีการตั้งกระทรวงวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นดูแลเรื่องวัฒนธรรมกัน แล้วมาล้มเลิกไป ตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติขึ้นมาแทนในสมัยรัฐบาลจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี เลยทำให้คำว่าวัฒนธรรมค่อยๆ เลือนหายไป แล้วมีคำว่าเศรษฐกิจเกิดขึ้นมาติดปากแทน สิ่งที่ตอกย้ำคำว่าเศรษฐกิจอยู่ตลอดเวลาเห็นจะได้แก่การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ ที่มาจนถึงปัจจุบันนี้มีทั้งหมดแปดแผนด้วยกัน และในแผนที่แปดที่ทำขึ้นไม่นานมานี้เพิ่งมีคำว่า วัฒนธรรมและการเน้นความสำคัญของวัฒนธรรมขึ้นมา ถ้าหากมองอย่างผิวเผินๆ คำว่า วัฒนธรรมในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามกับคำว่าวัฒนธรรมแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ มาจนทุกวันนี้ก็น่าจะเหมือนกัน เพราะถูกอ้างถึงหรือกล่าวถึงในลักษณะลอยๆ ด้วยกัน

แต่ทว่าแท้จริงแล้ว ความหมายแตกต่างกันมาก ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามนั้น วัฒนธรรมเป็นภาพนิ่ง เพราะมุ่งเน้นสิ่งที่เป็นศิลปวัฒนธรรมเป็นสำคัญ เป็นมรดกทางภูมิปัญญาและสิ่งที่ดั่งามของชาติบ้านเมืองและแผ่นดินที่จะต้องทำการอนุรักษ์อย่างเช่นประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ วัดวาอาราม และปราสาทราชวัง รวมทั้งบรรดาอาคารบ้านเรือนและสิ่งที่เป็นโบราณสถานวัตถุต่าง ๆ และรวมไปถึงลักษณะทางภาษาและการแต่งกายด้วย นอกจากการอนุรักษ์แล้วยังมีการแต่งตั้งคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิมาประชุมสร้างสรรคประเพณีและรูปแบบใหม่ ๆ ทางด้านศิลปกรรม และวัฒนธรรมขึ้นมาบังคับใช้ในลักษณะที่แสดงความรักชาติ หรือชาตินิยมด้วย วัฒนธรรมที่เป็นภาพนิ่งในลักษณะเช่นนี้ เรียกว่าวัฒนธรรมหลวง หรือ ประเพณีหลวง (Great tradition) เป็นวัฒนธรรมเพื่อการบูรณาการ และจะพบเห็นในสังคมที่เป็นรัฐเป็นประเทศชาติ อันเนื่องมาจากในสังคม

นั้นมีผู้คนหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์หลายอาชีพ ที่นับถือศาสนาและมีขนบธรรมเนียม ประเพณีและภาษาต่างกันอยู่ร่วมกัน ความแตกต่างกันดังกล่าวนี้ทำให้เกิดเป็นปัญหาขัดแย้ง และเป็นอุปสรรคในการมีชีวิตร่วมกันได้ จำเป็นต้องสร้างความเหมือนกันและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้น ซึ่งจะทำให้ก็ต้องจัดทำสิ่งที่สามารถสื่อสารให้เข้าใจและปฏิบัติร่วมกันได้ เช่นการใช้ภาษากลางร่วมกัน มีระบบการปกครองร่วมกัน ขนบประเพณีอย่างเดียวกัน รวมทั้งกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผน ศิลปกรรมและลักษณะทางสัญลักษณ์อื่น ๆ โดยที่ทางรัฐหรือผู้มีอำนาจในการปกครองเป็นผู้จัดทำและกำหนดขึ้น และบังคับใช้ให้ผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกันทั้งหลายปฏิบัติและยอมรับ ดังตัวอย่างการที่ จอมพล ป.พิบูลสงครามบังคับให้คนไทยต้องสวมหมวก และเลิกกินหมาก เป็นต้น

ทำนองตรงข้ามวัฒนธรรมในความหมายปัจจุบันนั้น หากจำกัดอยู่แค่การเป็นวัฒนธรรมหลวงแต่เพียงอย่างเดียว หากมองวัฒนธรรมในรูปขององค์รวมที่เป็นภาพเคลื่อนไหว (dynamic) ที่มีวัฒนธรรมสองระดับปะทะสังสรรค์กันคือ วัฒนธรรมหลวงกับวัฒนธรรมราษฎร์ หรือประเพณีราษฎร์ (Little tradition) วัฒนธรรมหลวงที่ได้พูดไปแล้วคือวัฒนธรรมในระดับบน ในขณะที่วัฒนธรรมราษฎร์เป็นวัฒนธรรมในระดับล่าง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นชีวิตวัฒนธรรม เพราะเป็นเรื่องของวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในกลุ่มต่างๆทั้งในเมืองและชนบท นั่นก็คือคนแต่ละกลุ่มแต่ละชุมชนต่างก็มีวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่จะต้องอยู่รอดร่วมกัน และวิถีชีวิตของคนแต่ละกลุ่มนั้น ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหรือสร้างขึ้นจากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในการปรับตัวเองเข้ากับสภาพแวดล้อมของถิ่นฐานที่มนุษย์ตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยและทำมาหากิน ความแตกต่างกันของท้องถิ่นและสภาพแวดล้อม จึงมีผลที่ทำให้รูปแบบทางวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นไม่เหมือนกัน ยิ่งกว่านั้นความเป็นมาทางชาติพันธุ์และประวัติศาสตร์ ก็เป็นปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้รูปแบบของวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมในท้องถิ่นแตกต่างกัน เพราะฉะนั้นความแตกต่างกันระหว่างวัฒนธรรมหลวงและวัฒนธรรมราษฎร์ จึงเป็นเรื่องระหว่างการทำให้เกิดความเหมือนกันกับความแตกต่างกัน วัฒนธรรมหลวงเป็นเรื่องของการบูรณาการคือ การสร้างให้เกิดความคล้ายคลึงกันเหมือนกันเพื่อจะได้เป็นพวกเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน ในขณะที่วัฒนธรรมราษฎร์คือสิ่งที่ดำรงความแตกต่างกัน เรื่องของวัฒนธรรมหลวงนั้นห่าง คนจึงแลเห็นแต่รูปแบบและระบบสัญลักษณ์ที่เรียกว่า ศิลปวัฒนธรรม ส่วนวัฒนธรรมราษฎร์ นั้นแลเห็นชีวิตคน หรือกลุ่มคนที่มีการปรับเปลี่ยนเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

วัฒนธรรมทั้งสองระดับนี้เป็นสิ่งที่อยู่ร่วมกันอย่างแยกกันไม่ออกในสังคมที่เป็นเมือง และเป็นรัฐ เพราะต่างก็มีหน้าที่สำคัญในการดำรงชีพและความเป็นมนุษย์ของกลุ่มชน วัฒนธรรมราษฎร์คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตร่วมกัน และปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเหมือนกัน ในขณะที่วัฒนธรรมหลวงมีหน้าที่ระงับความขัดแย้งและสร้างความเป็นอัน

หนึ่งอันเดียวกันในบรรดาชุมชนที่มีความเป็นมาทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ซึ่งต่างกัน แต่การที่จะทำความเข้าใจในเรื่องเช่นนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องอาศัยการอธิบายและพรรณนาเชิงวิวัฒนาการไม่ใช่บ่อย ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่ลอยๆ และหยุดนิ่ง หากสัมพันธ์กับบริบททางสังคม เวลาและสถานที่ โดยเฉพาะบริบททางสังคมนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่คนในสังคมสร้างขึ้นมาเพื่อมีชีวิตรอดร่วมกัน จึงเป็นของสังคมนั้นๆ หากอยู่อย่างลอยๆ หรือโดดๆ ไม่ จะต้องเป็นของสังคมหรือของคนกลุ่มนั้นกลุ่มนี้เสมอ ดังนั้นการที่จะรู้ในเรื่องพัฒนาการของวัฒนธรรม จึงเป็นเรื่องที่ต้องควบคู่ไปกับพัฒนาการทางสังคมด้วย อย่างเช่นวัฒนธรรมไทยอันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าเราเป็นคนไทยนั้น จะรู้ได้อย่างลึกซึ้งและมีความหมายก็ต่อเมื่อได้แลเห็นพัฒนาการทางสังคมที่มีมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและที่จะต่อเนื่องไปยังอนาคตด้วย นั่นก็คือต้องศึกษาในเรื่องของวิวัฒนาการนั่นเอง

ในที่นี้การศึกษาเรื่องพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทยในเชิงวิวัฒนาการก็คือการศึกษาให้เห็นถึงการปรับตัวเองของกลุ่มชนที่อยู่ในดินแดนประเทศไทยกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์มาแต่แรกเริ่ม การสร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจและสังคมกับภายนอกที่ก่อให้เกิดพัฒนาการทางการเมืองและวัฒนธรรม การเป็นคนไทยและชาติไทยและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม วิวัฒนาการของแต่ละขั้นตอนอาจกำหนดอยู่ในสองช่วงเวลาใหญ่ๆ คือ ยุคศาสนากาเมือง และยุคเศรษฐกิจการเมือง ในยุคแรกระบบความเชื่อและศาสนาเป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดอำนาจทางการเมืองที่นำไปสู่พัฒนาการทางสังคม ในขณะที่ในยุคหลัง เศรษฐกิจมีอิทธิพลที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง

๑. การปรับตัวของกลุ่มชนกับสภาพแวดล้อมในดินแดนประเทศไทย

ดินแดนประเทศไทยมีความสัมพันธ์กับการอยู่อาศัยของมนุษย์มาแล้วไม่น้อยกว่า ๓๐,๐๐๐ ปี จากการค้นคว้าและขุดค้นทางโบราณคดีของศาสตราจารย์ *ดักลาส แอนเดอร์สัน* แห่งมหาวิทยาลัยบราวน์ ประเทศสหรัฐอเมริกาและผู้ช่วยศาสตราจารย์ *ดร.พรชัย สุจิตต์* แห่งภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร พบว่าในสมัย *ไพลสโตซีน* คือราว ๓๐,๐๐๐ ปีขึ้นไป อันเป็นเวลาที่ภูเขาน้ำแข็งยังไม่ละลายที่ทำให้บริเวณคาบสมุทรลาลู ยังเชื่อมต่อไปเป็นแผ่นดินเดียวกันกับเกาะซูลาเวซีและเกาะอื่นๆ นั้น มีมนุษย์อยู่อาศัยตามถ้ำและเพิงหินในบริเวณถ้ำหลังโรงเรียน อำเภอเมืองจังหวัดกระบี่ ซึ่งเป็นเขตชายทะเลแถวอ่าวพังงาแล้ว มนุษย์เหล่านี้สามารถเดินทางไประหว่าง บริเวณตอนใต้ของประเทศไทย กับประเทศมาเลเซีย และอินโดนีเซีย แต่ในภูมิภาคอื่นของประเทศยังไม่พบหลักฐานที่มีอายุกว่า ๓๐,๐๐๐ ปี

ขึ้นไป ในทำนองตรงข้าม กลับพบร่องรอยของมนุษย์ตั้งแต่สมัย ๑๐,๐๐๐ ปีลงมาตามบริเวณ ถ้ำและธารน้ำตามเทือกเขาในบริเวณภายใน กับตามถ้ำและเขาชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะ บริเวณที่เป็นทะเลตมและป่าชายเลน หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของกลุ่มมนุษย์ ดังกล่าวนี้อีกคือ บรรดาเครื่องมือหินที่ใช้สับตัดที่เรียกว่า ไฮบิเนียน จากลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม มนุษย์ในสมัยนี้นับเนื่องอยู่ในยุคหินเก่าหรือหินกะเทาะ อันเป็น สมัยเวลาที่มนุษย์ในดินแดนประเทศไทยยังมีพัฒนาการทางเทคโนโลยีอยู่ในระดับต่ำ มีการ อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ตามป่าเขาและชายทะเล มีที่อยู่อาศัยไม่เป็นที่แน่นอน มักโยกย้าย ร่อนเร่ไปตามฤดูกาลที่อุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารและสัตว์ป่าตามธรรมชาติ ยังไม่มีความสามารถในการเพาะปลูก หรือเลี้ยงสัตว์เพื่อผลิตเป็นอาหารได้ แต่ที่สำคัญก็คือผู้คนมี จำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อยู่อาศัยและแหล่งทำมาหากิน ความอุดมสมบูรณ์ของ สัตว์และพืชพันธุ์ธัญญาหารกับการมีอยู่ของผู้คนเป็นจำนวนน้อย เป็นเหตุให้ผู้คนเหล่านี้มี อิสระและไม่เดือดร้อน ทำให้มีพัฒนาการทางเทคโนโลยีเศรษฐกิจและสังคมล่าช้า เพราะไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะคิดค้นสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมา

การมีผู้คนอยู่เป็นจำนวนน้อยและกระจายกันอยู่ตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ดังกล่าวนี้ ไม่จำกัดเฉพาะในดินแดนประเทศไทยเท่านั้น หากยังรวมถึง ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดทั้งบริเวณหมู่เกาะ คาบสมุทรมและพื้นแผ่นดินใหญ่ ทำให้เมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นเช่น เอเชียตะวันออกและเอเชียใต้ อันได้แก่จีนและอินเดีย แล้ว คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความล้าหลังทางวัฒนธรรมกว่า เพราะคนในภูมิภาคอื่นดังกล่าวที่มีจำนวนมากกว่าและมีพื้นที่ทำกินน้อยกว่านั้น มีความจำเป็นที่จะต้องคิด ค้นเทคโนโลยีและความรู้ใหม่ๆ ขึ้นมาเพื่อควบคุมสภาพแวดล้อม และสร้างความอยู่รอดร่วมกันในการดำรงชีวิต เหตุนี้ชีวิตวัฒนธรรมของคนในสมัยไฮบิเนียนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อันเป็นวัฒนธรรมในยุคหินเก่าหรือหินกะเทาะ จึงดำรงอย่างสืบเนื่องแต่ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ปีลงมาจนถึงประมาณ ๕,๐๐๐ - ๖,๐๐๐ ปีที่แล้วมา ในขณะที่คนในภูมิภาคอื่นเช่น จีนและอินเดีย ได้พัฒนาเข้าสู่สมัยหินใหม่และสมัยโลหะที่มีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์กัน แล้ว ถึงแม้ว่าสังคมมนุษย์ในดินแดนประเทศไทยและที่อื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะมีพัฒนาการเข้าสู่สมัยหินขัดอันเป็นเวลาที่ผู้คนสามารถทำการเพาะปลูกและเลี้ยง สัตว์ได้ แต่สมัยราว ๕,๐๐๐ - ๖,๐๐๐ ปีมาแล้วก็ตาม ก็มีนักวิชาการอีกเป็นจำนวนมากที่มีความเคลือบแคลงและสงสัยว่าผู้คนที่เกิดขึ้นมาในยุคนี้คือ ผู้ที่สืบเนื่องและพัฒนามาจากกลุ่ม คนในวัฒนธรรมไฮบิเนียน ที่เป็นคนในท้องถิ่นมาแต่เดิม หรือเป็นกลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายจากที่ อื่นจากภายนอกเข้ามา อย่างไรก็ตามที่นักวิชาการเป็นจำนวนมากที่เชื่อว่าในสมัยหินขัดหรือ บางทีก็เรียกว่าหินใหม่ และสมัยโลหะนั้น มีผู้คนจากภายนอกเคลื่อนย้ายเข้ามา และพวกที่ เข้ามาใหม่นี้มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีกว่า ได้กุดดินและขุดไล่ให้คนที่อยู่มาแต่เดิมออก

ไปอยู่ตามป่าเขา และพวกตนเองก็ตั้งถิ่นฐานขึ้นในบริเวณที่ราบลุ่มที่สามารถทำการเพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ได้

การอธิบายให้เห็นว่าเป็นจริงในเรื่องนี้ก็คือ การให้ความเห็นในเรื่องเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่มีหลากหลายทางด้านกายภาพ โดยแบ่งกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นมาแต่เดิมว่า คือพวกออสโตรลอยด์ (Austroloid) และนิกรอยด์ (Nigroid) พวกแรกรูปร่างสูงเพียว ผมหยัก โศก ปากหนาและผิวคล้ำ ปัจจุบันเห็นได้จากชนพื้นเมืองบางเผ่าในเกาะลังกาและพวกคนพื้นเมืองในประเทศออสเตรเลีย ในขณะที่พวกหลังมีรูปร่างเตี้ย ผิวดำ ผมหยักหยอง และมีริมฝีปากหนา พวกนี้เห็นได้จากพวกเงาะป่าซาไกที่อยู่ในคาบสมุทรมลายู และพวกชาวเกาะบางเผ่าในทะเลอันดามัน ส่วนกลุ่มคนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาใหม่นั้นคือพวกมองโกลอยด์ (Mongoloid) มาจากทางเหนือผ่านประเทศจีนลงมา ลักษณะของคนเผ่านี้ก็คือ รูปร่างสันทัด ผิวเหลือง นัยน์ตาชั้นเดียว ผมหยักตรง เป็นต้น ทั้งหลายเหล่านี้เป็นการมองผ่านจากรูปร่างลักษณะของมนุษย์เผ่าพันธุ์ต่างๆ ที่ยังแลเห็นได้จากอดีตที่ไม่ไกลและปัจจุบันทั้งสิ้น แต่จุดอ่อนในเรื่องการตีความอดีตที่ห่างไกลจากอดีตอันใกล้และปัจจุบันก็คือ ความคิดที่ว่าคนกลุ่มใหม่จากภายนอกเข้ามารุกไล่คนท้องถิ่นแต่เดิมให้ไปอยู่ในที่ชายขอบ เช่นป่าเขาจนกลายเป็นพวกล้าหลังไป จนทำให้เกิดภาพที่ว่าต่างฝ่ายต่างอยู่ไม่สังสรรค์กัน ซึ่งในความเป็นจริงเป็นเรื่องตรงข้าม ผู้คนที่มีความแตกต่างเหล่านี้ล้วนมีการสังสรรค์ระหว่างกันทั้งสิ้น การสังสรรค์ทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานที่สำคัญ และเป็นสิ่งที่นำไปสู่การสังสรรค์และความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ในที่สุดก็เกิดการผสมผสานระหว่างเผ่าพันธุ์กันขึ้น เกิดเป็นกลุ่มเหล่าที่ออกมาอีกมากมายตามท้องถิ่นและภูมิภาคต่างๆ ในช่วงเวลาต่างๆ

เพราะฉะนั้นในที่นี้แม้ว่าจะเห็นด้วยกับทฤษฎีหรือแนวคิดที่ว่า ผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่แรกเริ่มนั้นมีอยู่น้อยมาก แต่การมีจำนวนเพิ่มขึ้นนั้น เนื่องมาจากการเคลื่อนย้ายของคนจากภายนอก โดยเฉพาะจากทางเหนือเข้ามา เช่น พวกมองโกลอยด์ เป็นต้น ทว่าคนที่เข้ามาใหม่นี้หาได้มาไล่คนที่อยู่มาก่อนแล้วออกไปอยู่ในพื้นที่บริเวณชายขอบไม่ หากมีการผสมผสานกันในด้านเผ่าพันธุ์ จนอาจกล่าวได้ว่าแทบไม่มีกลุ่มชนใดหรือเผ่าพันธุ์ใดที่ไม่ผสมผสานกับเผ่าพันธุ์อื่นเลย ดังนั้นการแสวงหาคนกลุ่มใดในลักษณะที่เป็นกลุ่มเชื้อชาติ (racial group) ที่บริสุทธิ์ จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แต่ในทำนองตรงข้าม กลับเกิดกลุ่มชนที่เป็นชาติพันธุ์ (ethnic group) ขึ้นมามากมาย ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการตั้งถิ่นฐานและดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งมาช้านานหลายชั่วคน จนทำให้เกิดมีภาษาและวัฒนธรรมร่วมกัน และมีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันเผ่าเดียวกัน กลไกที่ทำให้เกิดความเป็นเผ่าพันธุ์เดียวกันที่สำคัญมีอยู่สองอย่าง อย่างแรกคือภาษาที่ใช้สื่อสารระหว่างกัน เพราะจะต้องใช้อย่างเดียวกันจึงจะสื่อกันได้ ส่วนอย่างที่สองก็คือ ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการแต่งงาน ที่เป็นสิ่งทำให้คนที่มีที่มาแตกต่างกันเกิดการผสม

ปนเปกัน บางคนอาจจะเป็นเชื้อชาติอื่นหรือเผ่าพันธุ์อื่นมาก่อน แต่เมื่อเข้ามาอยู่ในพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกันกับกลุ่มคนที่อยู่มาก่อน เกิดการแต่งงานปะปนกันและรับภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่เป็นส่วนใหญ่ในท้องถิ่น ก็จะถูกกลืนหรือปรับเปลี่ยนมาเป็นชาติพันธุ์เดียวกันของคนกลุ่มใหญ่ได้ในเวลาต่อมา ยิ่งกว่านั้นการดำรงอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ตามท้องถิ่นเหล่านี้ก็หาหยุดนิ่งไม่ มักมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่หดตัวหรือขยายตัวได้ ในลักษณะหดตัวก็คือคนกลุ่มนั้นหรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มนั้นอยู่ติดกับที่และไม่มีศักยภาพในการปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นหรือการโยกย้ายไปอยู่ในท้องถิ่นใหม่ที่มีสภาพแวดล้อมแตกต่างไปจากท้องถิ่นเดิมได้ กลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวนี้จึงมีสภาพเป็นชนเผ่าที่มักอยู่ติดที่ เป็นกลุ่มขนาดเล็กและหลายๆกลุ่มที่เดี่ยวที่สลายตัวไป หรือไม่ก็ต้องไปรวมกับกลุ่มอื่นที่เข้มแข็งกว่า ส่วนในลักษณะที่ขยายตัวนั้นก็คือ คนกลุ่มนั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งมีศักยภาพในการปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมได้ดีกว่า เช่นสามารถดูดกลืนกลุ่มอื่นให้เข้ามาเป็นพวกเดียวกับตนได้ รวมทั้งมีการขยายตัวไปตั้งรกรากในท้องถิ่นอื่นๆ อีกมากมายกลุ่มชาติพันธุ์ดังกล่าวนี้จะมีสภาพเป็นกลุ่มชนชาติไปเพราะเกิดเป็นกลุ่มใหญ่ที่ขยายตัวและเคลื่อนย้ายไปตามที่ต่างๆมากมาย

ความเป็นชนชาตินั้นอาจแลเห็นได้จากความเหมือนและความแตกต่างกันในด้านวัฒนธรรม สิ่งที่สร้างความเหมือนกันในลักษณะที่ยาวนานและยั่งยืนก็คือภาษา รองลงมาก็คือโครงสร้างทางสังคม อันได้แก่ระบบการนับญาติ การแต่งงาน และการสืบทอดมรดกเป็นสำคัญ ส่วนความแตกต่างกันนั้น ก็เนื่องมาจากการปรับตัวเข้ากับท้องถิ่นที่ต่างกัน จนทำให้ภาษาที่ใช้เหมือนกันแต่เดิมเพี้ยนเป็นภาษาถิ่นไป ดังสะท้อนให้เห็นจากสำเนียง และสำนวนในการใช้ภาษา หรือในบางแห่งโครงสร้างสังคมก็จะเปลี่ยนแปลงไปได้ เช่นจากการนับถือญาติฝ่ายแม่เป็นใหญ่มาเป็นฝ่ายพ่อแทน เป็นต้น อย่างไรก็ตามในเรื่องการศึกษาในเรื่องชนชาตินั้น การศึกษาให้แลเห็นโครงสร้างสังคมดูเป็นสิ่งที่ยาก ทำให้ต้องจำกัดอยู่เพียงการมองจากภาษาเป็นสำคัญ จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งและสับสนขึ้นเป็นประจำ เพราะมักมีผู้ออกภาษาไปปะปนกับความเป็นกลุ่มคนทางด้านการสืบเชื้อสายทางสายโลหิต ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาเรื่องชนชาติไทยที่แล้วมานั้น มักมองว่าคนไทยในดินแดนประเทศไทยคือผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่เคลื่อนย้ายจากเทือกเขาอัลไต มายังประเทศจีนแล้วต่อมาเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย สิ่งที่เป็นประจักษ์พยานในเรื่องนี้ก็คือปัจจุบันมีคนไทยหรือไทที่พูดภาษาเดียวกันอยู่นอกประเทศ เช่น ในจีนใต้ เวียดนาม พม่า และลาวมากมาย กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้นับเป็นเชื้อสายเดียวกันกับคนไทยในประเทศไทย ซึ่งเรื่องเช่นนี้ถ้าหากมองผ่านความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างสังคมของบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ในปัจจุบันแล้ว ก็อาจจะเข้าใจได้ว่า คนที่พูดภาษาไทยทั้งหลายไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นคนไทยโดยเชื้อสาย ดังเช่นคนจีนเข้ามาอยู่ในประเทศไทย พอแต่งงานกับหญิงไทยแล้วเข้ามา

อยู่ในครอบครัวของคนไทยในชุมชนของคนไทย ก็ต้องพูดภาษาไทยและปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมของคนไทย เมื่อมีลูกเต้าแม้ว่าโดยสายเลือดเป็นสิ่งผสมผสานแต่โดยชีวิตความเป็นอยู่ก็เป็นลูกของคนไทยไปเป็นต้น

อย่างไรก็ตามความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นชนเผ่ากับชนชาตินั้นก็อาจมองในมิติของเชื้อชาติได้บ้าง นั่นก็คือความเป็นเชื้อชาตินั้นอาจเกิดได้จากการที่กลุ่มมนุษย์หรือชนเผ่า ณ พื้นที่ใดที่หนึ่งดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว โดยไม่มีการติดต่อเกี่ยวพันกับผู้คนกลุ่มอื่นจากภายนอกเลย จริงอยู่ที่อาจมีการติดต่อทางเศรษฐกิจแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็นแก่ชีวิตกับคนกลุ่มอื่น แต่ไม่มีความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมต่อกัน โดยเฉพาะไม่มีการแต่งงานผสมกับคนจากภายนอก แต่แต่งงานกับสายกันเองตลอดมาก็จะมีผลทำให้กลุ่มยีนส์ในโลหิตที่เป็นตัวกำหนดรูปร่างหน้าตาของร่างกายไม่มีการเปลี่ยนแปลง จึงเป็นเหตุให้ผู้คนที่เกิดขึ้นมาในแต่ละรุ่นของกลุ่มชนมีรูปร่างหน้าตาและผิวพรรณคล้ายคลึงกันหมด อย่างเช่นพวกผู้คนพื้นเมืองในทวีปออสเตรเลีย เป็นต้น ในลักษณะเช่นนี้ก็อาจมองชนกลุ่มนั้นๆ ในลักษณะที่เป็นเชื้อชาติได้ แต่ถ้าหากว่าเป็นกลุ่มที่เรียกว่าชนชาติแล้วการจะหาลักษณะทางเชื้อชาติดังกล่าวก็เป็นเรื่องยากเพราะเป็นกลุ่มที่มีการขยายตัวและผสมผสานกับคนกลุ่มอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา จึงทำให้สิ่งที่จะกำหนดรูปแบบและลักษณะรวมกันเป็นทางด้านภาษาและวัฒนธรรมแต่เพียงอย่างเดียว ในดินแดนประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดนั้น การปรับตัวของผู้คนที่มีอยู่แต่เดิม และที่เคลื่อนย้ายเข้ามาจากภายนอกกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น มีผลทำให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นทั้งชนเผ่าและชนชาติ โดยทั่วไปแล้วชนพื้นเมืองเดิมจะมีลักษณะที่เป็นชนเผ่าอยู่ยาวนาน และไม่ต้องเปลี่ยนแปลงเท่าใด ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากมักเป็นพวกที่รู้จักสภาพแวดล้อมและธรรมชาติได้ดีกว่าพวกที่เข้ามาอยู่ใหม่ คือรู้ว่าที่ใดเหมาะสมกับการตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยและฤดูใดที่ถิ่นไหนมีอาหารอุดมสมบูรณ์ การที่ดินแดนมีผู้คนอยู่น้อยแต่อุดมไปด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหารตามธรรมชาตินั้นเป็นผลให้ผู้คนที่พื้นเมืองเดิมไม่มีความเดือดร้อนที่จะต้องแย่งกันกิน หรือต้องขวนขวายที่จะพัฒนาเทคโนโลยีเครื่องมือเครื่องใช้ และสร้างระบบเศรษฐกิจเพื่อผลิตอาหารขึ้นมาดำรงชีวิต หากยังอาศัยระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงธรรมชาติ หรือเก็บเกี่ยวจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติตามฤดูกาลอย่างเหนียวแน่น จนกลายเป็นกลุ่มทางสังคมที่ค่อนข้างหยุดนิ่ง และเป็นกลุ่มชนเผ่าเล็กๆ อยู่ตลอดเวลา ซึ่งการดำรงอยู่อย่างไม่ต้องเปลี่ยนแปลงอะไรนี้ทำให้คนในปัจจุบันที่มักมองอดีตจากสายตาดังปัจจุบัน ตำนานว่าเป็นพวกที่โง่งงล้าหลังไป อีกทั้งเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับกลุ่มชนชาติ หรือชนเผ่าที่เคลื่อนย้ายจากภายนอกเข้ามา ที่มีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีสูงกว่าถึงขั้นผลิตอาหารได้เองโดยไม่ต้องเก็บเกี่ยวจากธรรมชาติแล้ว ก็ทำให้มีมุมมองไปในทางที่ดูหมิ่นดูแคลนว่ากลุ่มคนท้องถิ่นดั้งเดิมคือ พวกต่ำต้อยไม่สามารถพัฒนาได้ จึงต้องถูกขับไล่ไปอยู่ตามชายขอบ

การมองเช่นนี้นับเป็นความเข้าใจผิดโดยแท้ เพราะในความเป็นจริงนั้น คงไม่ใช่คนกลุ่มใหม่ที่มีเทคโนโลยีดีกว่ามาขับไล่ผู้คนที่อยู่ดั้งเดิมให้ไปอยู่ตามชายขอบแต่อย่างใด ทำนองตรงข้ามกลับมีความสัมพันธ์กันในทางเศรษฐกิจในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน ยิ่งกว่านั้นผู้ที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาบางกลุ่มบางพวกก็ยังยินดีที่จะเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามบริเวณชายขอบ เช่นป่าเขา แบบกลุ่มชนที่อยู่มาแต่เดิม อย่างเช่นกลุ่มชนที่เรียกว่าพวก*ไพรโตมาเลีย*ตามหมู่เกาะที่โดยลักษณะทางเชื้อชาติแล้วเป็นพวกมองโกลอยด์เป็นต้น หรือในดินแดนประเทศไทยเราก็มีตัวอย่างเช่น พวก*ผีตอเหลือง*ซึ่งโดยรูปร่างหน้าตาและผิวพรรณแล้วก็นับเนื่องเป็นพวกมองโกลอยด์เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชนที่เกิดจากการผสมผสานกันทางการแต่งงานจนเกิดลูกหลานที่มีรูปร่างหน้าตา เส้นผมและผิวพรรณที่มีลักษณะของคนกลุ่มเก่าและกลุ่มใหม่ปะปนกัน อย่างเช่นพวก*เขม้ง* พวก*ชาวเล* เป็นต้น ทำให้เกิดเป็นกลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่างๆ มากขึ้น จนทำให้การพิจารณาแยกแยะความแตกต่างกันจากทางร่างกาย และรูปร่างหน้าตาไม่เป็นผลดี ต้องหันมาใช้ลักษณะทางวัฒนธรรมแทน คือเรื่องภาษา โดยกำหนดแบ่งกลุ่มมนุษย์ออกเป็นตระกูลภาษาใหญ่ๆ และย่อยอย่างมากมาย กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับดินแดนประเทศไทยก็มีพวก*ออสโตรเอเชียติก* พวก*ออสโตรนีเซียน*หรือ*มาลาโยโพลีนีเซียน* พวก*ไทกะได* พวก*ทิเบตโตเบอร์มัน* และพวก*ซินโนทิเบตเดียน* สองพวกหลังเป็นพวกที่โยกย้ายเข้ามาในระยะหลังๆ คือบรรดาพวกชาวเขาทั้งหลาย เช่นพวก *ม้ง* *เย้า* ซึ่งนับเนื่องในตระกูลซินโนทิเบตเดียน หรือพวก*อีก้อ* และ*มุเซอร์*ที่อยู่ในตระกูลทิเบตโตเบอร์มัน ในขณะที่พวกดั้งเดิมคือพวก *ออสโตรเอเชียติก* ซึ่งได้แก่พวก*ชาไก* พวก*มอญ* *เขมร* เป็นต้น และพวก*ออสโตรนีเซียน* ซึ่งได้แก่พวก*มาเลีย* ส่วนที่รองลงมาก็คือพวก*ไทกะได*ซึ่งได้แก่พวก*ไทย*และ*ลาว* มนุษย์ในตระกูลภาษาดังกล่าวนี้นั้นชั้นแรกน่าจะกระจายอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีนแต่บริเวณลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียงลงมา ดังเช่นผู้เชี่ยวชาญในด้านภาษาศาสตร์บางท่านเชื่อว่าภาษาในตระกูลออสโตรเอเชียติกนั้นเคยมีถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีนมาไม่น้อยกว่า ๗,๐๐๐ ปีเป็นต้น ในขณะเดียวกันก็มีนักโบราณคดีหลายท่านที่เชื่อว่าพวกที่พูดภาษาออสโตรนีเซียน หรือมาลาโยโพลีนีเซียนนั้นได้เคลื่อนย้ายจากดินแดนในประเทศจีนผ่านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ลงสู่หมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิก และกลายเป็นบรรพบุรุษของพวก*โพลีนีเซียน*ปัจจุบัน ยิ่งกว่านั้นบรรดากลุ่มชนที่พูดภาษามาเลียในประเทศมาเลเซีย อินโดนีเซีย และบรรดาหมู่เกาะใกล้เคียงก็นับเนื่องอยู่ในตระกูลภาษานี้เช่นเดียวกัน

ในด้านโบราณคดีนั้นถึงแม้ว่าจะเป็นการยอมรับกันว่า มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่อยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่*สมัยหินขัด*แล้วก็ตาม แต่หลักฐานที่แลเห็นภาพการเคลื่อนไหวอย่างชัดเจนกลับอยู่ใน*สมัยโลหะ* อันเป็นเวลาทีผู้คนทางจีนตอนใต้และคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สามารถหล่อโลหะสัมฤทธิ์มาทำเป็นเครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับได้แล้ว ถ้าจะอนุมานเป็นขั้นตอนนี้

อาจกล่าวได้ว่ามีการเคลื่อนไหวมานแต่แค่ประมาณ ๔,๐๐๐ ปีที่แล้ว พอประมาณ ๓,๕๐๐ ปี ผู้คนที่อยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็สามารถหล่อสำริดได้แล้ว เพราะปรากฏร่องรอยให้เห็นจากหลักฐานทางโบราณคดี ไม่ว่าจะเป็นในประเทศจีนตอนใต้ เวียดนามเหนือ และดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างในดินแดนประเทศไทย แต่ทว่าความรู้ในด้านการถลุงและหล่อสำริดนั้น น่าจะได้รับมาจากจีนตอนเหนือ โดยผ่านจีนตอนใต้คือ เสฉวน และยูนนานลงมา และทำให้พัฒนาการทางสังคมของผู้คนที่รับความเจริญทางเทคโนโลยีสำริดนี้แตกต่างกัน นั่นก็คือที่จีนตอนใต้มีพัฒนาการของบ้านเมืองจนเกิดเป็นรัฐขึ้นตั้งแต่ ๓,๐๐๐ ปีที่แล้วมา ซึ่งนับเนื่องเป็นพัฒนาการในยุคสำริดก็ว่าได้ ในขณะที่สังคมในเวียดนามและดินแดนประเทศไทยมีความเจริญอยู่ในระดับหมู่บ้านอิสระที่ยังไม่มีการรวมกลุ่มกันโดยมีเมืองเป็นศูนย์กลาง จนกระทั่งประมาณ ๒,๕๐๐ ปีที่ผ่านมาจึงมีพัฒนาการของชุมชนขนาดใหญ่ที่เป็นเมืองเกิดขึ้น ซึ่งก็นับเนื่องเป็นสมัยเหล็กหรือยุคเหล็กแล้ว เพราะเป็นระยะเวลาที่มีการถลุงเหล็กและทำเหล็กมาใช้เป็นเครื่องมือเป็นอาวุธ และเป็นสินค้าเพื่อการแลกเปลี่ยน

เมื่อมาถึงตรงนี้ก็อาจแลเห็นพัฒนาการของสังคมในดินแดนประเทศไทยได้ว่ามีหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานถาวรในที่ราบลุ่มเป็นสังคมหมู่บ้านที่มีอาชีพหลักในด้านสิขกรรม แต่ราว ๓,๕๐๐ ปีที่แล้วมา ผู้คนส่วนใหญ่คือผู้ที่เคลื่อนย้ายจากภายนอก คือจากประเทศจีนตอนใต้ผ่านประเทศเวียดนามเข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างในดินแดนประเทศไทย การเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานนี้หาได้ขาดการติดต่อกับถิ่นฐานบ้านเมืองเดิมไม่ หากเป็นการขยายพรมแดนทางเศรษฐกิจเข้ามา เพราะดินแดนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานนี้ไม่แต่เพียงอุดมสมบูรณ์เฉพาะแหล่งทำกินและอยู่อาศัยเท่านั้น หากยังมีความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิด ที่กลุ่มชนที่มีความก้าวหน้าทางความรู้และเทคโนโลยีจากจีนตอนใต้จะใช้เป็นประโยชน์ได้ อย่างน้อยก็มีทรัพยากรสองอย่างที่ทำให้เกิดการแสวงหาและแลกเปลี่ยนกับทางจีนตอนใต้ อันเป็นถิ่นฐานแต่เดิมได้ คือพวกแร่ธาตุ และของป่า ซึ่งทางบ้านเมืองเดิมและทางจีนเหนือต้องการ ผลที่ตามมาก็คือพัฒนาการทางสังคมและเศรษฐกิจ แต่สมัย ๒,๕๐๐ ปีลงมา คือมีผู้คนจากจีนตอนใต้เคลื่อนย้ายลงมาเพิ่มเติม เกิดความก้าวหน้าทางด้านการคมนาคมทั้งทางบกและทางทะเล รวมทั้งกลุ่มคนที่เป็นพวกค้าขายทั้งทางบกและทางทะเลขึ้น ในดินแดนประเทศไทยพัฒนาการสังคมและเศรษฐกิจดังกล่าวแลเห็นได้จากการเติบโตและขยายตัวของชุมชนเป็นบ้านเป็นเมือง หลายแห่งหลายท้องถิ่นมีผู้คนหนาแน่นและสัมพันธ์กับการถลุงโลหะธาตุอันได้แก่ทองแดงและเหล็ก โดยเฉพาะเหล็กนั้นมีพบมากมายหลายท้องถิ่นทั้งหมดทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง นับเนื่องเป็นกิจกรรมทางอุตสาหกรรม ที่บ่งชี้ว่าพัฒนาการบ้านเมืองในยุคนี้ หาได้มีพื้นฐานอยู่กับการทำสิขกรรมเช่นการปลูกข้าวเป็นอาชีพ

หลักไม่ ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีหลายท่านให้คำอธิบายว่าการถลุงเหล็กและการนำเหล็กมาใช้ในนั้นน่าจะได้อิทธิพลมาจากอินเดียเพราะเหล็กดูเป็นของแปลกใหม่ สำหรับจีนและจีนตอนใต้ อีกทั้งในขณะเดียวกันก็พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สัมพันธ์กับอินเดียหลายอย่างแต่สมัย ๒,๕๐๐ ปีลงมา

๒. การสังสรรค์ทางเศรษฐกิจและสังคมกับภายนอก ที่ทำให้เกิดพัฒนาการทางการเมืองและวัฒนธรรม

การเติบโตทางสังคมแต่สมัย ๒,๕๐๐ ปีลงมาหรืออีกนัยหนึ่งสมัยเหล็กนั้นคือการขยายตัวของชุมชนหมู่บ้านอิสระมาเป็นกลุ่มของบ้านและเมือง แต่ละเมืองก็มีหัวหน้าผู้ปกครอง และสาเหตุของการขยายตัวนั้นไม่ได้มาจากการรุกรานทำนาแต่อย่างใด หากเกิดจากการสังสรรค์กับภายนอกทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ในด้านเศรษฐกิจนั้นพบว่ามี การขยายพรมแดนทางเศรษฐกิจเข้าไปตามพื้นที่ป่าเขาอันเป็นที่อยู่ของกลุ่มชนบนที่สูง เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าป่าและแร่ธาตุกับสินค้าจำเป็นและสินค้าฟุ่มเฟือยจากแหล่งที่เป็นชุมชนบ้านเมือง ซึ่งการแลกเปลี่ยนดังกล่าวนี้เป็นผลทำให้เกิดเส้นทางการค้าและคมนาคมจากราบไปสู่ที่สูงตามป่าเขา ลักษณะเช่นนี้แลเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่มีการค้นพบอยู่เรื่อยๆ ในปัจจุบัน ดังเช่นในหุบเขาในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีผู้ค้นพบถ้ำบนหน้าผาที่เป็นสุสานของคนโบราณ มีโลงศพรูปร่างคล้ายเรือที่ขุดจากต้นซุงมากมาย ภายในโลงศพพบโครงกระดูกและยังพบพวกเครื่องประดับเช่น ลูกปัดทำด้วยหินและแก้ว พบกำไลสำริดและเครื่องมือเหล็ก ในขณะที่เบื้องล่างในหุบเขาพบเนินดินที่อยู่อาศัยของคนที่มีเศษภาชนะดินเผา เครื่องประดับสำริด ลูกปัดแก้วและหินสีรวมทั้งเครื่องมือเหล็กที่ได้มาจากการแลกเปลี่ยนสินค้าป่าและแร่ธาตุกับภายนอก บริเวณลุ่มน้ำแควน้อยในเขตตำบลบ้านแก้ว อำเภอเมือง และเลยขึ้นไปตามลำแม่น้ำจนถึงเขตอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี นักโบราณคดีขุดพบโครงกระดูกมนุษย์ที่มีอาวุธและเครื่องประดับที่ทำด้วยสำริด ในเขตเมืองสิงห์ และที่ถ้ำองบะซึ่งอยู่เหนือน้ำขึ้นไปพบโลงศพรูเรือที่ทำจากท่อนซุง พบกลองสำริดแบบวัฒนธรรมดองซอนที่มาจากเวียดนามเหนืออันเป็นของที่นับเนื่องในยุคเหล็ก สิ่งของเหล่านี้นับเป็นสมบัติของคนตายที่อยู่ในบริเวณชายขอบหรือบริเวณที่สูงที่มีการแลกเปลี่ยนกับคนบนพื้นราบในลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนอย่างสม่ำเสมอ โดยมีเส้นทางคมนาคมที่แสดงให้เห็นจากแหล่งโบราณคดีเป็นจุดๆ ไป เมืองสิงห์ริมแม่น้ำแควน้อยนับเนื่องเป็นแหล่งชุมชนทางคมนาคมที่มีมาแต่สมัยยุคเหล็กอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ก็เกิดเป็นเมืองขึ้น ในขณะที่บริเวณรอบทะเล

สาบจอมบึงในเขตจังหวัดราชบุรีเคยเป็นแหล่งชุมชนชนบทที่ราบลุ่ม ก่อนที่จะเกิดเมืองคูบัว และเมืองราชบุรี

อีกแหล่งหนึ่งที่เพิ่งพบไม่นานมานี้ก็คือ บริเวณเขาต้นน้ำแม่ลำพันในเขต ตำบลดิ่งชั้น อำเภอบ้านด่านลานหอย จังหวัดสุโขทัย เป็นบริเวณที่เป็นเหมืองแร่เหล็ก มีผู้ขึ้นไปทำการขุดเหล็ก ถลุงเหล็ก และทำแหล่งอุตสาหกรรมทำเครื่องมือเหล็กและทำลูกบิดแก้ว และดินเผา จนเป็นบริเวณใหญ่เป็นแหล่งโบราณคดีที่นับเนื่องแต่ยุคเหล็กมาจนถึงสมัยทวารวดี เป็นแหล่งที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางการคมนาคมที่เมืองสุโขทัย และแสดงให้เห็นว่า พัฒนาการของเมืองสุโขทัยนั้นมีที่มาและสัมพันธ์กับแหล่งแร่ธาตุและของป่าในบริเวณต้นน้ำแม่ลำพันมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยทวารวดีแล้ว โดยเฉพาะในสมัยทวารวดีนั้น เส้นทางการค้าและสถานการค้าแลเห็นได้จากการพบแหล่งโบราณคดีที่มีเหรียญเงินตราศรีวิชัยเป็นหลักฐาน เมืองละโว้หรือลพบุรีเองก็เป็นเมืองที่เกิดมาจากศูนย์กลางคมนาคมแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับบรรดาแหล่งโลหะธาตุและชุมชนที่ถลุงโลหะโดยเฉพาะทองแดงบริเวณเทือกเขาวงพระจันทร์ในเขตอำเภอโคกสำโรง

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบแหล่งแร่ทองแดงที่ภูไล่่น อำเภอสองดาว จังหวัดเลย เป็นภูเขายูริมแม่น้ำโขงมีอายุประมาณ ๒,๕๐๐ ปีลงมา ในขณะที่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสงคราม แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี พบชุมชนขนาดใหญ่ที่มีกิจกรรมถลุงเหล็กและทำเกลือเป็นจำนวนมาก ชุมชนเหล่านี้ล้วนมีพัฒนาการในการควบคุมน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของคนเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดรูปแบบและเครือข่ายของชุมชนที่มีคูน้ำล้อมรอบ มีแหล่งเก็บน้ำและแนวเขื่อนคันดินเพื่อการชลประทานมากมาย ลักษณะทั้งหลายเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นพัฒนาการของชุมชนเป็นบ้านเมืองอย่างชัดเจนแต่ราว ๒,๕๐๐ ปีลงมาอย่างชัดเจน ในขณะที่เดียวกันก็มีหลายชุมชนที่แสดงให้เห็นว่าเป็นศูนย์กลางการคมนาคมที่มีการติดต่อกับภายนอก เช่น บ้านเชียงในเขตอำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานีที่พบโบราณวัตถุหลายชนิดที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับจีนตอนใต้และเวียดนามเหนือ และจากบ้านเมืองโพ้นทะเล ยกตัวอย่างเช่น เครื่องประดับสำริดและเครื่องมือสำริด มีหลายอย่างที่รวมสมัยเดียวกันกับวัฒนธรรมดองซอนในประเทศเวียดนาม พบเปลือกหอยทะเลที่มีผู้นำมาเป็นเครื่องประดับที่แสดงให้เห็นว่าผ่านเข้ามาจากทางเวียดนาม ยิ่งกว่านั้นพบลูกบิดแก้วสีน้ำเงินและลูกบิดหินสีที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอินเดียแต่สมัย ๒,๕๐๐ ปีลงมา แต่สิ่งที่ดูเด่นชัดกว่าเพื่อนในเรื่องของการติดต่อกับภายนอกเห็นจะได้แก่ บริเวณทุ่งสัมฤทธิ์ในเขตอำเภอยางชุมน้อย จังหวัดนครราชสีมา ที่นักโบราณคดีไทยขุดพบตุ๊กตาดินเผารูปม้าในหลุมศพคนโบราณที่มีอายุแต่ ๒,๕๐๐ ปีลงมา ซึ่งเป็นสิ่งสอดคล้องกันกับการขุดพบชิ้นส่วนกระดูกม้าในเขตตำบลโตนด อำเภอโนนสูง ที่แสดงให้เห็นว่ามีม้าซึ่งไม่ใช่สัตว์พื้นเมืองในแถบนี้ อยู่ ม้าและลาเป็นสัตว์พาหนะสำหรับการค้าระยะไกล จึงน่าจะเป็นสิ่ง

แสดงให้เห็นสถานภาพของการติดต่อทางบกระหว่างที่ราบสูงโคราชสมัยก่อนประวัติศาสตร์กับดินแดนที่ห่างไกล เช่นทางเวียดนามและจีนตอนใต้อย่างชัดเจน

การขยายตัวทางการค้าและพรมแดนทางเศรษฐกิจทั้งภายในประเทศกับภายนอกประเทศดังกล่าวนี้ยังเป็นสิ่งนำมาซึ่งการเคลื่อนย้ายของผู้คนจากภายนอก โดยเฉพาะจากจีนตอนใต้และเวียดนามเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในประเทศอย่างต่อเนื่อง ทั้งทางบกและทางทะเล อย่างเช่นในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูล-ชีตอนล่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบแหล่งชุมชนโบราณที่เป็นบ้านและเมืองมากมายที่นอกจากสัมพันธ์กับการถลุงเหล็กอย่างเป็นทางการทางอุตสาหกรรมแล้ว ยังพบประเพณีการฝังศพครั้งที่สองหรือฝังกระดูกใส่หม้อไหมาแทนที่การฝังศพแบบใส่โลงที่เป็นประเพณีท้องถิ่นแต่เดิม ซึ่งเป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่ามีคนกลุ่มใหม่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ประเพณีการทำศพแบบฝังหม้อกระดูกดังกล่าวนี้ พบมากตามชุมชนมนุษย์ที่อยู่ตามแถบชายฝั่งทะเลตั้งแต่จีนตอนใต้ เวียดนามและตามหมู่เกาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั่วไป แต่เมื่อมีการศึกษาเปรียบเทียบแล้วเห็นว่าประเพณีทำศพแบบฝังหม้อกระดูกนี้ ดูคล้ายคลึงกับการฝังหม้อกระดูกของกลุ่มคนที่อยู่ในเขตเวียดนามกลางที่อยู่ในวัฒนธรรมชาหวินมากกว่าที่อื่น ความเป็นไปได้นี้ยังแลเห็นได้จากความใกล้ชิดกันในด้านทางภูมิศาสตร์อีกด้วย นั่นก็คือดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงทั้งฝั่งไทยและลาวนั้น มีเทือกเขาขวางกั้นออกจากที่ราบชายทะเลในประเทศเวียดนาม มีเส้นทางที่ผ่านสันปันน้ำมาตามช่องเขาและต้นน้ำลำธารจากฝั่งประเทศเวียดนามมายังลุ่มแม่น้ำโขงโดยไม่ยาก จึงทำให้ดินแดนภาคอีสานหรือลุ่มแม่น้ำโขงเป็นดินแดนภายใน (hinterland) ของเวียดนามไป เกิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมระหว่างผู้คนที่อยู่ในที่ราบลุ่มชายฝั่งทะเลของเวียดนาม กับกลุ่มชนชาวเผ่าพันธุ์ต่างๆ ที่อยู่บนเขาและที่สูง กับกลุ่มชนที่อยู่ในที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำโขงทั้งในประเทศลาวและไทยด้วย

การที่กล่าวว่ากลุ่มชนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในบริเวณลุ่มน้ำมูล-ชีตอนล่างในยุคเหล็กน่าจะสัมพันธ์กันกับพวกวัฒนธรรมชาหวินในเวียดนามกลางก็เพราะว่า นอกจากรูปแบบในประเพณีฝังศพคล้ายคลึงกันแล้ว พวกชาหวินเองก็หาใช้กลุ่มชนที่มีอาชีพหลักในการกสิกรรมไม่ หากเป็นพวกที่ชอบเดินทางค้าขายที่สำคัญ แม้ว่าจะยังไม่พบร่องรอยทางโบราณคดีเกี่ยวกับการเดินทางค้าขายทางบกในขณะนี้ แต่การค้าขายและการเดินทางทะเลนั้นมีหลักฐานมากมาย ผู้ที่พบร่องรอยการเดินทางค้าขายทางทะเลของพวกชาหวินก่อนเพื่อนก็คือ ศาสตราจารย์วิลเฮล จี. ไชลโฮม แห่งมหาวิทยาลัยฮาวายอิ ซึ่งเป็นนักโบราณคดีชาวอเมริกัน ไชลโฮมพบว่ามีคนกลุ่มหนึ่งที่มีอาชีพการเดินทางทะเลระหว่างพื้นแผ่นดินใหญ่กับหมู่เกาะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และตามแหล่งโบราณคดีที่ชนกลุ่มนี้เหลือให้เห็นได้ มักจะพบโบราณวัตถุชนิดหนึ่งซึ่งมักเป็นตุ่มหู หรือจี้ห้อยคอ เป็นรูปสัตว์มีเขาสองหัว และตุ่มหูที่มียอดแหลมประดับสามยอดซึ่งทั้งสองประเภทนี้เรียกรวม ๆ ว่า ลิง-ลิง-โอ

ไซลไฮมมักเรียกชนกลุ่มนี้ว่า *ซาฮวิน - กาลาไน* โดยเอาแหล่งที่พบโบราณวัตถุนี้ทางชายฝั่งของเวียดนามมาผสมกับแหล่งที่พบบนเกาะกาลาไนของฟิลิปปินส์ เพราะฉะนั้นในสายตาไซลไฮมชนกลุ่มนี้คือ ผู้เดินทางระหว่างหมู่เกาะและพื้นแผ่นดินใหญ่ของเอเชียอาคเนย์นั่นเอง ในดินแดนประเทศไทยความสัมพันธ์กับพวกซาฮวินทางทะเลนั้นพบร่องรอยมานานแล้ว ผู้ที่พบก็คือ *ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี* แห่งมหาวิทยาลัยศิลปากร อาจารย์ชิน พบจิวส์ตว์มีเขาสองหัวในเขตเมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอุทองกับเวียดนามและหมู่เกาะในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย โดยคล้อยตามความเห็นของไซลไฮมว่า อายุของโบราณวัตถุที่เรียกว่า *ลิง-ลิง-โอ* นี้อยู่ในระหว่าง ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล

การพบจิวส์ตว์มีเขาสองหัวที่เรียกว่า *ลิง-ลิง-โอ* ที่อุทองนั้น คือหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าอุทองที่อยู่ในบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน มีการติดต่อกับภายนอกทางทะเลที่มีความเก่าแก่แต่สมัยก่อนคริสตกาลทีเดียว แต่เดิมบริเวณเมืองอุทองที่อยู่บนชายขอบที่สูงที่ลาดลงสู่บริเวณที่สบกกันระหว่างลำน้ำจะใช้สามพัน ที่ไหลมาแต่เขตอำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี กับลำน้ำท่าว่าที่เป็นลำน้ำสุพรรณบุรีสายหนึ่งแล้วรวมกันเป็นลำคลองสองพี่น้องไปบรรจบกับแม่น้ำท่าจีนที่อำเภอสองพี่น้องนั้น เชื่อกันว่าเป็นเมืองสุวรรณภูมิที่พระเจ้าอุทองหรือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยาเคยครองอยู่ ต่อมาเกิดโรคระบาดจึงทำให้ต้องทิ้งเมืองไปสร้างพระนครศรีอยุธยา เมืองนี้จึงมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ เท่านั้น แต่หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในเขตเมืองอุทองกลับมีอายุอยู่ในสมัยทวารวดี คืออย่างน้อยก็แต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ขึ้นไป ทำให้ขัดแย้งกับความเชื่อในทางประวัติศาสตร์ ต่อมายังมีการขุดค้นและสำรวจศึกษากันมากขึ้น เมืองอุทองก็มีอายุเก่าแก่ขึ้นไปกว่าสมัยทวารวดี จนถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์เพราะมีการขุดพบโครงกระดูกและเครื่องมือหินขัดกัน รวมทั้งการพบลูกปัดเงินตรา ดวงตราที่มาจากภายนอกพื้นทะเล และเป็นเหตุให้นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส คือ *ศาสตราจารย์บวสเซอร์ลิเย่* เสนอว่าเมืองอุทองเคยเป็นเมืองศูนย์กลางของอาณาจักรพูนัน ที่มีอายุราว ๑,๗๐๐-๑,๘๐๐ ปีลงมา การเสนอข้อคิดเห็นของบวสเซอร์ลิเย่เป็นการปล้ำความเชื่อเดิมที่ว่า พูนัน อยู่ที่เมืองออกแก้วใกล้ปากแม่น้ำโขง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในประเทศเวียดนามแต่ว่านักโบราณคดีไทยท่านหนึ่งคืออาจารย์มานิต วัลลิโภดม กลับให้อายุของเมืองอุทองย้อนหลังเก่าแก่ไปกว่าสมัยพูนัน คือกำหนดให้เป็นจุดสำคัญของดินแดนสุวรรณภูมิเลย ทั้งนี้เพราะอาจารย์มานิตได้ศึกษาวิเคราะห์โบราณสถานวัตถุ ทั้งที่พบที่อุทองและบริเวณใกล้เคียงอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว โดยเฉพาะให้น้ำหนักกับบรรดาโบราณวัตถุที่ขุดพบหรือค้นพบโดยศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี

การขุดค้นทางโบราณคดี ที่บ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ที่อยู่ห่างจากเมืองอุทองไปทางต้นลำน้ำจระเข้สามพันประมาณ ๑๕ กิโลเมตร นับเป็นสิ่งที่คลี่คลายประวัติศาสตร์สุวรรณภูมิอย่างสำคัญเพราะพบโบราณวัตถุที่นอกจากแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางเทคโนโลยีในยุคเหล็กแล้วยังทำให้แลเห็นการติดต่อทางทะเลที่เกี่ยวข้องกับบ้านเมืองโพ้นทะเลทั้งทางด้านตะวันตกคือทางอินเดียและทางเวียดนามทางตะวันออกอีกด้วย ในด้านพัฒนาการทางเทคโนโลยีก็คือ พบเครื่องใช้สำริดที่หล่อได้ดีและบรรดาเครื่องมือเหล็กชนิดต่างๆ ที่แสดงให้เห็นความซับซ้อนของชนิดหน้าที่อันเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางสังคมว่าไม่ได้หยุดอยู่เฉพาะการเป็นสังคมหมู่บ้านอย่างแต่ก่อนแล้ว ในขณะที่พวกลูกปัดที่ทำจากหินกึ่งรัตนชาตินั้นได้รับการตกแต่งสอดคล้องและลายต่างๆ สวยงามกว่าบรรดามาลูกปัดที่พบในรุ่นก่อนๆ นักวิชาการเรียกลูกปัดชนิดนี้ว่า *เอทซ์บีด* (atche beads) เป็นรูปแบบที่เป็นอิทธิพลอินเดียโดยตรง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับอินเดียอย่างชัดเจน พร้อมกับบรรดาลูกปัดและวัตถุสำริดและเครื่องมือเหล็กก็พบชิ้นส่วนของภาชนะสำริดที่จารเป็นลวดลายเรขาคณิตและรูปผู้หญิงใส่เสื้อและไว้ผมผมรวมกับภาพของควายที่อย่างน้อยก็ทำให้แลเห็นลักษณะทรงผมและการแต่งกายของคนในสมัยนั้นพอสมควรทีเดียว ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี กำหนดอายุของแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชรไว้ประมาณ ๑,๗๐๐ ปีลงมา ซึ่งก็ประมาณสมัยฟูนันนั่นเอง การพบโบราณวัตถุ เช่นลูกปัดแบบตกแต่งลายด้วยความร้อน (atche beads) ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับอินเดียของ ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดีนี้สร้างความสนใจให้แก่ *ดร.เอียน โกรฟเวอร์* นักโบราณคดีชาวอังกฤษ จากสถาบันโบราณคดีมหาวิทยาลัยลอนดอนเป็นอย่างมาก ได้ขออนุญาตทางกรมศิลปากร เข้ามาทำการขุดค้นต่อที่บ้านดอนตาเพชร ซึ่งผลออกมาก็คือพบโบราณวัตถุเพิ่มขึ้น แต่โบราณวัตถุที่สำคัญที่แสดงให้เห็นการติดต่อกับภายนอกอย่างชัดเจนก็คือ (๑) จัรูปลิง-ลิง-โอ และ (๒) จัรูปลิงห์แผ่น ทั้งสองอย่างนี้ทำด้วยหินสีส้มที่เรียกว่า คาร์เนเลียน ความแตกต่างกันระหว่างจี้ทั้งสองชิ้นที่ทำด้วยหินสีแบบเดียวกันก็คือ จัรูปลิง-ลิง-โอ เป็นแบบอย่างที่มาจากทางตะวันออกโดยเฉพาะทางเวียดนามและหมู่เกาะ ในขณะที่จัรูปลิงห์แผ่นเป็นแบบอย่างทางอินเดีย เพราะฉะนั้นบ้านดอนตาเพชรคือ บริเวณที่ตะวันตกมาพบตะวันออกโดยแท้ นอกจากนี้ *ดร. โกรฟเวอร์* ยังพบโบราณวัตถุสำริดรูปกรวยสามเหลี่ยมที่คล้ายคลึงกันกับที่พบในอินเดียด้วย ก็นับได้ว่าทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความสัมพันธ์กับอินเดียเพิ่มขึ้น สำหรับการกำหนดอายุนั้นในขั้นแรก *โกรฟเวอร์* เห็นสอดคล้องกับศาสตราจารย์ ชิน อยู่ดี ว่าประมาณ ๑,๗๐๐ ปี หรือประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๓ ลงมา ก็นับอยู่ในสมัยฟูนัน แต่ต่อมาเมื่อมีการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์เพิ่มขึ้น *โกรฟเวอร์* ก็ให้อายุบ้านดอนตาเพชรสูงขึ้นไปอีกประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ ปีก่อนคริสตกาล คือประมาณ ๒,๔๐๐-๒,๓๐๐ ปีที่ผ่านมา ซึ่งก็นับว่าอยู่ในสมัยยุคเหล็กนั่นเอง

หลังจากการพบแหล่งโบราณคดีที่แสดงการเกี่ยวข้องกับภายนอกทางทะเลที่ดอนตาเพชรแล้ว ก็มีการค้นพบแหล่งโบราณคดีในทำนองนี้ในหลายๆ แห่ง โดยเฉพาะในเขตคาบสมุทรมุท คือบริเวณตั้งแต่จังหวัดชุมพรลงไปจนถึงนครศรีธรรมราช เช่นแหล่งโบราณคดีที่ *เขาสามแก้ว* จังหวัดชุมพร พบตุ่มหูที่มีมุมแหลมสามมุมซึ่งนับเป็น ลิง-ลิง-โอ ชนิดหนึ่ง พร้อมกันนี้ก็พบวัตถุสำริดและกลองมโหรีทีกแบบวัฒนธรรมดองซอน และอีกแห่งหนึ่งคือที่อำเภอท่าชนะ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ก็พบลิง-ลิง-โอ แบบที่ตุ่มหูเช่นเดียวกัน ที่เกาะสมุย และอำเภอพุนพิน จังหวัดสุราษฎร์ธานี รวมทั้งบริเวณตำบลท่าเรือ จังหวัดนครศรีธรรมราช ก็พบวัตถุสำริดและกลองมโหรีทีกแบบวัฒนธรรมดองซอน เช่นเดียวกัน ทำให้ได้ข้อคิดเห็นที่จะต้องนำมาตีความหลักฐานทางโบราณคดีกันใหม่ นั่นก็คือในการเดินทางติดต่อกันกับทางตะวันออก คือทางเวียดนามและจีนได้นั้นใครเป็นผู้เข้ามา แต่ก่อนคนส่วนใหญ่มักจะเหมาเองว่าเป็นพวกวัฒนธรรมดองซอนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำของมาในเขตหัวบิเวียดนามเหนือ เพราะบรรดาโบราณวัตถุที่แพร่หลายเข้ามาในสมัยเหล็กนั้นล้วนสัมพันธ์กับวัฒนธรรมดองซอนเกือบทั้งสิ้น ดังตัวอย่างเช่น กลองมโหรีทีกหรือกลองสำริดที่พบในที่ต่างๆ ทั้งพื้นแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง มาบัดนี้ได้พบโบราณวัตถุที่เป็นของวัฒนธรรมชาฮวินรวมอยู่ด้วย อีกทั้งมีผู้เสนอว่าพวกชาฮวินนั้นเป็นนักเดินทางทะเลที่มีหลักฐานชัดเจนอีกด้วย จึงทำให้ต้องมาคิดว่า ผู้ที่เดินทางเข้ามาในดินแดนประเทศไทยจากเวียดนามและจีนได้น่าจะเป็นพวกชาฮวินมากกว่าพวกดองซอน หรือว่าเป็นทั้งสองพวกด้วยกัน

สำหรับพวกชาฮวินนั้นปัจจุบันมีการค้นพบหลักฐานใหม่อีกมากมายในประเทศเวียดนาม คือพบถิ่นกำเนิดนี้อย่างแท้จริงในแถบชายทะเลของเวียดนามกลาง รวมทั้งการกระจายไปถึงเวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ด้วย กล่าวคือแหล่งโบราณคดีหลายแห่งที่เคยเป็นหลุมฝังศพนั้น พบจี้หรือตุ่มหูแบบลิง-ลิง-โอ ดังกล่าวนี้นี้ฝังรวมอยู่เป็นจำนวนมาก คือมากพอที่จะแสดงว่าเป็นของเฉพาะกลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเป็นลักษณะเฉพาะของชนกลุ่มหนึ่งก็ว่าได้ โดยเหตุนี้บรรดานักโบราณคดีเวียดนามจึงให้ความสนใจและค้นคว้ากันหนัก แล้วเสนอวัฒนธรรมของคนกลุ่มนี้ว่าชาฮวินพร้อมกันก็แก้ไขสิ่งที่ศาสตราจารย์โฮมเคยเสนอในเรื่องชาฮวิน-กาละโนมาเป็นชาฮวินแต่เพียงอย่างเดียว เพราะยืนยันอย่างมั่นคงว่าเป็นกลุ่มชนที่มีถิ่นฐานอยู่ในเวียดนาม ยิ่งกว่านั้นยังเสนอด้วยว่า พวกชาฮวินเหล่านี้คือบรรพบุรุษของพวกจามหรือจามปาที่ปรากฏโฉมหน้ามาแต่สมัยฟูนันว่าเป็นพวกเดินเรือค้าขายและมีถิ่นฐานอยู่ในบริเวณตอนกลางของเวียดนาม ซึ่งต่อมาได้สถาปนารัฐจามปาขึ้นมาร่วมสมัยกับรัฐเจนละ ทวารวดี และศรีเกษตร ตามที่มีการกล่าวถึงในจดหมายเหตุจีนสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒

จากหลักฐานทางโบราณคดีเก่าแก่สมัยยุคเหล็กที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะสิ่งของที่พบในบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง ซึ่งอยู่ทางซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาปัจจุบัน

เรื่อยลงไปถึงคาบสมุทรทางภาคใต้ของประเทศไทยนั้น อาจตีความในขณะนี้ได้ว่า เป็นบริเวณที่มีการติดต่อทางทะเลกับดินแดนโพ้นทะเลทั้งทางด้านตะวันตกและตะวันออกอย่างไม่ต้องสงสัย โดยที่มีคนจากทั้งตะวันตกและตะวันออกเข้ามาเกี่ยวข้อง จากทางตะวันตกก็คือพวกอินเดีย ในขณะที่ทางตะวันออกคือพวก ชาฮวิน-ดองเซิน โดยที่ยังไม่ปรากฏร่องรอยของคนจีนแต่อย่างใด การค้าขายระหว่างดินแดนประเทศไทยกับทางจีนคงผ่านกลุ่มคนที่เป็นนักเดินเรือคือ พวกชาฮวิน-ดองเซินเหล่านี้ ซึ่งในทำนองตรงข้ามกับทางด้านตะวันตก ซึ่งน่าจะมีคนอินเดียเดินทางเรือเข้ามาแล้วแต่สมันตันพุทธกาลหรือประมาณ ๓๐๐-๔๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ดังที่มีหลักฐานยืนยันจากแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร ซึ่งปัจจุบันหลักฐานการเดินเรือของชาวอินเดียก็ปรากฏเพิ่มมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ที่เกาะบาลีทางตอนเหนือในเขตสิงหราชาก็มีการขุดค้นทางโบราณคดี พบเศษภาชนะของชาวอินเดียที่มีอายุประมาณ ๒๐๐ ปีก่อนคริสตกาลเป็นต้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าการเดินเรือของชาวอินเดียในชั้นแรกนั้นผ่านช่องแคบมะละกา ชาว และบาลีมาสู่อ่าวไทย เพื่อติดต่อกับบ้านเมืองที่อยู่บนคาบสมุทรมาเลย์และลุ่มน้ำเจ้าพระยาซีกตะวันตก ซึ่งนับเนื่องเป็นดินแดนที่เรียกว่า “สุวรรณภูมิ” และสุวรรณภูมิก็คือที่หมายในการเดินทางเข้ามาค้าขายเป็นสำคัญ ในการรับรู้ของคนอินเดียนั้นหาได้มองสุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่ต่ำต้อยเพื่อการแสวงหาผลประโยชน์ไม่ หากสุวรรณภูมิคือดินแดนแห่งความมั่งคั่งที่บุคคลหลายชั้นวรรณะมุ่งหวังที่จะมา อย่างน้อย *เรื่องชาดกพระมหาชนก* ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความหมาย เช่นนี้ของสุวรรณภูมิไม่มากนักน้อย จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในขณะนี้ คือสิ่งที่ยืนยันให้เห็นว่าพื้นที่ในสุวรรณภูมิที่มีความเก่าแก่ถึงยุคพุทธกาลก็คือบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลองนี่เอง และบริเวณที่เป็นบ้านเป็นเมืองที่สำคัญในขณะนั้น ก็คงอยู่ในเขตอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี มาต่อกับอำเภอพนมทวนนั่นเอง เพราะไม่มีที่ไหนได้พบหลักฐานที่แสดงการมีอยู่ของคนอินเดียเท่ากับบริเวณนี้ หรือถ้าหากจะนำไปพิจารณาเชื่อมต่อกับเรื่องราวการส่ง *พระสมณทูตโสณะและอุตระ* ของพระเจ้าอโศกมาส่งสอนพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิดังมีกล่าวถึงใน *ตำนานมหาวงศ์* ของลังกาแล้ว บริเวณนี้ก็น่าจะมีสิทธิ์ได้รับการพิจารณาว่าเป็นที่สมณทูตของพระเจ้าอโศกมาขึ้นบกและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

บริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง คือศูนย์กลางของสุวรรณภูมิครั้งพุทธกาล เป็นที่พบปะสังสรรค์ทางเศรษฐกิจของคนพื้นเมือง กับผู้ที่มาจากทางตะวันตกคือพวกอินเดีย และผู้มาจากทางตะวันออกคือพวกชาฮวิน-ดองเซิน อาจกล่าวได้ว่าในช่วงเวลานี้สุวรรณภูมิคือที่หมายของการค้าและการติดต่อของคนจากภายนอกทั้งตะวันตกและตะวันออกที่ดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องและเจริญเติบโตเข้าสู่ยุคต้นคริสตกาล หรือประมาณ ๑,๗๐๐ ปีลงมา อันเป็นระยะเวลาที่บ้านเมืองรับเอาอารยธรรมอินเดียมากปรับใช้กับวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิมทำให้เกิดการนับถือศาสนาฮินดู พุทธ และมีระบบกษัตริย์ รวมทั้งพัฒนาการทางด้านอักษร

ศาสตร์ ศิลปกรรมและพิธีกรรมแบบอย่างอินเดียขึ้นมา ก่อนการรับอารยธรรมอินเดียในสมัยต่าง ๆ ของยุคเหล็กนั้น ประชาชนและบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทย และบ้านใกล้เรือนเคียงได้มีการรวมตัวเป็นหน่วยทางการเมืองที่มีหัวหน้าปกครองดูแลแล้ว (Chiefdoms) หน่วยเหล่านี้บางหน่วยก็มีเผ่าพันธุ์เดียวกัน บางหน่วยก็แตกต่างกันอันเนื่องมาจากความหลากหลายของชาติพันธุ์ที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานแต่สมัยก่อนยุคเหล็กแล้ว และยังคงมีผู้คนต่างชาติพันธุ์เหล่านี้เคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่เรื่อยๆ เป็นเหตุให้เกิดการขยายตัวของการตั้งถิ่นฐานอยู่ตลอดเวลา จากหลักฐานทางโบราณคดี **ลักษณะที่เด่นของหน่วยเหล่านี้ก็คือ ประกอบด้วยแหล่งชุมชนที่เป็นศูนย์กลางที่มีขนาดใหญ่และความซับซ้อนทางวัฒนธรรมกับแหล่งเล็ก ๆ ที่เป็นบริวาร** อาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะที่เหมือนกับเมืองและหมู่บ้านในสมัยหลังๆ นั่นเอง ซึ่งในที่นี้จะขอเรียกว่าเป็นเมือง และแต่ละเมืองก็มีเจ้าเมืองดูแล เมืองแต่ละท้องถิ่นมีขนาดและความเจริญไม่เท่ากัน แต่ต่างก็มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมต่อกัน บรรดาเมืองที่อยู่ตามลุ่มแม่น้ำใกล้ชายฝั่งทะเลหรือบนเส้นทางการค้าที่สำคัญ คือพวกที่มีโอกาสจะเจริญเติบโต เพราะสามารถติดต่อกับภายนอกได้สะดวกทั้งด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยีและวัฒนธรรม

หลายคนเชื่อว่าบรรดาเจ้าเมืองที่อยู่ใกล้ทะเลเหล่านี้คือผู้ที่ทำการค้าขายกับพ่อค้าชาวอินเดียและบรรดาผู้มาจากฝั่งทะเล โดยเฉพาะกับทางอินเดียนั้นมีผลประโยชน์อย่างมากมาย เพราะไม่เพียงแต่จะขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าเพื่อความมั่งคั่งแล้ว ยังได้รับหลายๆ อย่างทางอารย-ธรรมจากชาวอินเดียด้วย ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากว่าคนอินเดียที่เข้ามาเหล่านั้น หาได้มีแต่บรรดาพวกพ่อค้าอย่างเดียวไม่ หากมีทั้งพวกกษัตริย์ พราหมณ์ และผู้มีความรู้หลากหลายทางวิทยาการด้วย ที่เข้ามาเพื่อลี้ภัยทางการเมือง เพื่อผจญภัยและเพื่อเผยแพร่ศาสนา โดยเฉพาะเรื่องเผยแพร่ศาสนานั้นเห็นได้ชัดจากตำนานมหาวงศ์ของลังกาที่กล่าวถึงการเข้ามาของพระโสณะและพระอุตระในสมัยของพระเจ้าอโศก การถกเถียงที่ตามมาของการเข้ามาเผยแพร่พระพุทธศาสนาก็คือ เผยแพร่อย่างไรเพียงพระสงฆ์เข้ามาสั่งสอนชาวบ้าน ชาวดงที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ หรือเข้ามาสั่งสอนหัวหน้าของหมู่บ้านที่ยังป่าเถื่อนจนเกิดความเลื่อมใส แล้วสนับสนุนให้เกิดการยอมรับกันทั่วไป ในขั้นแรกสมัยที่หลักฐานทางด้านโบราณคดีมีน้อย นักปราชญ์ฝรั่งโดยเฉพาะพวกฝรั่งเศสก็มีความเห็นว่าคนอินเดียเข้ามาขยายอาณาเขตด้วยการปราบปรามคนพื้นเมือง แต่งานกับลูกสาวของผู้นำชนท้องถิ่นแล้ว นำเอาศาสนาชนบประเพณีระบบกษัตริย์ตลอดจนความเจริญทางอักษรศาสตร์และศิลปศาสตร์ต่างๆ ของอินเดียมาทำให้คนพื้นเมืองมีวัฒนธรรมเป็นแบบคนอินเดียไป ความเชื่อเหล่านี้เคยเป็นเหตุให้มองคนพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าโง่และสร้างอารยธรรมของตนเองไม่ได้ จึงต้องเป็นอาณานิคมของคนอินเดียไป ซึ่งอย่างน้อยการเรียกภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ว่า *เกรตเตอร์ อินเดีย* (Greater India) ก็ดีและเรียกบ้านเมืองของคนเหล่า

นี่ว่าเป็น *อินเดียนไนส์สเตท* (Indianized states) ก็ดี ก็คือสิ่งสะท้อนให้เห็นความคิดและความเชื่อดังกล่าว

จากหลักฐานและการตีความหมายทางโบราณคดีตามที่กล่าวมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์หรือพราหมณ์จากอินเดียไม่ ได้มาปราบปรามคนพื้นเมืองแล้วบังคับให้รับนับถือศาสนาและอารยธรรมอินเดียอย่างแน่นอน เพราะดินแดนเอเชียอาคเนย์ที่คนอินเดียสมัยนั้นเรียกว่า *สุวรรณภูมิ* นั้นมีพัฒนาการเป็นบ้านเป็นเมืองมีหัวหน้าและผู้ปกครองบ้านเมืองอยู่แล้ว การติดต่อกับคนอินเดียทั้งการค้าขายและด้านวัฒนธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ต้องผ่านการรู้เห็นและการยินยอมของบุคคลที่มีอำนาจและเป็นหัวหน้าก่อนเสมอ ยกตัวอย่างเช่น การส่งพระมหินทรเถระ และพระสังฆมิตตาเถรี พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระเจ้าอโศกไปยังศรีลังกานั้น ที่ลังกาก็มีพระมหากษัตริย์ปกครองอยู่แล้วคือ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ เป็นต้น จึงทำให้ศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียที่ผ่านเข้าไปนั้นอยู่ในสถานที่ที่มีการศึกษา ไตร่ตรองและผสมผสานกับประเพณีพิธีกรรมและลัทธิความเชื่อที่มีอยู่แล้วในพื้นที่เมือง ในกรณีพระโสณะและอุตตระที่เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมินั้นก็คงไม่ใช่เป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์เพียงกลุ่มเดียว คงมีหลายกลุ่มหลายเหล่าหลายศาสนาและหลายนิกาย เพราะสุวรรณภูมิคือเป้าหมายของการค้าทางทะเล จึงน่าจะมีผู้คนลัทธิศาสนาต่างๆ ผ่านเข้ามาซึ่งในระยะนั้นน่าจะมีทั้งพุทธ และพราหมณ์ ยิ่งกว่านั้นการรับนับถือศาสนาก็ดูเป็นเรื่องที่อยู่ในอำนาจดุลยพินิจของบุคคลที่เป็นเจ้าเมืองและผู้ปกครองด้วย เหตุนี้จึงปรากฏให้เห็นจากหลักฐานทางโบราณคดีที่มีทั้งพุทธ พราหมณ์ และพุทธมหายานปะปนกันอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันหรือต่างกันไปตามท้องถิ่น บางท้องถิ่นอาจจะเริ่มแต่พราหมณ์ และจึงเปลี่ยนมาเป็นพุทธ หรือจากพุทธแล้วกลายมาเป็นพราหมณ์ อะไรทำนองนั้น ความไม่แน่นอนเช่นนี้มีที่มาจากกระบวนการเลือกและการรับรู้ของบุคคลที่เป็นหัวหน้าหรือผู้มีอำนาจนั่นเอง

แต่ทว่าจากหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางเอกสารโบราณอีกเช่นเดียวกัน ที่แสดงให้เห็นว่าการรับนับถือศาสนาจากอินเดียนั้นหาได้เป็นเพียงสิ่งเดียวที่ไม่สัมพันธ์กับอะไรไม่ หากต้องเป็นสิ่งสัมพันธ์กับสถานภาพของบุคคลที่เป็นหัวหน้าผู้ปกครองด้วยคือต้องเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับระบบกษัตริย์ทีเดียว นั่นก็คือการที่พระพุทธศาสนาจะแพร่หลายเข้ามาได้นั้นเป็นเรื่องที่หัวหน้าหรือผู้ปกครองของบ้านเมืองเป็นผู้เชื้อเชิญเข้ามา และการที่จะเชื้อเชิญให้เข้ามานั้นบุคคลที่เป็นผู้ปกครองก็ต้องเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ตนและสถานภาพของตน ด้วยเหตุนี้เองเมื่อเวลาศึกษาเรื่องราวของศาสนาที่ผู้คนในดินแดนประเทศไทยหรือในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นับถือกันแล้ว ก็จะพบว่าบรรดาประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนานั้นแยกกันไม่ออกจากสถาบันกษัตริย์ที่ใช้คำว่า *สถาบันกษัตริย์* ในที่นี้หมายถึงว่าเป็นสถาบันของผู้ปกครองที่พัฒนาขึ้นภายหลังจากที่รับนับถือศาสนาจากอินเดียแล้ว ทั้งพุทธและพราหมณ์ เมื่อมาถึงตรงนี้ก็เกิดคำถามว่า ก่อนหน้าการรับ

ถือศาสนาจากอินเดียไม่ว่าพุทธหรือพราหมณ์นั้น ผู้คนและบ้านเมืองตลอดจนหัวหน้าผู้ปกครองไม่นับถือศาสนาหรือไม่มีศาสนาหรือ **คำตอบก็คือมีแน่** เพราะศาสนาเป็นสถาบันสากลที่วิวัฒนาการควบคู่กันมากับความเป็นมนุษย์ของเรา ศาสนาเป็นสิ่งที่ให้ความมั่นคงทางจิตใจแก่มนุษย์และจรรโลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทำให้มนุษย์ต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นหมู่เหล่าในลักษณะพึ่งพิงซึ่งกันและกัน การนับถือศาสนานั้นแสดงออกให้เห็นทั้งในด้านนามธรรมและรูปธรรม ในด้านนามธรรมก็คือความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งที่มีพลังบางอย่างที่แพร่หลายหรือถ่ายทอดทั้งในด้านมีลายลักษณ์และไม่มีลายลักษณ์ ส่วนในด้านรูปธรรมนั้นคือการแสดงในเรื่องความเชื่อที่ผ่านการประกอบประเพณี พิธีกรรม เป็นกิจกรรมร่วมของคนในกลุ่มหรือชุมชน ในสมัยก่อนการนับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์จากอินเดีย เราเห็นร่องรอยของศาสนาและพิธีกรรมจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น จากประเพณีการฝังศพร่วมกันของคนในชุมชนที่เป็นบ้านเป็นเมือง นั่นคือมีความเชื่อว่าเมื่อคนตายไปแล้วยังมีวิญญาณดำรงอยู่ ที่อาจสื่อสารด้านการประกอบพิธีกรรมอีกทั้งมีการจัดพื้นที่ให้อยู่อาศัย ไม่ว่าจะเป็นแหล่งฝังศพ การกำหนดเขตศักดิ์สิทธิ์จากการสร้างศาล หรือการปักหินตั้งที่แสดงเขตรวมทั้งการแกะสลัก ปั้นรูปและเขียนรูปแสดงเรื่องราวและเหตุการณ์ ยกตัวอย่างเช่น บรรดาผนังถ้ำหรือเพิงผาที่มีการเขียนภาพเขียนสีเป็นต้น ซึ่งพบมากตามเขาเกือบทั่วประเทศ ในดินแดนประเทศไทย สถานที่เหล่านี้คือ ศาสนสถานประกอบประเพณีพิธีกรรมทั้งสิ้น บางภาพแสดงให้เห็นถึงบุคคลสำคัญที่มีอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งอาจจะเป็นหัวหน้าเผ่าพันธุ์ ผู้ปกครองหรือหมอผีที่ทำหน้าที่สื่อสารกับอำนาจนอกเหนือธรรมชาติ ข้าพเจ้าเชื่อว่าบรรดาหลักฐานทางโบราณคดีที่พบขณะนี้ส่วนใหญ่สะท้อนให้เห็นพิธีกรรมที่สำคัญในชีวิตของคนในชุมชนอยู่สองอย่างคือ **พิธีศพ และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์** พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำศพนั้นเห็นได้จากการขุดค้นพบประเพณีการฝังศพของชุมชนตามที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งในหลายๆแห่งที่เดียวที่พบร่องรอยของศพคนที่มีความสำคัญของชุมชนที่สังเกตเห็นได้ว่า เครื่องประดับหถมศพ หรือความมั่งคั่งของแหล่งฝังศพในชุมชนหนึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับที่อื่น ยกตัวอย่างเช่นการขุดพบบรรดาเครื่องประดับและเครื่องมือเครื่องใช้ของผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองตามที่กล่าวมาแล้ว ส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์นั้นเห็นได้จากแหล่งภาพเขียนสีตามถ้ำตามเพิงผา ซึ่งคนส่วนใหญ่ยังบอกว่าเป็นของบรรดาผู้คนที่อยู่บนที่สูง แต่ในที่นี้ข้าพเจ้าใคร่ตั้งข้อสังเกตว่าหลายๆ แห่งที่เดียวเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกันทั้งผู้ที่อยู่ตามที่ราบลุ่มกับที่สูง เพราะคนทั้งสองพวกนี้หาได้แยกกันอยู่ตามลำพังไป หากมีการสังสรรค์กันทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมระหว่างกันตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม ยังมีหลักฐานในระบบความเชื่อทางศาสนาที่อยู่ในระบบภูมิภาคที่แสดงให้เห็นว่าผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งพื้นแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะต่างก็มีระบบความเชื่อที่คล้ายคลึงกันมาก่อนที่จะรับนับถือศาสนาพุทธและพราหมณ์จากอินเดีย นั่น

ก็คือการมีกลองสำริดที่สะท้อนให้เห็นทั้งศาสนา พิธีกรรมและการแพร่หลาย กลองสำริดพัฒนาขึ้นในรัฐเตียนหรือเทียนที่มีศูนย์กลางอยู่รอบทะเลสาบคุนหมิง ในมณฑลยูนนานทางตอนใต้ของประเทศจีน ประมาณ ๑,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลคือราว ๓,๐๐๐ ปีที่แล้วมา กลองนี้ได้แพร่หลายมาตามเส้นทางการค้าผ่านเวียตนามเหนือเข้ามายังบ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งบนพื้นแผ่นดินใหญ่ คาบสมุทรมะและหมู่เกาะ จากภาพประดับบนกลองและลวดลายขีดสลักบนหน้ากลองและตัวกลองเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นความคิดของมนุษย์ในเรื่องจักรวาล และมีพิธีกรรมสังเวทบนท้องฟ้า เพื่อความอุดมสมบูรณ์ หรืออาจกล่าวได้สั้นๆ ว่าเป็นความเชื่อเรื่องฟ้าดินคล้ายๆ กับระบบความเชื่อทางศาสนาของคนจีนก็ว่าได้ กลองนี้เมื่อแพร่หลายเข้ามานั้นมักเป็นของประจำกลุ่มชน โดยเฉพาะอยู่ในความครอบครองของบุคคลที่เป็นหัวหน้าเผ่าหรือผู้ปกครอง ซึ่งเมื่อเวลาที่สิ้นชีวิตไปแล้วจะถูกนำมาฝังไว้ในหลุมศพ ในเมืองไทยกลองชนิดนี้มีพบทั้งจากบริเวณที่ฝังศพและบริเวณที่ประกอบพิธีกรรม การแพร่หลายของกลองสำริดที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่ามีมาแต่ ๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาล หรือประมาณ ๒,๕๐๐ ปีลงมา แต่กลองที่พบมากในดินแดนประเทศไทยนั้นมักมีอายุแต่ ๒,๓๐๐ ปีลงมาจนถึง ๑,๗๐๐-๑,๘๐๐ ปี ซึ่งก็นับเนื่องในยุคเหล็กและเป็นระยะเวลาที่มีการติดต่อกับทางอินเดีย ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าบรรดาหัวหน้าหรือผู้ปกครองบ้านเมืองในสมัยที่มีการติดต่อกับชาวอินเดียนั้น ส่วนใหญ่มีระบบศาสนาและพิธีกรรมคล้ายคลึงกันอยู่แล้ว และการมีกลองสำริดครอบครองก็คือ สิ่งที่บ่งบอกถึงสถานภาพของบุคคลเหล่านั้น

แต่ที่ว่าเพียงการครอบครองกลองสำริดและมีระบบความเชื่อตลอดจนประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวกับฟ้าดิน และความอุดมสมบูรณ์นั้น ยังหาได้สร้างความโดดเด่นที่ทำให้เจ้าเมืองคนหนึ่งได้รับการยกย่องว่าเหนือกว่าคนอื่นๆ ไม่น่า ซึ่งอาจเปรียบเทียบได้ว่าในระยะเวลาที่มีการติดต่อกับอินเดียนั้น บุคคลผู้เป็นเจ้าของหรือหัวหน้ากลุ่มชนก็มีฐานะเท่ากับราชาของบ้านเมืองต่างๆ ในอินเดีย ยังหาว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดสถาปนาตนเองเป็นมหाराชาไม่ แต่การนำเอาระบบศาสนา ประเพณี พิธีกรรมและระบบกษัตริย์มาปรับใช้แล้ว ก็สามารถทำให้เจ้าเมืองหรือผู้นำที่สำคัญมีสภาพและฐานะที่แตกต่างไปจากมนุษยธรรมตาได้ ก็คงเป็นเพราะเหตุที่วัฒนธรรมอินเดียในเรื่องนี้มีศักยภาพในการสื่อสารได้สูงกว่าประเพณีและวัฒนธรรมพื้นเมืองดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้บรรดาผู้นำของบ้านเมืองในท้องถิ่นต่างก็ยินยอมรับวัฒนธรรมอินเดียทั้งในด้านศาสนา ระบบกษัตริย์ ศิลปวิทยาการและอักษรศาสตร์เข้ามาเป็นของตน ข้าพเจ้าคิดว่า การรับอารยธรรมอินเดียนั้นเป็นสิ่งที่บรรดาเจ้าเมืองหรือผู้นำของท้องถิ่นได้ประโยชน์มากกว่าคนธรรมดาสามัญทั่วไป เพราะทำให้คนสำคัญเหล่านี้เปลี่ยนสภาพจากคนธรรมดาเป็นกษัตริย์เป็นผู้ที่สัมพันธ์กับสวรรค์หรือสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งภาวะเช่นนี้มีความหมายมากในสภาพสังคมของคนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เต็มไปด้วยความ

หลากหลายทางชาติพันธุ์ ยากแก่การสร้างบูรณาการทางวัฒนธรรมให้เกิดเป็นบ้านเมืองใหญ่โตเป็นรัฐหรืออาณาจักรได้ ถ้าหากเพียงยกวัฒนธรรมของชนเผ่าใดเผ่าหนึ่งขึ้นมาเป็นวัฒนธรรมกลาง

ถ้าจะมองให้ลึกลงไปอีกในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสถาบันกษัตริย์ก็คือ เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับผู้ใช้อำนาจในการปกครอง และการยอมรับของบุคคลที่อยู่ใต้อำนาจนั่นเอง ลัทธิศาสนา คือสิ่งที่สร้างอำนาจโดยชอบธรรมให้แก่ผู้ปกครองหรือกษัตริย์ แต่ก็หาได้เป็นไปในเรื่องให้ความสำคัญกับผู้ใช้อำนาจแต่ฝ่ายเดียวไม่ หากยังมีการกำหนดกฎเกณฑ์และระเบียบแบบแผนในด้านคุณธรรมทางศาสนาที่จะต้องทำให้ผู้จะเป็นพระราชาก็หรือกษัตริย์ได้ ต้องประพฤติและปฏิบัติ และสิ่งเหล่านี้มักสื่อสารกันได้ระหว่างชนชั้นปกครองและผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองโดยการประกอบประเพณีพิธีกรรม โดยเฉพาะพิธีกรรมที่เปลี่ยนสถานภาพทั้งในเวลาที่จะขึ้นครองราชย์หรือราชาภิเศก และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการตายที่จะส่งกษัตริย์ผู้ไม่ไช่มนุษย์ธรรมดา กลับสู่สวรรค์ ความเด่นชัดอีกอย่างหนึ่งที่ลัทธิศาสนาจากอินเดียสามารถแพร่หลายเป็นที่ยอมรับของคนโดยทั่วไปได้รวดเร็วก็คือ ความคิดในเรื่องโลกหน้า เช่น สวรรค์และนรกที่ชัดเจนทั้งเหตุผลและภาพจักษ์ ภาษาและอักษรศาสตร์ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เป็นเครื่องสนับสนุนการแพร่หลายของอารยธรรมอินเดีย เพราะนอกจากเป็นภาษาที่มีลายลักษณ์สื่อสารได้กว้างไกลแล้ว ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ ถูกนำมาใช้ทั้งในกิจกรรมด้านศาสนาและการปกครอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแต่พุทธศตวรรษที่ ๓-๔ อันเป็นเวลาที่มีการแพร่หลาย พุทธศาสนาหรือศาสนาพราหมณ์ก็ดีในดินแดนสุวรรณภูมินั้น ได้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างค่อยเป็นค่อยไป คือบรรดาเจ้าเมืองหรือหัวหน้าผู้ปกครองกลุ่มชนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เหล่านั้น รับวัฒนธรรมและลัทธิความเชื่อใหม่เข้ามาแล้วผ่านลงสู่เบื้องล่างในหมู่ชนทั่วไป เกิดที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมจากอินเดียเข้ามาเป็นครู เป็นปุโรหิต ผู้ประกอบประเพณีพิธีกรรมให้ ทำให้ค่อย ๆ เกิดสถาบันกษัตริย์ขึ้นมาจนเป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนที่หลากหลายทั่วไป พอมาถึงสมัยประมาณ คริสตศตวรรษที่ ๓ หรือพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ อันเป็นเวลาที่มีการค้าขายอย่างกว้างขวางระหว่างตะวันออกคือจีน และตะวันตกคืออินเดียนั้น จึงมีบันทึกและคำบอกเล่าของพวกเขาพ่อค้ากรีกโรมัน อินเดีย และจีนที่กล่าวถึงบ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าประกอบด้วยกลุ่มของแคว้นหรืออาณาจักรเล็กๆ มากมายโดยเฉพาะตามแนวชายฝั่งทะเล ซึ่งบรรดารัฐหรืออาณาจักรเหล่านี้ล้วนรับอิทธิพลทางศาสนา ระบบกษัตริย์ และการปกครองจากอินเดียแทบทั้งนั้น แทบทุกแห่งล้วนมีพราหมณ์ปุโรหิตเป็นที่ปรึกษา มีคนพื้นเมืองบวชเป็นพระภิกษุ รวมทั้งมีประเพณีพิธีกรรมที่อ้างอิงเทพเจ้าในศาสนาของอินเดีย อีกทั้งมีวัด มีปราสาทราชวังและรูปเคารพที่ได้รับอิทธิพลมาจากอารยธรรมอินเดีย และที่สำคัญบรรดากษัตริย์และเจ้านายแต่

ละแวกแคว้นล้วนเป็นบุคคลที่มั่งคั่งมีข้าทาสบริวารแวดล้อม หรืออีกนัยหนึ่งมีพัฒนาการของ
ชนชั้นระหว่างผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองชัดเจน

ภาพพจน์ของสังคมและบ้านเมืองตลอดจนวัฒนธรรมแต่พุทธศตวรรษที่ ๗-๘
หรืออีกนัยหนึ่งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๓ ลงมาดังกล่าวนี้ คงมีผลสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลง
ทางเศรษฐกิจสังคมส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๕-๖ อันเป็นเวลาที่มีการค้า
ขายติดต่อกับคนจีนแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นลงมานั่นเอง ก่อนหน้าสมัยราชวงศ์ฮั่น จีนยังเดินเรือ
ไม่เป็นอีกทั้งไม่มีใครสนใจในเรื่องการค้าขายทางทะเล การติดต่อกับทางสุวรรณภูมิและอินเดีย
นั้นมักเป็นไปโดยคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำการค้าขายให้ ก็คงจะเป็นพวกชาววิน-ดอง
เขินนั่นเอง แม้กระทั่งการค้าขายของคนจีนทางทะเล ที่เข้ามาที่สุวรรณภูมิในสมัยราชวงศ์ฮั่น
นั้นในจดหมายเหตุจีนก็ระบุว่าอาศัยเรือของคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้ามา การปรากฏ
ตัวของจีนที่เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีนั้นที่สำคัญมี ๒ อย่างคือ การมีหลุมศพของ
พวกฮั่นในเวียดนามเหนือ เป็นแหล่งที่ผสมผสานกับวัฒนธรรมดองเขิน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจีน
ในสมัยราชวงศ์ฮั่นเข้ามามีอิทธิพลและใช้บ้านเมืองชายทะเลในเวียดนามเหนือเป็นเมืองท่า
หรือสถานีพักสินค้า ส่วนอีกอย่างหนึ่งก็คือการพบภาชนะและเศษภาชนะเครื่องปั้นดินเผา
เคลือบตลอดจนภาชนะสำริด อาวุธและเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นสำริดของจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น
ในแหล่งชุมชนโบราณของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างเช่นที่ตามเกาะหลายเกาะใน
อินโดนีเซียมีผู้พบภาชนะดินเผาเคลือบแบบราชวงศ์ฮั่น และในเขตจังหวัดอุตรดิตถ์พบกลอง
สำริดแบบดองเขินร่วมกับภาชนะสำริดของราชวงศ์ฮั่นในขณะที่ในที่อื่นๆ พบมีดดาบสั้นและ
อาวุธแบบสมัยราชวงศ์ฮั่นเป็นต้น

การปรากฏตัวของจีนแต่สมัยราชวงศ์ฮั่นนี้ได้ทำให้การเป็นศูนย์กลาง
หรือจุดหมายปลายทางในการค้าขายของสุวรรณภูมิเปลี่ยนไป กลายมาเป็นบริเวณที่
เป็นทางผ่านของเส้นทางการค้าระหว่างตะวันตกคืออินเดีย กับตะวันออกเฉียงคือจีนไป
แต่การเปลี่ยนแปลงนี้หาเป็นเรื่องที่ทำให้ความสำคัญที่มีอยู่แต่เดิมถดถอยไปไม่ หากมีการ
ขยายตัวในเรื่องการค้า การคมนาคมและการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองใหญ่โตมากมายในเวลา
ที่ตามมา บริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองที่เคยมีความสำคัญเป็นศูนย์กลางของสุวรรณภูมิก็กลาย
มาเป็นเมืองท่าที่สำคัญแห่งหนึ่งคือ เมืองอู่ทองที่เรือสินค้าจากภายนอกสามารถแล่นเข้ามา
ตามเส้นทางน้ำโบราณจนถึงบริเวณหน้าเมือง ในขณะเดียวกันก็เกิดเมืองท่าร่วมสมัยกันอีก
หลายแห่ง แต่ที่มีหลักฐานโบราณคดียืนยันแน่ชัดนั้นมี ๒ แห่งในที่นี้คือ ที่ควนลูกปัด อำเภอบ
คลองท่อม จังหวัดกระบี่ แห่งหนึ่ง กับที่เมืองออกแควใกล้ปากแม่น้ำโขงในประเทศเวียดนาม
อีกแห่งหนึ่ง แห่งแรกที่ควนลูกปัดนั้นอยู่ในเขตชายทะเล อ่าวพังงาเป็นเมืองท่าบนเส้นทางข้าม
คาบสมุทรมจากอินเดียหรือลังกามายังคลองท่อม แล้วจากคลองท่อมก็เดินทางบกผ่านคาบ
สมุทรมาออกชายทะเลด้านตะวันออกในเขตอ่าวไทย ซึ่งบนเส้นทางข้ามคาบสมุทรมนี้พอมมาถึง

กึ่งกลางอาจแยกออกไปออกฝั่งทะเลในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราชก็ได้ หรือจะเดินทางต่อไปตามลำน้ำตาปี ไปออกฝั่งทะเลที่อ่าวบ้านดอน จากหลักฐานทางโบราณคดีและตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ คลองท่อมน่าจะเป็นเมืองตะกั่วป่าที่มีกล่าวถึงในเอกสารโบราณ ซึ่งมีนักปราชญ์หลายท่านเคยเสนอว่าอยู่ที่ตะกั่วป่าในเขตจังหวัดพังงา แต่เมื่อนำโบราณวัตถุที่พบ ณ ที่นั้นมาเปรียบเทียบกับที่พบที่คลองท่อมแล้ว ของที่พบที่ตะกั่วป่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ลงมาเป็นอย่างมาก ในขณะที่ทางคลองท่อมมีดวงตรา ลูกปัดและเครื่องประดับอื่นๆ ที่มีอายุร่วมสมัยกับของในพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ ลงมา ซึ่งพบคล้ายคลึงกันกับแหล่งที่สองคือที่เมืองออกแหวในเขตเวียดนาม **เมืองออกแหว**หรือบางท่านเรียกว่า **ออกแก้ว** นั้นตั้งอยู่บนพื้นที่ลุ่มต่ำที่น้ำทะเลท่วมถึง หรืออาจจะเรียกว่าอยู่แถวบริเวณชายทะเลมที่เป็นป่าชายเลนก็ว่าได้ ซึ่งก็เป็นลักษณะภูมิประเทศเดียวกันกับบริเวณควนลูกปัด การตั้งหลักแหล่งบ้านเมืองที่เป็นทั้งเมืองท่าและสถานีขนถ่ายสินค้านี้คงเป็นสิ่งก่อสร้างด้วยเครื่องมือบนเสาสูง และเป็นแหล่งที่มีเส้นทางน้ำไปออกทะเลได้สะดวก สิ่งที่ยังแสดงว่าออกแหวเป็นเมืองท่าค้าขายในสมัยราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๘ ลงมา ก็คือบรรดาโบราณวัตถุที่เป็นเหรียญโรมัน ดวงตรา ลูกปัด รวมทั้งรูปเคารพในทางศาสนาที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย รวมทั้งเหรียญและวัตถุที่มาจากจีนด้วย นักปราชญ์เป็นจำนวนมากลงความเห็นว่าออกแหวคือ เมืองท่าที่สำคัญของ**รัฐฟูนัน**ที่มีกล่าวถึงในจดหมายเหตุจีนว่าเป็นรัฐที่มีอาณาพรมมากสามารถปราบปรามบ้านเล็กเมืองน้อยที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลในอ่าวไทยและพื้นที่ใกล้เคียงไว้ในอำนาจ อาจกล่าวได้ว่าเป็นรัฐสำคัญหรืออาณาจักรสำคัญแห่งแรกในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โบราณก็ว่าได้ แต่ในที่นี่ความสำคัญของฟูนันอยู่ที่ป็นรัฐใหญ่ที่มีระบบกษัตริย์และศาสนาพุทธและพราหมณ์ที่รับมาจากอินเดีย และเป็นราชสำนักที่มีการติดต่อทางการทูตและการค้าขายกับอินเดียและจีน พัฒนาการของรัฐฟูนันในจดหมายเหตุจีนที่มีหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนที่ออกแหวนี้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจในสมัยแต่พุทธศตวรรษที่ ๗-๘ ลงมาอย่างชัดเจน นั่นก็คือความสำคัญของสุวรรณภูมิที่เคยเป็นศูนย์กลางการค้าขายและการคมนาคมด้วยตัวของตัวเองได้หมดไปแล้ว เกิดเมืองและรัฐฟูนันขึ้นมาแทนที่ในฐานะเป็นศูนย์กลางการค้าขายทางทะเลระหว่างตะวันตกคือ **อินเดีย**และ**บ้านเมืองใกล้เคียงกับจีนที่อยู่ทางตะวันออก**

ในการรับรู้ของนักประวัติศาสตร์และนักวิชาการโดยทั่วไป มักเห็นยุคสมัยประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้โบราณเริ่มแต่การปรากฏตัวของรัฐหรืออาณาจักรฟูนันแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๓ หรือประมาณ ๑,๗๐๐ ปีที่ผ่านมา เพราะมีหลักฐานทั้งด้านเอกสารโบราณ และโบราณคดีสนับสนุน อีกทั้งยังค่อนข้างมีความคิดที่เป็นเอกฉันท์ด้วยว่า ตำแหน่งที่ตัวของเมืองฟูนันที่สำคัญนั้นอยู่แถวปากแม่น้ำโขง โดยเฉพาะที่เมืองออกแหวตามที่กล่าวมาแล้ว สิ่งสนับสนุนความคิดในเรื่องนี้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การสืบเนื่องของฟูนันนั้นคือ

พัฒนาการของรัฐเจนละ ที่เป็นต้นเค้าของการเกิดอาณาจักรกัมพูชา หรือเมืองพระนครในสมัยหลังลงมา แต่ในที่นี้จากการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเพิ่มเติมในปัจจุบันที่ทำให้แลเห็นพัฒนาการของบ้านเมืองที่ชัดเจนในยุคเหล็กนั้น ทำให้สามารถขยายยุคเวลาทางประวัติศาสตร์ออกมาถึงประมาณต้นพุทธกาลคือ ๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาลได้ ซึ่งในช่วงเวลานี้ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการติดต่อกับอินเดียแล้ว และทางอินเดียก็เรียกดินแดนนี้ว่าสุวรรณภูมิ ดังปรากฏในหลักฐานตำนานมหาวงศ์ของลังกาที่ว่า พระเจ้าอโศกมหาราชส่งพระสมณทูตโสณะ และอุตตระมาสั่งสอนพระพุทธศาสนา เราอาจเรียกสมัยเวลาในยุคนี้ได้ว่า สุวรรณภูมิ อันเป็นเวลาที่ดินแดนนี้เป็นที่หมายปลายทางของการค้าขายในตัวเอง คือคนอินเดียก็เดินทางเข้ามาค้าขาย ในขณะที่มีคนมากมายหลายเผ่าพันธุ์จากทางตอนใต้ของประเทศจีนเดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งชุมชนอย่างต่อเนื่อง คนเหล่านี้คือผู้ทำการค้าขายเชื่อมโยงไปถึงชาวจีนที่อยู่ทางเหนืออีกทีหนึ่ง พัฒนาการของสังคมที่เป็นบ้านเป็นเมืองเกิดขึ้นก็เนื่องมาจากการเคลื่อนย้ายและการค้าขายของกลุ่มชนเหล่านั้นนั่นเอง จนกระทั่งประมาณ ๑๐๐ ปีก่อนคริสตกาลคือราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๖ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองก็เกิดขึ้น อันเนื่องจากจีนราชวงศ์ฮั่นขยายอำนาจเข้าครอบงำจีนตอนใต้และเวียดนาม ทำให้จีนมีการค้าขายกับสุวรรณภูมิกับทางตะวันตก คือทางอินเดียไปจนถึงทางตะวันออกเฉียงกลาง จึงเป็นเหตุให้สุวรรณภูมิที่เคยเป็นศูนย์กลางและจุดหมายปลายทางในการค้าขาย เปลี่ยนมาเป็นเมืองท่าและเมืองบนเส้นทางการค้าขายทางทะเลระหว่างจีนและอินเดียไป ในช่วงเวลานี้ มีหลักฐานให้เห็นว่าเกิดเมืองสำคัญที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการค้าขายอย่างน้อย ๒ แห่งคือ บริเวณคลองท่อมจังหวัดกระบี่ในอ่าวพังงาที่คุมเส้นทางข้ามคาบสมุทรมทางฝั่งทะเลอันดามัน และเมืองออกแควใกล้ปากแม่น้ำโขงในประเทศเวียดนาม แห่งแรกน่าจะตรงกับที่เอกสารจดหมายเหตุนักเดินเรือโบราณเรียกว่า ตักโกลา ในขณะที่แห่งหลังคือ ฟูนันที่นอกจากจะเป็นเมืองท่าแล้วยังเป็นแคว้นสำคัญที่เด่นชัดแต่พุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ลงมาทีเดียว

การปรากฏตัวขึ้นของฟูนันแต่พุทธศตวรรษที่ ๘ หรือประมาณคริสตศตวรรษที่ ๓ ลงมานั้น อาจนับได้ว่าเป็นเวลาที่บ้านเมืองในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านพ้นยุคเหล็ก หรือสมัยสุวรรณภูมิเข้าสู่สมัยใหม่ ซึ่งในที่นี้ให้ชื่อว่าเป็นสมัยฟูนัน พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญในสมัยฟูนันก็คือ

ประการแรก แลเห็นการรับอารยธรรมอินเดียอย่างชัดเจน โดยเฉพาะลัทธิศาสนา สถาบันกษัตริย์ และการใช้ภาษาบาลี สันสกฤต เป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์และภาษาทางราชการ ดังมีการกล่าวถึงแคว้นหรืออาณาจักรต่างๆ ซึ่งแต่ละแคว้นมีราชสำนักและกษัตริย์ตลอดจนพราหมณ์ปุโรหิตผู้ประกอบประเพณีพิธีกรรม กล่าวถึงพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู และวัฒนธรรม รวมทั้งการใช้ภาษาบาลีสันสกฤตในทางราชการ โดยเฉพาะการขนานพระนามของเทพเจ้ากษัตริย์ ขุนนาง และสถานที่

ประการที่สอง แลเห็นความเคลื่อนไหวทางการเมืองระหว่างแคว้นใหญ่ หรือ รัฐใหญ่กับรัฐเล็กในการที่จะมีการรวบรวมให้เกิดเป็นรัฐหรืออาณาจักรใหญ่ขึ้นมา ความเด่นชัดในเรื่องนี้เห็นได้จากหลักฐานทางเอกสารโบราณที่กล่าวถึง การขยายอำนาจของรัฐฟูนันเอง โดยที่กษัตริย์ฟูนันองค์สำคัญได้รบพุ่งปราบปรามบ้านเมืองใหญ่น้อยตามชายฝั่งทะเลเข้าไว้ในอำนาจและในขณะเดียวกันก็มีการติดต่อทางการทูตกับอินเดีย และจีนทั้งในด้านการค้าและศาสนา โดยเฉพาะกับทางจีนนั้นฟูนันถึงกับส่งรูปเคารพทางศาสนาไปให้ทีเดียว ซึ่งจากข้อมูลเหล่านี้ทำให้บรรดานักประวัติศาสตร์นำไปค้นคว้าต่อกับหลักฐานทางโบราณคดีแล้วให้ความหมายและสร้างภาพฟูนันเป็นมหาอาณาจักร หรือจักรวรรดิของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคแรกๆ ที่เดียว ซึ่งภาพพจน์ของฟูนันดังกล่าวนี้ทำให้เป็นภาพหลอนที่ทำให้เห็นว่าบรรดาบ้านเมืองที่พัฒนาขึ้นในสมัยฟูนันนั้น มีฟูนันเป็นศูนย์กลางและเมืองอื่นๆ แคว้นแคว้นอื่นๆ เป็นบริวาร อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่นำไปสู่ความเข้าใจประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปในลักษณะที่เป็นแนวตั้ง (Vertical) มากกว่าจะแลเห็นความหลากหลายในด้านแนวนอน (horizontal) ที่ว่าเป็นแนวตั้งทั้งเป็นการมองแคบและลึก ทำให้เห็นว่าฟูนันคือศูนย์กลางหรืออาณาจักรที่สำคัญเพียงแห่งเดียว แล้วฟูนันก็ส่งทอดความเจริญมาให้อาณาจักรเจนละที่พัฒนาต่อในพื้นที่เดียวกัน และต่อจากเจนละก็มาถึงเมืองพระนคร หรือ อาณาจักรกัมพูชาที่ปรากฏร่องรอยของศาสนสถานบ้านเมืองมากมาย การมองแบบนี้แทบจะทำให้ไม่แลเห็นพัฒนาการของบรรดารัฐหรือบ้านเมืองร่วมสมัยได้ ในขณะที่การพิจารณาหลักฐานบ้านเมืองร่วมสมัย ในแนวราบหรือแนวนอนนั้นจะทำให้เห็นมิติที่กว้างออกไปว่า ยังมีรัฐอื่นบนเส้นทางการค้าขายและการคมนาคมทางทะเลที่มีพัฒนาการเช่นเดียวกัน ซึ่งในที่นี้จะบอกกล่าวแต่เพียงบรรดาบ้านเมืองที่พัฒนาขึ้นในดินแดนประเทศไทยปัจจุบันเท่านั้น

ถ้าหากย้อนหลังกลับไปสมัยสุวรรณภูมิ ก็คงต้องยอมรับกันว่าจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในขณะนี้ไม่มีที่ไหนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งบนพื้นแผ่นดินใหญ่ บนคาบสมุทรและหมู่เกาะที่จะให้ภาพพจน์ของศูนย์กลางความเจริญของสุวรรณภูมิได้ดีเท่ากับบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองทางซีกตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในขณะนี้ และเพื่อเน้นให้เด่นชัดมากที่สุดก็อาจกล่าวได้ว่าอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำจระเข้สามพัน อันเป็นลำน้ำสาขาของน้ำท่าจีน-แม่กลองนั่นเอง ในสมัยฟูนันบริเวณนี้มีเมืองอู่ทองพัฒนาขึ้นเป็นเมืองร่วมสมัยกันกับเมืองออกแควที่ต่างก็อ้างว่าเป็นเมืองสำคัญของฟูนัน ซึ่งถ้าจะว่ากันทั้งตำแหน่งที่ตั้งนอกเมืองและสภาพแวดล้อม รวมทั้งหลักฐานทางโบราณสถานวัตถุแล้ว อู่ทองมีมากและหนักแน่นกว่าออกแควเป็นอย่างมาก และความมากมายของหลักฐานเช่นนี้ได้ทำให้ครั้งหนึ่งศาสตราจารย์ของ บัวเชลลิเย่ นักประวัติศาสตร์ศิลป์และโบราณคดีชาวฝรั่งเศสเสนอว่าเมืองอู่ทองเคยเป็นเมืองหลวงของฟูนัน และให้ความเห็นว่า หลักฐานที่พบส่วนใหญ่ของเมืองออกแควนั้น เป็นของสมัยเจนละลงมา ความคิดเช่นนี้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาในวงวิชาการมากพอสมควร

ควร ข้าพเจ้านับเป็นคนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วย เพราะเห็นว่าตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของเมืองพูนันท์ที่บ่งบอกในเอกสารจดหมายเหตุของจีน และชาวต่างประเทศนั้น ไม่น่าจะอยู่ที่อุ๋ทองเลย น่าจะอยู่ทางปากแม่น้ำโขงมากกว่า แต่เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๑ ข้าพเจ้ามีโอกาสไปเวียดนามและได้ดูแหล่งโบราณคดีที่อยู่บริเวณปากแม่น้ำโขงและแม่น้ำดงในรวมทั้งแลเห็นบรรดาโบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์ ณ เมืองไฮองแล้ว ก็เกิดความเข้าใจว่าเพราะเหตุใดศาสตราจารย์บัวเชอเลีย่ คิดเช่นนั้น นั่นก็คือบริเวณที่ตั้งของเมืองออกแวงที่ว่าเป็นเมืองสำคัญของพูนันท์นั้น ล้วนเป็นพื้นที่ราบลุ่มต้ำน้ำท่วมถึง คือเป็นบริเวณที่เป็นทะเลตม หรือป่าชายเลนมาก่อนอย่างแน่นอน บริเวณเช่นนี้ยากที่จะเป็นที่ตั้งของเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางทางการปกครองได้ จะเป็นได้ก็แต่เมืองท่าและสถานีพักสินค้าเท่านั้น โดยเหตุนี้เองนักโบราณคดีประวัติศาสตร์สำคัญรุ่นก่อน เช่น ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส จึงเสนอว่าเมืองหลวงหรือเมืองสำคัญของพูนันท์อยู่ที่บาทพนม อันเป็นบริเวณภายในที่มีลำน้ำจากชายฝั่งทะเลเข้าไปถึง ข้าพเจ้าไม่คิดและไม่เชื่อว่าเมืองอุ๋ทองเป็นเมืองสำคัญของพูนันท์ แต่เห็นว่าเป็นเมืองร่วมสมัยที่สืบต่อความเจริญมาจากสุวรรณภูมิ เมืองนี้น่าจะตรงกันกับเมืองหรือแคว้นกิมหลิน หรือ แคว้นทองที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีนว่าเป็นเมืองร่วมสมัยกับพูนันท์และกษัตริย์ของพูนันท์เคยยกกองทัพเรือเข้ามาโจมตีและได้ชัยชนะ ซึ่งในทำนองนี้ก็อาจจะกล่าวได้ว่าอุ๋ทองเคยตกอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองของพูนันท์ก็ได้

สมัยพูนันต์แต่พุทธศตวรรษที่ ๘ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ คือยุคของการเติบโตและขยายตัวของบ้านเมืองเกิดเป็นรัฐเล็กและรัฐใหญ่มากมาย ซึ่งล้วนแต่ได้รับอิทธิพลศาสนา ระบบกษัตริย์และศิลปะ วิทยาการจากอินเดีย พอถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ก็มีพัฒนาการของรัฐใหญ่เกิดขึ้นบนพื้นแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ประเทศไทยเป็นส่วนหนึ่ง รัฐหรืออาณาจักรเหล่านี้มีทั้งหลักฐานทางเอกสารโบราณและหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนอย่างชัดเจน โดยเฉพาะหลักฐานทางเอกสารที่เป็นจดหมายเหตุของจีน กล่าวถึงแคว้นศรีเกษตรในลุ่มน้ำอิระวดีในประเทศพม่า ต่อจากรัฐนี้มาทางตะวันออกโดยข้ามเทือกเขาใหญ่(ตะนาวศรี) ลงมาก็จะมีรัฐหลังยะสิวตั้งอยู่ถัดจากรัฐนี้ไปทางตะวันออกเป็น รัฐไตโล-ไปตี ถัดไปทางตะวันออกของรัฐนี้ก็เป็นรัฐอีสานปุระและมหาจามปาตามลำดับ เมื่อนำตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ของบรรดารัฐที่มีกล่าวถึงในจดหมายเหตุจีนมาเทียบกับหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว ก็จะเทียบได้ว่ารัฐหลังยะสิวคือ รัฐที่อยู่ในลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง รัฐไตโลไปตีอยู่ทางลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ทั้งสองรัฐนี้อยู่ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาในภาคกลางของประเทศไทย ส่วนรัฐอีสานปุระก็คือรัฐเจนละที่มีอาณาบริเวณทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยกับประเทศกัมพูชา และรัฐมหาจามปาก็คือ แคว้นจัมปาที่อยู่ในบริเวณภาคกลางของประเทศเวียดนาม รัฐใหญ่ๆที่ร่วมสมัยกันนี้แม้ว่าจะมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมต่อกัน แต่มีความแตกต่างกันในด้านเผ่าพันธุ์ ภาษาและศาสนา นั่นก็คือ

รัฐศรีเกษตรในลุ่มน้ำอิระวดีของพม่า นั้นเป็นรัฐของพวกพยูพุดภาษาพยู และนับถือพุทธศาสนา รัฐหลังยะสิวและโตโลโปตี หรือทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย มีพวกที่พูดภาษามอญผสมกับเขมรและนับถือพุทธศาสนาเป็นหลัก ในขณะที่รัฐอีสานปุระหรือเจนละ คนพูดภาษาขอมหรือเขมรเป็นสำคัญ และนับถือศาสนาฮินดูและพุทธมหายาน ส่วนรัฐมหาจามปามีพวกจามที่เป็นมนุษย์ในตระกูลภาษาเดียวกัน กับพวกมาเลย์ตามหมู่เกาะนับถือศาสนาฮินดู และพุทธมหายาน

ความโดดเด่นของรัฐใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ก็คือ การที่ได้เห็นหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่สร้างด้วยวัตถุถาวร เช่น หิน อิฐ แลง และทิ้งร่องรอยให้เห็นความมั่งคั่งความใหญ่โตและการมีอารยธรรมอย่างชัดเจน นับเป็นการเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง เพราะหลายแห่งที่เดียวที่มีหลักฐานจากภายในเช่น ศิลาจารึก หรือจารึกบนแผ่นโลหะที่บอกถึง กิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้งเรื่องราวของผู้นำและชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในดินแดนประเทศไทย ความมั่นคงและหนักแน่นของหลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวนี้ ทำให้มีการกำหนดสมัยเวลาของบ้านเมืองเป็นสมัยทวารวดี ที่มีอายุแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๗ การกำหนดชื่อยุคสมัยเช่นนี้มีการยอมรับกันทั่วไปจนยากที่จะแก้ไขและทำให้มองประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นภาพนิ่งไป ดังนั้นในที่นี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องอธิบายเพิ่มเติมให้เกิดความเข้าใจและแลเห็นภาพที่เคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ไทย

โดยย่อคำว่าทวารวดีเป็นภาษาสันสกฤตที่มีปรากฏเป็นสร้อยนามของพระนครหรือยุทธยาในเอกสารโบราณ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส นักปราชญ์ฝรั่งเศสผู้เป็นครูของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และนักประวัติศาสตร์ในสกุลดำรงราชานุภาพ นำไปเปรียบเทียบกับคำว่า โตโลโปตีที่เป็นชื่อของรัฐโบราณในดินแดนประเทศไทยที่กล่าวถึงในจดหมายเหตุจีน เมื่อเชื่อและเห็นว่าเป็นชื่อเดียวกันจึงใช้คำว่า ทวารวดี แทนชื่อรัฐโตโลโปตีไป เพราะฉะนั้นในขั้นแรกคำว่าทวารวดีนั้นหมายถึง ชื่อของรัฐหนึ่งในภาคกลางของประเทศไทยเท่านั้นเอง แต่ทว่าชื่อนี้ได้ถูกขยายให้เป็นยุคสมัยด้วยอันเนื่องมาจาก ความคิดที่ว่าทวารวดีคือรัฐที่สำคัญที่สุดในดินแดนประเทศไทย เพราะมีรูปแบบทางศิลปกรรมของสถาปัตยกรรมและประติมากรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องบ่งชี้ การศึกษาทางด้านโบราณคดีประวัติศาสตร์ศิลปะของนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสและบรรดาลูกศิษย์ที่เป็นนักวิชาการไทย พบว่านครปฐมคือศูนย์กลางหรือเมืองหลวงของราชอาณาจักรทวารวดี เพราะเป็นเมืองที่มีร่องรอยของโบราณสถานขนาดใหญ่ และมีศิลปะที่สวยงามเป็นระเบียบแบบแผนมากกว่าที่อื่น ๆ ดังตัวอย่างเช่น องค์พระปฐมเจดีย์ พระสถูปที่วัดพระเมรุ เจดีย์จุลประโทน เจดีย์วัดพระงาม

และที่สำคัญก็คือมีพระพุทธรูปหินปูนขนาดใหญ่ และธรรมจักรที่มีกวางหมอบที่ใหญ่กว่าที่พบในที่อื่นๆ เป็นต้น รูปแบบทางศิลปะทั้งสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่พบที่เมืองนครปฐมนี้มีพบทั่วไปตามบ้านเมืองโบราณทั้งในภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคใต้ เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นการแผ่ขยายทั้งอิทธิพลด้านวัฒนธรรมและการเมืองในช่วงเวลาที่เมืองนครปฐม และอาณาจักรทวารวดีเรืองอำนาจ และมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ จากเหตุผลดังกล่าวนี้จึงเป็นที่มาของทั้งคำว่าแคว้นหรือรัฐทวารวดี ศิลปะแบบทวารวดีและสมัยทวารวดีในเวลาเดียวกัน

จากหลักฐานทางโบราณคดีและการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ในปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่า ความหมายของคำว่าทวารวดีในลักษณะที่เป็นรัฐ เป็นรูปแบบทางศิลปกรรมและสมัยเวลาของบ้านเมืองที่มีมาแต่เดิมนั้น เป็นสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจใหม่ เพราะถ้าหากหันกลับไปทบทวนตำแหน่งของรัฐโตโลโปตี หรือทวารวดีกันตามที่ระบุไว้ในจดหมายเหตุจีน แล้วแคว้นทวารวดีอยู่ทางทิศตะวันออกของแคว้นหลังยะสิว ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าทวารวดีหาได้เป็นแคว้นแคว้นเดียวในภาคกลางของประเทศไทยไม่ แต่เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องมาจากศาสตราจารย์เซเดส และนักประวัติศาสตร์รุ่นก่อนได้กำหนดตำแหน่งของแคว้นหลังยะสิวไปไว้ที่ลุ่มน้ำปัตตานีในภาคใต้ของประเทศไทย เพราะเห็นว่าที่นั่นก็มีร่องรอยของเมืองและรัฐโบราณที่มีชื่อว่า *ลังกาสุกะ* ที่น่าจะเปรียบเทียบได้กับคำว่าหลังยะสิวในจดหมายเหตุจีน ทั้งๆที่ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ผิดแผกไป จากสิ่งที่กล่าวไว้ในจดหมายเหตุจีนโดยสิ้นเชิง คือแทนที่หลังยะสิวจะอยู่ทางตะวันออกของศรีเกษตร และตะวันตกของโตโลโปตี กลับไหลลงไปอยู่เสียทางใต้ไป ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยกับการกำหนดเช่นนี้ และเห็นว่า หลังยะสิวคือรัฐที่อยู่ทางลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง ในทำนองเดียวกันกับที่นักโบราณคดีประวัติศาสตร์ไทยหลายท่านที่ไม่อยู่ในสกุลตำราราชานูภาพเสนอไว้ เพราะฉะนั้นถ้าไม่ย้ายหลังยะสิวไปไว้ที่ปัตตานีแล้ว เมืองนครปฐมที่เชื่อกันว่าเป็นเมืองสำคัญของทวารวดีนั้นแหละคือเมืองที่เป็นศูนย์กลางของหลังยะสิว และเป็นศูนย์กลางของศิลปวัฒนธรรมแบบและสมัยทวารวดีทีเดียว ในทำนองตรงข้ามรัฐโตโลโปตีหรือ ทวารวดีนั้นอยู่ทางลุ่มน้ำลพบุรี -ป่าสัก และมีเมืองสำคัญอยู่ที่เมืองละโว้หรือลพบุรีแทน เหตุนี้ในสมัยหลังลงมา ความสำคัญของเมืองเปลี่ยนมาอยู่ที่ทางอยุธยา แทนคำว่าทวารวดีจึงติดตามมาเป็นสร้อยเมืองพระนครศรีอยุธยาด้วย

ยิ่งกว่านั้นถ้าหากมองเรื่องราวของรัฐ รูปแบบศิลปะ และสมัยเวลาของทวารวดีในลักษณะที่มีความเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งแล้ว ก็จะได้ความคิดและคำตอบว่าเพราะเหตุใดศิลปะแบบทวารวดีซึ่งแพร่หลายไปในพื้นที่ต่างๆ ชุมชนต่างๆ อย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง นั่นก็คือรูปแบบทางศิลปะแบบทวารวดีคือรูปแบบศิลปะในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ที่มีต้นกำเนิดอยู่ในบ้านเมืองทางลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง เป็นสิ่งที่น่าจะสืบเนื่องมาแต่การที่พระพุทธ

ศาสนาเข้ามายังสุวรรณภูมิแต่ครั้งพุทธศตวรรษที่ ๓-๔ ก็เป็นได้ ร่องรอยของความสืบเนื่องนี้แลเห็นได้จากโบราณวัตถุสมัยอมราวดีที่พบในเขตเมืองอุทอง แต่ที่สำคัญก็คือ การพบศิลปะจำหลักรูปธรรมจักรที่มีกวางหมอบอันเป็นลักษณะพิเศษของศิลปะแบบทวารวดี เสมารูปธรรมจักรและกวางหมอบขนาดใหญ่พบที่พระปฐมเจดีย์ เมืองนครปฐม และยังมีอีกหลายชิ้นที่มีขนาดเล็กลงมาที่สร้างอย่างสวยงามกว่าที่พบในที่อื่นนอกเขตลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง เสมารูปธรรมจักรดังกล่าวนี้ น่าจะมีอะไรที่สัมพันธ์กับการแรกเข้ามาของพระพุทธศาสนาแต่ครั้งพระเจ้าอโศก เพราะในสมัยนั้นก็มีการสร้างเสมาธรรมจักรบนเสาสูงเป็นสัญลักษณ์ของการแพร่พระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน ดังนั้นถ้าหากเห็นด้วยว่าพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทมีรากฐานที่มั่นคงมานานในเขตลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองที่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมามีเมืองนครปฐมเป็นศูนย์กลางของรัฐที่เรียกว่า หลังยะลิว (ซึ่งหลายท่านให้ความเห็นว่าน่าจะเทียบได้กับคำว่า "นครชัยศรี" ซึ่งเป็นชื่อเมืองของนครปฐมในตำนานและพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา) แล้ว ก็จะแลเห็นการแพร่ขยายของพระพุทธศาสนาเถรวาทและศิลปะแบบทวารวดีไปยังลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสัก ผ่านเมืองศรีเทพขึ้นไปทางลุ่มแม่น้ำมูล-ชีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งการแพร่หลายลงไปทางภาคใต้บนคาบสมุทรมลายู แต่เขตจังหวัด สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช สงขลา ลงไปจนถึงปัตตานี การแพร่หลายจากนครปฐมไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เป็นการผ่านไปตามเส้นทางคมนาคมทางบก ในขณะที่ผ่านลงไปทางภาคใต้เป็นการผ่านไปตามเส้นทางทะเล ในทำนองเดียวกันในช่วงเวลาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ ลงมาเป็นยุคที่มีการค้าขายทางทะเลรุ่งเรืองและเกิดรัฐที่เรืองอำนาจทางทะเลที่เรียกว่าศรีวิชัยขึ้นอันมีเมืองสำคัญอยู่ทั้งในเกาะของสุมาตราและคาบสมุทรมลายู การแพร่หลายของศิลปะแบบปาละและชวาก็ผ่านขึ้นมายังภาคกลาง ผ่านนครปฐมไปลพบุรี และภาคตะวันออกเฉียงเหนือทำให้เกิดมีลัทธิพุทธศานา มหายาน เช่นการนับถือพระโพธิสัตว์ และพระอาทิตย์พระพุทธรูปเจ้าเข้ามาผสมผสาน ทำให้แลเห็นการขยายตัวและพัฒนาการของบ้านเมืองขึ้นมาอีกมากมายอันเนื่องมาจากการขยายตัวทางการค้าทั้งทางบกและทางทะเลในสมัยเวลาที่เรียกว่าสมัยศรีวิชัย เพราะฉะนั้นความเป็นสมัยเวลาของทวารวดีนั้นไม่หยุดนิ่ง หากเคลื่อนไหวและผสมผสานกับอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่มาจากที่อื่น ในช่วงเวลาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ที่เดียว

อย่างไรก็ตาม การที่แสดงให้เห็นถึงการเกิดของสกุลช่างศิลปะแบบทวารวดีและการแพร่พุทธศาสนาจากนครปฐมและบ้านเมืองในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองไปยังบ้านเมืองในภูมิภาคอื่นนั้นก็หาได้หมายความว่ารูปแบบของศิลปะแบบทวารวดีของแหล่งที่ได้รับการแพร่หลายนั้นจะเหมือนกันกับแหล่งกำเนิดไม่ หากมีการผสมผสานและปรับปรุงให้เห็นรูปแบบเฉพาะท้องถิ่นและภูมิภาค จนอาจกล่าวได้ว่ามีความแตกต่างไปจากทางนครปฐมและลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองไม่ใช่น้อย โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำลพบุรี - ป่าสักที่เมืองละโว้เป็นเมืองสำคัญ

ของแคว้นโตโลโปตี ในช่วงเวลาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เป็นต้นไปนั้นอาจกล่าวได้ มีการขยายตัวของบ้านเมืองที่มีละโว้เป็นศูนย์กลางที่สำคัญก็ว่าได้ เพราะตำแหน่งที่ตั้งของรัฐนี้สามารถติดต่อทางบกไปสัมพันธ์กับบ้านเมืองในภูมิภาคต่างๆ เช่นทางภาคเหนือ ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ง่ายกว่าทางเมืองนครปฐมในกลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมกับบ้านเมืองใกล้เคียงได้ดีกว่า คือ จะเห็นได้ว่าเมื่อศึกษาวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี ศิลปจารึก และตำนานพงศาวดารแล้ว ละโว้หรือลพบุรีมีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองทางภาคเหนือในกลุ่มน้ำแม่ปิง เช่น *ทริภุญชัยเมืองศรีเทพ* ในลุ่มน้ำป่าสักและบรรดาบ้านเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างชัดเจน อีกทั้งกินเลยเข้าไปมีความสัมพันธ์ กับ *รัฐเจนละ* ที่อาณาเขตทั้งส่วนหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและที่ราบเขมรต่ำในกัมพูชาด้วย โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับเจนละหรือบ้านเมืองในประเทศเขมรมัยก่อน *เมืองพระนคร* นั้น ยังคงสืบเนื่องมาถึงยุคเมืองพระนครที่เกิดอาณาจักรกัมพูชาขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ด้วย ความสัมพันธ์เช่นนี้ มีหลักฐานให้เห็นจากบรรดาปราสาทแบบขอมและประติมากรรมแบบขอมรวมทั้งศิลปะวัตถุอื่นๆ ที่มีการสร้างขึ้นในเขตเมืองละโว้หรือลพบุรี และในพื้นที่บางแห่งในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ยกตัวอย่างเช่นที่เมืองละโว้เองก็ปรากฏให้เห็นจากบริเวณศาลพระกาฬ ปรารงค์แขก ปรารงค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองลพบุรี และพระปรารงค์สามยอด เป็นต้น การแพร่หลายของสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมขอมจากเมืองพระนครในอาณาจักรกัมพูชาเข้ามาที่เมืองละโว้ดังกล่าวนี้ ได้ทำให้เกิดมีผู้ตีความหมายไปว่า เป็นเพราะอาณาจักรกัมพูชามีอำนาจยิ่งใหญ่ได้แผ่อิทธิพลมาครอบงำบรรดาบ้านเมืองแคว้นเล็กแคว้นน้อยในดินแดนประเทศไทย ทำให้มีการเขียนประวัติศาสตร์ไปในทำนองที่ว่าอาณาจักรทวารวดีซึ่งผู้คนเป็นชาวมอญเสื่อมลง และพวกขอมจากอาณาจักรเมืองพระนครหรือกัมพูชาย้ายอำนาจรุกรานและตั้งเมืองละโว้หรือลพบุรีเป็นสำคัญที่มีขุนนางขอมมากำกับดูแลและปกครองบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทย จวบจนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อำนาจขอมก็เสื่อมลง อันเป็นเวลาที *ชนชาติไทย* ที่อพยพลงมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน โดยเฉพาะจากอาณาจักรน่านเจ้าที่มาอยู่ภายใต้การปกครองของขอมที่เมืองสุโขทัย มีความเข้มแข็งสามารถขับไล่ขุนนางขอมผู้ปกครองเมืองออกไปแล้วประกาศตนเองเป็นอิสระภาพ พร้อมกับสถาปนาราชวงศ์ *พระร่วง* ขึ้นปกครองรัฐสุโขทัยที่ต่อมามีอำนาจแพร่หลายไปทั่วบริเวณประเทศไทยตั้งแต่เหนือจรดใต้ และในสมัยต่อมาพระเจ้าอู่ทองซึ่งเป็นผู้นำของชนชาติไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยาก็สร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้นเป็นอิสระจากสุโขทัย พระพุทธศตวรรษที่ ๒๐ กรุงศรีอยุธยาก็เป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรสยามหรือไทย ครอบคลุมพื้นที่เกือบทั่วประเทศไทย

การสร้างประวัติศาสตร์ในแนวตั้ง ตามความคิดของนักปราชญ์ฝรั่งเศส สมัยล่าอาณานิคมตามที่กล่าวมานี้ ทำให้ลรัฐดินแดนและผู้คนในดินแดนประเทศไทย

ไปเป็นอันมาก จุ๋มเมืองสุโขทัยก็ปรากฏตัวขึ้นเป็นใหญ่ในดินแดนในขณะที่ทางละโว้หรือลพบุรีก็เป็นทั้งหมดของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ทำให้ขัดกับหลักฐานข้อเท็จจริงทั้งด้านเอกสารโบราณและหลักฐานทางโบราณคดี ที่แสดงให้เห็นชัดว่า ละโว้หรือลพบุรีหาได้เป็นทั้งหมดไม่ ดินแดนทางลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองที่มีมาแต่สมัยสุวรรณภูมิยังคงดำรงอยู่อย่างสืบเนื่อง หากหมดสิ้นไปก็รัฐที่เรียกว่าหลังยะสิวหรือนครชัยศรีไม่ อีกทั้งการสืบเนื่องของศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น จากศิลปะแบบทวารวดีมาเป็นศิลปะแบบลพบุรีที่เป็นของเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทอันแตกต่างจากศิลปะแบบลพบุรี ที่มักเป็นของเนื่องในพุทธมหายานที่ได้อิทธิพลขอมจากอาณาจักรกัมพูชา บ้านเมืองทางลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลองทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่เกิดขึ้นแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ก็มีอีกมาก นับแต่เพชรบุรี ราชบุรี สุพรรณบุรี แพรกศรีราชา เป็นต้น ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องของรัฐหรือบ้านเมืองทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น แม้แต่หลักฐานจากภายนอกอันได้แก่ จดหมายเหตุของชาวจีนก็เป็นสิ่งที่ยืนยันให้เห็นชัด คือได้ระบุให้เห็นว่าดินแดนภาคกลางของประเทศไทย หรือลุ่มน้ำเจ้าพระยานั้น มีรัฐอยู่ ๒ รัฐ ร่วมสมัยกันคือ *รัฐเสียมก๊ก* และ *หลอฮกก๊ก* โดยที่ระบุว่า เสียมก๊กนั้นอยู่ทางตะวันตกของหลอฮกก๊ก นักวิชาการทั่วไปเห็นพ้องกันว่า เสียมคือ *สยาม* ซึ่งเป็นชื่อของดินแดนและบ้านเมืองที่ปรากฏทั้งในศิลาจารึกและตำนานในขณะที่ยุคคือ *ละโว้* จากการเทียบคำและสำเนียง แต่ที่สำคัญก็คือเมื่อตอนที่มีการสร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้นในรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง (พระเจ้าอู่ทอง) นั้น จดหมายเหตุจีนระบุว่าเป็นเวลาที่เสียมก๊กและหลอฮกก๊กรวมตัวกัน เรียกว่า *เสียมหลอฮกก๊ก* ซึ่งเหตุการณ์นี้สอดคล้องกันกับการผสมผสานระหว่าง *ราชวงศ์เมืองสุพรรณภูมิกับราชวงศ์พระเจ้าอู่ทอง* ที่นักวิชาการหลายท่านเห็นว่าเป็นราชวงศ์ที่ครองเมืองละโว้ และจากนั้นทั้งละโว้และสุพรรณบุรีหรือสุพรรณภูมิก็ลดสภาพเมืองสำคัญของรัฐอิสระมาเป็นเมืองลูกหลวงของกรุงศรีอยุธยา

การค้นคว้าของข้าพเจ้าที่แล้วมานั้น ได้หลักฐานทางด้านเอกสารและโบราณคดีที่ไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นว่าดินแดนในภาคกลางหรือลุ่มน้ำเจ้าพระยาจะแบ่งเป็นเขตแคว้นของสองรัฐ คือสยามหรือเสียมที่มีเมืองสุพรรณภูมิเป็นศูนย์กลางกับรัฐละโว้ที่มีเมืองละโว้หรือลพบุรีเป็นเมืองสำคัญแล้ว ยังได้แสดงให้เห็นว่าทั้งสองรัฐที่มีเครือข่ายความสัมพันธ์ทั้งการเมือง สังคม และวัฒนธรรมไปยังรัฐหรือบ้านเมืองใกล้เคียง อย่างเช่น สุพรรณภูมิเกี่ยวข้องกับเพชรบุรี นครศรีธรรมราชและสุโขทัย นับเป็นแคว้นของกลุ่มเมืองในสยามประเทศ และความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นจากข้อความในศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหงที่หลาย ๆ คนกลับไปตีความว่าเป็นการแสดงอาณาเขตของอาณาจักรสุโขทัยไป แต่ในขณะเดียวกันจารึกหลักนี้ก็หาได้กล่าวถึงเมืองละโว้ หรือลพบุรีไม่ ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าละโว้อยู่นอกข่ายความสัมพันธ์ทางการเมืองและสังคมกับสุโขทัยและสยามประเทศ ทำนองตรง

ข้ามละโว้กลับมีความสัมพันธ์ทั้งทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมกับกัมพูชาและบ้านเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแทน ดังเห็นได้จากจารึกขอมในกัมพูชาที่กล่าวถึงชื่อเมืองลโวทยปุระ หรือละโว้บ่อยๆ รวมทั้งกล่าวว่าพระโอรสพระองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๓ เคยมาครองเมืองละโว้ด้วย นอกจากนี้ข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง (พระเจ้าอู่ทอง) ที่กล่าวว่า ขอมหรือกัมพูชาแปรพักตร์ จึงโปรดให้ยกกองทัพไปตีกัมพูชา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวในมุมกลับ อีกทั้งเป็นเหตุให้ทางกรุงศรีอยุธยาส่งกองทัพไปตีกัมพูชาอยู่บ่อยๆ

๓. การเป็นคนไทยและชาติไทย

ทุกวันนี้การมองความเป็นคนไทยและชาติไทย อยู่ในลักษณะที่สับสนจนเกิดเป็นข้อถกเถียงและขัดแย้งกันอยู่บ่อยๆ ที่เป็นเช่นนี้เพราะการให้ความสนใจที่กลุ่มชนเป็นสำคัญ เช่นว่าคนไทยมาจากไหน ในขณะที่เดียวกันก็ขาดความสนใจในเรื่องดินแดนที่เป็นประเทศไทยเท่าที่ควร โดยเหตุนี้การเกิดของความเป็นคนไทย จึงจำกัดอยู่เพียงแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ อันเป็นเวลาที่เกิดรัฐสุโขทัยในสมัยราชวงศ์พระร่วงที่มีภาษาไทยและอักษรไทยใช้กันแล้ว เลยเป็นเหตุให้คนไทยและชาติไทยกลายเป็นคนกลุ่มใหม่และรัฐที่มีอายุน้อยกว่าหลายๆ ชาติในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไป

ข้าพเจ้าคิดว่า การมองประวัติศาสตร์ของประเทศชาติส่วนใหญ่ในโลกนั้น หาได้เอากลุ่มชนเชื้อชาติเป็นที่ตั้งไม่ หากเอาดินแดนที่เป็นประเทศชาติในปัจจุบันเป็นตัวตั้งแล้วดูการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนทั้งที่เกิดในดินแดนนั้นและการเคลื่อนย้ายจากภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นสำคัญ โดยยอมรับความหลากหลายในเรื่อง กลุ่มภาษาและวัฒนธรรมที่จะเข้ามาผสมผสานกันเป็นกลุ่มชนกลุ่มเดียวกันในดินแดน ซึ่งถ้าอ่านประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองทางยุโรปหรืออเมริกาก็จะแลเห็นการเคลื่อนไหวและผสมผสานของคนหลากหลายกลุ่มหลายเผ่าพันธุ์เหล่านี้ เพราะฉะนั้นความเป็นคนในชาติเช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส หรืออเมริกาจึงไม่ไปติดอยู่ที่กลุ่มใดหรือเผ่าใดเป็นพิเศษ ดังนั้นถ้าทำความเข้าใจในเรื่องนี้กระจ่างแล้วก็จะแลเห็นได้ว่า พัฒนาการของการเป็นคนไทยและชาติไทยนั้นหาได้เกิดขึ้นแต่เพียงการเคลื่อนย้ายของคนไทยจากตอนใต้ของประเทศจีนเข้ามาตั้งอาณาจักรสุโขทัย ดังที่เชื่อกันทุกวันนี้ไม่ จากการที่ได้เสนอข้อมูลและเรื่องราวให้แลเห็นพัฒนาการของบ้านเมืองและรัฐในดินแดนประเทศไทยที่กล่าวมาแล้วนั้น อาจแลเห็นกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความเป็นคนไทยและชาติไทยได้ชัดเจน ประการแรกคือ พัฒนาการของดินแดนที่เรียกว่าสยามประเทศนี้ในขั้นแรกคือ บริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง ทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ที่

ปรากฏหลักฐานความสัมพันธ์กับชาวอินเดีย แต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๓-๔ จนกล่าวอ้างได้ว่า น่าจะเป็นบริเวณสุวรรณภูมิที่พระสมณทูตแต่ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชเข้ามาสั่งสอนพุทธศาสนา บริเวณที่ปรากฏร่องรอยของชุมชนที่ซับซ้อนและต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพูนันท์ก็เกิดเมืองคู່ทองเป็นศูนย์กลาง ซึ่งในช่วงเวลานี้ปรากฏหลักฐานการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างต่อเนื่อง พอถึงสมัยทวารวดี บ้านเมืองในลุ่มน้ำนี้ขยายตัวเป็นรัฐใหญ่มีนครชัยศรีหรือนครปฐมโบราณเป็นเมืองสำคัญ อีกทั้งเป็นศูนย์กลางการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทที่แพร่หลายไปยังภูมิภาคอื่น และบ้านเมืองต่างแคว้นที่ร่วมสมัยเดียวกัน นับแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ สยามประเทศมีการขยายตัวเป็นเครือข่ายของบ้านเมืองที่กว้างไกลกว่าบริเวณลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง ไปถึงสุโขทัยและนครศรีธรรมราช และเมืองสำคัญที่เคยอยู่ที่นครปฐมก็เปลี่ยนมาอยู่ที่เมืองสุพรรณภูมิบนสองฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรีหรือท่าจีน พระพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังสืบเนื่องเป็นศาสนาสำคัญของดินแดนที่เรียกว่าสยามประเทศนี้ ซึ่งก็เห็นได้ชัดเจนจากรูปแบบและสกุลช่างศิลปกรรมทางศาสนา โดยเฉพาะศิลปแบบคู່ทองที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างไปจากศิลปแบบลพบุรีที่เป็นของเนื่องในพุทธมหายานที่แพร่หลายอยู่ในเขตแคว้นละโว้ในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักทางซีกตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา ที่ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองจากอาณาจักรเมืองพระนครหรือกัมพูชา

การเกิดขึ้นของพระนครศรีอยุธยาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ คือการรวมของดินแดนที่ต่างรัฐและสังคมในลุ่มน้ำเจ้าพระยามาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นั่นก็คือระหว่างสยามหรือสุพรรณภูมิกับละโว้หรือลพบุรี แม้ว่าพระนครศรีอยุธยาก็ดี และสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง(พระเจ้าอู่ทอง)จะอยู่ในพื้นที่ในขอบเขตของรัฐละโว้และเป็นกษัตริย์ทางฝ่ายละโว้ แต่ในด้านวัฒนธรรมนั้นกลับมีน้ำหนักมาเป็นข้างรัฐสยามหรือสุพรรณภูมิ นั่นคือ ทั้งศาสนาและระบบกษัตริย์กลับเป็นของเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแท้จริง ซึ่งก็เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาแต่สมัยทวารวดี จึงนับได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทคือรากเหง้าหรือสถาบันอย่างหนึ่งของความเป็นคนไทยที่ทำให้คนในดินแดนประเทศไทย ที่ต่างรัฐและต่างเผ่าพันธุ์กลายมาเป็นคนในพระพุทธศาสนาเหมือนกัน สิ่งที่เป็นแก่นแท้ของการรวมกันระหว่างแคว้นสยามหรือสุพรรณภูมิกับละโว้หรือลพบุรีก็คือความสัมพันธ์ทางการแต่งงานระหว่างพระราชวงศ์กษัตริย์ทั้งสองแคว้นที่เห็นได้จากสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงเป็นพระราชบุตรเขยของพระมหากษัตริย์แห่งสุพรรณภูมิเป็นต้น และในระยะแรกของกรุงศรีอยุธยา มีการผลัดเปลี่ยนกันขึ้นครองราชย์ระหว่างกษัตริย์ทั้งสองราชวงศ์นี้ จนในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ อำนาจการปกครองก็มาตกอยู่กับทางฝ่ายสุพรรณภูมิแต่ฝ่ายเดียว และในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ การรวมตัวของสุพรรณภูมิและละโว้ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างแท้จริง อยุธยากลายเป็นศูนย์กลางแห่งราชอาณาจักรที่เรียกว่า สยามหรือประเทศสยามไป และเป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศแต่นั้นมา

ถ้าหากจะประเมินและวิเคราะห์เหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยสุวรรณภูมิหรือยุคเหล็กลงมาจนถึงการเกิดราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา หรือสยามในรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกันแล้ว ก็จะแลเห็นพัฒนาการของการเป็นคนไทยได้อย่างชัดเจน อย่างน้อยขั้นตอนขั้นแรกคือ พัฒนาการของดินแดนที่เริ่มแต่ลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง ที่มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าเป็นศูนย์กลางของสุวรรณภูมิที่มีคนอินเดียเข้ามา และอาจสัมพันธ์กับการเข้ามาสั่งสอนพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย ซึ่งก็มีหลักฐานให้เห็นถึงการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างต่อเนื่องในเขตเมืองอุทองที่เป็นเมืองร่วมสมัยกับรัฐพูนัน มาจนถึงสมัยทวารวดีที่มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครชัยศรี หรือนครปฐมโบราณ ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓- ๑๕ เป็นต้นไป ความเจริญของบ้านเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้แผ่ขยายจากทางลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง มาทางลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ทางซีกตะวันออกของลุ่มน้ำเจ้าพระยา แล้วยังผ่านเข้าไปในที่ราบสูงโคราชอันเป็นบริเวณที่มีบ้านเมืองเก่าแก่มากมาย จึงทำให้เมืองละโว้หรือลพบุรีกลายเป็นศูนย์กลางความเจริญแทนเมืองนครปฐมไป ทำให้นักปราชญ์นักวิชาการรุ่นแรกๆ โดยเฉพาะนักวิชาการชาวฝรั่งเศสในยุคล่าอาณานิคมกำหนดเอาชื่อของแคว้นโตโลโปตีหรือทวารวดีที่มีเมืองละโว้เป็นเมืองสำคัญเป็นศูนย์กลางความเจริญทางพุทธศาสนาและศิลปกรรมในนามของศิลปะแบบทวารวดีไป อีกทั้งการให้ความสำคัญกับรัฐทวารวดีที่มีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลางอย่างต่อเนื่องมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ อันเป็นเวลาที่มีอิทธิพลอารยธรรมขอมแพร่หลายเข้ามาถึงลพบุรีและบ้านเมืองทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาซีกตะวันออก นักปราชญ์ฝรั่งเศสที่เป็นเจ้าความคิดให้แก่กระบวนการล่าอาณานิคมของฝรั่งเศสก็เลยตีความเอาเองว่า ลพบุรีหรือละโว้ คือศูนย์กลางการปกครองของขอมกัมพูชาในลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งหมด แล้วเฉยเมยต่อการดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องของรัฐทางซีกตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่มีนครปฐมเป็นศูนย์กลาง การอยู่อย่างสืบเนื่องและมีพลังของบ้านเมืองทางตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยานั้นแลเห็นได้ชัดเจน ทั้งจากหลักฐานทางโบราณคดีและจดหมายเหตุชาวต่างประเทศ ในด้านหลักฐานทางโบราณคดีนั้นเห็นได้จากการเกิดเมืองใหญ่ๆ ขึ้นมาอีกเป็นจำนวนมาก ได้แก่เมืองสุวรรณภูมิ เมืองเพชรบุรี เมืองคูบัว-ราชบุรี เมืองแพทศรีราชา เป็นต้น เมืองเหล่านี้มีการนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างต่อเนื่อง และพัฒนารูปแบบทางศิลปะสกุลช่างอุทองขึ้นมาร่วมสมัยกับศิลปะแบบลพบุรีที่เป็นพุทธมหายานของทางละโว้ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาซีกตะวันออก ในจดหมายเหตุจีนกล่าวถึงแคว้นหรือรัฐสยาม แต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ เป็นต้นมา เช่นพูดถึงการที่เสียมหรือสยามส่งทูตไปเมืองจีน และในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่ารัฐหรือแคว้นเสียมกับลพบุรีหรือละโว้ร่วมสมัยกันในลุ่มน้ำเจ้าพระยา หาได้แสดงความสำคัญที่เหนือกันไม่ แม้แต่จารึกขอมที่นครวัดสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ก็ยังระบุและมีภาพสลักให้เห็นว่ามีกองทัพของเสียมและละโว้ไปช่วยทำศึกที่เมืองพระนคร ความแตกต่างกันระหว่างภาพสลักของกองทัพทั้งสองมีความชัด

เจนมาก คือทางละโว้นั้นดูมีระเบียบแบบแผนและการแต่งกายละม้ายไปทางขอมเมืองพระนคร แต่ทางสยามนั้นแลเห็นภาพของกองทัพช้างและการแต่งกายของแม่ทัพนายกองที่มุ่งโล่งและสวมหมวกที่มีแบบแผนเป็นอิสระกว่าทางกองทัพละโว้ แต่ทว่านักวิชาการฝรั่งเศสตีเสมอเอาตื้อๆ ว่าเป็นกองทัพจากเมืองขึ้นทั้งสองกองทัพทีเดียว

ถ้าหากยังให้ความสนใจกับแคว้นเสียมหรือสยามออกไปจากการครอบงำของนักปราชญ์ฝรั่งเศสและนักประวัติศาสตร์สกุลดำรงราชานุภาพแล้ว ก็จะได้แลเห็นแสงสว่างในการเชื่อมโยงหลักฐานข้อมูลที่มีเหตุผลได้ นั่นก็คือ คำว่าเสียมหรือสยามนั้นหาได้จำกัดอยู่เฉพาะการเป็นรัฐหรือดินแดนในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาไม่ หากมีการขยายตัวไปสัมพันธ์กับดินแดนและกลุ่มชนในบริเวณที่ห่างไกลออกไปด้วย อันดับแรกก็คือ *สุโขทัย* การระบุถึงบ้านเมืองต่างๆ ในจารึกสุโขทัยหลักที่หนึ่งของพ่อขุนรามคำแหง ที่บรรดานักประวัติศาสตร์พากันตีความว่าอยู่ในพระราชอำนาจของพ่อขุนรามคำแหงและราชอาณาจักรของสุโขทัยนั้น แท้จริงคือความสัมพันธ์ของกลุ่มเมืองในดินแดนที่เรียกว่าสยามประเทศนั่นเอง ดังเช่นตำนานชินกาลมาลีปกรณ์เรียกสุโขทัยว่าสยามประเทศ ในจดหมายเหตุจีนกล่าวถึงเสียมรังแกมะลายู จนจักรพรรดิจีนต้องมีพระราชสาสน์ไปปราม ซึ่งคำว่าเสียมในที่นี้หมายถึงนครศรีธรรมราชที่เป็นเมืองสำคัญในพื้นที่ใกล้เคียงกับมะลายู จากหลักฐานดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองของกลุ่มเมืองในลักษณะที่ไม่ใช่การรวมศูนย์อยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง หากการดำรงอยู่ของบรรดาบ้านเมืองในสยามประเทศตอนนี้ก็คือ เครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดูคล้ายๆ กับสหพันธรัฐมากกว่า คือมีหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มต่างมีเมืองสำคัญของตนเอง เช่นสุโขทัยก็เป็นกลุ่มหนึ่ง เพชรบุรีกลุ่มหนึ่ง นครศรีธรรมราชกลุ่มหนึ่ง และสุพรรณภูมิอีกกลุ่มหนึ่งเป็นต้น ซึ่งผู้ปกครองของแต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติจากการแต่งงานระหว่างกัน และความสัมพันธ์ด้วยการดองกัน เช่นนี้นำไปสู่ทั้งภาวะการร่วมมือกัน และการขัดแย้งกัน ซึ่งเป็นปัญหาในเรื่องของตัวบุคคลหรือผู้นำที่เป็นกษัตริย์โดยตรง เช่นในการสืบราชสมบัติของเมืองหนึ่งนั้น ลูกกษัตริย์อีกเมืองหนึ่งอาจอ้างสิทธิจากการเป็นเชื้อสายของอีกกษัตริย์เมืองนั้นได้ และถ้าถึงกษัตริย์องค์ใหม่มีความเข้มแข็งแล้วก็อาจได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้นำจากอีกหลายๆ เมืองได้เช่นเดียวกัน ดังเช่นกรณีของพระเจ้าอู่ทองราชาธิบดีที่สร้างพระนครศรีอยุธยาเป็นต้น พระองค์เป็นกษัตริย์จากละโว้ แต่มีพระมเหสีเป็นพระราชธิดากษัตริย์ของสุพรรณภูมิ จึงสามารถรวมสุพรรณภูมิหรือเสียมกับละโว้ได้ ในขณะที่เดียวกันการที่สุโขทัยมีความสัมพันธ์ไปยังนครศรีธรรมราชสุพรรณภูมิและอื่นๆ นั้นก็เนื่องจากพ่อขุนรามคำแหงคือพระญาติที่เข้มแข็ง จนได้รับการยอมรับและเคารพจากบรรดากษัตริย์เมืองต่างๆ ที่อยู่ในเครือข่ายสยามประเทศได้

ถ้ายังศึกษาวิเคราะห์ให้ละเอียดอ่อนลงไปอีกระหว่างแคว้นสยามหรือเสียมกับแคว้นละโว้หรือลพขกในจดหมายเหตุจีนแล้ว ก็จะเห็นในสิ่งที่ตรงข้ามกันเกิดขึ้น คือแคว้น

สยามนั้นมีศูนย์กลางอยู่ที่ลุ่มน้ำท่าจีน-ป่าสัก ที่มีการขยายตัวออกไปยังดินแดนใกล้เคียงในลักษณะขยายปริมาตรในขณะที่ยังคงวันละวันนั้น หาได้เป็นศูนย์กลางไม่ ทำนองตรงข้าม กลับเป็นส่วนขยายตัว หรือปริมาตรของกัมพูชา ซึ่งนับวันก็จะหดหายและถูกกลืนให้เป็นปริมาตรของกลุ่มอำนาจใหม่ไป ซึ่งเรื่องนี้ก็แลเห็นได้ชัดเจนจากการเกิดของพระนครศรีอยุธยา นั่นก็คือถึงแม้ว่าสมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ทองจะทรงเป็นกษัตริย์ทางฝ่ายละโว้และสามารถรวมสุพรรณภูมิกับละโว้ได้สำเร็จมาเป็นพระนครศรีอยุธยาก็คงตาม แต่ในเวลาต่อมาก็กลับถูกกษัตริย์ทางสุพรรณภูมิหรือสยามกลืนไปหมด แล้วมีหน้าซ้ำยังพยายามที่จะขยายพระราชอำนาจเข้ายึดครองกัมพูชาอีกด้วย ซึ่งการยกกองทัพสยามไปตีเมืองพระนครในรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่สอง (เจ้าสามพระยา) ก็คือการทำให้ราชอาณาจักรเมืองพระนครสิ้นสุดลงนั่นเอง แต่นั้นมากรุงศรีอยุธยาก็คือศูนย์กลางใหม่ในภูมิภาคนี้ เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างละโว้กับสุพรรณภูมิหรือสยามนั้น คำถามจึงเกิดขึ้นว่าอะไรและทำไม ละโว้จึงไม่เติบโตแทนที่จะขยายกลับหดลง ในขณะที่สุพรรณภูมิลบขยายและเติบโต คำตอบของข้าพเจ้าในขณะนี้คือ ประการแรก ละโว้ไม่มีศักยภาพที่จะบูรณาการให้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและเผ่าพันธุ์ของผู้คนที่เพิ่มขึ้นอย่างซับซ้อนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ซึ่งก็คงจะเนื่องมาจากรูปแบบการปกครองและระบบกษัตริย์ที่ได้อิทธิพลมาจากขอมเมืองพระนคร ที่สร้างช่องว่างระหว่างชนชั้นจนเกินไปนั่นเอง และประการที่สอง ดินแดนสยามประเทศเปิดตัวเองต่อการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจและคมนาคมได้ดีกว่าทางแดนละโว้ ทำให้มีคนหลายกลุ่มเหล่าเคลื่อนย้ายเข้ามา มีทั้งอำนาจเพิ่มขึ้นและมีพลังทางสติปัญญามากกว่า

เหตุที่ละโว้ไม่อาจสร้างบูรณาการทางวัฒนธรรมท่ามกลางความหลากหลายทั้งวัฒนธรรมและเผ่าพันธุ์ของกลุ่มชนที่เพิ่มขึ้นได้นั้น เพราะรูปแบบการปกครองและระบบกษัตริย์ไปยึดติดกับของขอมเมืองพระนครนั่นเอง ทั้งศาสนาฮินดูและพุทธมหายานที่เป็นศาสนาหลักของกัมพูชา ซึ่งก็รวมถึงละโว้ด้วยนั้น ทำให้ระบบกษัตริย์เป็นแบบเทวราช เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นอวตารหรือเชื้อสายของพระเป็นเจ้า เป็นรูปแบบที่ค่อนข้างกระชับไม่ยืดหยุ่นเกิดช่องว่างระหว่างชนชั้นมาก ทำให้การตกลึกในด้านความคิด อุดมคติ ค่านิยมและการมองโลก ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงใหม่ หรืออีกนัยหนึ่งคือปรับตัวให้ทันสมัยไม่ได้นั่นเอง จริงอยู่อาจมีหลักฐานหลายอย่างที่แสดงให้เห็นว่ามีกษัตริย์ต่างราชวงศ์ ต่างดินแดน ผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาเป็นใหญ่ แต่พอมืออำนาจก็ถูกระบบความคิดและประเพณีเดิมครอบงำ ในทำนองตรงข้ามระบบกษัตริย์และการปกครองของทางสุพรรณภูมิหรือสยามนั้นเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาเถรวาท กษัตริย์หาได้เป็นอวตารของเทวราชไม่ หากเป็นพระมหาสम्मติราช คือ บุคคลผู้ทรงคุณธรรมจนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปแล้วยกย่องขึ้นมาเป็นกษัตริย์ ระบบและรูปแบบเช่นนี้มิให้เห็นชัดเจนในกฎหมายตราสามดวงอันเป็นกฎหมายปกครองราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา ผู้ที่เป็นแบบฉบับของพระสมมติราชก็คือ พระโพธิสัตว์

ในทศชาดก โดยเฉพาะพระมหาเวสสันดรซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ในพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาบังเกิดเป็นพระสิทธัตถะ แล้วตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความต่างกันของเทวราชและสมมติราชก็คือ ฝ่ายแรกเป็นเรื่องของเทพ ในขณะที่ฝ่ายหลังคือมนุษย์ที่บำเพ็ญกรรมดีและประพฤติธรรมที่สะสมบารมีมาช้านาน หัวใจของพระสมมติราชก็คือ การให้หรือทานบารมีดังเช่นพระมหาเวสสันดร การให้หรือทานดังกล่าวนี้คือ สิ่งที่ประสานความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เป็นสิ่งที่สร้างความเป็นปึกแผ่นทางสังคมขจัดช่องว่างระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์ผู้ปกครองกับราษฎรผู้เป็นฝ่ายถูกปกครอง การทำบุญทำทานสร้างวัดและสนับสนุนกิจกรรมทางศาสนา คือสิ่งที่นำผู้ปกครองมาพบปะสังสรรค์กับผู้อยู่ใต้การปกครองในลักษณะที่เป็นกันเอง นับเป็นการผ่อนคลายความตึงเครียดและความเหินห่างในเรื่องความสัมพันธ์ทางการระหว่างเจ้ากับข้า ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเป็นพระสมมติราชนั้นขึ้นอยู่กับบุญบารมีที่ทำให้ เมื่อยามหมดบุญก็อาจหลุดจากการเป็นกษัตริย์ได้ ดังเช่นอาจจะมีผู้เข้มแข็งกว่าและมีบุญบารมีมากกว่ามาช่วงชิงเอาไปได้ ระบบเช่นนี้จึงเปิดโอกาสให้คนที่มีความสามารถกว่าผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาปกครองบ้านเมืองให้ก้าวหน้าได้ดีกว่าระบบเทวราช และที่สำคัญก็คือ การเปิดโอกาสให้ผู้มีความสามารถจากตระกูลใดก็ได้ หรือเผ่าพันธุ์ใดก็ได้เข้ามาเป็นกษัตริย์อย่างชอบธรรม ยิ่งกว่านั้น ลักษณะการปกครองในแคว้นสยามไม่พยายามสร้างอำนาจรวมศูนย์ หากเป็นเครือข่ายของกลุ่มเมืองที่แตกต่างกันในด้านภาษาและเผ่าพันธุ์ที่สร้างความสัมพันธ์ด้วยการกินดองทางการแต่งงานระหว่างกัน

ประการสำคัญถัดมาก็คือ ดินแดนที่เป็นแคว้นสยามนั้นเปิดกว้างกว่าทางละโว้ในด้านเศรษฐกิจและการคมนาคมทั้งทางทะเลและทางบก ในด้านทางทะเลนั้นจะเห็นได้ว่า ไม่ว่าเมืองอู่ทองและเมืองนครชัยศรีรวมทั้งเมืองคูบัว ต่างก็มีฐานเป็นเมืองท่าที่เรือเดินทะเลโบราณแล่นตามทางน้ำเข้าไปถึงทั้งสิ้น ในขณะที่ทางละโว้หรือลพบุรีนั้นถึงแม้ว่าจะเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำก็ตาม แต่ก็ดูห่างไกลทะเลกว่า ในสมัยหลังลงมาที่เมืองอู่ทอง นครปฐม และคูบัวเสื่อมลงแล้ว ก็เกิดเมืองท่าใหม่ในบริเวณซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นมาแทนคือเมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี และแม้แต่เมืองสุพรรณภูมิหรือสุพรรณบุรีก็ล้วนแต่เป็นเมืองท่าทั้งสิ้น ในขณะที่ทางซีกตะวันออกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาเพิ่งเริ่มที่จะเกิดแหล่งเมืองท่าค้าขายทางทะเลขึ้นที่เมืองอโยธยา ซึ่งอยู่ทางตะวันออกของพระนครศรีอยุธยา และเติบโตเป็นเมืองท่าสำคัญเขาเมื่อมีการสร้างพระนครศรีอยุธยา อันเป็นเวลาทางสุพรรณภูมิและละโว้ร่วมกันแล้ว กระนั้นก็ดี ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นการติดต่อกับบ้านเมืองโพ้นทะเลเช่น จีนก็ยังเป็นเรื่องของทางฝ่ายสุพรรณภูมิอยู่ ดังเช่นจดหมายเหตุจีนกล่าวถึงเจ้าเมืองสุพรรณภูมิส่งทูตไปเมืองจีนพร้อมยังส่งเจ้านครอินทรีผู้เป็นราชโอรสไปเมืองจีนด้วย เจ้านครอินทรีองค์นี้คือ ผู้ที่ต่อมาได้ครองราชย์ที่กรุงศรีอยุธยาในพระนามว่าสมเด็จพระนครินทราชาธิราช และทรงเป็นผู้ที่

กำจัดกษัตริย์ในราชวงศ์อุทองหรือละโว้ได้สำเร็จ การติดต่อสัมพันธ์กับจีนทั้งในด้านการค้า และเทคโนโลยีในรัชกาลนี้ทำให้ได้ช่างจีนมาช่วยทำเครื่องปั้นดินเผาให้ที่เตาแม่น้ำน้อยในเขต จังหวัดสิงห์บุรี ซึ่งข้าพเจ้าและนักวิชาการอีกหลายท่านเชื่อว่าเกี่ยวข้องไปถึงการทำสังคโลกที่ สุโขทัยและศรีสัชชนาลัยด้วย

ส่วนในด้านทางบกนั้น แคว้นสุพรรณภูมิหรือสยามมีเส้นทางติดต่อกับดินแดนภายในที่เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และบ้านเมืองที่อยู่ภายในได้กว้างขวางกว่าทางละโว้ นั่นก็คือทางละโว้มีพื้นที่และเส้นทางการคมนาคมที่แคบและสั้นกว่า เส้นทางหนึ่งไปทาง ตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือ คือเข้าไปในบริเวณเขมรดำและที่ราบสูงโคราช ซึ่งอาจเดินทางต่อไปยังอาณาจักรกัมพูชาได้ โดยเฉพาะเส้นทางที่ผ่านลุ่มน้ำป่าสักผ่านดงพระยา กลางเข้าไปในลุ่มแม่น้ำมูล-ชีนั้นดูเหมือนมีความสำคัญแต่สมัยยุคเหล็กจนถึง สมัยที่อาณาจักร เมืองพระนครเพียงฟูทีเดียว ส่วนอีกเส้นทางหนึ่งขึ้นไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาและลำน้ำสาขา ผ่านนครสวรรค์ไปสัมพันธ์กับเมืองในลุ่มน้ำปิง เช่น *หริภุญชัย* หรือลำพูนใน *แอ่งเชียงใหม่* ซึ่งเป็นเส้นทางที่พัฒนาขึ้นแต่สมัยทวารวดีลงมา ส่วนทางสุพรรณภูมิหรือสยามนั้น มีทั้งเส้นทางที่เข้าไปในเขตเทือกเขาทางตะวันตกเพื่อรวบรวมของป่า อันเป็นสินค้าที่สำคัญและขณะเดียวกันก็มีเส้นทางข้ามเทือกเขาไปติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน ทางลุ่มน้ำสาละวินและอิรวดี อันได้แก่พวกพม่า มอญ ทวาย มะริด และตะนาวศรี ถัดมาก็มีเส้นทางตามลำน้ำจากทางใต้ขึ้นไปทางเหนือในเขตลุ่มน้ำปิง-ยม เข้าเขตแคว้นสุโขทัย ซึ่งตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างชายฝั่งทะเลทางด้านตะวันตกในเขตเมืองมะตะมะที่ปากแม่น้ำสาละวิน ผ่านพาดเมืองสุโขทัยไปยังภาคอีสานตอนบนในเขตจังหวัดอุดรธานี แล้วต่อไปยังเมืองเวียงจันทน์ข้ามเทือกเขาไปยังเวียดนามเหนือและจามปาที่อยู่ทางชายฝั่งทะเล โดยสรุปก็คือแคว้นสุพรรณภูมิมีเส้นทางการค้าระยะไกลทั้งทางบกและทางน้ำที่จะติดต่อไปยังบ้านเมืองต่าง ๆ มากมายกว่าทางแคว้นละโว้หรือลพบุรีนั่นเอง

เพราะเหตุที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าระยะไกลทั้งทางบกและทางน้ำนี่เองที่ทำให้แคว้นสุพรรณภูมิหรือสยาม มีความเคลื่อนไหวในความหลากหลายของเผ่าพันธุ์และชนชาติมากกว่าทางละโว้ และในบรรดากลุ่มชาติพันธุ์นี้ *ชาติพันธุ์ไท* นับเป็นกลุ่มสำคัญที่มีการเคลื่อนไหวเข้ามาตามเส้นทางระยะไกลดังกล่าว นักวิชาการรุ่นก่อนสมัยชาตินิยมแยกชนชาติไทออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ *กลุ่มไทใหญ่* และ *กลุ่มไทน้อย* แต่จุดอ่อนอยู่ที่บอกเข้ามาทางลุ่มน้ำโขงแต่เหนือสิบสองปันนาและเข้ามาที่เชียงแสน เชียงราย แต่ร่องรอยที่เห็นได้ในขณะนี้คือ ไทน้อยน่าจะมาทางหลวงพระบาง ข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาทางสุโขทัย ในขณะที่พวกไทใหญ่เข้ามาทางลุ่มน้ำสาละวินและคงผสมผสานมากับพวกมอญ ผ่านเทือกเขาถนนธงชัยและตะนาวศรีเข้ามา แต่การรับรู้ของคนทั่วไปกลับไปเน้นอยู่ที่พวกมอญเป็นสำคัญ ยกตัวอย่างเช่น *ขุนสามชนเจ้าเมืองขอด* ที่ยกกองทัพมาตีเมืองตากในสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์แห่ง

สุโขทัยนั้น นักวิชาการหลายท่านก็เห็นว่าน่าจะเป็นพวกไทยใหญ่ ซึ่งก็เช่นเดียวกับมักกะโท พอค้ามอญที่เข้ามาสวามิภักดิ์กับพ่อขุนรามคำแหง แล้วกลับไปเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองเมาะตะมะ และหงสาวดีนั้น ก็มีนักวิชาการบางท่านเสนอว่าน่าจะเป็นชาวไทยใหญ่ หลักฐานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ จดหมายเหตุของเดอลาลูแบร์ราชทูตฝรั่งเศสที่เข้ามาเมืองไทยสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ กล่าวถึงปฐมกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาในเชิงตำนานว่าเสด็จมาจากเมืองนครไทย แล้วมาเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองเพชรบุรี เมืองนครไทย ปัจจุบันอยู่ที่ลุ่มน้ำแควน้อยในเขตอำเภอ นครไทย จังหวัดพิษณุโลก เป็นเมืองสำคัญที่อยู่บนเส้นทางการค้า จากแม่น้ำโขงแต่เขตประเทศลาวเข้ามายังลุ่มน้ำน่านเพื่อติดต่อกับพิษณุโลก ทูยัง ศรีสังขนาลัย และสุโขทัย โดยย่อก็คือปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้นเสด็จผ่านพิษณุโลก สุโขทัยมายังบ้านเมืองในลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองและเพชรบุรีนั่นเอง และการคมนาคมติดต่อระหว่างสุโขทัยกับลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองรวมไปถึงเพชรบุรี ราชบุรี นั้นก็คืองดการออกทะเล ณ บริเวณนี้นั่นเอง

ที่นี้หันมาดูการค้าระยะไกลทางทะเลบ้าง ก็จะได้เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีที่เสนอมาแล้วแต่ตอนต้นเป็นลำดับว่า บรรดาเมืองท่าและสถานีการค้ากับบ้านเมืองพื้นทะเลนั้น ล้วนอยู่ทางลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองทางซีกตะวันตกของลุ่มน้ำเจ้าพระยาทั้งสิ้น ซึ่งอาจจะลำดับย้อนหลังไปถึงโคกพลับ ที่ตำบลโพธิ์หัก อำเภอบางแพ ราชบุรี บริเวณเมืองอู่ทองและลุ่มน้ำจะเข้สามพันที่มีมาแต่สมัยสุวรรณภูมิและพูนัน พอถึงสมัยทวารวดีก็เกิดเมืองท่าขนาดใหญ่ เช่นนครปฐมหรือนครชัยศรี และเมืองคูบัวในเขตจังหวัดราชบุรี โดยเฉพาะคูบัวนั้นเป็นเมืองท่าที่มีพัฒนาการแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ เป็นต้นไป และดำรงอยู่สืบเนื่องจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ จึงค่อยเปลี่ยนตำแหน่งเมืองมาอยู่ที่เมืองราชบุรีริมแม่น้ำแม่กลองที่อยู่ห่างจากเมืองคูบัวเพียง ๕ กิโลเมตร ซึ่งนับว่าแสดงร่องรอยการสืบเนื่องของเมืองท่าอย่างชัดเจน

แต่เท่านี้ยังไม่พอ ความเจริญในด้านการค้าขายได้ทำให้เกิดเมืองสำคัญใหม่ขึ้นมาอีกแห่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่ามีผู้คนกลุ่มใหม่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน คือ เมืองเพชรบุรีในลุ่มน้ำเพชรบุรี พัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจ ของบรรดาบ้านเมืองในเขตสยามที่อยู่ชายทะเลโดยตรง นั่นคือในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ในขณะที่เมืองคูบัวยังเป็นศูนย์กลางและเมืองท่านั้น มีเส้นทางเลียบชายทะเลตามแนวหาดทรายเดิมแต่เมืองคูบัวผ่านเขาย่อยและเพชรบุรีไปจนถึงชะอำ เกิดชุมชนโบราณใหญ่ใหม่ที่ติดต่อกับทะเลได้ตามเส้นทางดังกล่าวนี้เป็นระยะไป ซึ่งชุมชนเหล่านี้ก็คือชุมชนของพวกที่มาจากทางทะเลเป็นส่วนใหญ่ คือการค้าทางทะเลทำให้มีทั้งผู้ที่เป็นพ่อค้าเข้ามาค้าขาย และบางพวกบางเหล่าก็ตั้งถิ่นฐานชุมชนขึ้นมา และเมื่อมีการขยายตัวมากขึ้นในระยะหลังลงมา ก็เป็นเหตุให้มีพัฒนาการของเมืองที่เป็นศูนย์กลางขึ้น คือ เมืองเพชรบุรี เพื่อเป็นศูนย์กลางการค้าขายและการคมนาคมของผู้คน

ที่มาจากเส้นทางการค้าทางบกและทางทะเล ซึ่งเป็นเมืองทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมืองไปในเวลาเดียวกัน

การเคลื่อนไหวของกลุ่มชนโพ้นทะเล ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในดินแดนที่เรียกว่าสยามนั้น แลเห็นได้จากหลักฐานทางจดหมายเหตุชาวต่างประเทศที่มีการบันทึกไว้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่สำคัญคือจดหมายเหตุของฟอนพลีต หรือวันวลิต ซึ่งเป็นพ่อค้าชาวฮอลันดา ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเป็นสิ่งที่ทำให้แลเห็นการเคลื่อนไหวของบ้านเมืองและรัฐชายทะเลแดนนครศรีธรรมราชมาถึงเพชรบุรี เรื่องที่วันวลิตกล่าวถึงในที่นี้ก็คือ เรื่องพระเจ้าอู่ทองซึ่งเป็นลูกกษัตริย์จีนถูกพ่อเนรเทศมาทางทะเลเข้ามาตั้งหลักแหล่งและค้าขายอยู่ทางนครศรีธรรมราชก่อน แล้วต่อมาได้เป็นใหญ่ที่เมืองนครศรีธรรมราช จากนั้นย้ายมาตั้งเมืองอยู่ที่กุยบุรี และจากกุยบุรีก็มาตั้งเมืองเพชรบุรีเป็นใหญ่อยู่ที่เมืองเพชรบุรี เรื่องราวของพระเจ้าอู่ทองจากตำนานที่ฝรั่งจดบันทึกไว้แต่สมัยกรุงศรีอยุธยานี้ก็คือสิ่งสะท้อนให้แลเห็นความจริงและการเชื่อมโยงกับหลักฐานข้อมูลในด้านอื่นได้อย่างเห็นภาพพจน์

ประการแรก คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่ามีคนจีนหรือคนจากตอนใต้ของประเทศจีนเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอย่างแน่นนอนและเรื่องนี้ก็รับกันกับตำนานเมืองนครศรีธรรมราชและเพชรบุรี นั่นคือ ในตำนานนครศรีธรรมราชกล่าวถึงการสงครามระหว่างท้าวอู่ทองจากเมืองเพชรบุรีกับพระยาศรีธรรมมาโคกราชแห่งเมืองนครศรีธรรมราช รบกันจนต้องสงบศึกและแบ่งปันเขตแดนกันที่บางสะพาน ยิ่งกว่านั้นยังทำสัญญาเป็นญาติมิตรต่อกัน ทำให้ในสมัยหลังลงมาเมื่อทางนครศรีธรรมราชสิ้นวงศ์กษัตริย์และบ้านเมืองร้างไปเพราะโรคระบาด กษัตริย์จากทางเพชรบุรีได้ส่งเจ้านายและขุนนางไปฟื้นฟูเมืองนครศรีธรรมราช และสร้างเมืองใหม่ขึ้นในเขตแคว้นนครศรีธรรมราชอีกหลายแห่ง เหตุการณ์เช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าเพชรบุรีมีอำนาจทางการเมืองเหนือนครศรีธรรมราชอย่างไม่ต้องสงสัย ยิ่งกว่านั้นเรื่องราวของพระเจ้าอู่ทองยังแพร่หลายไปเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองร่วมสมัยในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาอีกด้วย ดังเช่นเรื่องพระเจ้าอู่ทองทรงเป็นพระราชบุตรเขยของกษัตริย์แห่งเมืองสุพรรณภูมิ และเป็นผู้ที่ทรงสร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้น ในตำนานพงศาวดารเหนือและอื่นๆ กล่าวว่พระเจ้าอู่ทองเป็นลูกคนจีน โชติกราชเศรษฐีบ้าง ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการปรากฏตัวของคนกลุ่มใหม่ที่มาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน นับเป็นสิ่งที่รับกับตำนานท้องถิ่นและชื่อสถานที่หลายแห่ง อย่างเช่น เส้นทางบนชายหาดเดิมจากเมืองคูบัวไปยังเพชรบุรีและชะอำนั้นสัมพันธ์กับเรื่องการเดินทางของท้าวอู่ทอง ที่เดินทางโดยกองเกวียนจากเมืองเพชรบุรี ผ่านอำเภอบางแพมายังเมืองคูบัวจนถึงเมืองราชบุรี บนเส้นทางที่มีชื่อสถานที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าอู่ทองหลายแห่ง ยิ่งกว่านั้นในการรับรู้ของชาวบ้านที่ถ่ายทอดกันมาช้านาน ยังกล่าวถึงเส้นทางถนนโบราณที่สัมพันธ์กับเรื่องราวของท้าวอู่ทองจากเมืองราชบุรี ผ่านเขตจังหวัดกาญจนบุรีจากกลุ่มน้ำแม่กลองต่อไปยังเมืองอู่ทองในเขตลุ่มน้ำท่าจีน ทับเส้นทางเดินทัพและเส้นทางคมนาคมเดิมจากเมืองอู่ทอง

ผ่านเขตอำเภอสระแวงไปยังอำเภอดอนเจดีย์ อำเภอสามชุก แล้วต่อไปยังเมืองละโว้หรือลพบุรี เส้นทางดังกล่าวนี้มีหลักฐานทางโบราณคดีสนับสนุนว่าเป็นเส้นทางการค้าและการคมนาคมในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ อย่างแน่นอน เพราะปรากฏร่องรอยของชุมชนระดับเมืองที่มีปราสาทแบบขอมในลัทธิพุทธมหายานตั้งอยู่เป็นระยะๆ ไป อีกทั้งเป็นเส้นทางสำคัญที่เชื่อมเมืองละโว้ในแคว้นละโว้เข้ากับบ้านเมืองในกลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองอย่างแท้จริง และเป็นสิ่งแสดงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างแคว้นสุพรรณภูมิหรือสยามกับแคว้นละโว้ด้วย นั่นก็คือการพบปราสาทแบบขอมในลัทธิพุทธมหายาน ที่นับแต่พระปรางค์สามยอดเมืองละโว้มาถึงปราสาทที่เนินทางพระ อำเภอสามชุก และที่เมืองไทรทอง อำเภอสระแวง จังหวัดสุพรรณบุรี มาถึงปราสาทที่พบในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ที่อันเป็นเขตที่เส้นทางคมนาคมแยกเข้าไปสองสาย สายหนึ่งข้ามแม่น้ำแม่กลองไปยังปราสาทเมืองสิงห์ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดกาญจนบุรี ที่เป็นเส้นทางต่อไปยังด่านพระเจดีย์สามองค์ไปติดต่อกับมอญ และพม่า ส่วนอีกสายหนึ่งลงตามลำน้ำแม่กลองไปยังปราสาทเมืองโกสินารายณ์ แล้วข้ามลำน้ำแม่กลองไปยังเมืองราชบุรีและเพชรบุรี

เส้นทางสายนี้แต่ละโว้จนถึงปราสาทเมืองสิงห์และเพชรบุรีนั้น ในการรับรู้ของนักประวัติศาสตร์โบราณคดีส่วนใหญ่เห็นว่าสัมพันธ์กับเส้นทางกรขายตัวทางการเมืองเศรษฐกิจของขอมจากอาณาจักรเมืองพระนครเข้ามาในกลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยอธิบายว่าสอดคล้องกับบรรดาตำแหน่งเมืองชั้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในจารึกปราสาทพระขรรค์ ซึ่งเป็นการมองแบบเอาเมืองพระนครของกัมพูชาเป็นศูนย์กลางอย่างชัดเจน เลยทำให้มีการเขียนประวัติศาสตร์ในดินแดนประเทศไทยสมัยก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ว่าเป็นเมืองชั้นของขอมไปทั้งหมด ข้าพเจ้าเคยเขียนบทความความคัดค้านเรื่องนี้โดยชี้ให้เห็นว่า การเอาชื่อเมืองที่คล้ายคลึงกันในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาไปเปรียบเทียบกับบรรดาเมืองบนเส้นทางคมนาคมในจารึกปราสาทพระขรรค์อย่างง่าย ๆ โดยไม่คำนึงถึงรูปแบบและตำแหน่งทางภูมิศาสตร์แล้วก็เท่ากับเป็นการบิดเบือนหลักฐานความเป็นจริงอย่างมักง่าย เพราะเวลานี้ก็ปรากฏออกมาแล้วว่า บรรดาปราสาทขอมที่เรียกว่าโรคยาศาลในจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นั้น มีพบมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเท่านั้น และมีรูปแบบที่แตกต่างไปจากบรรดาปราสาทแบบขอมที่พบในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาโดยสิ้นเชิง มีเพียงบริเวณชายขอบบางแห่งในเขตปราจีนบุรีเท่านั้น ที่มีผู้สงสัยว่าจะมีปราสาทโรคยาศาลอยู่ เพราะเป็นเขตที่ติดต่อด้านกัมพูชาในเขตเขมรต่ำ ทำนองตรงข้ามบรรดาปราสาทแบบขอมที่พบบนเส้นทางคมนาคมแต่ละโว้ถึงเพชรบุรีและปราสาทเมืองสิงห์ที่กาญจนบุรีนั้น แต่ละแห่งก็มีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป จะมีที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกันก็แต่เพียงรูปแบบของรูปเคารพเช่นเทวรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี รูปสลักพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและนางปรัชญาปรมิตตาที่ค่อนข้างจะบ่งชี้ว่าเป็นของที่แพร่หลายจากเมืองละโว้หรือลพบุรีออกไป หรือเทวรูปพระ

โพธิสัตว์บางองค์ก็อาจจะนำมาจากเมืองพระนครก็มี แต่หลักฐานทั้งหมดที่เห็นนี้มีได้แสดง ความสัมพันธ์กับอำนาจทางการเมืองของขอมในลุ่มน้ำเจ้าพระยาเลย ทั้งนี้ก็หาได้ปฏิเสธ ความสัมพันธ์ทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างลัวะไว้กับเมืองพระนครหลังกัมพูชาไม่

อย่างไรก็ตามถ้ามองดูความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมโดยเน้นน้ำหนักอยู่ที่การ มีอยู่ของปราสาทแบบขอมอันเป็นของเนื่องในลัทธิพุทธมหายานแล้ว คนส่วนใหญ่ก็คงจะเห็น ว่าลัวะหรือลพบุรีน่าจะเป็นศูนย์กลางของความสำคัญทางการเมือง เพราะเป็นแหล่งที่ลัทธิ ศาสนาและศิลปกรรมแพร่หลายไปยังลุ่มน้ำเจ้าพระยาซีกตะวันตก อีกทั้งลัวะยังได้เปรียบใน เรื่องใกล้กับศูนย์กลางใหญ่ เช่นเมืองพระนครด้วยซ้ำ แต่ข้าพเจ้ากลับมองในทางตรงข้าม คือมองความสำคัญของเมืองชายทะเลที่มีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และความหลากหลาย ทางสังคมมากกว่า จึงเห็นเพชรบุรีในฐานะเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการเมือง แทน นั่นก็คือการเติบโตทางเศรษฐกิจและการเข้ามาตั้งหลักแหล่งของผู้คนที่มิใช่มาจาก ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เป็นเหตุให้เกิดบ้านเมืองยุคใหม่ขึ้นอย่างต่อเนื่อง เริ่มแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ก่อน โดยปรากฏขึ้นตามเส้นทางคมนาคม เศรษฐกิจทั้งเขต ชายฝั่งทะเลและดินแดนภายใน ดังเช่นเส้นทางจากลัวะมายังเพชรบุรี และเมืองสิงห์ในเขต จังหวัดกาญจนบุรีดังกล่าว บรรดาเมืองที่เกิดใหม่เหล่านี้ยังมีอีกหลายเมืองที่เกิดขึ้นตามเส้น ทางสินค้าระยะไกลที่ห่างไกลออกไปดังเช่นเมืองสุโขทัย เมืองเซียงในลุ่มน้ำปิง-ยม เป็นต้น แต่การดำรงอยู่ของเมืองเหล่านี้หาได้อยู่โดดเดี่ยวและมีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างกัน แต่เพียงอย่างเดียวไม่ หากมีการสังสรรค์ทางสังคมที่จำเป็นต้องมีบูรณาการทางวัฒนธรรม เกิดขึ้น ซึ่งก็สร้างให้มีขึ้นโดยการนำเอาศาสนาและวัฒนธรรมที่มีเกียรติภูมิเป็นที่ยอมรับ ของผู้คนในระดับภูมิภาคมาปรุงแต่งขึ้น บ้านเมืองที่มีเกียรติภูมิทางศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคนั้นก็คือ เมืองพระนครหรือกัมพูชาและเมืองลัวะหรือลพบุรี เหตุนี้จึงมีการสร้างศาสน สถานในคติมหายานแบบขอมเกิดขึ้นตามบรรดาบ้านเมืองที่เกิดใหม่เหล่านั้น

อย่างไรก็ตามการเกิดขึ้นของศาสนสถานหรือปราสาทแบบขอมที่เป็นของ เนื่องในพุทธมหายานนั้น ก็หาได้เป็นของดั้งเดิมของระบบความเชื่อทางศาสนาของผู้คนในเขต แคว้นสยามมาแต่เดิมไม่ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ดำรงมาแต่สมัยทวารวดียังคงสืบเนื่องอยู่ แต่การรับนับถือมหายานนั้นเป็นสิ่งที่เป็นการกระแสนุรักษ์อย่างหนึ่งเท่านั้น ซึ่งคงเป็น แต่ความต้องการของกษัตริย์หรือนำของบ้านเมืองในขณะนั้นที่จะสถาปนาความยิ่งใหญ่ และมีอำนาจสืบต่อความเจริญทางอารยธรรมขอมที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปของภูมิภาค แต่เมื่อเวลาผ่านไปพุทธศาสนาเถรวาทก็กลับฟื้นตัวขึ้นอีกแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ลงมา เพราะเป็นระบบความเชื่อที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับเสมอภาคให้แก่บ้านเมืองที่ เต็มไปด้วยผู้คนที่มิทั้งกลุ่มเก่ากลุ่มใหม่ได้ดีกว่า นั่นก็คือทำให้บรรดาบ้านเมืองที่เกิดใหม่ใน พื้นที่สยามประเทศไม่มีแห่งใดเป็นรัฐรวมศูนย์ หากเป็นเครือข่ายของเมืองสำคัญหรือ

รัฐอิสระที่มีความสัมพันธ์ทางสังคมและการเมืองในระดับเดียวกัน อีกทั้งเพื่อพัฒนาระบบความเชื่อและการจัดรูปแบบการปกครองให้เหมาะสม ก็ได้มีการติดต่อกับทั้งลังกาและพุกามที่เป็นศูนย์กลางความเจริญทางพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำแนวคิดและแนวทางปฏิบัติใหม่ๆเข้ามาปรับปรุงแต่งผสมผสานกับของเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว โดยเฉพาะเรื่องระบบกษัตริย์และจักรวาลนั้นแลเห็นได้จากหลักฐานทางเอกสารโบราณ และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม และประติมากรรมที่เดียว ผลที่ตามมาทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นอีกหลายแห่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ โดยเฉพาะเมืองสุพรรณภูมิหรือสุพรรณบุรีกับเมืองอโยธยาหรือต่อมาคือพระนครศรีอยุธยา

นอกจากเรื่องของพระพุทธรูปลัทธิเถรวาทและสถาบันกษัตริย์แล้ว ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่สร้างบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรมให้แก่บ้านเมืองในเขตแคว้นและเครือข่ายสยามประเทศ สิ่งนั้นคือการใช้ภาษาไทยและอักษรไทยเป็นภาษากลางในการสื่อสารบ้านเมืองข้ามรัฐ นักวิชาการส่วนใหญ่มักมองว่าการใช้ภาษาไทยและอักษรไทยเกิดขึ้นพร้อมกับรัฐไทย ในสมัยรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๒๐ ลงมา หรืออีกนัยหนึ่งก็คือแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ นั่นเอง การมองแบบนี้ทำให้เกิดการตีความในเรื่องความเป็นคนไทยที่คับแคบ เพราะเอาไปสนับสนุน หรือไปสร้างประวัติศาสตร์ไทยว่า เกิดจากคนไทยอพยพลงมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน โดยทางบกผ่านสุโขทัยลงมายังบ้านเมืองทางภาคกลาง แล้วตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองขอมโดยเฉพาะที่มีอำนาจอยู่ที่เมืองละโว้หรือลพบุรี เมื่อพ่อขุนรามคำแหงประกาศอิสรภาพแล้ว จึงมีการขยายอำนาจของคนไทยขับไล่ขอมออกไปจากลุ่มน้ำเจ้าพระยา และผลที่ตามมาคือการเกิดบ้านเมืองที่เป็นคนไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยามีพระนครศรีอยุธยาเป็นเมืองสำคัญสืบต่อจากเมืองสุโขทัย

แต่ในมุมมองใหม่ของข้าพเจ้า กลับเห็นว่าการเคลื่อนไหวของผู้คนที่หลากหลายทางชาติพันธุ์จากตอนใต้ของประเทศจีนนั้นมาทั้งทางบกและทางทะเล ซึ่งก็ได้กล่าวมาแล้วถึงเรื่องราวของพระเจ้าอู่ทอง แต่การเข้ามาของคนเหล่านั้นมาทั้งค้าขายและตั้งถิ่นฐานในดินแดนที่เรียกว่า "สยามประเทศ" มากกว่าทางละโว้รัฐ หากได้ตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของขอมที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กำพูชาและมีศูนย์กลางรองอยู่ที่เมืองลพบุรีไม่ การเติบโตของบ้านเล็กเมืองน้อยที่เกิดขึ้นนี้เป็นไปอย่างค่อนข้างอิสระอันเนื่องมาจากแต่ละเมืองก็ต้องการผู้คนพลเมืองเพิ่มขึ้นมา ซึ่งก็มีหลักฐานสะท้อนให้เห็นได้จากข้อความในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่หนึ่งของพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งกล่าวว่า เมื่อเวลารบพุ่งได้ชัยชนะนั้นกวาดต้อนผู้คนมาเป็นพลเมืองไม่ฆ่าไม่ตี อีกทั้งทรงเปิดเส้นทางการค้าผ่านเมืองอย่างเป็นทางการเป็นอิสระให้กับพวกพ่อค้าโดยไม่เก็บภาษีจังกอบเป็นต้น ผลที่ตามมาก็คือ นอกจากเข้ามาค้าขายแล้วก็เข้ามาตั้งหลักแหล่งอีกด้วย จึงเกิดชุมชนที่เป็นบ้านและเมืองตามเส้นทางคมนาคมและการค้าระยะไกลทั่วไป แต่การเป็นชุมชนดังกล่าวนี้หาได้เป็นแต่เพียงผู้คนเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่รวม

กันเท่านั้นไม่ หากต้องมีสถานที่และพื้นที่เพื่อกระทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันอีกทั้งสัมพันธ์กับภายนอกด้วย สถานที่และพื้นที่ดังกล่าวก็คือ วัดที่มีทั้งวัดสำหรับชุมชนหนึ่งๆ กับวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนหลายชุมชนในท้องถิ่น ซึ่งบรรดาภคัตริย์หรือเจ้านายที่ปกครองมักสร้างขึ้นหรือสนับสนุนให้มีขึ้นเพื่อบูรณาการทางวัฒนธรรมที่สร้างความเป็นพวกเดียวกัน (local groups) ของคนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และความเป็นมาประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่งก็คือ สร้างความสัมพันธ์กับภคัตริย์ เจ้าเมืองและเมืองที่เป็นศูนย์กลางในท้องถิ่นนั้นๆ เพราะฉะนั้น การเติบโตและขยายตัวของบ้านเมืองในกลุ่มสยามประเทศ จึงควบคู่ไปกับความเจริญทางพุทธศาสนา ทำให้มีการติดต่อกับบ้านเมืองที่เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาที่สำคัญ เช่นศรีลังกา พุกาม และเมืองมอญที่อยู่ในดินแดนพม่าตอนใต้ เพื่อพัฒนาพุทธศาสนาให้เหมาะสมกับสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง

ความแตกต่างอย่างสำคัญระหว่างแนวคิดของข้าพเจ้ากับนักวิชาการรุ่นก่อนๆ โดยเฉพาะในกลุ่มสกุลดำรงราชานุภาพก็คือ การที่ข้าพเจ้าให้ความสำคัญกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่มาจากจีนตอนใต้ทางทะเล หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ได้ว่า การเกิดของผู้คนที่เราเรียกว่าเป็นชาวสยามหรือคนไทยนั้น หาได้มาจากทางบกแต่เพียงอย่างเดียวไม่ หากเป็นจำนวนที่มากกว่าที่เข้ามาทางทะเล คือมีทั้งคนที่เข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งผสมผสานกับผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นที่มีอยู่แล้ว ซึ่งเรื่องราวของพระเจ้าอู่ทองที่เมืองเพชรบุรี ราชบุรี และอยุธยา คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็น แต่เพื่อเพิ่มเติมให้เห็นมากไปกว่านี้จากหลักฐานที่มีมาก่อนการสร้างพระนครศรีอยุธยาและที่ร่วมสมัย ซึ่งใคร่ยกมากล่าวอีกสองเรื่อง

เรื่องแรกมาจากจดหมายเหตุจีนที่กล่าวถึงรัฐในกลุ่มน้ำเจ้าพระยารัฐหนึ่งที่ตั้งชื่อว่า เจนลีฟู มีตัวตนอยู่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตำแหน่งเมืองสำคัญของรัฐนี้ไม่ได้อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำใกล้ทะเล เช่นราชบุรี เพชรบุรี และแม่แต่อุทยาและสุพรรณบุรี เพราะจดหมายเหตุจีนระบุถึงการเดินทางเป็นเวลาหลายวันจากทางทะเลขึ้นไป รัฐเจนลีฟูนี้มีการส่งทูตไปเมืองจีนในเวลาใกล้เคียงกันกับรัฐเสียมหรือสยาม และละโว้ ซึ่งก็แสดงให้เห็นชัดเจนว่าลุ่มน้ำเจ้าพระยาในช่วงนั้นมีรัฐอิสระไม่เพียงแต่เสียมและละโว้เท่านั้น หากมีเจนลีฟูรวมอยู่ด้วย แต่ทว่านักวิชาการส่วนใหญ่ไม่มีใครให้ความสนใจ เพราะเหตุที่เอาไปผูกติดกับการมีอำนาจของขอมกับพุทธศาสน์พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ถ้าหากตัดปัญหาที่ไปผูกติดกับภาวะครอบงำทางการเมืองของขอม แล้วดูที่การเคลื่อนไหวของกลุ่มบ้านเมืองใหม่ที่เกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ก็จะแลเห็นทางสว่างอีกมาก นักประวัติศาสตร์ต่างชาติคนสำคัญที่ให้ความสนใจเจนลีฟูเป็นพิเศษคือ ศาสตราจารย์ไอ.ดับเบิลยู. ไวลเดอร์ แห่งมหาวิทยาลัยคอร์เนล สหรัฐอเมริกา คือนอกจากเขียนเป็นบทความเฉพาะแล้วยังแสดงหลักฐานให้เห็นว่าเจนลีฟูมีการค้าติดต่อกับจีนใต้ที่กวางตุ้งมาแต่ตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และ

เป็นคนที่บอกว่าเมืองสำคัญของเจนลีฟู่น่าจะอยู่ที่เมืองอู่ทอง ข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยว่าอยู่ที่เมืองอู่ทองเพราะดูใกล้ทะเลกว่าระยะทางที่ระบุไว้ในจดหมายเหตุจีน แต่อาจารย์โวลเตอร์ให้ความสว่างแก่ข้าพเจ้าในเรื่องลำน้ำ คือแทนที่จะเป็นตามลำน้ำเจ้าพระยาขึ้นไปอย่างมองเห็นในปัจจุบัน กลับเป็นการเดินทางจากลำน้ำท่าจีน หรือสุพรรณบุรีขึ้นไป และรับกับข้อเสนอของข้าพเจ้าที่เขียนไว้ในที่อื่นว่า ตำแหน่งของเจนลีฟู่คือกลุ่มเมืองภายในที่อยู่บริเวณตอนบนของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา ในเขตจังหวัดชัยนาทและนครสวรรค์ เพราะเป็นบริเวณที่พบร่องรอยของเมืองโบราณแต่สมัยทวารวดีมาจนถึงลพบุรี และอยุธยาหลายแห่ง เมืองสำคัญที่น่าจะเป็นศูนย์กลางของเจนลีฟู่มีอยู่หลายแห่ง เช่นเมืองอู่ตะเภาที่ตำบลหางน้ำสาครและเมืองดอนคาที่อยู่ในเขตอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท เป็นต้น แต่เมืองที่เป็นกุญแจสำคัญทางหลักฐานโบราณคดี ที่แสดงให้เห็นว่ากลุ่มเมืองในบริเวณนี้เป็นอิสระจากขอมกัมพูชาและละโว้ก็คือเมืองดงแม่นางเมือง ที่เป็นเมืองมาแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยลพบุรีในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เพราะนอกจากพบซากโบราณสถานวัตถุที่เป็นของยุคสมัยดังกล่าวแล้ว ยังพบศิลาจารึกที่บอกศักราช พ.ศ.๑๗๑๐ มีพระนามพระมหากษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราช ที่เหมือนกับพระนามของพระมหากษัตริย์แห่งเมืองนครศรีธรรมราชหรือตามพรลิงค์ ทางภาคใต้ของประเทศไทย จารึกได้กล่าวถึงการก่อบระสุภหรือพระอัฐิของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชองค์ที่ล่วงลับไปแล้ว และจารึกนี้สร้างขึ้นโดยคำสั่งของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชองค์ที่ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และชื่อเมืองดงแม่นางเมืองที่ปรากฏในศิลาจารึกว่า *ธานยปุระ* แม้ว่ายังไม่อาจกำหนดได้อย่างชัดเจนว่าเมืองไหนคือศูนย์กลางของแคว้นเจนลีฟู่หรือกลุ่มเมืองในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบนได้ในขณะนี้ แต่ก็สามารถเห็นได้ชัดถึงการมีอยู่ของกลุ่มเมืองอิสระ ซึ่งในเวลาต่อมาอาจเข้าเป็นเครือข่ายของบ้านเมืองในสยามประเทศ เพราะมีเมืองหนึ่งที่เป็นหลักฐานในเรื่องนี้คือ *เมืองแพรคศรีราชา* ที่ปรากฏกล่าวถึงในจารึกสุโขทัยหลักที่หนึ่งรวมกันกับชื่อเมืองสุพรรณภูมิ เมืองเพชรบุรี และราชบุรี เมืองที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำน้อยที่เป็นลำน้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ถ้าหากดูจากเส้นทางน้ำปัจจุบัน แต่ถ้าศึกษาจากร่องน้ำเก่า นั้น มีการเชื่อมโยงกับเมืองดอนคาที่อยู่บนลำน้ำเก่าที่มีชื่อว่า *คลองสีบัวทอง* เป็นลำน้ำโบราณที่สัมพันธ์กันกับแม่น้ำสุพรรณบุรีหรือท่าจีน บรรดาลำน้ำเก่าเหล่านี้รวมทั้งบรรดาชุมชนโบราณและศาสนสถานที่ตั้งอยู่ตามฝั่งน้ำ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับเส้นทางน้ำจากฝั่งทะเลในอ่าวไทยขึ้นมาตามลำน้ำท่าจีนทั้งสิ้น

เรื่องที่สอง ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ เป็นเรื่องของการตั้งถิ่นฐานชายฝั่งทะเลที่ทำให้แลเห็น พัฒนาการของเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรีในพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ และเมืองในสมัยหลังลงมาเช่นสมุทรสงคราม สมุทรสาคร และธนบุรี นั่นคือ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๐ ข้าพเจ้าได้รับคำเชิญจากผู้นำชุมชนบ้านเขายี่สารในเขตอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ให้ช่วยเหลือในการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นซึ่งได้เข้าไปทำการศึกษาสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

ของท้องถิ่นนั้น ข้าพเจ้าพบว่าชุมชนแห่งนี้และอีกหลายชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ล้วนตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นเขตทะเลตม และป่าชายเลนทั้งสิ้น แต่ก่อนเคยคิดว่าบริเวณดังกล่าวนี้เพิ่งเกิดใหม่อันเนื่องจากการทับถมของโคลนตมที่ลำน้ำแม่กลอง ลำน้ำเพชรบุรี และลำน้ำที่เป็นสาขาพัดพามาจากที่สูง การงอกของแผ่นดินที่ปากน้ำหรือดินดอนรูปสามเหลี่ยมนี้ทำให้เกิดเป็นอ่าวบางตะนูนขึ้นมา ส่วนบรรดาชุมชนโบราณที่มีอายุเก่าแก่กว่าสมัยกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปนั้น จะตั้งเรียงรายอยู่บนแนวชายหาดเดิมจากเมืองคูบัว ผ่านเขาย้อยไปถึงเพชรบุรีและชะอำตามถนนท่าเรือทองที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อได้ไปที่เขายี่สารแล้วทำให้ต้องเปลี่ยนความคิดและพบเห็นอะไรใหม่ๆ บริเวณเขายี่สารแม้ว่าจะอยู่ในเขตทะเลตมและป่าชายเลนก็ตาม แต่มีสภาพเป็นเกาะเป็นที่สูงเพราะมีภูเขาเป็นแกน ซึ่งในอ่าวบางตะนูนนี้มีเขาโดดๆ เช่นนี้เพียง ๒ ลูก คือเขายี่สารและเขาตะเครา ทั้งสองเขานี้เป็นศูนย์กลางทางความเชื่อของท้องถิ่น จึงมีผู้ไปสร้างวัดขึ้นให้เป็นศูนย์กลางทางพิธีกรรมและวัฒนธรรม อีกทั้งมีประวัติความเป็นมาของท้องถิ่นที่มีผู้รู้ที่เป็นชาวบ้านบันทึกไว้หรือไม่ก็ถ่ายทอดกันด้วยปากเปล่าสืบต่อมาที่เขายี่สารนั้นบริเวณโดยรอบเขาเป็นที่สูงทำให้ดูกลายเป็นเกาะไป บนเขามีวัดที่มีร่องรอยและประวัติทางโบราณคดีแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมา แต่สิ่งสะดุดตาสำคัญก็คือ ตุ่มน้ำเคลือบสีน้ำตาลโบราณขนาดใหญ่ ที่คนส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นของในสมัยสุโขทัยโดยผลิตที่สุโขทัย ร่วมกับพวกเครื่องสังคโลกอื่นๆ ข้าพเจ้าไม่เคยเชื่อเพราะมีขนาดใหญ่คับเตาเผาบรรดาที่พบที่สุโขทัยและศรีสัชชนาลัย ในทางตรงกันข้าม ตุ่มน้ำขนาดใหญ่นี้ก็กลับพบตามวัดแถวริมแม่น้ำใหญ่ใกล้ทะเล เช่น แถวสมุทรสาคร สมุทรสงคราม และเพชรบุรี โดยเฉพาะที่เพชรบุรีนั้นยังมีเก็บไว้ที่วัดบันไดอิฐเป็นจำนวนมากทีเดียว นอกจากนั้นก็เคยเห็นตามวัดโบราณแถวอำเภอตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ทำให้ข้าพเจ้าเชื่อว่าเป็นของที่มาจากภายนอกทางทะเล โดยเข้ามากับเรือสำเภา เป็นตุ่มเก็บน้ำจืดมากับเรือ ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นของที่ผลิตจากเตาเผาในเขตจีนตอนใต้ แต่เรื่องนี้เป็นสิ่งที่จะต้องค้นคว้าต่อไป

เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นตุ่มเหล่านี้ที่วัดก็ทำให้เข้าใจว่าคงเป็นของมากับเรือสำเภาและมีการนำมาถวายวัดอีกทีหนึ่ง เช่นเดียวกันกับที่พบตามที่แตกต่างกัน ที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อได้เดินสำรวจศึกษารอบๆ เขาก็พบเนินดินที่เป็นร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของคนโบราณมากมาย มีเศษภาชนะดินเผาทั้งเคลือบและเผาแกร่ง โดยเฉพาะที่มีสีน้ำตาลหนาๆ คล้ายกับเศษชิ้นส่วนของตุ่มน้ำดังกล่าวมากมาย และบรรดาชิ้นส่วนที่เคลือบนั้นส่วนใหญ่เป็นของจีนแต่สมัยราชวงศ์หมิงลงมา มีเศษเครื่องเคลือบและกระดูกสุโขทัยผสมรวมอยู่ด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้บ่งชี้อายุของชุมชนชัดเจนว่า มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นๆ ที่เดียว หลักฐานดังกล่าวนำไปสู่การตีความที่ว่าบริเวณรอบๆ เขายี่สารนี้คงเป็นแหล่งที่พ่อค้าสำเภามาจอดพักสินค้า เพราะมีลำน้ำ ลำคลองที่ออกไปยังทะเลที่อ่าวบางตะนูนได้ง่าย แต่ทว่าหลักฐานทางโบราณคดีหาได้ยุติเท่านี้ไม่ เพราะเมื่อชาวบ้านได้รวบรวมของโบราณที่พบในท้องถิ่นมาเพื่อจัดพิพิธภัณฑ์นั้น

พบร่องรอยของวัดเก่าที่อยู่บนพื้นราบที่มีเสมาหินและเศียรพระพุทธรูปหินทรายแดงที่พบตามแหล่งโบราณสถานในเขตเพชรบุรีและราชบุรี โดยเฉพาะตามวัดโบราณที่อยู่บนเส้นทางถนนทำวอู่ทองตั้งแต่เขาย้อยลงมาจนถึงบริเวณวัดกุฎีบางเค็ม ทั้งเสมาและพระพุทธรูปหินทรายแดงนี้รูปแบบเป็นศิลปะสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าจะน่าจะมีการสร้างพระนครศรีอยุธยาได้ ในขณะที่เดียวกัน ก็พบตม่น้ำดินเผาแกร่งขนาดใหญ่ที่มีลายประทับเป็นรูปเรือแค้นแก้วคล้ายๆกับตราเครื่องหมายเครื่องบินการบินไทยที่ฝรั่งมาออกแบบให้ ตม่น้ำและลวดลายเช่นนี้มีพบมากตามวัดและแหล่งโบราณคดีแต่สมัยลพบุรีลงมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ซึ่งปัจจุบันนี้พบแหล่งเตาที่ผลิตแล้วบนฝั่งแม่น้ำสุพรรณบุรี แถวตำบลบางปูนและวิหารแดง ห่างเมืองสุพรรณบุรีขึ้นไปประมาณ ๑-๒ กิโลเมตร เป็นที่รู้จักกันในนามว่าเตาบางปูน นับเป็นเตาเครื่องปั้นดินเผาของเมืองสุพรรณภูมิโดยตรง และมีอายุก่อนเตาชั้นสุรทรีที่แม่น้ำน้อยที่มีมาแต่รัชกาลของสมเด็จพระนครินทราชาธิราช

เพราะฉะนั้น หลักฐานจากเสมา เศียรพระพุทธรูป และตม่น้ำจากเตาบางปูนสุพรรณบุรี คือ เครื่องแสดงให้เห็นว่า บริเวณยี่สาร หาใช่ที่พักสินค้าหรือสถานีสินค้าของพ่อค้าสำเภาย่างเดียวไม่ หากเป็นชุมชนที่มีวัดทางพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางมาแล้ว แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น นอกจากหลักฐานทางโบราณคดีแล้วการศึกษาทางด้านชาติพันธุ์ที่เน้นความเป็นมาและชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นปัจจุบัน ก็ทำให้ข้าพเจ้าได้ทราบวาท้องถิ่นที่เป็นป่าชายเลนและทะเลตม่น้ำนี้เป็นบริเวณน้ำกร่อย ชาวบ้านไม่มีน้ำจืดใช้อุปโภคหรือบริโภค ต้องรองน้ำฝนไว้กิน ส่วนน้ำใช้นั้นมีผู้นำเรือไปลมนเอาน้ำจากลำน้ำเพชรบุรีแถวๆเขาตะเครามาขาย จึงเกิดประเพณีลมนน้ำและอาชีพขายน้ำมาช้านาน แม้ปัจจุบันนี้ก็ยังคงทำกันอยู่เพราะน้ำประปายังไม่เข้าไปถึง โดยเหตุนี้ตามบ้านเรือนทุกแห่งจึงต้องมีตม่น้ำขนาดใหญ่ตั้งไว้เป็นจำนวนมากเพื่อกักตม่น้ำจืดดังกล่าว ดูแล้วเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนในท้องถิ่นนี้ได้เลย จากเรื่องการขาดน้ำจืดและความจำเป็นต้องมีตม่น้ำหรือภาชนะเก็บน้ำจืดนี้ ทำให้ข้าพเจ้าคิดไปถึงตม่น้ำเคลือบโบราณขนาดใหญ่ที่พบในเขตวัดและในที่ต่างๆ ในเขตเพชรบุรีและราชบุรี นั่นคือ การตั้งถิ่นฐานในบริเวณทะเลตม่น้ำและป่าชายเลนเช่นบ้านยี่สารนี้สิ่งที่จำเป็นและต้องควบคุมให้ได้ก็คือ เรื่องน้ำจืดเพื่อการบริโภคและอุปโภค ซึ่งถ้าหากไม่มีภาชนะขนาดใหญ่แล้ว คงไม่มีทางเข้ามาตั้งถิ่นฐานได้แน่ เพราะฉะนั้นผู้คนที่เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในที่นี้คงไม่ใช่กลุ่มชนธรรมดา หากต้องเป็นผู้ที่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีพอสมควร ต้องรู้จักวิธีที่จะควบคุมในเรื่องน้ำจืดนี้ให้มีใช้กินอยู่อย่างพอเพียง ดังนั้น ตม่น้ำเคลือบขนาดใหญ่ดังกล่าวนี้ก็คือ สิ่งที่บอกถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานต้องจัดหา มา ขณะนี้ยังไม่พบแหล่งเตาเผาในที่ใดอีกทั้งเป็นเทคโนโลยีที่ไม่ใช่ของง่ายที่คนในท้องถิ่นจะทำได้ขึ้นในยุคนี้ จึงทำให้คิดว่าอาจเป็นสิ่งที่ผู้คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน อาจนำมาจากแหล่งบ้านเมืองเดิมของคนในจีนตอนใต้ หรือไม่ก็ผู้ที่ตั้งถิ่นฐานในที่นี้สั่งซื้อมาจากทางจีน

ตอนได้ แต่เดิมเคยคิดว่าตุ่มใหญ่แบบนี้เป็นตุ่มสำหรับน้ำจืดประจำเรือ ต่อเมื่อได้สอบสวนถึงบรรดาโอง ไท ที่พบตามเรือสินค้าที่จมในอ่าวไทยแล้ว ก็ไม่พบร่องรอยเกี่ยวกับตุ่มใสน้ำนี้แต่อย่างใด คงใช้ไหหรือตุ่มขนาดเล็กกันมากกว่า ซึ่งเป็นสิ่งที่พบอยู่ในบรรดาสินค้าทั้งหลายด้วย

การที่พบหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับการตั้งหลักแหล่งชุมชนบริเวณเขายี่สาร ที่มีมาแต่ราวแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นเช่นนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดคำถามขึ้นใหม่ๆ เกี่ยวกับผู้คนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งว่าเป็นผู้ใดและพวกไหน จึงเป็นเหตุให้มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อดูชั้นดินทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของชุมชนแต่แรกเริ่มว่ามีมาอย่างไร ซึ่งในเรื่องนี้ทางมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ ผู้สนับสนุนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่บ้านเขายี่สาร ได้ส่งนักโบราณคดีคือ นางสาววลัยลักษณ์ ทรงศิริ มาดำเนินการขุดค้นชั้นดิน ณ บริเวณเนินดินที่เคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชน ได้ทำการขุดลึกลงไปจากผิวหน้าดินประมาณ ๒ เมตร พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบของจีนที่มีทั้งของสมัยราชวงศ์หยวน และหมิงปะปนอยู่กับเศษภาชนะดินเผา เตาบางปูนที่มาจากเมืองสุพรรณภูมิในระยะแรกๆ ของการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งก็ประมาณได้แต่ พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมา และอยู่กันอย่างสืบเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จนกระทั่งยุคกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากการพบเศษภาชนะดินเผาเคลือบหลายรูปแบบและหลายที่มาเป็นจำนวนมากนั้น เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มีอาชีพหลักคือการค้าขาย ซึ่งก็เป็นไปได้ว่าเป็นแหล่งหนึ่งที่พวกพ่อค้าที่มาจากจีนตอนใต้และบริเวณอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเข้ามาสร้างทั้งเป็นสถานีพักสินค้าและชุมชนที่อยู่อาศัย ทำให้ในสมัยต่อมาเมื่อมีคนท้องถิ่นเข้าไปเกี่ยวข้องกับผสมผสานจนเกิดเป็นชุมชนที่มีวัดในทางพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลาง อย่างไรก็ตามในสมัยหลังลงมาในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น ชุมชนบ้านเขายี่สารมีพัฒนาการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแห่งหนึ่งของท้องถิ่นรอบอ่าวบางตะบูนทีเดียว เพราะเป็นเวลาที่เกิดการตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนบ้านเมืองชายทะเล ตั้งแต่เพชรบุรีลงมา ยังปากแม่น้ำแม่กลอง ทำจีนจนถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา มีการขุดคลองเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อถึงกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่าการคมนาคมสมัยนั้นในท้องถิ่นชายทะเลเช่นนี้ต้องอาศัยเส้นทางน้ำเป็นหลัก เขายี่สารและชุมชนบ้านเขายี่สารรุ่งเรืองขึ้น เพราะเป็นย่านตลาดและศูนย์กลางทางวัฒนธรรมบนเส้นทางคมนาคมทางน้ำดังกล่าวนี้ คำว่าเขายี่สาร นั้นผู้รู้ เช่นอาจารย์ ล้อม เพ็งแก้ว ปรากฏทางภาษาและวรรณคดีให้ความเห็นว่าเพี้ยนมาจากคำว่า *ปสาน* ซึ่งเพี้ยนมาอีกทีจากคำว่า *บาชาร์* ที่เป็นภาษาอาหรับแปลว่าตลาด ในคำให้การของขุนหลวงประจู่ทรงธรรมที่กล่าวถึงภูมิสถานต่างๆ ของพระนครศรีอยุธยา ระบุว่า บริเวณท้ายวัดพนัญเชิงริมแม่น้ำเจ้าพระยาเมื่อถึงฤดูกาลจะมีเรือปากใต้ของชุมชนบ้านเขายี่สาร บ้านแหลม บ้านบางตะบูนนำกะปิ ปลาเค็ม ปูเค็มมาขาย จากข้อความที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ทำให้จินตนาการได้ว่า การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในท้องถิ่นชายทะเลรอบอ่าวบางตะบูนนี้ ไม่เพียงแต่เกิดขึ้นจากการเป็นแหล่งที่พักสินค้าและมีคนจาก

ภายนอกเข้ามาตั้งถิ่นฐานเท่านั้น หากยังเกิดอาชีพในการประมงจับสัตว์น้ำมาทำอาหารแห้ง อาหารดอง และอาหารสดขายอีกด้วย และบรรดาหอย ปู ปลา กุ้งที่เป็นอาหารแห้งอาหารหมักดองเหล่านั้น ส่วนใหญ่ก็หาได้เป็นสัตว์จากทะเลเล็กที่เป็นปลาหรือสัตว์น้ำขนาดใหญ่ไม่ หากเป็นสัตว์ที่เกิดในบริเวณทะเลตื้น หรือที่เรียกว่าทะเลตมทั้งสิ้น และทะเลตมก็คือระบบนิเวศอย่างหนึ่งที่มีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์

จากความเข้าใจและแลเห็นภาพดังกล่าวทำให้ข้าพเจ้าแลเห็นสภาพภูมิศาสตร์ การตั้งหลักแหล่งบ้านเมืองชายทะเลในอาณาบริเวณของแคว้นสยามได้ว่า ตั้งแต่อ่าวบางตะบูนที่อยู่ในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม เพชรบุรีขึ้นมา ผ่านปากน้ำแม่กลอง ท่าจีน เจ้าพระยาและบางปะกงนั้น บริเวณชายทะเลเกือบทั้งหมดเป็นทะเลตมทั้งสิ้น และตามชายฝั่งทะเลก็คือ บรรดาป่าชายเลนที่เต็มไปด้วยต้นไม้และสัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำนานาชนิด ที่เป็นประโยชน์แก่การดำรงชีพของมนุษย์ เหตุที่เกิดเป็นทะเลตมก็เนื่องมาจากการกระทำของแม่น้ำในบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมที่นำเอาโคลนตะกอนจากบริเวณต้นน้ำมาทับถม ทำให้บริเวณทะเลตรงปากแม่น้ำตื้นและเป็นตม และการที่ในบริเวณชายทะเลแห่งนี้มีแม่น้ำใหญ่ๆ หลายสายไหลลงทะเลในบริเวณที่ใกล้เคียงกัน คือแม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำบางปะกง จึงทำให้บรรดาทะเลตมตรงปากแม่น้ำแต่ละแห่งขยายตัวเข้าเชื่อมกัน จนเกิดเป็นทะเลตมที่มีอาณาบริเวณกว้างขวาง เหมาะกับการตั้งหลักแหล่งของชุมชนขนาดใหญ่ สำหรับทั้งผู้ที่เป็นพ่อค้าวานิชที่มาจากทะเลและผู้คนพื้นเมืองที่มีอาชีพในการประมง และหากินตามป่าชายเลน กลุ่มคนเหล่านี้ย่อมมีอาชีพและความถนัดที่แตกต่างไปจากบรรดาผู้คนที่เป็นชาวนาชาวไร่โดยสิ้นเชิง และการดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องและขยายตัวของคนเหล่านี้เอง ที่เป็นเหตุให้เกิดเมืองตามปากแม่น้ำใหญ่ขึ้น นั่นก็คืออ่าวบางตะบูนขึ้นมาทางปากน้ำแม่กลองก็มีเมืองสมุทรสงคราม ที่ปากน้ำท่าจีนก็มีเมืองสาครบุรีหรือสมุทรสาคร และทางปากแม่น้ำเจ้าพระยาก็มีเมืองธนบุรี ในขณะที่ทางปากแม่น้ำบางปะกงมีเมืองศรีพะโล การเกิดของบ้านเมืองเหล่านี้แต่ละแห่งไม่พร้อมกัน แต่ทางปากน้ำท่าจีน แม่กลองและอ่าวบางตะบูนดูเหมือนจะมีความสัมพันธ์ที่กระชับกว่าทางปากแม่น้ำเจ้าพระยา และปากแม่น้ำบางปะกง เพราะอยู่ในดินแดนที่เป็นสยามเหมือนกัน ในขณะที่เมืองทางปากน้ำบางปะกงห่างออกไปคนละพวกละเหล่า ส่วนทางปากแม่น้ำเจ้าพระยานั้น เมืองสมุทรปราการมาเกิดทีหลังมาก ความสำคัญตกอยู่ที่ตำบลบางกอก ซึ่งต่อมาคือเมืองธนบุรีที่เกิดขึ้นประมาณรัชกาลของสมเด็จพระชัยราชาธิราชแห่งกรุงศรีอยุธยาลงมา เหตุที่ความสำคัญมาอยู่ที่ตำบลบางกอกก็เพราะเป็นบริเวณที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาไหลโค้งเป็นรูปเกือกม้า ทำให้พื้นที่ซึ่งเคยเป็นป่าชายเลนมาก่อน ตอนขึ้นเหมาะกับการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและเป็นบริเวณที่มีการขุดคลองผ่าน ผ่านป่าชายเลนไปทางด้านตะวันตก เพื่อออกทะเลในบริเวณใกล้กับปากน้ำท่าจีนเพื่อติดต่อกับเมืองท่าจีน หรือต่อมาคือสาครบุรีหรือสมุทรสาคร เหตุที่เรียก

ว่าทำจีนนั้นก็เพราะบริเวณปากแม่น้ำนี้เป็นที่คนจีนเข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งนั่นเอง คลองด่านที่ขุดขึ้นไม่ทราบแน่ชัดว่าขุดขึ้นสมัยใด แต่ว่าเป็นคลองเพื่อการขนส่งสินค้าและการคมนาคมแน่ จึงได้ชื่อว่าคลองด่านเพราะมีด่านสำหรับเก็บภาษีจังกอบนั่นเอง เข้าใจว่าก่อนรัชกาลของสมเด็จพระพุทธเจ้าเสือ นั้น คลองด่านต่อกับคลองโคกขามเพื่อไปออกทะเล แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์พันท้ายนรสิงห์แล้ว พระพุทธเจ้าเสือโปรดให้ขุดคลองต่อมาออกแม่น้ำท่าจีน แต่ไม่แล้วเสร็จ มาขุดต่อเอาในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เรื่องการออกทะเลทางคลองด่านนี้ มีวรรณคดีเรื่อง *กำศรวลสมุทร* หรือที่เรียกกันว่า *กำศรวลศรีปราชญ์* นักปราชญ์คนสำคัญที่ สนับสนุนวรรณคดีเรื่องนี้ คือ ม.จ.จันทร์จิรายุ รัชนี ได้สอบค้นและยืนยันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ผู้เป็นพระโอรสของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หาใช่เป็นของศรีปราชญ์ที่เป็นสามัญชน และอยู่ในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ไม่ คือเป็นพระราชนิพนธ์นิราศที่เสด็จจากพระนครศรีอยุธยาตามลำน้ำเจ้าพระยา แล้วผ่านคลองด่านไปเสด็จประพาสทะเลทางเมืองสมุทรสาคร สมุทรสงครามและเพชรบุรี ก็นับเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่าเสด็จประพาสไปทางชายฝั่งทะเลที่มีบ้านมีเมือง การเสด็จประพาสเช่นนี้ก็ เป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์อยุธยาสมัยหลังๆ ลงมาทรงดำเนินตามจนเป็นประเพณีก็ว่าได้ เพราะมีหลักฐานจากพงศาวดารสนับสนุน อย่างเช่นในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรก็มีกล่าวถึงว่า ได้เสด็จประพาสชายทะเลไปถึงเพชรบุรี และทรงสร้างที่ประทับที่ตำบลโตนดหลวง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอชะอำที่เดียว แต่กษัตริย์สมัยหลังลงมา คือทั้งพระพุทธเจ้าเสือ และพระเจ้าท้ายสระนั้นหาได้ไปไกลถึงตำบลโตนดหลวงไม่ หากประพาสอยู่แถวทะเลตม แต่ปากแม่น้ำท่าจีนมาจนถึงอ่าวบางตะบูนเท่านั้น ซึ่งก็มีหลักฐานให้เห็นว่าเคยมีซากพระตำหนักเก่าอยู่ที่วัดตำหนัก ที่สุนทรภู่กล่าวถึงในนิราศเมืองเพชรบุรี สมัยที่สุนทรภู่ไปเมืองเพชรบุรีและเขียนนิราศขึ้นนั้น เป็นยุคความรุ่งเรืองของบ้านเมืองชายฝั่งทะเล แต่เมืองธนบุรีผ่านคลองด่านมายังปากน้ำท่าจีน แม่น้ำคลอง อ่าวบางตะบูนจนถึงเพชรบุรีที่เดียว ความรุ่งเรืองดังกล่าวนี้ขึ้นอยู่กับเส้นทางคมนาคมทางน้ำตามแม่น้ำลำคลองโดยตรง และเป็นความรุ่งเรืองที่สืบกันมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่ง ก.ศ.ร.กุหลาบได้เขียนนิราศยี่สาวบรรยายการเดินทางตามแม่น้ำลำคลองและชายฝั่งทะเลไปไหว้พระที่วัดเขายี่สาว ที่เป็นศูนย์กลางทางศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น

ท่ามกลางพัฒนาการของบ้านเมืองตามปากแม่น้ำและชายฝั่งทะเล แต่อ่าวบางตะบูนขึ้นมาจากปากแม่น้ำแม่กลอง ท่าจีน และเจ้าพระยา ที่สัมพันธ์กับอาชีพทางค้าขายและการประมงแล้ว ยังมีพัฒนาการของคนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอาชีพและวิถีชีวิตเป็นชาวสวนผลไม้รวมอยู่ด้วย จากรูปแบบและวิธีการทำสวนแบบยกร่องและปลูกต้นไม้ผลทางเศรษฐกิจหลายชนิดนั้น ทำให้แลเห็นชัดว่าคนเหล่านี้คงไม่ใช่คนพื้นเมืองเดิมในท้องถิ่นอย่างแน่นอน เพราะมีลักษณะเป็นของคนในประเทศจีนตอนใต้โดยตรง ซึ่งก็ยังทำกันอยู่เหมือน ๆ กันที่มณฑลกว๋างตุ้ง และกว๋างสี้อยู่ในปัจจุบัน ขณะนี้ยังไม่อาจกำหนดได้ว่าการทำสวนผลไม้เกิด

ขึ้นเมื่อใด แต่ที่แน่ชัดก็คือในสมัยกรุงศรีอยุธยาครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์นั้น ชาวต่างประเทศที่มาค้าขายจากทางตะวันตก ได้กล่าวถึงการมีอยู่ของสวนผลไม้และผู้คนที่มีอาชีพเป็นชาวสวนแล้ว สวนที่มีชื่อเสียงจนเป็นที่รู้จักกันมาช้านานก็คือ สวนในและสวนนอก สวนในคือสวนผลไม้ที่อยู่ทางฝั่งธนบุรีไปจนถึงนนทบุรี ส่วนสวนนอกคือ สวนผลไม้ที่อำเภออัมพวาและอำเภอใกล้เคียงบนฝั่งน้ำแม่กลอง ดังการเกิดขึ้นของสังคมชาวสวนตามบ้านเมืองใกล้ทะเลตามลำแม่น้ำใหญ่ ที่กล่าวมานี้คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นการเข้ามาของคนจากภายนอก โดยเฉพาะจากจีนตอนใต้อย่างต่อเนื่องที่มีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมของในเขตทะเลตมและป่าชายเลนอย่างชัดเจน ในขั้นแรกการตั้งถิ่นฐานอยู่ตามชายฝั่งทะเลแถวอ่าวบางตะบูนและปากน้ำแม่กลอง ทำจีน ในเขตแคว้นสยามหรือสุพรรณภูมิ แล้วต่อมาจึงขยายมายังลำน้ำเจ้าพระยา จนเป็นเหตุให้เกิดเมืองบางกอกและธนบุรีขึ้น

นอกจากนี้ ยังมีวรรณคดีไทยโบราณอีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงผู้คนและบ้านเมืองในส่วที่เป็นสยามหรือสุพรรณภูมิ คือวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน นักวิชาการส่วนใหญ่ลงความเห็นว่า เป็นวรรณคดีที่แต่งขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นี้เอง แต่เรื่องคงเป็นของที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะมีการกล่าวถึงในตำนานพงศาวดารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา เชียงใหม่และล้านช้าง ข้าพเจ้ามีความเห็นว่า เรื่องราวของขุนช้างขุนแผนนี้อยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์และเขตแคว้นสุพรรณภูมิหรือสยามโดยตรง แม้ว่าผู้แต่งจะกล่าวถึงบ้านเมือง ภูมิประเทศ และสถานที่ในสมัยกรุงเทพฯตอนต้นก็ดี แต่พื้นที่และบริเวณที่เรื่องราวเกิดขึ้นนั้นเป็นเรื่องทางซีกตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นพื้นที่ของแคว้นสุพรรณภูมิทั้งสิ้น ยิ่งกว่านั้นยังขยายความสัมพันธ์ไปทางเมืองมอญ ไปทางเหนือคือจากสุโขทัย เชียงใหม่แม้กระทั่งล้านช้าง ซึ่งล้วนแต่สัมพันธ์กันกับสยามประเทศทั้งสิ้น ดูเหมือนจะไม่มีการกล่าวถึงเขตแดนและบ้านเมืองทางละโว้เท่าใด ยกเว้นกรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานี นอกจากเรื่องของพื้นที่แล้วก็เป็นเรื่องของชื่อคน ชื่อกษัตริย์ที่ยังเป็นชื่อเก่าติดค้างอยู่ เช่น ชื่อพระพันวษา และขุนแผน เป็นต้น พระพันวษาคือ พระผู้มีอายุพันปีความคิดในเรื่องนี้น่าจะมาจากทางจีน ในขณะที่ขุนแผนดูเก่าลึกลับ เพราะมีการกล่าวถึงในโองการแข่งน้ำ ซึ่งผู้รู้บอกว่าหมายถึงพราหมณ์ เมื่อมาถึงตรงนี้ก็ต้องมองต่อไปยังบรรดากฎหมายเก่าโดยเฉพาะกฎหมายตราสามดวง อันเป็นกฎหมายสำหรับปกครองราชอาณาจักรอยุธยาหรือสยามที่มีมาแต่ก่อนรัชกาลของสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง (พระเจ้าอู่ทอง) โดยเฉพาะกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อและเรื่องราวเก่าๆ ที่แปลกไปกว่ากฎหมายลักษณะอื่นๆ และที่สำคัญก็คือคติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นพระสมมติราชอันสัมพันธ์กับพระมนูธรรมศาสตร์ในทางพระพุทธศาสนาที่หลายๆ คนมีความเห็นว่ารับมาจากพวกมอญ แต่ก็ไม่มีผู้ใดให้หรืออธิบายได้อย่างแจ่มแจ้งว่า พวกมอญในที่นี้คือใคร ในขณะที่บางท่านก็อธิบายอย่างห้วนๆ ว่าคงรับมาแต่มอญสมัยทวารวดี

แต่แล้วเรื่องราวทั้งหลายก็มาหยุดอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งถ้าพิจารณาจากลุ่มน้ำและพื้นที่แล้วนับเนื่องอยู่ในเขตแคว้นละโว้ หรือลพบุรีที่เป็นปริมณฑลของเมืองพระนครหรืออโยธยา แต่ทว่าเรื่องราวเกี่ยวกับกษัตริย์และประชาชนดูเป็นทางเสียมหรือสยามไปหมด ต้องหันมาดูทางหลักฐานทางโบราณคดีกันบ้าง โดยความเชื่อของคนทั่วไปพระนครศรีอยุธยา คือ เมืองที่เกิดใหม่เพราะพระเจ้าอู่ทองทรงย้ายเมืองจากทางลุ่มน้ำท่าจีน ซึ่งเกิดโรคระบาดมาสร้างใหม่ โดยเฉพาะความเห็นของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพนั้น ทรงเห็นว่าน่าจะมาจากเมืองอู่ทองเพราะเชื่อว่าอู่ทองคือ เมืองสุพรรณภูมิที่ปรากฏในจารึกสุโขทัยหลักที่หนึ่งของพ่อขุนรามคำแหง แต่ก็มีหลายคนหันไปหาตำนานพงศาวดารที่วันวลิตบันทึกไว้ว่าย้ายมาจากทางเพชรบุรี คือ หลังจากสร้างเมืองปัตตานี นครศรีธรรมราช เพชรบุรี แล้วจึงมาสร้างพระนครศรีอยุธยา ซึ่งในเรื่องนี้ทำให้เกิดวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์เนล สหรัฐอเมริกาเกือบสามสิบปีมาแล้ว จุดอ่อนของเรื่องนี้ก็คือ การเน้นตัวบุคคลในตำนาน (myth) ให้เป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกันกับที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ระบุว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่งผู้สร้างกรุงศรีอยุธยาคือพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งในความเป็นจริงทำอู่ทอง หรือพระเจ้าอู่ทอง คือพระนามของกษัตริย์ในแคว้นหนึ่งรัฐหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกกัน เช่นเดียวกันกับคำว่าพระร่วงของทางสุโขทัย และพระเจ้าศรีธรรมไตรราชของทางนครศรีธรรมราชมีกึ่งองค์ก็จะเรียกว่า "พระเจ้าอู่ทอง" หมด แต่ถ้ามากำหนดว่าเป็นกษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่ง โดยเฉพาะเจาะจงแล้วก็จะเกิดภาพหลอนขึ้นทันที เรื่องพระเจ้าอู่ทองที่ครองเมืองเพชรบุรีที่ทำสงครามและเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าศรีธรรมไตรราชนั้น คนละพระองค์และคนละสมัยเวลากับสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา ในขณะเดียวกันกับพระเจ้าอู่ทองที่เสด็จหนีหนาที่เมืองอู่ทองก็เป็นบุคคลในตำนานที่ยังสัมพันธ์ไม่ได้กับสมเด็จพระรามาธิบดีที่หนึ่ง โดยย่อก็คือ การที่หักเอาว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยาคือ พระเจ้าอู่ทองที่มาจากเมืองอู่ทอง ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเชื่อว่าเป็นเมืองสุพรรณภูมินั้น เป็นต้นเหตุแห่งความสับสน เพราะปรากฏหลักฐานในจารึกลานทอง วัดสองคย จังหวัดชัยนาทว่าเมืองสุพรรณภูมิคือสุพรรณบุรี เป็นเมืองคู่กันกับเมืองอโยธยา หาได้เป็นเมืองที่ร้างไปเพราะโรคห่าเกิดขึ้นไม่ ส่วนเรื่องเมืองอโยธยาและความเป็นมานั้น ข้าพเจ้าก็ได้เคยเสนอไว้แล้วว่าเป็นเมืองเดิมของอยุธยาตนเอง

การเกิดพระนครศรีอยุธยา เป็นเพียงย้ายเมืองเก่ามาตั้งเมืองใหม่ในบริเวณใกล้เคียงกัน เพื่อความเหมาะสมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง นอกจากนั้นการเกิดของเมืองอโยธยาหรือต่อมาคืออยุธยานั้น คือการเปลี่ยนตำแหน่งเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางของรัฐละโว้จากเมืองละโว้หรือลพบุรีมายังบริเวณที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคมที่ดีกว่านั่นเอง แต่เป็นสิ่งที่ค่อยเป็นค่อยไป คือในชั้นแรกเป็นเมืองอโยธยาที่เป็นเมืองท่าเพื่อการค้าขายกับพื้นทะเลก่อน ซึ่งก็เห็นได้ชัดจากร่องรอยของเมืองและการสร้างวัดและสร้างพระพุทธรูปพระเจ้า

พญูเชิงก่อนการสร้างพระนครศรีอยุธยา ๒๖ ปี ในบริเวณที่เป็นชุมทางของลำน้ำหลายสาย ทำให้เกิดลำน้ำเจ้าพระยาอันเป็นแม่น้ำใหญ่ที่เรือเดินทะเลเข้ามาจอดทอดสมอได้ อีกทั้งยังมีตำนานนางสร้อยดอกหมากที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์กับคนจีนโพ้นทะเล แต่ต่อมาเมื่อมีการสร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้นมาแล้ว จึงเป็นเวลาที่ศูนย์กลางความสำคัญของแคว้นเปลี่ยนจากละโว้หรือลพบุรีมาอยู่ที่อยุธยา เหตุนี้จึงเห็นได้ว่า เมื่อมีความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนแล้ว จีนไม่รู้จักชื่อพระนครศรีอยุธยา แต่ยังเรียกและรู้จักเมืองนี้ในนามของละโว้หรือลพบุรีดั้งเดิม สนวนสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ นั้น เนื้อแท้ก็คือกษัตริย์ทางฝ่ายละโว้ที่ครองเมืองอยุธยา นั่นเอง และทรงมีความสัมพันธ์เป็นพระราชบุตรเขยของกษัตริย์ทางสุพรรณภูมิ

แต่ถ้าย้อนหลังไปดูภูมิหลังของเมืองอยุธยาสักเล็กน้อยจากหลักฐานทางโบราณคดี ก็จะเป็นที่น่าจะเกิดขึ้นประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เป็นอย่างมาก และน่าจะร่วมสมัยกันกับเมืองสุพรรณภูมิ เพราะไม่ปรากฏร่องรอยศาสนสถานปราสาทแบบขอมอย่างเช่น ที่เมืองเพชรบุรี ราชบุรี และละโว้ หากเป็นเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท มีทั้งศิลปสถาปัตยกรรมและประติมากรรมเป็นแบบชู่ทอง ดังเห็นได้จากลักษณะพระพุทธรูปพระเจ้าพญูเชิง ลักษณะของพระสถูปเจดีย์ เช่นที่ *วัดมเหยงคณ์ วัดอโยธยา วัดกระใช้ วัดขุนเมืองใจ* เป็นต้น ที่ *น. ณ ปากน้ำ* เคยทำการศึกษาเปรียบเทียบกับที่พบที่เมืองสุพรรณภูมิ เมืองราชบุรี เมืองแพรศรีราชา ฯลฯ แล้วกำหนดให้เป็นศิลปะแบบอโยธยา-สุพรรณภูมิ อาจกล่าวได้ว่าอโยธยาเองก็เคยเป็นศูนย์กลางการศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทที่สำคัญของแคว้นแคว้นก็ได้ เพราะมีปรากฏกล่าวถึงในตำนานมูลศาสนาของล้านนาที่ว่าพระสงฆ์สำคัญของสุโขทัย คือ *พระอินมทิสสีและพระสุমনะเถระ* ได้เคยมาศึกษาพระพุทธศาสนา ณ กรุงอโยธยา เพราะฉะนั้นพัฒนาการของเมืองอโยธยาก็หาได้สัมพันธ์กับการสืบเนื่องของลัทธิพุทธศาสนาที่เคยแพร่หลายจากกัมพูชาไปยังละโว้ หรือลพบุรีอย่างที่เคยแพร่เข้าไปยังเมืองเพชรบุรี ราชบุรี และเมืองสิงห์ที่กาญจนบุรีไม่ หากสะท้อนให้เห็นการนับถือพุทธเถรวาทร่วมสมัยกับเมืองอื่นๆ ในแคว้นสุพรรณภูมิทีเดียว ซึ่งก็เป็นการขานรับ การขยายตัวทางเศรษฐกิจและการค้าขายของคนกลุ่มใหม่ โดยเฉพาะบรรดาพวกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานจนเกิดหัวเมืองชายทะเลต่างๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว

การเกิดบ้านเมืองใหม่ๆ ขึ้นแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ ลงมานี้ ทั้งในเขตแคว้นสุพรรณภูมิและอาณาบริเวณในลุ่มน้ำเจ้าพระยาในเขตแคว้นละโว้นั้น คือสิ่งที่แสดงให้เห็นภาพของคนกลุ่มใหม่ที่เติบโตและซับซ้อน จนทำให้โครงสร้างทางสังคมการเมืองและวัฒนธรรมที่เคยมีมาแต่เดิมในแคว้นละโว้ไม่สามารถดำรงอยู่ โดยเฉพาะในด้านการสื่อสารนั้นจำเป็นต้องมีการจัดการบูรณาการที่จะทำให้คนที่มีความหลากหลายทางภาษาและวัฒนธรรมสื่อสารกันได้ จึงเกิดการเลือกภาษาที่คนส่วนใหญ่ใช้กันอย่างกว้างขวางในเวลานั้นขึ้นมาเป็นภาษากลาง ภาษานั้นก็คือภาษาไทย ในความคิดของข้าพเจ้าเชื่อว่าภาษา

ไทยน่าจะใช้กันอย่างแพร่หลายมาแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘ แล้ว พอต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จึงมีการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้น ซึ่งก็พบจากหลักศิลาจารึกสุโขทัยที่เชื่อกันว่าเก่าที่สุด การเกิดของตัวอักษรนั้นหาได้แสดงการเกิดของการใช้ภาษาไม่ หากเป็นผลจากการใช้ภาษามานานพอเพียงที่จะสร้างตัวอักษรขึ้น ดังนั้นรัฐสุโขทัยก็คงไม่ใช่รัฐเดียวที่พูดภาษาไทย หากเป็นภาษาร่วมกันของกลุ่มชนส่วนใหญ่ในรัฐต่างๆ ในเครือข่ายของสยามประเทศ ไม่ว่าจะเป็นสุโขทัย ล้านนา ล้านช้าง สุพรรณภูมิ แพรกศรีราชา เพชรบุรี ราชบุรี และนครศรีธรรมราช อีกทั้งยังขยายตัวเข้ามาทางอยุธยาและบ้านเมืองในเขตแคว้นละโว้อีกหลายแห่ง

๔. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในราชอาณาจักรสยาม

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เราแลเห็นการรวมตัวของบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทยทางด้านภาษาและศาสนาออกเป็น เมืองไทย เมืองมอญ เมืองลาว เมืองเขมร เป็นต้น ครั้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ก็มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองเกิดขึ้น คือในแต่ละเมืองแต่ละกลุ่มต่างก็พยายามสร้างบูรณาการทางการเมืองที่ทำให้เกิดรัฐรวมศูนย์หรืออาณาจักรให้เกิดขึ้น ซึ่งแต่ละแห่งจะประสบความสำเร็จมากน้อยหรือไม่นั้นแตกต่างกันไปตามเวลาและโอกาส แต่ในดินแดนประเทศไทยนั้นได้เกิดขึ้นที่พระนครหรืออยุธยาในสมัยรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ผู้ทรงเป็นเชื้อสายของกษัตริย์ทางสุพรรณภูมิและสุโขทัย เพราะนอกจากทรงรวบรวมบรรดารัฐอิสระแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ไม่ว่าจะเป็นนครศรีธรรมราช สุโขทัย และอื่นๆ ให้มาอยู่ใต้อำนาจของพระนครหรืออยุธยาแล้ว ยังทรงปฏิรูปการปกครองให้มีระเบียบแบบแผนที่รวมอำนาจมาไว้ที่พระมหากษัตริย์ ณ เมืองราชธานีหรือเมืองหลวง แต่ที่สำคัญก็คือการเกิดระบบและสถาบันขุนนางที่เรียกรวมๆ กันว่า ระบบศักดินาขึ้น ซึ่งเป็นที่มาของการเกิดชนชั้น ที่สร้างความเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งในเรื่องความเป็นคนไทย ในที่นี้จะไม่ให้อรรถาธิบายว่าระบบศักดินาคืออะไร เพราะมีผู้อธิบายกันมากต่อมากแล้ว แต่จะกล่าวโดยย่อๆ ว่า คือการให้อำนาจ ยศถาบรรดาศักดิ์แก่บุคคล สัตว์และสิ่งของโดยพระมหากษัตริย์ ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในแผ่นดิน ในขณะที่เดียวกันก็เกิดกลุ่มคนในระดับชั้นต่าง ๆ ที่ลดหลั่นกันลงมา อาจแสดงออกได้เป็น ๒ ชั้นใหญ่ๆ คือ ชนชั้นปกครอง อันนับแต่พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ และขุนนาง แต่ระดับใหญ่ลงมาจนถึงระดับเล็ก กับชนชั้นที่ถูกปกครองถึงพวกสามัญชนที่เรียกว่าไพร่ และพวกทาส ในสายตาของพระมหากษัตริย์ คนทุกคนตั้งแต่เจ้า ขุนนาง ไพร่ ทาส อยู่ในฐานะที่เท่าเทียมกันหมด เพราะจะทรงแต่งตั้งใคร เช่น ไพร่ ทาสให้เป็นขุนนางในวันเดียวได้ และในขณะที่เดียวกันเจ้านายหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ก็อาจถูกถอดถอนให้เป็นไพร่ หรือตะพุ่นหญ้าช้างได้

โดยความหมายและนัยทางสังคม ระบบศักดินาเป็นทั้งกลไกที่ให้อำนาจเต็มที่แก่พระมหากษัตริย์ จนพระมหากษัตริย์คือศูนย์รวมอำนาจก็ว่าได้ และเป็นเครื่องมือที่สร้างบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรมที่จะทำให้ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และหลายหมู่เหล่ามาเป็นพวกเดียวกัน และเปิดหนทางให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้ามารับราชการเป็นประโยชน์แก่รัฐ และบ้านเมือง ดังเห็นได้จากการให้ตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์แก่พระสงฆ์และช่าง ที่อ้างให้เห็นจากคำพังเพยที่ว่า “ยศช้างขุนนางพระ” ที่เป็นเช่นนี้เพราะจารีตประเพณีได้กำหนดให้พระมหากษัตริย์คือ องค์อัครศาสนูปถัมภก ในขณะที่การให้ยศช้านั้นคือ สิ่งที่แสดงพระอำนาจอย่างเต็มที่ หรือการแต่งตั้งชาวต่างชาติ เช่น ฝรั่งเศสหรือจีนที่มีความรู้ทางศิลปวิทยา มาเป็นขุนนางนั้นก็เท่ากับเปิดโอกาสให้มีคนดีได้ทำงาน และในขณะที่เดียวกันก็ทำให้กลายเป็นคนไทยไปด้วยในเวลาเดียวกัน ตรงนี้เองคือสิ่งที่ทำให้แลเห็นค่านิยมอย่างหนึ่งของคนไทยที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คือ การไม่รังเกียจคนจากภายนอก และรู้จักการประสานสิ่งที่ เป็นประโยชน์ ผลที่ตามมาก็คือ การเปิดโอกาสให้คนต่างชาติต่างภาษาเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยพอถึงยุคลูกหลานก็กลายเป็นคนไทยไป ยิ่งกว่านั้น ระบบขุนนางศักดินาภายใต้พระราชอำนาจสูงสุดของพระมหากษัตริย์ เป็นบันไดทางสังคมที่ทำให้คนที่พระมหากษัตริย์ทรงเห็นว่ามีความสามารถหรือมีความรู้ความชำนาญความคิดริเริ่มใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็นคนในหรือคนนอก สามารถไต่เต้าจากการเป็นสามัญชนจากไพร่ในชนชั้นที่ถูกปกครองมาเป็นข้าราชการ เจ้าขุนมูลนายในชนชั้นปกครองได้ ผลที่ตามมาคือ นอกจากบ้านเมืองจะมีคนมากมายหลายเหล่าแล้ว ยังมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้ง่ายและบ่อยกว่าบรรดาบ้านเมืองที่เป็นเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะ พม่า เขมร มอญ ลาว

ตำแหน่งที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ การสร้างพระบรมมหาราชวังและการสร้างกำแพงเมืองแต่สมัยรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมา การกำหนดเขตพระราชวังเป็นสามส่วนสามชั้น หรือที่ในวรรณคดีกำศรวลสมุทรกล่าวไว้ว่า “อยุธยาไพโรจน์ได้ ตรีบูร” นั่นคือสิ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระราชวังของกษัตริย์จีน คือ ชั้นนอกเป็นเขตรักษาความปลอดภัย มีกองทหารล้อมวัง และเป็นที่ทำกรของหน่วยราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารบ้านเมือง ชั้นที่สองคือที่ตั้งของพระมหาปราสาทที่ใช้ในการออกว่าราชการ รับรองราชทูต และประกอบพระราชพิธีสำคัญของราชอาณาจักร ในขณะที่ชั้นที่สามคือ ที่รโหฐานสำหรับพระมหากษัตริย์เจ้านายและข้าราชการบริพารฝ่ายใน ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ เช่น เมืองพิษณุโลก ที่มีการสร้างกำแพงเมืองด้วยอิฐด้วยศิลาแลง มีโบสถ์และป้อมปราการแบบอย่างตะวันตก เพราะการติดต่อกับพวกโปรตุเกสทำให้ได้ความรู้และวิทยาการใหม่ในการรบ การทำสงคราม มีการใช้ปืนเป็นอาวุธ สมัยต่อมามีการทำตำราพิชัยสงคราม การขึ้นทะเบียนบัญชีพล ในสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราชมีทหารอาสาสมัครโปรตุเกส จนเกิดลูกหลานของคน

โปรตุเกสขึ้นในสมัยหลัง ผลที่ตามมากรุงศรีอยุธยาเป็นรัฐที่มีความก้าวหน้าทันสมัยในการรบ จึงสามารถขยายอำนาจไปยังล้านนาและเมืองมอญ จนเป็นเหตุให้มีการเผชิญหน้ากับพม่าในเวลาต่อมา ในความคิดของข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้าหากไม่มีเหตุการณ์ไทยรบพม่าแต่สมัยรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิลงมาจนถึงรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรแล้ว กรุงศรีอยุธยาคงเป็นเมืองท่าที่เป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญมาก่อน สมัยรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง โดยที่การเติบโตทางสังคมและวัฒนธรรมจะไม่หยุดชะงักไปอย่างแน่นอน ซึ่งจะเป็นผลให้บ้านเมืองพัฒนาการอย่างรวดเร็วและมั่นคงกว่า ที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะว่าการเติบโตและความเจริญแต่สมัยรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมลงมานั้น คือยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการใหม่ที่รับอิทธิพลจากทางตะวันตกและภายนอกเข้ามาปรับใช้อย่างรวดเร็ว จนเกิดการขัดแย้งทางสังคมและการเมืองในสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ อาจกล่าวได้ว่าบุคคลที่เป็นขุนนางสำคัญในด้านต่างๆ ของแผ่นดิน ส่วนใหญ่เป็นของต่างชาติ ทั้งทหารและพลเรือนล้วนเป็นชนกลุ่มใหม่ในสังคมที่คอยจ้องหาแสงสว่างผลประโยชน์และชิงอำนาจกันทั้งสิ้น รัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์บ้านเมืองยุ่งเหยิง ราชวงศ์ใหม่ที่เข้ามามีอำนาจแทนก็ไม่มี ความเข้มแข็งทางจริยธรรมและศีลธรรม มีการรบพุ่งแย่งชิงราชสมบัติ จนเกิดสงครามภายในขึ้นบ่อยๆ จนในที่สุดก็ล่มจม เสียบ้านเมืองแก่พม่าซ้ำคี่ก็อย่างยับเยิน

ถ้าหากจะประเมินดูความเป็นคนไทยที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแต่ครั้งรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมาแล้ว ก็อาจแบ่งออกได้เป็น ๓ ระยะเวลาหรือสมัยด้วยกัน สมัยแรกเริ่มแต่การรวมอำนาจและปฏิรูปการปกครอง ทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นราชอาณาจักรแต่รัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมาจนถึงรัชกาลของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เป็นยุคที่กรุงศรีอยุธยามีความเจริญมากยุคหนึ่ง สมัยที่สองเป็นยุคชะงักงันสมัยสงครามไทย-พม่า อันเป็นเวลาที่บ้านเมืองตกอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองหงสาวดี มาจนถึงการทำสงครามกบฏเอกราชและการขยายอำนาจในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถที่ทำให้กรุงศรีอยุธยามีความมั่นคงทางการเมือง สมัยที่สาม ตั้งแต่รัชกาลของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมและสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จนถึงการสิ้นสุดของพระนครศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ กรุงศรีอยุธยา คือ ศูนย์กลางความเจริญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเมืองท่าค้าขายที่มีพ่อค้าวานิชหลายชนชาติเข้ามาค้าขายและตั้งหลักแหล่งเกิดผู้คนพลเมืองที่มาจาก การผสมผสานของคนหลายเผ่าพันธุ์มากมาย ผู้คนเหล่านี้ก็คือคนไทยหรือคนสยามนั่นเอง

การเสียกรุงให้แก่พม่ามีผู้คนส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยที่เมืองพม่า จนปัจจุบันลูกหลานกลายเป็นคนพม่าไปหมด แต่คนส่วนใหญ่ก็แตกฉานซ่านเซ็นอยู่ภายในประเทศพม่าหนึ่ง แล้วต่อมาก็ค่อยรวมกลุ่มกันเป็นก๊กเป็นเหล่ามากมายตามท้องถิ่นต่างๆ หรือตามเมืองต่างๆที่กำลังของพม่าเข้าไปไม่ถึง ทั้งนี้เพราะในยามที่บ้านเมืองขาดรัฐบาลขาดการ

ดูแลควบคุมทางกฎหมายนั้น การอยู่รอดของปัจเจกบุคคลก็คือการที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน เพื่อดูแลและปกป้องตนเอง แต่ประวัติศาสตร์ที่บ้านเมืองเขียนขึ้น กลับระบุว่ามียกใหญ่ๆ เพียง ๕ ยก เท่านั้นคือ *ยกพระยาตาก ยกเจ้าพิมาย ยกเจ้านครศรีธรรมราช ยกเจ้าพระยาพิษณุโลก และยกเจ้าพระฝาง* ซึ่งแต่ละยกก็จะทำการรวบรวมและปราบปรามยกเล็กยกใหญ่ทั้งหลายให้เข้ามาอยู่ในอาณาเขตของตน ยกที่ได้รับการให้ความสำคัญมากที่สุดคือ *ยกของพระเจ้าตากสิน* เพราะประสบความสำเร็จในการกู้กรุงศรีอยุธยาจาก การครอบงำของพวกพม่า สถาปนากรุงธนบุรีและปราบปรามยกใหญ่ต่างๆ ได้สำเร็จ

การกอบกู้บ้านเมืองของพระยาตากสิน หรือสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสะท้อนให้เห็นความจริงทางประวัติศาสตร์สองประการด้วยกัน ประการแรก คือเรื่องการปราบยกเล็กยกน้อยที่เมื่อมีการเขียนเป็นประวัติศาสตร์ขึ้นมาแล้ว กลายเป็นพวกโจร พวกกบฏทรยศต่อชาติไปหมด ดังเช่น เรื่องการปราบปรามนายทองอยู่ นกเล็ก ขุนราม หมื่นช่อง และพระยาจันทบุรี เป็นต้น เป็นการนำเสนอเสมือนกับว่า ในเวลานั้นพระยาตากคือพระมหากษัตริย์ผู้มีพระราชอำนาจโดยชอบธรรมแล้ว นับเป็นการมือคดต่อการเคลื่อนไหวต่อสู้ของกลุ่มคนในท้องถิ่นเพื่อเอาชีวิตรอดในยามที่บ้านเมืองขาดรัฐขาดกฎหมายโดยตรง ส่วนอีกประการหนึ่งก็คือ เริ่มกลุ่มคนในยกของพระยาตากสินที่ส่วนหนึ่งคือคนจีน โดยเฉพาะคนจีนแต้จิ๋ว ซึ่งได้แก่อำมาตย์เอง การสถาปนากรุงธนบุรีและการเป็นกษัตริย์ของพระยาตากสินคือ สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าชนชั้นปกครองส่วนหนึ่งคือ คนกลุ่มใหม่ที่มีหลายชาติพันธุ์หาใช่พวกคนไทยแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาไม่ ซึ่งก็เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่าการรังเกียจในด้านผิวพรรณและเชื้อชาตินั้นไม่ใช่สิ่งสำคัญในสังคมไทย ถ้าหากผู้ใดเป็นผู้ที่ทำประโยชน์ให้แล้วก็มีโอกาสที่จะได้รับการยอมรับและยกย่องจากสังคม อย่างไรก็ตามในสมัยกรุงธนบุรีนั้นบ้านเมืองยังหาเป็นปึกแผ่นไม่ อันเนื่องมาจากปัญหาทั้งภายนอกและภายใน การรุกรานของพม่าเข้าศึกยังไม่ยุติ ทำให้ต้องเตรียมตัวเพื่อทำสงครามอยู่ตลอดเวลา ไม่มีเวลาที่จะมาสะสมหรือแก้ปัญหาและจัดระเบียบแบบแผนในส่วนของภายในได้ ซึ่งทั้งหลายเหล่านี้เห็นได้จากขนาดและสิ่งก่อสร้างภายในพระราชวังกรุงธนบุรีเอง นั่นคือไม่มีพระมหาปราสาทที่ใหญ่โตโอ้อ่าและสวยงามเช่นในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา มีเพียงพระราชมณเฑียรที่เป็นทั้งที่ประทับและท้องพระโรงอย่างเบ็ดเสร็จ รวมทั้งศาสนสถานสำคัญ เช่น *วิหารพระแก้วมรกต* ก็เป็นขนาดเล็กตั้งอยู่ภายในเขตวัดแจ้งอันเป็นวัดเก่าที่มีมาแต่สมัยอยุธยา ความมั่นคงและความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์และขุนนางขึ้นอยู่กับการณ์ที่มีพระราชวังและบริเวณเมืองขนาดเล็ก ตั้งอยู่ใกล้กับป้อมปราการที่แข็งแรง เช่น *ป้อมวิชัยประสิทธิ์* ที่สร้างมาแต่สมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ และการที่อยู่ใกล้กับลำน้ำเจ้าพระยาและลำน้ำอ้อม (คือคลองบางกอกใหญ่และของหลวงที่เป็นเส้นทางคมนาคมสะดวกแก่การเคลื่อนย้าย หนีภัยในยามคับขัน)

เพราะฉะนั้นถ้าหากมองภาพโดยรวมแล้ว จะเห็นได้ว่ากรุงธนบุรีดำรงอยู่ด้วยความไม่มั่นคงทั้งภายนอกและภายใน เพราะเป็นเวลาที่พระมหากษัตริย์กับคนรุ่นใหม่พยายามที่จะฟื้นฟูบ้านเมืองด้วยกำลังคนที้น้อย มีหลายพวกหลายเหล่า ทั้งกลุ่มผู้ดีเก่าผู้ดีใหม่ในกลุ่มของชนชั้นปกครองและความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาหรือถูกกวาดต้อนเข้ามา กระบวนการที่จะผสมผสานให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงเต็มไปด้วยความขัดแย้งและแย่งชิงผลประโยชน์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงตกอยู่ในที่นั่งลำบากตลอดเวลา เพราะต้องทำสงครามทั้งภายนอกและภายใน สงครามกับภายนอกโดยเฉพาะจากทางพม่า นั้นคุกคามยิ่ง เพราะพม่ามีกำลังและความพร้อมที่เหนือกว่ามาก ย่อมเข้ามาได้ตลอดเวลา ในขณะที่สงครามภายในก็ต้องทรงเหน็ดเหนื่อยกับการรบพุ่งปราบปรามก๊กต่างๆ รวมทั้งทำสงครามกับบ้านเล็กเมืองน้อย เพื่อกวาดต้อนผู้คนมาเป็นกำลังพลชาวสยาม แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและข้าราชการบริพารของพระองค์ไม่มีใครจะเป็นที่ยอมรับของผู้คนส่วนใหญ่ในกลุ่มชนชั้นปกครองนั่นเอง ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ นับเป็นบุคคลแรกที่ชี้ให้เห็นโครงสร้างสังคมของกลุ่มชนในสมัยกรุงธนบุรีเป็นอย่างดี ในงานวิจัยชิ้นสำคัญของท่านเรื่องการเมืองการปกครองสมัยกรุงธนบุรี จุดเด่นสำคัญที่สุดก็คือการวิเคราะห์ให้เห็นว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในที่แท้ก็คือ คนจีนที่เป็นนายกองเกวียนค้าขายธรรมดานั่นเอง หาได้เป็นขุนนางที่มีชื่อเสียงมาแต่รัชกาลของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศไม่ จึงเป็นโอกาสให้คนรุ่นเก่าและกลุ่มผู้ดีเก่าที่มีความรอบรู้ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สร้างเครือข่ายและมีพลังขึ้น เพราะสามารถสื่อสารได้กับคนส่วนใหญ่ในสังคม จึงไม่แปลกอะไรที่ประเพณีหรือขนบธรรมเนียมใหม่ๆ ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงริเริ่มขึ้นมาจะไม่เป็นที่ยอมรับและยินดีจากบุคคลเหล่านั้น และสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ยอมรับไม่ได้ก็คือเรื่องความเชื่อทางศาสนา ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงและริเริ่ม โดยเฉพาะการแสดงพระองค์เองว่าสำเร็จพระโพธิญาณ สามารถสั่งสอนและเขี่ยนตีพระสงฆ์องค์เจ้าได้ การที่ทรงทำอะไรใหม่ๆ ที่ผิดเพี้ยนไปจากขนบประเพณีเดิมนี้เอง คือสิ่งที่ทำให้คนรู้สึกว่พระองค์มีสัญญาณวิปลาสาไป และเป็นเหตุที่ทำให้เกิดความรู้สึกที่ไม่มั่นคงทางสังคมและการเมืองขึ้น จากสถานการณ์ทางการเมืองและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ จึงเป็นสิ่งที่ส่งให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระอนุชาคือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ซึ่งในตอนนั้นทรงเป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ทรงเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป และเมื่อเกิดเหตุวุ่นวายขึ้นในตอนปลายรัชกาลของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็เป็นโอกาสของทั้งสองพระองค์ที่จะขจัดความยุ่งยากทั้งหลายแล้วสถาปนาพระราชวงศ์จักรีขึ้นมาแทน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีอาจทรงเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่และทรงเป็นผู้นำที่ดีในยามบ้านเมืองอยู่ในความคับขันและศึกสงคราม แต่ในยามบ้านเมืองเป็นปึกแผ่น คงไม่ทรงสันทัดในด้านการแก้ไขปัญหากการบริหารการปกครองและสร้างความมั่นคงภายในได้ดี จึงแตกต่างไปจากพระบาท

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ และพระอนุชาซึ่งทรงเป็นเชื้อสายข้าราชการเดิม และทรงมีประสบการณ์กับทางราชสำนักมาอย่างดี จึงทรงสามารถในการจัดระเบียบแบบแผน การปกครองบ้านเมืองได้ดีกว่า ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จครองราชย์แล้ว จึงทรงปรับปรุงสภาพบ้านเมืองเสียใหม่ให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาส ดังเช่นการย้ายพระบรมมหาราชวัง และเมืองทางฝั่งตะวันออกหรือฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่ออยู่ในจุดยุทธศาสตร์ที่ดีกว่า และสามารถขยายพื้นที่เพื่อการต่างๆ ของพระนครได้มากกว่าด้วย ทรงสร้างหลายสิ่งหลายอย่างที่ทำให้เห็นว่าคล้ายกันกับการสร้างพระนครศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นการเรียกขวัญคนสยามให้กลับคืนมาและแลเห็นความรุ่งโรจน์ของบ้านเมืองอย่างที่เคยมีมา ซึ่งก็นับว่าเป็นความสำเร็จไม่น้อย เพราะกรุงเทพมหานครก็เป็นทั้งเมืองหลวงและเมืองท่าที่มีการค้าขายทางทะเลเช่นเดียวกับกรุงศรีอยุธยา แต่ดีกว่าอยุธยาเพราะอยู่ใกล้ทะเลกว่า

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในการแก้ไขปัญหาทั้งภายนอกและภายใน และผลสำเร็จดังกล่าวก็เป็นสิ่งที่ให้เกิดบูรณาการทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมขึ้นในราชอาณาจักรสยามที่ดำรงอยู่สืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ การแก้ปัญหาภายนอกในที่นี้ก็คือ การรบพุ่งทำสงครามต่อต้านการรุกรานของพม่าได้สำเร็จจนพม่าเข็ดขยาดไม่เข้ามารุกรานอีก กับการทำสงครามขยายราชอาณาจักร จนทำให้ราชอาณาจักรสยามมีทั้งพระราชอาณาเขต และประชากรเพิ่มเติมมากขึ้นกว่าเดิม ส่วนการแก้ปัญหาภายในที่สำคัญก็คือ การจัดระเบียบสังคมเสียใหม่ให้เหมาะกับสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมเศรษฐกิจสิ่งที่โดดเด่นมากในเรื่องนี้ก็คือ การสังคายนาพระไตรปิฎกเรื่องหนึ่ง กับการชำระกฎหมายตราสามดวงอีกเรื่องหนึ่ง เพราะในช่วงเวลานับแต่กรุงแตกมาจนถึงสมัยธนบุรีนั้น ศีลธรรมเสื่อมทรามอันเนื่องมาจากความประพฤติและการปฏิบัติของพระสงฆ์องค์เจ้าไม่อยู่ในร่องรอยที่ดีงาม ในขณะที่เดียวกันการตัดสินใจเรื่องยุติธรรมก็ไม่ถูกต้อง ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมมากมาย ผลของการสังคายนาทั้งสองอย่างนี้ นำไปสู่การเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ทั้งในด้านศาสนจักรและอาณาจักรมากมาย ดังเช่นกฎหมายลักษณะสงฆ์ทั้งเก่าและใหม่ที่ว่าด้วยการลงโทษทั้งซีและพระที่ประพฤติไม่ดีนั้น ทางบ้านเมืองมีสิทธิลงโทษได้ ความสงบทั้งภายนอกและภายในคือสิ่งที่ทำให้เกิดความมั่นคงทางการเมืองที่นำมาสู่การเติบโต และความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

กรุงเทพฯ กลายเป็นทั้งเมืองหลวงและเมืองท่าที่เรือสินค้านานาชาติเข้ามาติดต่อค้าขาย พร้อมกันนั้นก็ยังมีผู้คนเพิ่มขึ้นอีกทั้งที่เป็นพวกพ่อค้าวานิชเข้ามาตั้งถิ่นฐานและพระอภัยพลภัยกับพวกเฉลยศึกที่กวาดต้อนมาจากบ้านเมืองใกล้เคียง เมื่อมีความสงบและความมั่งคั่ง ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมก็มีการเคลื่อนไหวสิ่งที่โดดเด่นก็คือ การสร้างและ

พื้นที่วัดวาอารามทั้งที่เป็นวัดหลวง และวัดราษฎร์ทั้งในและนอกพระมหานคร เพื่อให้เป็นที่ยึดมั่นทางจิตใจและการสร้างบูรณาการทางสังคมขึ้นตามท้องถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะประการหลังนั้น มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะผู้คนในเมืองหลวงและชนบทล้วนแต่เป็นกลุ่มชนที่เพิ่งมารวมตัวเป็นชุมชนใหม่ๆ ซึ่งแต่ละคน แต่ละกลุ่มเหล่านี้มีความแตกต่างกันในด้านความเป็นมาทางชาติพันธุ์และประวัติศาสตร์ มีความจำเป็นที่จะต้องบูรณาการให้เป็นพวกเดียวกัน เพื่อให้นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน และอยู่ภายใต้การปกครองเดียวกันที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข อาจกล่าวได้ว่า ในระดับชุมชนนั้น ความเป็นชุมชนจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีบ้านกับวัดอยู่พร้อมๆ กัน และทั้งชื่อบ้านและวัดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในขณะที่ในระดับท้องถิ่นที่มีหลายชุมชนบ้านอยู่รวมกันนั้น ก็จะมีวัดใหญ่วัดหนึ่งเป็นศูนย์กลาง วัดดังกล่าวนี้บางทีก็เป็นวัดหลวงที่กษัตริย์และเจ้านายสร้างขึ้น หรือไม่ก็เป็นวัดสำคัญที่ขุนนางหรือพ่อค้าคนบดีสร้างขึ้น ความสวยงามและมั่งคั่งของวัดดังกล่าวนี้คือสิ่งที่แสดงฐานะและหน้าตาของคนในท้องถิ่น ในขณะที่ประกอบประเพณีพิธีกรรมโดยเฉพาะในงานนักขัตฤกษ์ของท้องถิ่น

พระมหากษัตริย์และทางราชการอาศัยสถาบันสงฆ์และวัดในการจัดการด้านการเมืองและวัฒนธรรม นั่นก็คือวัดเป็นศูนย์กลางทางพิธีกรรมและการศึกษาของท้องถิ่น โดยมีพระเป็นผู้ดูแลและให้บริการแก่ผู้คนในสังคม พระมหากษัตริย์คือองค์จักรศาสนูปถัมภก ทรงมีทั้งพระราชอำนาจและพระเมตตาในการดูแลอุปถัมภ์พระสงฆ์และการสร้างวัดวาอาราม กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการปกครองและวัฒนธรรมก็จะผ่านทางพระสงฆ์ที่วัด เพื่อจะได้สื่อกับผู้คนในชุมชนท้องถิ่นอีกทีหนึ่ง ดังนั้น สถาบันกษัตริย์กับสถาบันสงฆ์จึงเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ถ้าไม่มีพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ คณะสงฆ์ก็คงไม่มี และวัดก็คงไม่เกิด การสร้างวัดคือกิจกรรมที่เป็นบุญกุศล ดังนั้นใครทำร้ายหรือคิดร้ายต่อพระมหากษัตริย์ก็คือการทำลายวัดและพระศาสนา ถือได้ว่าเป็นการกระทำที่เป็นบาปอย่างมหันต์ ยิ่งกว่านั้นพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางข้าราชการยังเกี่ยวข้องกับวัดในระดับท้องถิ่นในลักษณะที่ไม่เป็นทางราชการเท่าใด ด้วยการเสด็จมาเป็นประธานหรือร่วมประเพณีการทำบุญในโอกาสต่างๆ เช่นในพระราชพิธีทอดผ้าพระกฐิน เป็นต้น ทำให้ได้พบปะกับราษฎรและชาวบ้าน พระราชพิธีที่เป็นการกุศล หรือการบุญนั้นคือสิ่งที่ทำให้บุคคลทุกฝ่ายสัมผัสกันในด้านจิตใจ โดยมีจิตเดียวกันร่วมกันในการทำบุญ ซึ่งถ้ามองให้ลึกๆ แล้วก็เป็นสิ่งที่ผ่อนคลายความเหินห่าง หรือช่องว่างระหว่างชนชั้น เพราะหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระศาสนานั้น ก็คือทำให้คนทุกชั้นทุกระดับมีความรู้สึกในช่วงเวลาหนึ่งว่า ทุกคนต่างเท่ากันในเบื้องหน้าของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นพระราชพิธีทางการกุศลต่างๆ ในสังคมไทยที่มีมาแต่โบราณนั้น คือสิ่งที่ช่วยประสานความสัมพันธ์ทางสังคมและลดความตึงเครียดระหว่างชนชั้นได้เป็นอย่างดี

อีกสิ่งหนึ่งที่มีความละเอียดอ่อนและแยบยลเป็นอย่างมากก็คือ การที่พระมหากษัตริย์และราชสำนักในฐานะผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สามารถแพร่สื่อคำสอนและความเชื่อทางศาสนาที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อบ้านเมืองและสังคมลงมาตามคณะสงฆ์ และวัดวาอารามตามท้องถิ่นในพระราชอาณาจักร ยกตัวอย่างเช่น ความรู้ทางจักรวาลที่ได้มาจากหนังสือ *ไตรภูมิ พุทธประวัติ* และเรื่องราวของ *ชาดกพระเจ้าสิริชาติ* ที่ทางพระมหากษัตริย์และนักปราชญ์ในราชสำนักแต่งขึ้น วรรณคดีทางศาสนาดังกล่าวนี้ คือสิ่งสำคัญที่ใช้น้อมใจชาวบ้านชาวเมืองให้มีศีลธรรมและเห็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์และราชสำนัก โดยสื่อผ่านทางวัดจากการเทศน์การสอนของพระสงฆ์ เช่น ประเพณีการเทศน์มหาชาติ การเทศน์มาลัยหมื่น มาลัยแสน การสวดทำนองเสนาะ และการเขียนภาพวาดที่ออกมาในเรื่องจิตรกรรมฝาผนังในโบสถ์ พระวิหาร และศาลาการเปรียญ เป็นต้น โดยเฉพาะ *ชาดกพระเจ้าสิริชาติ* และ *ไตรภูมิ* นั้นมีความหมายอย่างยิ่งในด้านการสร้างค่านิยมทางสังคม **ทัศนคติและโลกทัศน์ของคนไทย** ก่อนรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา นั้น การสอนเรื่องราวทางชาดกนั้น มองกว้างไปที่ชาดกพระเจ้าห้าร้อยชาติ เพื่อแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางจิตที่เป็นพุทธะของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงเสวยพระชาติเป็นสัตว์ต่างๆ มาก่อน พอมาถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้มีการย่นย่อพระเจ้าห้าร้อยชาติมาเป็นพระเจ้าสิริชาติโดยเน้นพระชาติสุดท้ายที่เรียกมหาชาติเป็นสำคัญ เรื่องนี้เห็นได้จากการที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้แต่งเรื่อง *มหาชาติคำหลวง* ขึ้นไว้ให้เทศน์และให้สวดกัน ความสำคัญดังกล่าวสืบต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมที่โปรดให้แต่ง *ภาพยมมหาชาติ* ขึ้น ความสำคัญของมหาชาติยังคงอยู่แต่รูปแบบเปลี่ยนไปตามกาลเวลาทางสังคมและวัฒนธรรม พอถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองลงมาอันเป็นเวลาที่มีการฟื้นฟูศิลปสถาปัตยกรรมกันอย่างใหญ่โตนั้น เรื่องราวของพระเจ้าสิริชาติและไตรภูมิได้เปลี่ยนการบันทึกเรื่องราวมาในรูปของจิตรกรรมฝาผนังหรือลายปูนปั้นอีกทางหนึ่ง ทั้งนี้เพราะบรรดาอาคารทั้งหลายเหล่านั้นเปลี่ยนรูปจากอาคารโถงมาเป็นอาคารโบสถ์วิหารที่ก่อผนังทึบ มีหน้าต่างและช่องระบายอากาศและแสงสว่าง ทำให้มีพื้นที่เขียนภาพจิตรกรรมได้ หรือทำลายปูนปั้นได้ เหตุที่เกิดบรรดาอาคารผนังทึบเหล่านี้ขึ้น ก็เนื่องจากได้รับอิทธิพลการก่อสร้างอาคารแบบทางตะวันตกจากชาวยุโรปที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา แต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั่นเอง

ประเพณีการเทศน์มหาชาติและการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังทศชาติ และพุทธประวัติที่มีมาแต่สมัยอยุธยาดังกล่าวนี้ ได้รับการฟื้นฟูและเน้นให้เห็นความสำคัญมากขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังจะเห็นได้ว่าการประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งรายเทศน์มหาชาติกัณฑ์ต่างๆ อยู่เนืองๆ เพื่อใช้ในการเทศน์และการสวดของพระและชาวบ้าน ซึ่งแต่ครั้งที่มีการปรับปรุงหรือแต่งซ่อมแซมขึ้นนั้น ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความประสงค์ที่จะสื่อสารให้เกิดความทันสมัย เหมาะกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในด้าน

จิตรกรรมฝาผนังนั้นก็มีความโดดเด่นกว่าสมัยใดๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่หนึ่งลงมา ภาพจิตรกรรมฝาผนังเกิดรูปแบบที่เป็นแบบฉบับที่สืบกันมาจนทุกวันนี้ นั่นก็คือตรงข้างในของผนังด้านหน้าของอาคารที่อยู่ตรงหน้าพระประธานนั้น มักจะปรากฏภาพเขียนเรื่องมารผจญ อันเป็นภาพแสดงการตรัสรู้ของสมเด็จพระพุทธเจ้า ในขณะที่ด้านในของผนังด้านหลังของอาคารที่อยู่หลังพระประธานจะมีการเขียนภาพไตรภูมิที่แสดงเรื่องราวของจักรวาล แต่จะเน้นอยู่เฉพาะเรื่องราวในกามภูมิ ที่มีนรก โลกมนุษย์ สวรรค์ โดยมีเขาพระสุเมรุมาศเป็นแกนของจักรวาล บนยอดเขาเป็นดาวดึงส์ที่สถิตย์ของพระอินทร์ และเป็นทีประดิษฐานพระศิวะที่บรรจุพระจุฬามณี ในขณะที่ผนังด้านข้างตอนบนทั้งสองข้างเขียนภาพเทพชุมนุม และตอนล่างเขียนภาพทศชาติและพุทธประวัติ

ทั้งวรรณคดีมหาชาติและจิตรกรรมฝาผนังเรื่องทศชาติ และพุทธประวัติมีความหมายในด้านศาสนาและการปกครองในสังคมไทย เป็นอย่างมาก เพราะเป็นสิ่งที่ทางราชสำนักและบ้านเมืองใช้ในการอบรมเรื่องความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์และธรรมะในการอยู่ร่วมกันในชุมชน ตลอดจนจนสิ่งที่เป็จริยธรรมแก่ผู้คนตามชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ของสยามประเทศ ทั้งนี้ก็เพราะทศชาตินั้นไม่ได้หมายความว่าเพียงแต่สิบชาติสุดท้ายของพระมนุษย์โพธิสัตว์ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น หากยังหมายถึงบารมีสิบทัศ หรือสิบประการที่ผู้ที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ราชาจะต้องทรงบำเพ็ญและสั่งสม โดยทั่วไปคนรู้แต่เพียงว่าพระมหากษัตริย์นั้นต้องทรงทศพิธราชธรรมและเป็นพระสมมติราชา แต่โดยความคิดของคนโบราณนั้นพระสมมติราชากับพระมนุษย์โพธิสัตว์เป็นบุคคลเดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่าเกือบทุกพระชาติในทศชาตินั้น พระโพธิสัตว์ได้ครองราชย์เป็นพระราชาทั้งนั้น โดยเฉพาะพระชาติสุดท้ายคือ พระมหาเวสสันดรนั้นคือ แบบฉบับของพระสมมุติเทวราชอย่างแท้จริง เพราะต้องทรงบำเพ็ญพระบารมีที่สำคัญคือ ทานบารมี ทานคือการให้เป็นคุณธรรมที่สำคัญของมนุษยชาติ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่จะต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นจึงจะมีชีวิตอยู่ได้ การให้ทานและความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงเป็นสิ่งที่จะทำให้มนุษย์ดำรงความสัมพันธ์ระหว่างกันได้ ยิ่งกว่านั้นทานหรือการให้ยังเป็นสิ่งที่คานความคิดและการกระทำที่เรียกว่า การเอา ที่เกิดมาจากสันดานดิบในความเป็นสัตว์ของมนุษย์ จึงเท่ากับเป็นการรักษาดุลยภาพระหว่างการเอาและการให้ไว้ ผู้ที่จะเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปกครองและเป็นที่พึ่งของคนหมู่มากหลายกลุ่มหลายเหล่า จึงต้องมีอยู่สองภาคในเวลาเดียวกัน นั่นคือการเป็นผู้ชนะโลก (World Conqueror) ที่เน้นการเอา เช่นรบพุ่ง ปราบปรามยุคเข็ญและสร้างสมบัติพัสถานให้แก่แผ่นดิน นับเป็นเรื่องของการเอา และแสวงหาทางวัตถุ ในขณะที่อีกภาคหนึ่งก็คือพระผู้สละโลก (World Renouncer) ที่ทรงบริจาคนานแก่คนยากไร้ เสียสละพระองค์เองเพื่อความสุขของประชาราษฎร์

ดังนั้น เมื่อเรื่องราวของมหาชาติและชาดกอื่นๆ ในทศชาติลงสู่วัดทั้งในชุมชนและท้องถิ่นแล้ว ชาวบ้านชาวเมืองไม่ได้แต่เพียงรับรู้เรื่องราวในลักษณะที่เป็นวรรณคดีเท่านั้น หากยังได้รับการอบรมสั่งสอนทางอ้อมในแง่ความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์และศาสนาด้วย โดยเฉพาะในด้านศาสนานั้น ทำให้เกิดประเพณีพิธีกรรม เช่น การเทศน์มหาชาติหรือบุญพระเวสในรอบปีที่ทำให้ชาวบ้านตามชุมชนต่างๆ ของแต่ละท้องถิ่น มีการสังสรรค์ทางสังคมระหว่างกันจนมีผลทั้งด้านจิตใจและการอยู่ร่วมกันเกื้อกูลกันในสังคมเศรษฐกิจและการเมือง ในขณะที่ชาดกอื่นๆ ในทศชาติ แม้จะไม่มีประเพณีพิธีกรรมใดรองรับอย่างมหาชาติก็ตาม แต่ภาพเขียนตามฝาผนังโบสถ์และวิหารก็ช่วยสอนให้เห็นถึงคุณธรรมต่างๆ ในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคม ไม่ว่าจะเป็นอุเบกขา เนกขัมภ์ และวิริยะ หรืออะไรต่างๆ ชาวบ้านจะเรียนรู้ทางอ้อมจากภาพชาดกเหล่านั้นทั้งสิ้น ที่โดดเด่นรองมาจากมหาชาติก็น่าจะได้แก่ ชาดกเรื่อง*เนมิยราช* ซึ่งเน้นคุณธรรมในเรื่องอิฐฐานบารมี แต่ภาพที่เขียนขึ้นมักเน้นการเสด็จไปท่องนรกภูมิของพระโพธิสัตว์ ทำให้แลเห็นภาพของบุคคลที่ทำบาปต่างๆ ไว้ในขณะที่ยังเป็นมนุษย์อยู่แล้วมาต้องทุกข์ทรมานในนรก นับเป็นภาพพจน์ที่สะเทือนใจและมีบทบาทในการสอนเรื่องบาปบุญคุณโทษ และศีลธรรมแก่ผู้คนเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเรื่องเช่นนี้ก็ได้รับการต่อยอดในการเทศน์มหาชาติ นั่นก็คือได้มีการเทศน์และสวดเรื่อง*พระมาลัย* ที่เรียกว่า *มาลัยหมื่น มาลัยแสน* รวมอยู่ด้วย เป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงพระมาลัย ซึ่งเป็นพระอรหันต์ไปสั่งสอนพวกเปรตในนรก แสดงให้เห็นถึงบาปบุญคุณโทษในสมัยที่มีชีวิตอยู่จากสังคมกรรมพีถึงชนชั้นในปัจจุบัน

การอยู่ร่วมกันของผู้คนในสยามประเทศแต่สมัยอยุธยา มีการแบ่งชนชั้นอยู่แล้ว คือชนชั้นปกครองที่เป็นพวกเจ้าขุนมูลนาย กับชนชั้นที่ถูกปกครองคือ พวกไพร่ฟ้าข้าทาส โดยเชื้อชาติแต่ละชนชั้นไม่มีใครเป็นเชื้อชาติบริสุทธิ์ หากมีการผสมผสานกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวภายใต้คำสมมุติที่เรียกว่า *คนไทยหรือคนสยาม* หน่วยเล็กทางสังคมก็คือ ครอบครัว (family) ที่โครงสร้างความสัมพันธ์เกิดจากความเป็นญาติ ถ้าเป็นครอบครัวเล็กก็เห็นได้จากความเป็นครัวเรือนเดียวที่มักจะมีพ่อแม่และลูกหนึ่งหรือสองสามคนที่ยังไม่แต่งงานอยู่รวมกัน ในขณะที่ครอบครัวใหญ่เห็นได้จากการมีครัวเรือนขนาดใหญ่ หรือ หลายห้องนอนอยู่รวมกัน โดยมีคนไม่ต่ำกว่า 3 รุ่นอยู่รวมกันคือ รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย รุ่นพ่อแม่และรุ่นลูกหลาน เหนือระดับครัวเรือนก็เป็นตระกูล คือความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ข้ามพ้นระดับการอยู่อาศัยร่วมกัน มาเป็นอยู่ห่างกับคนละครัวเรือนไปจนคนละชุมชนหรือท้องถิ่น การเกิดระบบเครือญาติที่เป็นตระกูลนั้นมีความสำคัญอยู่ที่เวลา คือมีเวลาหลายชั่วอายุคนมาเกี่ยวข้อง โดยที่การเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกันนั้นไม่จำกัดว่าจะนับทางฝ่ายพ่อ หรือฝ่ายแม่ หากนับได้ทั้งสองฝ่ายและเหนือไปกว่านั้นก็คือ การเป็นเครือญาติด้วยการสมมุติ (fictive kinship) ที่อาจอ้างอิงไปถึงอดีตที่ห่างไกลจนแลไม่เห็นความสัมพันธ์แต่ละรุ่นก็ได้ โดยใช้คำรวมๆ ว่าเป็นเชื้อสายมาจากใคร บรรพบุรุษคนไหนโดยไม่คำนึงว่ามาจากฝ่ายไหน ในรุ่นใดแต่อย่างไร

ความเป็นตระกูลและการสืบเชื้อสายโดยเครือญาติสมมุติดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่โดดเด่นในบรรดาชนชั้นปกครองเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นระบบที่สามารถสะสมทั้งอำนาจและความรู้และการสืบเนื่องที่ให้พลังแก่วงศ์ตระกูลของตนได้เป็นอย่างดี อาจกล่าวได้ว่าบรรดาตระกูลของชนชั้นปกครองของกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ส่วนมากสืบมาแต่ครั้งรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ครั้งกรุงศรีอยุธยาทีเดียว ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในหนังสือ *ปากไก่และใบเรือ* ได้อ้างถึง ศาสตราจารย์ เดวิด วายแอท ที่กล่าวว่า มีตระกูลสำคัญๆ ถึงสี่ตระกูลที่สืบมาแต่สมัยอยุธยา ตระกูลเหล่านี้สืบมาแต่พวกเปอร์เซีย พวกพราหมณ์ พวกมอญ และพวกจีน ดังนั้นถ้ามองย้อนกลับไปถึงสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลานั้นเฟื่องฟูทั้งการค้าขายและศิลปวิทยาการ บ้านเมืองมั่งคั่ง เพราะการค้าทางทะเล มีพ่อค้าวานิชนานาชาติเข้ามา โดยเฉพาะพวกยุโรปได้นำศิลปวิทยาการและเทคโนโลยีใหม่ๆ ทางตะวันตกเข้ามา สังคมไทยในระดับเจ้าขุนมูลนายเปิดโอกาสให้ชาวต่างชาติที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่างๆ เข้ามารับราชการ รับใช้ราชสำนัก มีการแต่งตั้งให้เป็นขุนนาง มีบรรดาศักดิ์ซึ่งบางคนถึงกับได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เป็นเสนาบดีก็มี ส่วนในระดับล่างลงมาก็เปิดโอกาสให้ตั้งหลักแหล่งรกรากผสมผสานกับผู้คนในบ้านเมือง จนมีลูกหลานสืบมาเป็นตระกูลต่างๆ มากมาย จึงอาจกล่าวได้ว่าแต่สมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ลงมา สังคมอยุธยาเป็นสังคมที่มีผู้คนที่มาจากหลายแหล่งหลายชาติพันธุ์ ผสมผสานกันเป็นคนไทย เป็นการผสมผสานที่ไม่ได้นับแต่ข้างพ่อหรือข้างแม่ หากนับทั้งสองฝ่าย และยิ่งกว่านั้นยังอ้างการดองกันในลักษณะที่สมมุติขึ้นมากี่มากมาย การเสียพระนครศรีอยุธยาให้แก่พม่าข้าศึกนั้น นอกจากบ้านเมืองถูกทำลายแล้ว ยังเป็นการล่มสลายของผู้คนในสังคมอีกด้วย ดังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสีหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลสมัยรัชกาลที่หนึ่ง ผู้เคยเห็นความรุ่งเรืองสุขสำราญครั้งกรุงศรีอยุธยาทรงเขียนไว้ในเพลงยาวรบพม่าว่า

*“เสียดเสียดักดินคเรศ เสียทั้งพระนิเวศวงศา
เสียดทั้งตระกูลนานา เสียทั้งไพร่ฟ้าประชากร”*

นั่นคือ ลำดับชั้นของสังคมที่ต่ำลงมาจากพระราชวงศ์ ที่ประกอบไปด้วยตระกูลต่างๆ แล้วจึงจะถึงพวกไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน การขึ้นมามีอำนาจของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และการสถาปนา *พระบรมราชจักรีวงศ์* ที่มาจากการสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างบรรดาตระกูลขุนนางเก่าๆ ที่สืบมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะเกือบทุกรัชกาลจะแลเห็นการดองกันทางการแต่งงานระหว่างเจ้านายและขุนนางอยู่ตลอดเวลา จนตระกูลขุนนางมีนับเนื่องเป็นราชินิกุลบ้าง หรืออ้างเป็นราชินิกุลบ้างเกิดขึ้นอย่างมากมาย ผลตามมาก็คือ เกิดสิ่งที่เรียกว่าแวดวงของผู้ดีชั้น ที่นับเนื่องเป็นกลุ่มชนชั้นสูง แต่สังคมของกรุงรัตนโกสินทร์ที่อุบัติขึ้นนั้น ก็หาได้เหมือนกันกับสังคมสยามสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียว

ศรีวงศ์ เรียกว่า “สังคมกระฎุมพี” เป็นของผสมทั้งสิ่งที่มีมาแต่เดิมในสังคมศักดินาครั้งกรุงศรีอยุธยา กับสิ่งใหม่ คือความมั่งคั่งร่ำรวยที่มาจากบรรดาพ่อค้าวานิชย์ การค้าสำเภาก็หรือการค้าขายกับต่างประเทศทางทะเลมีความสำคัญมาแต่สมัยรัชกาลที่หนึ่ง เพราะเป็นที่มาของรายได้ที่พระมหากษัตริย์ทรงนำไปแจกเป็นเบี้ยหวัดแก่บรรดาเจ้านายและขุนนางข้าราชการ เพื่อสร้างความมั่นคงทางราชบัลลังก์และพระราชวงศ์ ในขณะที่เดียวกันการค้าสำเภาก็นำมาซึ่งคนกลุ่มใหม่จากภายนอกที่เป็นพ่อค้าเข้ามาสัมพันธ์ มีทั้งจากตะวันตกและตะวันออก แต่กลุ่มที่สำคัญและมีบทบาทมากที่สุดคือ คนจีนจากทางตอนใต้ของประเทศจีน พวกนี้นอกจากเป็นพวกพ่อค้าแล้วยังมีพวกที่เป็นแรงงาน เป็นพวกมีความรู้ในเรื่องอาชีพต่าง ๆ มากมาย สามารถใช้ความรู้นั้นจัดการเก็บทรัพยากรธรรมชาติในแผ่นดินสยามที่มีอยู่หลากหลายให้มาเป็นผลิตผลทางเศรษฐกิจที่เป็นสินค้าได้ทั้งภายใน และส่งออกภายนอก ความแตกต่างของการค้าขายทางทะเลระหว่างสมัยกรุงศรีอยุธยากับกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็คือสมัยอยุธยา การค้าขายมีสิ่งที่ผลิตขึ้นภายในบ้านเมือง มีจำนวนและชนิดน้อยกว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ อยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่ส่งผ่าน คือรับสินค้าจากที่อื่นมาแล้วขายส่งผ่านออกไปอีกที่หนึ่ง ในแต่ละปีก็มีเรือสินค้าที่เข้ามาน้อยกว่าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

นับแต่สมัยรัชกาลที่หนึ่งเป็นต้นมา มีเรือพ่อค้าต่างชาติเข้ามาขายเพิ่มขึ้น และมีสินค้าจากภายในมากกว่าแต่ก่อน เดิมสินค้าภายในที่สำคัญคือของป่าที่รัฐได้รับมาจากการส่งส่วยของพวกไพร่ส่วย และมักจะผูกขาดสินค้าสำคัญๆ เช่นไม้ฝาง นอแรด แต่พอมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็เริ่มมีสินค้าที่ผลิตเองจากภายใน ไม่ว่าจะเป็นสินค้าเกษตรและสินค้าอุตสาหกรรม เช่น เหล็กและดีบุกส่งออกขาย ผู้ที่ทำหน้าที่ในด้านจัดการและด้านแรงงานในการผลิตสินค้าเหล่านี้มักเป็นคนจีนที่ทยอยกันเข้ามา โดยเฉพาะพวกที่เป็นช่างฝีมือและแรงงานนั้น มีบทบาทมาก เพราะเริ่มเข้ามาแทนที่การใช้แรงงานจากพวกไพร่ รวมทั้งการเก็บของส่วนของพวกไพร่ส่วยด้วย ผลที่ตามมาก็คือ การเกิดความสัมพันธ์เชิงระบบอุปถัมภ์ระหว่างชนชั้นปกครองกับกลุ่มคนจีนขึ้น อันที่จริงความสัมพันธ์เช่นนี้เคยมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีผลลัพธ์ที่สำคัญกว่า เพราะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในด้านโลกทัศน์และค่านิยมขึ้น นับเป็นวัฒนธรรมใหม่ของกลุ่มชนชั้นปกครองที่ผสมผสานกับพวกคนจีน ซึ่งอาจารย์นิธิ เรียกว่าสังคมกระฎุมพี ถ้ามองลึกๆ ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์ที่ต้องพึ่งพิงกันนั่นเอง นั่นก็คือทางฝ่ายชนชั้นปกครองตั้งแต่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางต่างก็มีกิจการในการค้าเรือสำเภาก่อให้เกิดรายได้ที่เป็นเงินตราขึ้น ทั้งของรัฐและปัจเจกบุคคล การคบกับคนจีนที่มีทั้งพ่อค้าวานิชย์ คนที่มีความรู้มีฝีมือตลอดจนแรงงาน เป็นเหตุให้ผลิตสินค้าได้มากและช่วยดำเนินการค้าขายตลอดจนการจัดการในกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้ผลดี ในขณะที่ทางฝ่ายคนจีนนั้น การยอมรับจากชนชั้นปกครองของบ้านเมืองทำให้ได้รับสิทธิพิเศษนานาประการที่ทำ

ให้เกิดผลประโยชน์ในด้านกำไร ความมั่งคั่งความสะดวกสบาย และสถานภาพที่ดีทางสังคม เลยเป็นสิ่งดึงดูดให้คนจีนเดินทางอพยพจากบ้านเกิดเมืองนอนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินและอยู่อาศัย เพราะบ้านเมืองเดิมมีทั้งปัญหาทางการเมือง ความแห้งแล้ง และความอดอยาก

ความเคลื่อนไหวของคนจีนในการอพยพเข้ามาโดยมีการสังสรรค์ทางเศรษฐกิจและสังคมกับชนชั้นปกครองนั้น มีมาแต่สมัยรัชกาลที่หนึ่งและที่สอง พอมาถึงสมัยรัชกาลที่สามก็เติบโตจนเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ดังเห็นได้ว่าแทบทุกหนแห่งในบ้านเมืองที่มีทรัพยากรที่จะนำมาผลิตเป็นสินค้าได้นั้น จะมีคนจีนเข้าไปตั้งถิ่นฐานแทรกตัวอยู่ในชุมชนต่างๆ ในรูปของเจ้าภาษีนายอากร และการปลูกพืชไร่ เช่น อ้อย พริกไทย เป็นต้น อาจนับเป็นการเติบโตของบ้านเมืองทางด้านกายภาพก็ได้ เป็นการเติบโตที่ไม่เหมือนแต่ก่อน ที่คนกระจ่ายกันอยู่ตามบ้านเมืองที่สัมพันธ์กับแหล่งที่ทำเกษตรกรรม และบนเส้นทางคมนาคมทางน้ำตามธรรมชาติ หากกระจ่ายไปบุกเบิกที่ทำกินตามแหล่งทรัพยากรและแร่ธาตุตามทีละตอน และห่างไกลทางน้ำธรรมชาติที่เป็นเส้นทางคมนาคม เกิดการขุดคลองและสร้างเส้นทางในการคมนาคมเพื่อการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง ลักษณะและขนาดชุมชนก็แตกต่างกันไปจากเดิม

ที่โดดเด่นคือการเกิดย่านตลาดและเมืองแบบใหม่ขึ้น นั่นคือ เกิดเมืองขนาดเล็ก โดยทั่วไปตามประเพณีเดิมนั้น คือหมู่บ้านขนาดใหญ่นั่นเอง มีวัดประจำท้องถิ่นเป็นศูนย์กลาง มีพื้นที่สาธารณะที่ใช้ในการจัดตลาดเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าเข้า - เย็น หรือตามวันสำคัญที่กำหนดขึ้น และมีจวนเจ้าเมือง ซึ่งนอกจากเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าเมืองที่ทรงราชการส่วนกลางแต่งตั้งมาแล้วก็เป็นที่ทำกรหรือว่าการในตัวเองเสร็จ อาจเป็นอาคารไม้จริงขนาดใหญ่ที่มีรูปแบบมองเห็นแล้วสะดุดตา ต่อจากนั้น มีพื้นที่สาธารณะของชุมชนที่ใช้เป็นตลาดมีการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้าทั้งภายในและระหว่างท้องถิ่น บริเวณที่เป็นตลาดดังกล่าวนี้จะไม่มีการสร้างที่อยู่อาศัย หากเป็นการติดตลาดเข้าหรือเย็นเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการค้าขายหรือแลกเปลี่ยนสินค้านั้นมักเป็นการติดตลาดนัด คือกำหนดให้มีขึ้น ณ วันใดวันหนึ่งในสัปดาห์หาได้มีขึ้นทุกวันไม่ แต่ชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นใหม่นี้จุดเด่นจะ **ไปอยู่ที่ย่านตลาด** ซึ่งเป็นทั้งบริเวณที่มีการนำสินค้ามาขายและแลกเปลี่ยนกับอาคารที่อยู่อาศัยของพวกพ่อค้าแม่ค้า ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นคนจีนหรือเชื้อสายจีน ทำให้บริเวณตลาดกลายเป็นตลาดถาวรไป และตลาดเองก็นำมาซึ่งผู้คนที่มีความหลากหลายทางอาชีพทั้งฝ่ายผู้ซื้อและผู้ขายมาสังสรรค์กัน เกิดเป็นคนหลายกลุ่มเหล่าอยู่ในพื้นที่อันเดียวกัน แต่ที่สำคัญก็คือเกิดคนมีฐานะมีอันจะกินที่สัมพันธ์กับอำนาจ ที่มักแสดงอะไรที่เป็นเรื่องส่วนตัวออกมา เช่น การฟื้นฟูวัดเก่า หรือสร้างวัดใหม่ขึ้นเพื่อเป็นเกียรติและกุศลต่อตัวเองและญาติพี่น้อง แต่ยุคนี้เป็นต้นมาจึงเกิดบรรดาวัดใหญ่ที่มั่งคั่งตามท้องถิ่นต่างๆ ขึ้น ทำให้วัดหลายๆ แห่งหลายๆ

ห้องถิ่นกลายเป็นวัดประจำตระกูล หรือวัดของคนรวยหรือผู้มีอันจะกินไป หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ทำให้เกิดวัดของคนรวยและคนจนขึ้น นอกจากวัดแล้วยังมีศาลเจ้า บางแห่งก็มีโรงเจ และ ศาลผีเจ้าที่เจ้าทางเกิดขึ้นมาเพื่อขานรับระบบความเชื่อ ชุมชนที่เป็นเมืองแบบใหม่ที่เกิดขึ้นนี้คือ พื้นฐานที่ทำให้เกิดย่านที่เป็นตำบลและอำเภอในสมัยต่อมา มักพบตามบริเวณที่เป็นศูนย์กลางของการคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก อย่างเช่นบริเวณปากคลองอันเป็นที่ซึ่งคลองมาสบกับแม่น้ำเป็นต้น จะมีบ้านเรือนตั้งอยู่แออัด เพราะมีคนหลายอาชีพและหลายเผ่าพันธุ์อยู่รวมกัน มีร้านค้าที่เป็นทั้งที่อยู่อาศัยเรียงรายตามริมน้ำ ในขณะที่บนท้องน้ำนั้นนอกจากเป็นที่สัญจรไปมาของเรือใหญ่ๆน้อยต่างๆ ก็มักจะถูกจัดให้เป็นท้องตลาดน้ำที่พ่อค้าแม่ค้าจากที่ต่างๆ นำสินค้ามาขายหรือแลกเปลี่ยน อาจกล่าวได้ว่า ณ ที่ใดมีตลาดน้ำก็ ทึกทักได้เลยว่าชุมชนท้องถิ่นแห่งนั้นมีควมซับซ้อนทางสังคมเศรษฐกิจอยู่ในระดับเมืองทีเดียว อีกทั้งมักจะมีกลุ่มคนจีน หรือเชื้อสายจีนเป็นกลุ่มที่สำคัญ ดังเห็นได้จากการมีอยู่ของศาลเจ้า หรือในชุมชนขนาดใหญ่ก็มีโรงเจรวมอยู่ด้วย

การเกิดชุมชนเมืองผ่านตลาด ซึ่งมีกลุ่มคนจีนเป็นองค์ประกอบทางสังคมที่สำคัญนั้น ก่อให้เกิดพฤติกรรมบางอย่างที่เปลี่ยนแปลงและหันเหไปจากเดิม นั่นคือเรื่องเกี่ยวกับการหย่อนใจ สังคมไทยแบบประเพณีแต่เดิมนั้น การพักผ่อนหย่อนใจเป็นเรื่องที่มีกาลเทศะ ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างพร่ำเพรื่อ อีกทั้งมักสัมพันธ์กับการบุญ เช่น ตามประเพณีสิบสองเดือนในรอบปี มักมีการกำหนดไว้ว่าเป็นประเพณีใดอย่างแน่นอน เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเทศน์มหาชาติ อะไรทำนองนี้ ทำให้ผู้คนในสังคมมีการคาดหวังและระอคอยอย่างแยกแยะออกจากเวลาปกติในการทำงานและการดำรงชีวิตประจำวัน แต่ที่เรียกว่าประเพณีสิบสองเดือนนี้ก็ใช่ว่า ทุกเดือนจะมีประเพณีก็หาไม่ มีเฉพาะบางเดือนเท่านั้น และมักแตกต่างกันตามท้องถิ่นด้วย นอกจากนี้ก็อาจมีประเพณีที่ไม่ขึ้นอยู่กับเวลาที่กำหนดในรอบปี เช่น โยนจุก ขึ้นบ้านใหม่ บวชนาค เป็นต้น ทั้งหลายเหล่านี้นอกจากจะทำให้เกิดการหย่อนใจ สนุกสนาน ควบคู่ไปกับการบุญแล้ว ยังช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนและระหว่างชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันด้วย ดังประเพณีแข่งเรือในเดือนสิบเอ็ด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีประเพณีการหย่อนใจที่ไม่มีการบุญเกี่ยวข้องด้วย อีกทั้งค่อนข้างเป็นการบาป และทางโลกซึ่งมักเป็นเรื่องของพวกเขาชาย ได้แก่การตีไก่ กัดปลา กัดจิ้งหรีดอะไรทำนองนี้ เป็นของที่เกี่ยวข้องกับการพนัน แต่ก็มีเป็นเวร่ำเวลาเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น การตีไก่ก็มีการนัดวันกันวันหนึ่งวันใดของอาทิตย์เป็นต้น แต่เมื่อเกิดย่านตลาดและชุมชนใหม่ที่มีคนจีนอยู่อาศัยก็เกิดของใหม่ที่พร่ำเพรื่อขึ้นมา เช่นการเล่นไพ่ เล่นการพนันที่เรียกว่า บ่อนเบี้ย อาจกล่าวได้ว่าเป็นวัฒนธรรมของพวกเขาพ่อค้าก็ได้ เพราะชีวิตประจำวันเครียดในการทำมาหากิน เมื่อหาได้ก็ต้องหาทางหย่อนใจเป็นธรรมดา แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็หาได้จำกัดอยู่เฉพาะพวกพ่อค้าและพวกใช้แรงงานเท่านั้น หากรวมไปถึงคนกลุ่มอื่นที่เป็นชาวบ้านชาวสวน และข้าราชการ

การที่ไม่มีอาชีพและรายได้เช่นเดียวกับพวกพ่อค้า จึงเป็นเหตุให้เกิดการติดการพนัน เป็นหนี้ เป็นสิน ขายลูกขายเมียขึ้น จนเกิดการประณามถึงความเลวร้ายของการพนันบ่อนเบี้ยว่าเป็น อบายมุข

ทางรัฐและราชการก็ให้การดูแลและอุดหนุนจนเจือพวกพ่อค้าวานิช และเจ้า ภาษีอากรรวมไปถึงพวกบ่อนเบี้ยด้วย เพราะสามารถเก็บอากรมาเป็นรายได้ของแผ่นดิน โดยการสนับสนุนให้เกิดการผลิตสินค้า การดำเนินกิจกรรมที่สำคัญก็คือการให้ยศถาบรรดาศักดิ์ แก่พวกพ่อค้าและเจ้าภาษีอากรเหล่านี้ เช่นการแต่งตั้งเจ้าเมือง นายอำเภอจากบุคคลเหล่านี้ ให้เป็นขุน เป็นหลวง เป็นหมื่นอะไรทำนองนั้น ซึ่งการได้มาซึ่งยศถาบรรดาศักดิ์ดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดทั้งอำนาจและความมั่งคั่งขึ้นแก่คนเหล่านี้ จนทำให้กลายเป็นผู้นำของชุมชนไป ซึ่งก็ เห็นได้จากการมีที่อยู่อาศัยที่กว้างขวางใหญ่โต และมีเครื่องตกแต่งบ้านเรือนมากมาย อีกทั้ง เป็นผู้นำในการสร้างวัด สร้างศาสนสถาน และสถานที่ทางราชการ ซึ่งเกิดขึ้นมากมายแต่สมัย รัชกาลที่สามลงมา โดยเฉพาะการสร้างวัดนับเป็นประเพณีหลวงสำคัญ ซึ่งทางรัฐใช้ เป็นกลไกเพื่อบูรณาการให้คนต่างชาติต่างเผ่าพันธุ์ที่เข้ามาอยู่ในบ้านเมืองให้กลายเป็น คนไทย คนจีนเหล่านี้ตอบสนองเป็นอย่างดี จึงทำให้เกิดวัดวาอารามทั้งวัดราษฎร์ และ วัดหลวงขึ้นมากมาย ตามท้องถิ่นต่างๆ ที่ชุมชนขยายตัวไป โดยเฉพาะวัดของตระกูลที่เป็นเชื้อ สายคนจีนมักเกิดมาแต่ช่วงเวลานี้เป็นต้นมา สิ่งที่ยืนยันให้เห็นชัดถึงการมีส่วนร่วมของคนจีน ดังกล่าวนี้อีกคือ การมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดวาอารามใหม่ขึ้นในสมัยรัชกาลที่สอง ลงมา นั่นก็คือมีศิลปะแบบจีนและฝรั่งเข้ามาผสมผสาน เช่น โบสถ์ วิหาร มีหลังคาที่ไม่มีช่อฟ้า ใบระกาอย่างแต่ก่อน หากเป็นหลังคาทรงหน้าจั่วมีลวดลายปูนปั้น และกระเบื้องเคลือบสี ต่างๆ ประดับเช่น *ที่วัดราชโอรส วัดเฉลิมพระเกียรติ* เป็นต้น มีการสังเวยดี และรูปจำลอง สถาปัตยกรรมรวมทั้งตุ๊กตาทินจากเมืองจีนมาประดับ ตลอดไปจนการเขียนภาพจิตรกรรมฝา ผนังด้วยลวดลาย “ชก ลก ชิว” เป็นต้น นอกจากสถาปัตยกรรมทางศาสนาที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรม หลวงแล้ว ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของบรรดาบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในวัฒนธรรม ราชบุรีด้วย นั่นก็คือแต่ก่อนเรือนราชบุรีส่วนใหญ่ จะเป็นเรือนเครื่องผูกที่สร้างด้วยไม้ไผ่ เพราะเป็นของที่หาง่าย ปลูกง่ายโตเร็ว และไม่ต้องใช้แรงงานมากในการนำมาก่อสร้าง พอ หมดอายุก็ปลูกใหม่ได้ง่ายและเร็วโดยอาศัยการขอแรงจากเพื่อนบ้านในชุมชน อีกทั้งเรือน ส่วนใหญ่ก็มักเป็นเรือนเดี่ยว ในขณะที่บรรดาเรือนหมู่และเรือนที่ใช้ไม้จริงที่เรียกว่าเรือน เครื่องสับนั้นมีน้อย มักเป็นของครอบครัวบุคคลที่เป็นเจ้าขุนมูลนายมากกว่า แต่ตั้งแต่สมัยรัช กาลที่สามลงมาเมื่อมีคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งและทำการค้าขาย ทำให้คนในชุมชนมีเงิน ทองขึ้น ก็เกิดการสร้างบ้านเรือนด้วยไม้จริงก่อน เกิดโรงเลื่อยและการผลิตฝาประตู หน้าต่าง และองค์ประกอบต่างๆ ขยาย ยกตัวอย่างเช่น ฝาลูกฟัก ฝาปะกน ฝาสายบัว ฝาเพ็ชรม และ การฉลุลวดลายต่างๆ นั้นส่วนใหญ่เป็นฝีมือคนจีนที่ผลิตมาขายทั้งสิ้น นอกจากนี้ในย่านตลาดก็

เกิดอาคารที่เป็นเรือนห้องแถว และเรือนโรง (ที่พื้นติดดิน) ขึ้นรวมไปถึงในท้องถิ่นชุมชนในชนบทที่คนจีนไปบุกเบิกทำไร่ทำสวนด้วย

แต่ดูเหมือนสิ่งที่สำคัญเหนืออื่นใดก็คือ การผสมผสานทางชาติพันธุ์ระหว่างชนหลายเผ่าพันธุ์ได้เกิดขึ้น โดยมีคนจีนแทรกเป็นยาดำอยู่ตลอดเวลา จนมีคำกล่าวบ่อยๆ ในสมัยนี้ว่า แจกปนลาวบ้าง แจกปนมอญ แจกปนไทย รวมไปถึงแจกปนเจ้าบ้าง คนที่เป็นลูกผสมทั้งหลายเหล่านี้คือ ผู้ที่อยู่ภายใต้ชนชาติสมมุติเดียวกันคือคนไทย ในการผสมผสานชนชาติเผ่าพันธุ์นี้สะท้อนให้เห็นจากวรรณคดีเรื่อง*กาพย์เห่เรือ* ของเจ้า*ฟ้าธรรมธิเบศร์* ที่ได้มีการแต่งซ่อมแซมและเพิ่มเติมขึ้นในสมัยรัชกาลที่สองแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ว่า

“สายหยุดพุดจิบจีน   เจ้ามีสิน พีมักดี
ทั้งวังเขาชงน้ก   แต่พริกเจ้าคนเดียว”

พระนิพนธ์นี้เชื่อกันว่าเป็นของที่รัชกาลที่สองทรงแต่งขึ้น อันเนื่องมาจากพระสนมองค์หนึ่งเป็นลูกเจ้าสัว ทำให้คนในวังไม่มีใครชอบ แต่ก็สะท้อนให้เห็นค่านิยมทางวัตถุที่เกิดขึ้นระหว่างสิน คือทรัพย์เงินทองกับ อำนาจราชศักดิ์ที่สัมพันธ์แลกเปลี่ยนกันได้ ศาสตราจารย์ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ชี้ให้เห็นว่าบรรดาวรรณคดีทั้งหลายเหล่านี้มีมาแต่กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น คือสิ่งที่สะท้อนให้เห็นทั้งภาพสังคมและวัฒนธรรม กระฎุมพ็อย่างชัดเจน และที่เห็นภาพที่เคลื่อนไหวที่สุดก็คือ เรื่องต่างๆ ที่*สุนทรภู่* แต่งขึ้น รวมไปถึงเรื่อง*ขุนช้างขุนแผน* ด้วย นั่นก็คือผู้คนในยุคนี้ให้ความสนใจทางวัตถุและทางโลก รวมทั้งความเป็นปัจเจกบุคคลส่วนตัวมากขึ้น พร้อมทั้งขนรับบรรดาศิลปวิทยาการใหม่ๆ ที่แพร่หลายมาจากทางตะวันตก และที่อื่นๆ จากภายนอก

ในสังคมไทยเกิดคนขึ้นสองประเภท คือคนรู้หนังสือที่อ่านออกเขียนได้ กับคนที่รู้หนังสือแบบอ่านออกหรือชอบอ่านอย่างเดียว ประเภทแรกคือ บัญญาชนในกลุ่มชนชั้นปกครอง หลายคนเป็นกวีและปราชญ์ที่เมื่อรับรู้เรื่องราวต่างๆ จากภายนอกแล้วมาเขียนมาแปลเป็นหนังสือไทย ซึ่งก็มีทั้งเรื่องประโลมโลก เช่น *บทละคร* หรือ *เรื่องราวพงศาวดารต่างเมืองต่างประเทศ* เช่น *สามก๊ก* และ *ราชาธิราช* โดยเฉพาะ*สามก๊ก* นั้นดูมีอิทธิพลต่อความคิดทางเมืองการปกครองของผู้นำบ้านเมืองเป็นอย่างมาก ในขณะที่ตำนานพงศาวดารสะท้อนให้เห็นถึงความคิดในเรื่องภูมิรัฐศาสตร์ และจักรวาลที่แตกต่างไปจากสมัยก่อนๆ อย่างสิ้นเชิง เป็นความคิดที่เกิดจากการเอาของใหม่ที่เรียนรู้ หรือรับฟังมาผสมผสานกับของเก่าที่มีอยู่ ประเภทหลังคือพวกคนที่รู้หนังสืออ่านออก แต่เขียนไม่ได้ ซึ่งอาจมีทั้งคนในกลุ่มชนชั้นปกครอง และคนธรรมดาสามัญ ไพร่ ทาสทั่วไป คนเหล่านี้ชอบอ่านแต่ไม่ชอบเขียน บางคนมีสติปัญญาในการนำเอาไปคิด แต่เป็นจำนวนมากเพียงรับ

รู้และท่องจำ และหลงใหลในบรรดาวรรณกรรมประโลมโลก ชนชั้นนำที่มีความรู้และฉลาดจึงมีโอกาสที่ใช้ความสามารถในการเขียนของตน เขียนหรือแต่งเรื่องราวทางสังคมและการเมืองชักชวนหรือครอบงำความคิดของคนที่ชอบอ่านแต่ไม่ค่อยคิดให้เชื่อหรือหลงใหลได้ง่าย จนอาจกล่าวได้ว่าคนในสังคมไทยส่วนใหญ่กลายเป็นคนชอบจำและชอบเชื่ออะไรง่าย ๆ จนสืบทอดมาจนทุกวันนี้ก็ได้ สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนแม้แต่ขณะนี้ก็คือ คนปัจจุบันแยกตำนานกับประวัติศาสตร์ไม่ออก ตำนานหลายเรื่อง que เขียนขึ้นแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นกลายเป็นเรื่องราวและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ไป ยกตัวอย่างเช่น *ตำนานนางนพมาศ* ที่กล่าวว่า นางนพมาศเป็นพระสนมของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทย คริสต์ศุโขทัย และเป็นธิดาของพราหมณ์บุโรหิตในสมัยนั้น หรือเรื่องราวพงศาวดารที่กล่าวถึง อะแซหนูนกัซอตุ้วเจ้าพระยาจักรี เป็นต้น โดยเฉพาะเรื่องหลังนี้ดูไม่ต่างอะไรกันกับใจใจของคุณกวนอู ในพงศาวดารจีนเรื่อง สามก๊ก

นอกจากชนชั้นนำชั้นปกครองจะมีความรู้ในเรื่องการอ่านและเขียน ที่ชักนำคนให้เชื่อและยอมรับแล้ว ยังมีอีกหลายคนหลายพวกที่มีโอกาสเรียนรู้ทางด้านศิลปวิทยาการและเทคโนโลยี เช่น *หลวงนายสิทธิ* ผู้เป็นบุตรของเจ้าพระยาพระคลังที่สามารถต่อเรือกำปั่นแบบฝรั่งได้เป็นต้น บุคคลนี้ต่อมาคือ *สมเด็จพระยาบรมมหาสุริยวงศ์* ผู้สำเร็จราชการในสมัยรัชกาลที่ห้า เพราะฉะนั้นภาพที่เห็นทางสังคมของกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคนี้ ก็คือการเกิดกลุ่มหรือตระกูลขุนนางหลายตระกูลที่มีบทบาทในด้านการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ที่มีทั้งสนับสนุนและค้านพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ยกตัวอย่างเช่น ในสมัยรัชกาลที่สามตอนต้นรัชกาลพระมหากษัตริย์ทรงมีกลุ่มขุนนางทั้งฝ่ายบู๊ และฝ่ายบุนันสนับสนุนมาก ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งก่อนขึ้นครองราชย์นั้นทรงเป็นพระราชโอรสที่ประสูติแต่พระสนมได้รับการสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์แทนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนผู้ประสูติแก่พระอัครมเหสี แต่ตอนปลายรัชกาลทางกลุ่มขุนนางที่มีอำนาจ เช่น *ตระกูลนุนนาค* ให้การสนับสนุนสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนฯ จึงเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่สี่ แม้แต่การทรงเป็นผู้นำของรัชกาลที่สี่เองก็หาได้ขึ้นอยู่กับความเป็นกษัตริย์ตามสิทธิธรรมประเพณีแบบเก่าๆไม่ หากขึ้นอยู่กับความเป็นปราชญ์และการอ่านออกเขียนได้ของพระองค์ ที่ทรงสามารถรับรองศิลปวิทยาการและความคิดใหม่ๆ จากภายนอก โดยเฉพาะจากทางตะวันตกมาปรับใช้ในการปกครองและปรับปรุงบ้านเมืองให้พัฒนาเป็น *รัฐชาติ* ขึ้น เพื่อที่จะต่อรองและอยู่ร่วมกับอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของประเทศทางตะวันตกได้ ความต่างกันระหว่างสังคมกระฎุมพีในสมัยรัชกาลที่สามกับรัชกาลที่สี่ก็คือ สมัยรัชกาลที่สี่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมทางตะวันตกมากกว่าและอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของ *ตะวันตกนิยม* (Westernization) ที่ดูเหมือนจำกัดอยู่เฉพาะในความรู้สึกนึกคิดและการกระทำของคนหลายกลุ่มหลายตระกูลในชนชั้นผู้นำผู้ปกครองเป็นสำคัญ เช่น

การเรียนรู้ภาษาต่างประเทศและรับวิทยาการและเทคโนโลยีจากทางตะวันตก มีที่ปรึกษา
ราชการที่เป็นชาวตะวันตกรวมไปถึงมีการจ้างชาวตะวันตกมาเป็นครูสอนภาษา ความก้าว
หน้าในการพิมพ์หนังสือได้ช่วยแพร่หลายข่าวสารไปให้คนกลุ่มต่างๆ ที่อ่านหนังสือได้อย่างได้
ผลดี เช่นเรื่องราวในทางศาสนา วัฒนธรรมการเมืองการปกครองที่เห็นจาก**ชุมนุมประกาศรัช**
กาลที่สี่ เป็นต้น ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่รับจากทางตะวันตกที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการใช้
เรือกำปั่น และเรือกลไฟในการคมนาคม เป็นผลให้เรือสำเภาและเรือใบแบบก่อนๆ ต่างหมด
ไป ซึ่งการมีเรือกลไฟมาใช้ในท้องน้ำนั้น ทำให้เกิดคลื่นทำความเสียหายแก่บรรดาเรือนแพ
และบ้านเรือนที่อยู่ริมแม่น้ำ เป็นผลให้เรือนแพที่เคยเป็นร้านค้าขายมาแต่ก่อนค่อยหมดไป
รวมทั้งการที่ราษฎรปลูกบ้านล้าเข้ามาในลำน้ำก็ค่อยหมดไปด้วย หันมาปลูกสร้างกันที่ริมฝั่ง
น้ำแทน

นักวิชาการทั้งต่างประเทศและในประเทศส่วนใหญ่มักลงความเห็นว่าการ
ทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเมื่อ พ.ศ.2485 ในสมัยรัชกาลที่สี่นั่นคือ **จุดเริ่มต้นของการค้าเสรีที่**
เป็นที่มาของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในประเทศไทย แต่ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์
กลับมีความเห็นว่าการค้าแบบเสรีนั้นมีมาก่อนหน้านี้แล้ว ซึ่งก็อาจเกิดมาพร้อมๆ กับสังคม
กรรมพีแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ได้ เพราะเห็นว่ารัฐบาลไม่ได้ผูกขาดการค้าขายสินค้า
ทุกชนิด ที่ผูกขาดก็ยกเลิกไปเมื่อครั้งทำสนธิสัญญาเบาว์ริง แต่สินค้าอื่นๆ โดยเฉพาะสินค้าที่
เกิดจากการผลิตภายในนั้น ได้เปิดโอกาสให้ค้าขายได้อย่างเสรีมานาน การค้าแบบเสรีที่ว่า
นี่คือสิ่งที่ทำให้พวกเจ้าขุนมูลนายกับบรรดาพ่อค้าชาวจีนและต่างชาติอื่นมีรายได้และ
มีฐานะเติบโตร่ำรวย ซึ่งนับเป็นพื้นฐานที่สำคัญของสังคมกรรมพี เพราะฉะนั้น ถ้าหาก
พิจารณาจากพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสังคมกรรมพีดังกล่าวนี้ ก็จะแลเห็นว่าการที่สังคม
ไทยแต่สมัยรัชกาลที่สามเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การเกิดสมัยใหม่ในรัชกาลที่ ๔-๕ นั้น หาได้
เป็นสิ่งที่ขาดตอนจากสมัยหนึ่งไม่ หากยังคงสืบเนื่องจากสังคมกรรมพีในลักษณะที่
เป็นการขยายตัวและเติบโตนั่นเอง ในขณะที่เดียวกันการปรับปรุงบ้านเมืองทางการบริหาร
เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่เกิดจากการเรียนรู้บ้างหรือลอกแบบอย่างตะวันตกบ้างหาได้แสดง
ให้เห็นว่าเพื่อปรับตัวให้ทันสมัยแต่อย่างเดียวไม่ หากเป็นการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง
แปลงเศรษฐกิจการเมือง ที่ทำให้อำนาจรัฐมีความเข้มแข็งและสร้างอำนาจรวมศูนย์
ขึ้นได้ในสมัยรัชกาลที่ห้า กระบวนการเช่นนี้ ดร.สุเทพ สุนทรภัสช์ นักมานุษยวิทยาอาวุโส
ให้ความเห็นว่าเป็นกระบวนการสร้างอาณานิคมภายใน (Internal colonization) ทั้งนี้
เพราะก่อนหน้านั้นในสังคมแบบประเพณียังมีได้มีการบูรณาการทางการบริหาร และจัดการทาง
เศรษฐกิจการเมืองเช่นที่วานี้ อย่างไรก็ตามกิจกรรมทางการปกครองและสังคมวัฒนธรรม
ที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ก็เป็นสิ่งที่ริเริ่มขึ้นโดยชนชั้นปกครองและกลุ่มพวกพ่อค้าชาวจีนและ
ชาวต่างชาติมากกว่าจากคนธรรมดาที่เป็นไพร่ ทาส ในชนชั้นที่ถูกปกครอง

ความโดดเด่นของการรับอารยธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ห้าลงมาก็คือ แลเห็นทั้งภาพพจน์ที่เป็นทั้งนามธรรมและรูปธรรม ในด้านนามธรรมแลเห็นจากความรู้สึกนึกคิดของบรรดาเจ้านายและชนชั้นปกครอง เริ่มจากค่านิยมที่ให้เครดิตต่อวัฒนธรรมตะวันตก ที่สะท้อนออกมาจากการแสดงความคิดเห็นให้ข้อเขียนต่าง ๆ ที่ปรากฏในหนังสือและสิ่งตีพิมพ์ในสมัยนั้น ในการรับรู้ของคนไทย วัฒนธรรมตะวันตกคือ อารยธรรม ที่เรียกทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า *ศิวิไลซ์* (Civilized) การแสดงออกต่างๆ ทางความคิดและท่าทางแบบตะวันตก คือการทำให้ตัวเองมี *ศิวิไลซ์* ชาวตะวันตกชาติต่างๆ ได้รับการเชิญและจ้างมาให้เป็นครูที่ปรึกษาตลอดจนผู้ชำนาญการต่างๆ ในการถ่ายทอดความรู้และทำงานให้กับคนไทยและเมืองไทย หลายคนมีตำแหน่งยศถาบรรดาศักดิ์ทางราชการ รวมทั้งมีชื่อเป็นภาษาไทยและกลายเป็นคนไทยด้วย พร้อมกันนั้นศัพท์แสงจากภาษาตะวันตกในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านวิชาการและเทคนิคก็ถูกรับเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในภาษาไทยแบบใช้ทับศัพท์กัน แต่สิ่งที่ทำให้เกิดผลกระทบมากที่สุดคือ การเกิดสถาบันการศึกษาตามแนวทางตะวันตก นับแต่โรงเรียนจนถึงมหาวิทยาลัย รวมทั้งการส่งเจ้านายและลูกขุนนางไปเรียนต่อต่างประเทศ และภายหลังก็มีการสอบชิงทุน *สกอล่าชิป* (Scholarship) ไปเรียนต่อกันในบรรดาคนรุ่นใหม่ๆ ในสังคม ผลที่ตามมาก็คือ บุคคลใดที่จะมีความก้าวหน้าในทางราชการจนได้รับการยกย่องจากคนในสังคมว่าเป็นผู้เจริญแล้ว ก็คือคนที่มีความรู้ความคิดเห็น หรือเล่าเรียนมาจากเมืองนอก และแสดงออกในสิ่งที่เป็นรูปธรรมออกมาด้วยการแต่งกายและการแสดงกิริยาท่าทาง รวมทั้งการพูดการจาที่มีภาษาตะวันตกปะปนอยู่ด้วย ทั้งราชสำนักและบรรดาขุนนางข้างราชการรุ่นใหม่ คือแก่นนำในเรื่องการแสดงความเป็นตะวันตกและสมัยใหม่ นับแต่รัชกาลที่ห้า โปรดให้บรรดาขุนนาง ข้าราชการต้องสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้าเป็นต้นมานั้น ทำให้เกิดรูปแบบเครื่องแบบเครื่องแต่งกายข้าราชการ ขุนนาง ทั้งฝ่ายนอกและฝ่ายในกันอย่างมากมาย ซึ่งอาจนับว่าเป็นแฟชั่นก็ได้ บรรดาชนชั้นปกครองทั้งเจ้านาย และข้าราชการดูมีความอดทนสูงต่อการแต่งกายสมัยใหม่ ด้วยเสื้อผ้าที่มากมายแบบทางตะวันตกที่เป็นเมืองหนาว แต่ก่อนแต่งกายแบบเมืองร้อนคือ ปกปิดเฉพาะส่วนล่างของร่างกายเช่น ผู้ชายนุ่งผ้าโจงกระเบนแบบอย่างที่รับจากพวกขอมและอินเดียแต่โบราณ ส่วนผู้หญิงที่ไม่นุ่งโจงกระเบนก็เป็นผ้าซิ่น ผู้ชายไม่ใส่เสื้อ แต่ถ้าใส่ก็เป็นพวกเสื้อบางๆ ในขณะที่ผู้หญิงใส่เสื้อบ้าง นุ่งผ้าซิ่นในลักษณะปกปิดแต่พอควร เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงดูเหมือนทุกอย่างต้องปกปิดไปหมด ผู้ชายนุ่งผ้าม่วงโจงกระเบนอย่างมีมาตรฐาน สวมถุงเท้ายางใส่เกือกหุ้มส้น และสวมเสื้อคอปิดอย่างหนาที่เรียกว่า *ราชปะแตน* และใส่หมวกแบบฝรั่ง ส่วนผู้หญิงถ้าไม่นุ่งโจงกระเบนใส่ถุงเท้ายาวถึงน่อง สวมเกือกแล้วก็ใส่กระโปรงยาวและเสื้อแบบผู้หญิง *สมัยวิกตอเรีย* เลยทีเดียว ยิ่งกว่านั้นการแต่งกายในเครื่องแบบ ยังมีทั้งแบบปกติและแบบในงานพระราชพิธีที่แสดงความซับซ้อนในเรื่องตำแหน่ง

และยศถาบรรดาศักดิ์อีกด้วย ยิ่งกว่านั้นพวกเจ้านายและคนมีเงินยังมีการแต่งกายเลียนแบบฝรั่งเพื่อความโก้เก๋อีกด้วย เช่น ใส่กางเกงเสื้อสากล ผูกเนคไท ใส่หมวกและสูบไปป์แบบฝรั่ง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ห้า ทรงเป็นผู้นำในด้านการแต่งกายทั้งแบบสากลตามแบบตะวันตก และการผสมผสานกันระหว่างตะวันตกกับไทย ซึ่งการถ่ายรูปแบบนี้ขึ้นแล้วในสมัยนี้ก็ได้อีกเป็นสิ่งที่แพร่หลายให้เกิดความนิยมในการแต่งกายแบบใหม่ของพระองค์แก่บรรดาเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการและคนหบตี ตลอดจนผู้มีอันจะกินเป็นอย่างดี ยิ่งไปกว่านั้นพระองค์ยังทรงฉวยโอกาสดังกล่าวนี้ในการให้เครื่องแสดงเกียรติยศแก่บรรดาเจ้านาย และขุนนางข้าราชการที่ประกอบความดีเป็นที่พอพระราชหฤทัย ที่สอดคล้องกับเครื่องแต่งกายและประเพณีทางตะวันตกไปด้วย นั่นก็คือการสร้าง**เครื่องราชอิสริยาภรณ์** อันได้แก่เหรียญตรา และสายสะพายระดับชั้นและชั้นต่างๆ ซึ่งภาพของบรรดาเครื่องราชอิสริยาภรณ์เหล่านี้ได้มีการแกะสลักบันทึกไว้บนบานประตูประดับมุขของพระอุโบสถวัดราชบพิตรอันเป็นวัดสำคัญประจำรัชกาลวัดหนึ่ง การพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แบบใหม่ตามแบบอย่างทางตะวันตกนี้ เป็นสิ่งที่มีความหมายทางสังคมและการเมืองเป็นอย่างมาก เพราะมีเส้นหนึ่งเป็นที่ต้องการของขุนนาง ข้าราชการและชนชั้นนำของบ้านเมืองในด้านต่างๆ เป็นสิ่งที่ทันสมัยดี กระตุ้นให้คนอยากได้และเห็นคุณค่าเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ตัวเองและตระกูลวงศ์ ทำให้คนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เพิ่มขึ้น ซึ่งในที่นี่อาจกล่าวได้ว่า**เป็นสิ่งที่ดำรงความเป็นศักดินา** ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในสังคมกระฎุมพีก็ว่าได้ โดยเฉพาะสำหรับรัชกาลที่ห้าแล้ว การพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ยังช่วยขจัดความขัดแย้งที่เป็นช่องว่างระหว่างวัยระหว่างพระองค์เองกับสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระหว่างยังทรงพระเยาว์ด้วย ดังมีระบุไว้ในพระราชนิพนธ์ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ที่ว่า เมื่อพระองค์ทรงเปลี่ยนวันพระราชพิธีฉัตรมงคลจากวันเดิมที่มีมาแต่สมัยรัชกาลที่สี่ มาผนวกเข้ากับวันเฉลิมพระชนมพรรษา นั้น สมเด็จพระยาฯ แสดงอาการไม่เห็นด้วย จึงทรงสร้าง**เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า**ขึ้นพระราชทานแก่ขุนนางข้าราชการที่ประกอบคุณความดีในวันเฉลิมพระชนมพรรษา จึงเป็นเหตุให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เจียบไป เพราะคงเห็นดั่งกับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่เป็นสายสะพายและเหรียญตราแบบอย่างตะวันตก ดังนั้น ถ้าพิจารณาอย่างลุ่มลึกแล้ว การพระราชทาน**เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตามระดับชั้นต่างๆ** นั้น คือกลไกอย่างหนึ่งที่ทำให้**ค่านิยมและความสำนึกในเรื่องชนชั้นในสังคมไทยยังดำรงอยู่อย่างไม่เสื่อมคลาย** แม้ในทุกวันนี้ที่บ้านเมืองประกาศความเป็นประชาธิปไตยแล้วก็ตาม แต่สำนึกในเรื่องชนชั้นก็ยังดำรงอยู่ข้างในหมู่ข้าราชการประจำและบรรดานักการเมือง โดยเฉพาะนักการเมืองนั้น เห็นได้ชัดเจนที่ชอบแต่งเครื่องแบบระดับสายสะพายและเหรียญตราท่าพหุหาเสียงในการเลือกตั้ง โดยมีจุดมุ่งหมายการเป็นเสนานบดีหรือรัฐมนตรีเป็นเรื่องสำคัญ ทำให้เห็นว่าหนทางการ

เมืองที่นักการเมืองส่วนใหญ่แสวงหาอยู่นั้นก็เพื่อการเปลี่ยนฐานะจากคนธรรมดามาเป็นเจ้าคนนายคน มีอำนาจราชทรัพย์และเงินตรา

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ห้าก็คือ การเปลี่ยนแปลงจากสังคมกรรมสิทธิ์ที่มีมาแต่เดิมมาเป็นสังคมที่มีชนชั้นอย่างสมบูรณ์ สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม ในสังคมกรรมสิทธิ์มีชนชั้นอยู่สองชนชั้นใหญ่ คือ ชนชั้นปกครอง กับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ความสำคัญอยู่ที่ชนชั้นปกครอง เพราะนอกจากมีบรรดาเจ้าขุนมูลนายแล้วยังมีพวกพ่อค้า คหบดี รวมอยู่ด้วย ต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกันในการดำเนินการทางเศรษฐกิจการเมือง เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจและความมั่งคั่ง ในขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์ทางสังคมด้วยการแต่งงานผสมผสานกัน อาจเกิดเป็นตระกูลสำคัญๆ ต่างๆ มากมาย แต่ในสังคมชนชั้นนั้นประกอบด้วยชนชั้นสูง คือพวกเจ้านายและขุนนางศักดินาที่มีอำนาจและความมั่งคั่ง ชนชั้นกลางคือบรรดาพวกพ่อค้า คหบดีที่เป็นคนจีน เชื้อสายคนจีน และคนต่างชาติอื่นๆ ที่เป็นอิสระจากการอยู่ร่วมกับพวกเจ้านายและขุนนางศักดินา และรวมไปถึงบรรดาข้าราชการ ตลอดจนสามัญชนที่มีฐานะด้วย ถัดลงมาก็คือ ชนชั้นชาวนา หรือชนชั้นกรรมกรที่ ในที่นี้ใคร่เรียกว่า *ชนชั้นยังชีพ* เพราะรายได้ส่วนใหญ่ที่หาได้นั้นอย่างมากที่สุดก็พอมีพอใช้ในการกินอยู่ไปวัน ๆ เท่านั้น หากมีเหลือเก็บสะสมเพื่อความร่ำรวยอะไรไม่ การเกิดสังคมแบบชนชั้นนั้นมิที่มาจากสังคมกรรมสิทธิ์และอิทธิพลอารยธรรมตะวันตก จากสังคมกรรมสิทธิ์ก็คือการสืบเนื่องของเศรษฐกิจแบบตลาดและเงินตราที่เน้นความสำคัญทางปัจเจกชน ในขณะที่อิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจตะวันตกนั้นเน้นการค้าเสรีให้มากขึ้น รวมทั้งสนับสนุนการผลิตเพื่อเศรษฐกิจแบบตลาดและเงินตรา เพื่อเปิดรับมิติใหม่ทางเศรษฐกิจการเมือง ทางรัฐบาลโดยเฉพาะรัชกาลที่ห้าจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปการเมือง การบริหาร และการปกครองให้เป็นมาตรฐานแบบทางตะวันตก เพื่อจะอยู่ร่วมและสื่อสารกันได้ จึงกินเลยมาถึงเรื่องวัฒนธรรมที่ทำให้ต้องมีการเลิกทาสกัน และในขณะเดียวกันก็โปรดให้มีกรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อให้เป็นที่ทำกินลงทุนและซื้อขายกันได้ ซึ่งแต่ก่อนนั้นประชาชนในประเทศไทยไม่มีใครเป็นเจ้าของ ที่ดินทุกแห่งเป็นกรรมสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดินหรืออีกนัยหนึ่งของรัฐทั้งสิ้น ซึ่งรัฐจะให้ราษฎรได้บุกเบิกทำกินได้โดยไม่มีกรรมสิทธิ์ ในสมัยรัชกาลที่ห้ามีทั้งพระราชทานที่ดินตามที่ต่างๆ ทั้งในเมืองและนอกเมืองแก่เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการบริวาร ตลอดจนบรรดาผู้คนที่ทำประโยชน์แก่ทางราชการ ซึ่งอาจมีทั้งคนภายนอกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยด้วย พร้อมกันนั้นก็เปิดโอกาสให้ราษฎรสามัญชนที่เคยเป็นไพร่และทาสบุกเบิกที่ทำกินเป็นของตนเอง รัฐส่งเสริมให้มีการขุดคลองทั้งเพื่อการคมนาคม และการขยายตัวทางเกษตรกรรมไปตามท้องที่ต่างๆ ในภาคกลาง ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนกว้างขวางกว่าแต่เดิม ในชนบทการสร้างทางรถไฟและการทำถนนไปยังจังหวัดต่างๆ นั้นทำให้

เกิดชุมชนเกษตรกรรมตามไปด้วย โดยเฉพาะบรรดาเมืองและชุมชนใหญ่ๆเกิดขึ้นตามสถานีรถไฟก็มากมายซึ่งแลเห็นได้ในปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะการเลิกทาสเพื่อปลดปล่อยให้คนเป็นอิสระก็ดี และการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่คนทั่วไปก็ดี ถ้ามองอย่างผิวเผินก็ดูดี เพราะแลเห็นการพัฒนาและการเติบโต แต่ในด้านวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมแล้ว เกิดปัญหาที่เรียกว่า ความล้าหลังทางวัฒนธรรม (Culture lag) ขึ้น เพราะความทันสมัยที่เกิดขึ้นนั้นคนหลายหมู่เหล่าในสังคมปรับตัวไม่ทัน เกิดความล้าหลังกันขึ้น บางคนปรับตัวเองได้ เพราะมีฐานะสภาพแวดล้อมและความรู้ความชำนาญมากกว่า จึงกลายเป็นผู้ได้โอกาส ส่วนคนที่ไม่มีความรู้ความชำนาญก็ปรับตัวไม่ได้ จึงเป็นผู้ด้อยโอกาสไป และคนที่ด้อยโอกาสเหล่านี้ก็คือพวกไพร่ และทาสที่เป็นสามัญชนอยู่ในชนชั้นที่ถูกปกครองแต่เดิมนั่นเอง โดยเฉพาะพวกทาสนั้นมีปัญหามากที่สุด เพราะส่วนใหญ่คิดอะไรไม่เป็น ไม่มีความรู้ เป็นแต่คอยรับฟังคำสั่งจากเจ้านขุนมูลนายและเคยชินอยู่กับการใช้แรงงานมากกว่าความคิด เมื่อเป็นเสรีชนแล้วช่วยตัวเองไม่ได้ จนบางคนเป็นจำนวนมากไม่อยากจะพ้นความเป็นทาสก็มี อย่างไรก็ตาม การปรับตัวไม่ทันนี้ก็มิอยู่ในบรรดากลุ่มเจ้านขุนมูลนาย บางพวกเหมือนกันที่มักวางตัวเป็นผู้ดีศักดิ์นินาทำอะไรไม่เป็น คิดไม่เป็น เพราะมีข้าทาสบริวารทำให้ บุคคลเหล่านี้แม้จะได้รับพระราชทานที่ดินหรือรับมรดกที่ดินมากก็ทำอะไรไม่ได้ นอกจากให้เช่าและขายไปให้กับคนอื่นที่ทำกินเป็น กลุ่มคนที่เป็นผู้ได้โอกาสและปรับตัวเองได้ดีกว่ากลุ่มอื่นๆ ก็คือพวกคนจีนและพวกสามัญชนที่เป็นพ่อค้าและคนที่มีความรู้ความชำนาญในการทำสวน ทำไร่ และวิชาชีพต่างๆ คนเหล่านี้สามารถบุกเบิกแหล่งที่มีทรัพยากรที่จะนำไปผลิตเป็นสินค้าได้ อีกทั้งรู้ว่าจะผลิตอะไรและทำอย่างไร จึงได้โอกาสที่นอกจากบุกเบิกด้วยตนเองแล้ว ยังสามารถซื้อที่ดินจากบรรดาเจ้านขุนมูลนายรวมทั้งไพร่ทาสที่เมื่อเป็นเสรีชนแล้วทำกินไม่เป็น มาเป็นกรรมสิทธิ์ของตน และดำเนินกิจกรรมจนเกิดความก้าวหน้าและมีฐานะ คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่คือผู้ที่เรียกว่าชนชั้นกลางนั่นเอง

การเติบโตของคนจีน นับเป็นรากเหง้าที่สำคัญของชนชั้นกลางในสังคมไทย นั้นอาจเรียกได้ว่าเป็นกลุ่มก้าวหน้าก็ได้ เพราะเป็นผู้ที่ได้โอกาสและฉวยโอกาสจากพวกที่ล้าหลัง ไม่ว่าจะเป็ชนชั้นสูงที่เป็นผู้ดีแปดสาแหวก หรือ พวกสามัญชนที่เคยเป็นไพร่และทาสที่ทำมาหากินไม่เป็น ซึ่งกลายเป็นผู้ด้อยโอกาสไป เป็นการเติบโตที่รวดเร็วดังปรากฏในบันทึกของบาทหลวงปีเตอร์เลอแก้วในสมัยรัชกาลที่สี่ว่า ครั้งนั้นเมืองไทยมีผู้คนประมาณ ๔ ล้านคน ประกอบด้วย คนสยาม คนมอญ คนลาว และอื่นๆ แต่มีคนจีนถึง ๑ ล้าน ๕ แสนคน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการหลั่งไหลเข้ามามากแต่สมัยรัชกาลที่สามอย่างต่อเนื่อง พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ห้ามีประชาชนประมาณ ๗ ล้านคน และมีคนจีนอยู่ในจำนวนนั้นกว่า ๒ ล้านคนที่เดียว ซึ่งก็นับว่ามีการเติบโตอย่างรวดเร็ว คนจีนเหล่านี้อาจวิเคราะห์หรือออกได้เป็น ๒ พวกใหญ่ๆ คือ

พวกที่อยู่ในเมืองที่พัฒนาตนเองขึ้นเป็นคนบดี บางพวกก็สัมพันธ์และแต่งงานปะปนกับเจ้านายและขุนนางมาแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว และมีเชื้อสายเป็นถึงขุนมูลนายในตระกูลต่างๆ ที่นับเนื่องเป็นผู้ดี พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ห้าก็เพิ่มขึ้นและกระจายกันไปอยู่ตามหัวเมืองต่างๆ บางคนก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองที่เป็นย่านเศรษฐกิจอุตสาหกรรม เช่น เมืองระนอง ตะกั่วป่า ภูเก็ต และอื่นๆ ทางฝั่งทะเลอันดามัน ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นชุมชนกันมากมายแต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมาก็ว่าได้ ในขณะที่หลาย ๆ แห่งในภาคกลางก็เกิดคนบดีที่มั่งคั่งจากการค้าข้าวและดำเนินธุรกิจต่างๆ มากมาย ดังเห็นได้จากสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แต่สะพานพุทธหยุดฟ้าลงไปจนถึงถนนตก ดาวคะนองที่มีสถานที่อยู่อาศัยของคนจีนในลักษณะที่เป็นคฤหาสน์ปะปนไปกับชาวต่างประเทศอื่นๆ โดยเฉพาะผ่านตลาดสำคัญต่างๆ รวมทั้งบริเวณที่เรียกว่า ไชน่าทาวน์ ก็อยู่ในบริเวณนี้ ส่วนอีกพวกหนึ่งคือพวกที่ระยะแรกเข้ามาเป็นแรงงานที่ทำสวน ทำไร่ และขนส่งสินค้าในชนบท ในระยะแรกจะจำกัดอยู่ตามบริเวณเมืองต่างๆ ทั้งในภาคกลาง ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การขยายตัวของคนพวกนี้เริ่มแต่การเปลี่ยนจากการเป็นแรงงานรับจ้างมาเป็นพ่อค้าและผู้ลงทุนในกิจการทางเกษตร มีการแต่งงานผสมผสานกับชาวบ้านชาวเมืองตามท้องถิ่น เป็นผู้ที่บุกเบิกให้เกิดย่านตลาดขึ้นตามแหล่งที่เป็นชุมนุมทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ อาจกล่าวได้ว่าการเติบโตของเมืองทางเศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นจากกลุ่มคนเหล่านี้ ยกตัวอย่างเช่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองแต่เดิมที่ตั้งขึ้นแต่สมัยรัชกาลที่ ๓-๔ นั่นคือ หมู่บ้านขนาดใหญ่ที่มีแต่จวนเจ้าเมืองเป็นสัญลักษณ์และวัดใหญ่เป็นศูนย์กลาง พอมาถึงสมัยรัชกาลที่ห้าบรรดาเจ้าเมืองทั้งหลายต้องการให้มีการค้าขาย ก็มักจะชักชวนคนจีนและให้โอกาสคนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งค้าขาย และที่อยู่อาศัย เกิดการเคลื่อนไหวทางการค้า การคมนาคมขึ้นเป็นย่านตลาด เกิดเป็นชุมชนพ่อค้าขึ้นมา ซึ่งก็ยังแลเห็นร่องรอยจากบรรดาอาคารเก่าที่เรียกว่า ดึกดิน บ้านดิน ดึกแถว หรือห้องแถวที่สืบมาจนทุกวันนี้

ในหลายๆ ท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลจากการคมนาคม เช่นตามชายป่าชายเขา และชายทุ่งที่เป็นที่อยู่ของกลุ่มชนในชาติพันธุ์ต่างๆ และมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ เช่นปลูกข้าวเพื่อกินอยู่แต่เพียงอย่างเดียว ก็จะมีคนจีนที่เป็นพวกพ่อค้าเร่ พ่อค้ารายย่อยเข้าไปติดต่อเอาเครื่องครัว เครื่องใช้ ตลอดจนเครื่องมือช่างเข้าไปขายและแลกเปลี่ยนข้าว สินค้าป่า และสินค้าเกษตรอื่นมาขายตามเมือง ทำให้เกิดการตื่นตัวขึ้น มีการคมนาคมระหว่างท้องถิ่นกับเมืองที่เป็นศูนย์กลาง และเมื่อเป็นผลดีขึ้น คนจีนก็จะเข้าไปตั้งถิ่นฐาน เกิดย่านตลาดขึ้น โดยสร้างความสัมพันธ์ทางการแต่งงานกับคนในท้องถิ่น นับว่าคนจีนเป็นผู้ที่ขยายพรมแดนทางเศรษฐกิจโดยแท้ อาจกล่าวได้ว่าการเติบโตของชุมชนบ้านเมืองทางภาคตะวันออกของประเทศไทย ทั้งเขตชายทะเลแต่จังหวัดสมุทรปราการไปยังชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราดกับเขตที่อยู่ภายในแต่จังหวัดฉะเชิงเทรา สระแก้ว จนถึงจันทบุรีนั้น เป็นการเติบโตของชุมชนที่

เกิดการผสมผสานระหว่างพวกคนจีนและคนลาวที่อพยพเข้ามาแต่สมัยรัชกาลที่สามเป็นส่วนใหญ่ ผลที่ตามมาจนถึงทุกวันนี้ก็คือการเกิดชนชั้นกลางที่เป็นพ่อค้า นายทุนและนักธุรกิจในระดับท้องถิ่นที่ล้วนเป็นลูกหลาน หรือเชื้อสายของคนจีนเกือบทั้งสิ้น คนเหล่านี้เมื่อเปรียบเทียบกับพวกกลุ่มเก่าที่อยู่ตามเมืองใหญ่ๆ ก็คือพวกที่เรียกว่าเศรษฐกิจใหม่ ที่มีความรู้สึกนึกคิดและการมองโลกแตกต่างไปจากกลุ่มเก่าที่ยังมีอะไรหลายอย่างในเรื่องศักดินาอยู่ โดยย่อก็คือความแตกต่างกันระหว่างพวกในเมืองหรือเมืองหลวง กับพวกบ้านนอกที่เห็นจากรสนิยมในด้านการสร้างที่อยู่อาศัย การแต่งกายและรูปแบบในการดำรงชีวิต

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมา การเติบโตของสังคมชนชั้นที่มีชนชั้นกลางเป็นชนชั้นใหม่ที่เกิดขึ้นนั้น แลเห็นเป็นรูปธรรมได้จากรูปแบบทางกายภาพของชุมชนเมืองที่มีย่านตลาด ย่านธุรกิจ สถานที่ทางราชการและย่านที่อยู่อาศัยเกิดขึ้น แตกต่างไปจากสมัยก่อนๆ นั่นก็คือการเกิดรูปแบบของอาคารใหม่ๆ ขึ้นในลักษณะที่เรียกว่า “ตึก” อันเป็นสิ่งก่อสร้างก่ออิฐถือปูน และส่วนใหญ่จะได้รับแบบอย่างมาจากสถาปัตยกรรมตะวันตกในยุคอาณานิคมคือ เป็นสิ่งที่คนตะวันตกคิดขึ้นให้เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศและสภาพแวดล้อมที่เป็นเขตร้อนอบอ้าว ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เลยทำให้บรรดาอาคารทั้งทางราชการ ย่านธุรกิจ ย่านตลาด และที่อยู่อาศัย มีแบบอย่างเช่นเดียวกันกับบรรดาประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นอาณานิคมของมหาอำนาจทางตะวันตก เช่น ในพระบรมมหาราชวังก็มีการสร้างตึกแบบยุโรป มีการสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นตึกสองชั้นให้มีรูปแบบครึ่งไทย ครึ่งฝรั่ง หรือพระที่นั่งบรมพิมานที่เป็นฝรั่งล้วนๆ ต่อมาก็เป็นพระที่นั่งอนันตสมาคม ที่กลายเป็นสัญลักษณ์ของการปกครองแบบใหม่ในระบอบประชาธิปไตย ย่านธุรกิจก็ประกอบด้วยตึกแถว ห้างร้านที่มีแต่สองชั้นเป็นส่วนใหญ่ ที่มีรูปแบบและลวดลายเป็นแบบฝรั่ง ในขณะที่ย่านตลาดก็มีตึกแถวและอาคารแบบจีนปนฝรั่งเกิดขึ้น แต่ว่าอยู่ในสภาพที่แออัดและจอบ้าง เพราะการใช้พื้นที่แบบสับสน ไม่มีระเบียบสวยงาม จะดูตึกที่แต่บรรดาบ้านที่อยู่อาศัย เช่น วังของเจ้านาย คฤหาสน์ของขุนนาง และบรรดาคหบดีที่ส่วนใหญ่สร้างเป็นตึกแบบฝรั่งบ้าง เป็นแบบบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ที่มีลวดลายปูนปั้นประดับ หรือมีการฉลุลวดลายบนแผ่นไม้ประดับหลังคาหรือ กรอบประตูหน้าต่างที่เรียกว่าแบบ “ขนมปังขิง” เป็นต้น

บรรดาคฤหาสน์เหล่านี้มีรสนิยมในการออกแบบและใช้พื้นที่ได้อย่างเหมาะสม ที่สำคัญคือ มีพื้นที่ว่างสำหรับปลูกไม้ต้นและไม้ดอกที่ให้ความร่มรื่นเย็นสบายในยามที่อากาศร้อนและอบอ้าว ในที่ใดที่เป็นชุมชนเมืองไม่ว่าจะเป็นเมืองใหญ่ๆ หรือเมืองเล็กในชนบทนั้นอาจสังเกตได้จากความหลากหลายของรูปแบบอาคารที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะเห็นได้ชัดจากรูปแบบของหลังคา แต่เดิมอาคารเป็นแบบเรือนไทยที่มีหลังคาน้ำจั่ว ทรงสูง และเป็นเรือนสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีความกว้างค่อนข้างแคบ ถ้าจะขยายใหญ่ก็มักเป็นเรือนหมู่แทน แต่มา

ในยุคนี้มีเรือนหลังคาทรงปั้นหยาและมะนิลาเข้ามาปะปน เป็นรูปแบบที่ฝรั่งในยุคอาณานิคมสร้างขึ้นตามประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นเมืองขึ้น การรับแบบอย่างนี้เข้ามาก็ตามจะทำให้แตกต่างไปจากของเดิม และรู้สึกว่าเป็นของโก้ มีหน้ามีตากว่า ในขณะที่ประโยชน์ในด้านใช้สอยนั้นการใช้พื้นที่ได้มากกว่าเรือนแบบทรงไทย เพราะหลังคาทั้งแบบปั้นหยาและมะนิลานั้นสามารถคลุมพื้นที่ห้องได้กว้างกว่า โดยเฉพาะทรงปั้นหยานั้นสามารถสร้างอาคารที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสอย่างกว้างได้ ยิ่งกว่านั้น ยังมีการนำเอาทั้งสองแบบมาผสมผสานกันเพื่อสร้างอาคารหลายมุขหลายมุมได้อีกด้วย เพราะฉะนั้น จะเห็นว่าตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ห้าเป็นต้นมาชุมชนเมืองแต่ละแห่งมักจะมีอาคารบ้านเรือนและธุรกิจที่มีหลายรูปแบบ หลายแบบอย่างของหลังคาอยู่ปะปนกัน ซึ่งถ้าหากมีการศึกษาวิเคราะห์ไปถึงผู้คนที่อยู่อาศัยแล้วก็จะแลเห็นกลุ่มคนที่มีฐานะและชนชั้นรวมทั้งอาชีพและรสนิยมที่แตกต่างกัน

สิ่งที่โดดเด่นอีกอย่างหนึ่งในชนบท ซึ่งแต่ก่อนมีแต่หมู่บ้านและเมืองขนาดเล็กตั้งอยู่ตามที่ชุมนุมทางคมนาคมก็คือ การเกิดบ้านห่าง (home stead) และโรงสี ที่เรียกว่าบ้านห่างในที่นี้ก็คือ โดยปรกติแต่เดิมบริเวณที่อยู่อาศัยและที่ทำกิน เช่น ไร่ นา จะอยู่ห่างออกไป ผู้คนจะอยู่รวมกันในหมู่บ้านโดยมีพื้นที่แต่ละครัวเรือนไม่ห่างกัน ยิ่งอยู่นานก็จะใกล้กันและติดกัน จนกระทั่งคนรุ่นใหม่ต้องออกไปสร้างที่อยู่ใหม่ แต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมาการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่ผู้คนเพื่อการทำไร่ ทำนาและทำสวน ได้ทำให้คนที่มีที่ดินหรือที่ทำกินออกไปตั้งเรือนที่อยู่อาศัย คิดที่ทำกินจนมีอาณาบริเวณเป็นของตนเอง ต่างคนจะอยู่ห่างกันและเมื่อเกิดลูกหลานขึ้นก็ปลูกเรือนใหม่เพิ่มขึ้น เลยทำให้เป็นกลุ่มเรือนเล็กๆ กระจายกันอยู่ในลักษณะที่ห่างๆ กัน แต่ก็มีความเป็นชุมชนเพราะต่างก็ต้องอาศัยวัดและพระเพื่อประกอบพิธีกรรมและประเพณีทางวัฒนธรรมร่วมกัน อีกทั้งมีการสังสรรค์ทางเศรษฐกิจสังคัมระหว่างกัน รวมทั้งมีโรงเรียนที่เด็กต่างมาเรียนร่วมกันด้วย ต่อจากบ้านห่างก็เป็นโรงสี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นของคนจีนหรือเชื้อสายจีน การเกิดโรงสีชาวนั้น เป็นการตอบสนองการขยายตัวของ การปลูกข้าวในลักษณะที่เป็นพืชทางเศรษฐกิจโดยตรง แม้ข้าวจะกลายเป็นสินค้าออกที่ทางรัฐบาลสนับสนุนให้มีการปลูกอย่างกว้างขวางมาแล้วแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ตาม แต่การขยายตัวของแหล่งปลูกข้าวมาเกิดขึ้นอย่างมากแต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมา เพราะมีการสนับสนุนการขุดคลองตามท้องถื่นต่างๆ ทั้งของรัฐ เอกชนและท้องถื่น ทำให้มีการบุกเบิกที่ดินเพื่อปลูกข้าวกันมาก อีกทั้งเป็นอาชีพที่ถนัดของคนไทยที่เป็นคนในท้องถื่นทั่วไป จนทำให้สังคมไทยทั้งหมดอาจเรียกรวมๆ ได้ว่าเป็น "สังคัมชาวนา" (peasant society) เพราะที่ใดเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ผู้คนก็มักเคลื่อนย้ายเข้าไปบุกเบิก หรือซื้อขายเพื่อทำนา ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักกัน ที่ว่าเป็นสังคัมชาวนานั้นก็เพราะผลผลิตของข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ ไม่เพียงแต่ขายออกไปเพื่อได้เงินตราหรือแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็นในการยังชีพแต่เพียงอย่างเดียว หากยังเอาข้าวมาใช้กินในครอบครัวเป็นอาหารหลัก เอามาเก็บไว้เป็นเมล็ดข้าวที่จะใช้ปลูกใน

ปีต่อไป ทั้งเอามาใช้ในการประกอบประเพณีพิธีกรรมและกิจกรรมสังสรรค์ทางสังคมอีกด้วย เมื่อมีการปลูกข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจ ทั้งขายกันเองภายในประเทศและส่งออกก็ต่างมีตลาดหลายระดับไปในตัว โดยมีพ่อค้าที่ทำหน้าที่คนกลาง ทำหน้าที่ซื้อขาย ซึ่งเป็นความถนัดของคนจีน พอแลเห็นที่ใดอุดมสมบูรณ์มีผู้คนไปทำนากันมาก คนจีนก็แทรกเข้ามา ในขั้นแรกอาจจะเพียงรับซื้อข้าวเปลือกหรือข้าวที่ชาวบ้านช่วยกันสีไปขาย แต่ต่อมาก็เข้ามาตั้งถิ่นฐานแต่งงานกับคนท้องถิ่น และสร้างโรงสีขึ้นรับสีข้าวและรับซื้อข้าว รวมทั้งขายข้าวไปในตัวเสร็จ โรงสีจึงเป็นทั้งที่อยู่อาศัยของคนจีนและเป็นตลาดซื้อข้าวขายข้าวในขั้นต้นไปในตัว เกือบแทบทุกแห่งเจ้าของโรงสีเหล่านี้ร่ำรวยจากการให้เงินชาวนากู้ไปลงทุนปลูกข้าวหรือให้กู้เพื่อกิจกรรมต่างๆ ที่จำเป็น เมื่อไม่ได้ชำระหนี้เป็นเงินก็มักเป็นข้าวแทน หรือเมื่อติดหนี้มากๆ ไม่มีทางชำระหนี้ก็ต้องขายที่ทำกินให้ เลยทำให้เจ้าของโรงสีกลายเป็นเจ้าของที่ดินในที่สุด หลายๆ แห่งทีเดียวที่บริเวณที่เป็นโรงสี เมื่อเจ้าของร่ำรวยขึ้นก็ขยายกิจการใหญ่โตมีเส้นทางคมนาคมเข้าไปถึง เป็นเหตุให้เกิดเป็นชุมชนย่านตลาดขึ้น เกิดเป็นตำบลและเมืองขนาดเล็กขึ้น มีการสร้างวัดสร้างห้องแถวที่คนหลายอาชีพเข้ามาทำกิน และในที่สุดทางราชการก็เข้ามาเกี่ยวข้องเกิดสถานที่ราชการขึ้น

ชุมชนชาวนาในสังคมชนชั้นแต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมานั้น หาใช่ชุมชนที่ห่างไกลและโดดเดี่ยวเหมือนแต่ก่อนไม่ หากถูกดึงเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองและการบริหารอย่างค่อนข้างกระชับ อันเนื่องมาจากการปฏิรูปแต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมา โดยมีผู้ใหญ่นายอำเภอและคณะกรรมการอำเภอดูแล กำหนดและผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่คือคนที่เป็นผู้รู้อาวุโสและผู้นำของท้องถิ่นอยู่ในระดับชนชั้นเดียวกันกับชาวบ้านทั่วไป เพราะเบี้ยหวัดที่ได้จากทางราชการรวมทั้งสิทธิพิเศษมิได้มากพอที่จะทำให้มีฐานะเป็นชนชั้นกลางได้ ต่างกับบรรดาข้าราชการประจำในอำเภอที่นับแต่นายอำเภอลงมาจนถึงปลัดอำเภอและเจ้าหน้าที่บางประเภท ที่มีทั้งสิทธิอำนาจและรายได้ประจำพอเพียงที่มีฐานะเป็นชนชั้นกลาง ดังนั้นเมื่อนับรวมเข้ากับบรรดาพ่อค้าและคหบดีที่มีเป็นเจ้าของโรงสี หรือกิจการในย่านตลาดแล้ว ก็จะเห็นภาพได้ว่ามีชนชั้นกลางอย่างน้อย ๒ พวกในสังคมท้องถิ่น คือ พ่อค้าและข้าราชการ ท้องถิ่นใดที่พวกพ่อค้าและข้าราชการมีคุณธรรมและซื่อสัตย์ ชาวบ้านก็มีความสงบและร่มเย็น แต่ถ้าไม่มีคุณธรรมแล้วท้องถิ่นนั้นอาจเจริญรุ่งเรืองมีหน้ามีตา แต่ก็มีการคอร์รัปชันและการกดขี่ข่มเหงประชาชนที่เกิดจากการสังสรรค์กันระหว่างพ่อค้าและข้าราชการ ทำให้ทางเลือกของประชาชนมีอยู่สองอย่าง อย่างแรกคือ หาทางฟ้องร้องมาทางผู้ใหญ่ในราชการที่มีอำนาจ อาจเป็นทางจังหวัด หรือผ่านมาทางเมืองหลวงก็ได้ กับอีกทางหนึ่งก็คือต่อต้านด้วยการกระทำที่ละเมิดกฎหมาย ทางแรกนั้นส่วนใหญ่สำเร็จยาก เพราะข้าราชการที่ทำทุจริตนั้นมักเป็นผู้มีอิทธิพล มีพวกพ้องและเส้นสายเป็นข้าราชการขุนนางที่มีอำนาจ ส่วนทางหลังนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อทนไม่ได้ คนที่หัวแข็งและเป็นนักเลงมักจะรวมสมัครพรรคพวกกลายเป็นพวกเสือ

ปล้น และทำร้ายคนที่เป็นเศรษฐีที่มีอิทธิพล และในขณะเดียวกันก็ต่อสู้ทำร้ายเจ้าหน้าที่แลพนักงานของรัฐ จนต้องมีการปราบปรามกันเป็นประจำ เป็นที่น่าสังเกตว่าพวกเสี้ยนนั้นมีมากในท้องถิ่นภาคกลางที่มีคนจนคนรวยอยู่ทั่วไปตามชนบท กับอีกแห่งหนึ่งคือ ภาคใต้ที่ชาวบ้านชาวถิ่นมักเป็นพวกหัวแข็งและไม่ค่อยยอมอ่อนข้อต่อบ้านเมืองถ้าหากเกิดความไม่เป็นธรรมขึ้น แต่ทางภาคใต้นั้นคนไม่มีใครเรียกกันว่าเสือ แต่เรียกว่าโจรแทน ในสายตาของทางราชการและชนชั้นกลางไม่ว่าเสือและโจรก็คือ คนร้าย ผู้ร้ายที่มีจิตใจอำมหิต ปล้นฆ่าชิงทรัพย์ประชาชน แต่ในการรับรู้และความคิดของบุคคลทั่วไปในชนชั้นยังชีพ คนเหล่านี้คือพวกนักเลงมีจิตใจกว้างขวางไม่ยอมก้มหัวให้แก่ใคร มีความเป็นลูกผู้ชายและเห็นอกเห็นใจคนจนคนยากไร้ จนมีทั้งชาวสื่อและชาวจริงที่ว่า พวกเสือพวกโจรเป็นจำนวนมากปล้นฆ่าแต่คนรวยที่ผิดศีลธรรม และเมื่อปล้นได้มาแล้วก็มักเอามาแจกจ่ายช่วยเหลือคนจน จากความนึกคิดและข้อเท็จจริงที่ขัดแย้งกันดังกล่าวนี้ จึงเป็นที่มาของการแตงนโยบายที่มีทั้งประโลมโลกและสะท้อนความเป็นจริงออกมาเรื่อยๆ คือบรรดานโยบายที่ตัวเองในเรื่องมักเป็นพวกเสือหรือนักเลง

การมีอยู่ของพวกเสือหรือโจรผู้ร้ายในสายตาของรัฐบาล คืออาการของความไม่สงบภายในที่ดำรงอยู่ในสังคมชนชั้นที่มีทั้งคนจนและคนรวย ข้าราชการของรัฐที่รับผิดชอบไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อยมักมองอย่างเดียวกันว่าเป็นการละเมิดกฎหมาย ต้องปราบปรามอย่างเด็ดขาด ถ้าหากเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นไม่อาจทำได้ก็ต้องขอกำลังจากส่วนกลางมาปราบปรามกัน ทำให้เกิดสถาบันการปราบปรามโจรผู้ร้าย และผู้กระทำผิดกฎหมายจากส่วนกลางที่มีอำนาจติดต่อมาทุกยุคทุกสมัยจนกระทั่งปัจจุบัน คือกรมตำรวจที่มีระเบียบวิธีการและการปฏิบัติแบบเดียวกับทหารในกองทัพ โดยมีโรงเรียนเพื่อฝึกอบรมเหมือนกัน ยิ่งกว่านั้นนายตำรวจบางคนก็ย้ายโอนมาจากทหารก็มี ตำรวจมียศชั้นและตำแหน่งเช่นเดียวกันกับทหาร อีกทั้งมีศูนย์กลางการบังคับบัญชาอยู่ที่ส่วนกลางในเมืองหลวง แม้ว่าจะมีกำลังตำรวจกระจายอยู่ตามท้องถิ่น เพื่อช่วยเหลือและแบ่งเบาภาระหน้าที่ของข้าราชการ พลเรือน ทางฝ่ายปกครอง เช่น ข้าหลวงหรือผู้ว่าราชการจังหวัด และนายอำเภอก็ตาม แต่ตำรวจก็ขึ้นตรงตามลำดับชั้นต่อผู้บังคับบัญชาในส่วนกลาง ดังนั้น ในระยะแรกที่สถาบันตำรวจมีความสำคัญ มีตัวตนขึ้นนั้น จึงเป็นการแบ่งแยกอำนาจในการปกครองและปราบปรามไปจากข้าราชการพลเรือนฝ่ายปกครองหรือมหาดไทย ซึ่งความมุ่งหมายในการให้มีขึ้นนั้น ทางรัฐอาจต้องการให้คานอำนาจกันเองเพื่อไม่ให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีอำนาจจนไปทำความเสียหายในด้านทุจริตคดีประชาชนได้เต็มที่ แต่การกลับมาเป็นเช่นนั้นไม่ ตำรวจกลับกลายเป็นอำนาจอิสระอีกหน่วยหนึ่งที่สร้างความไม่เป็นสุขแก่สุจริตชนในสังคม เท่าที่ผ่านมาจนถึงทุกวันนี้ตำรวจที่มีคุณธรรมมีน้อยกว่าผู้ที่ไม่มีความดี จึงเป็นเหตุให้มีการใช้อำนาจหน้าที่ไปในทางที่ผิด นั่นก็คือในความคิดของชาวบ้านอย่างหนึ่งนั้นมักระแวงว่าตำรวจบางที่จับคนร้ายผิดตัวบ้าง บางที่ถูกตัวแต่เมื่อได้รับการวิ่งเต้นก็ปล่อยตัวออกมา เลยทำให้คนร้ายได้ใจ และมีอิทธิพลขึ้น เลยทำให้

ชาวบ้านไม่ค่อยกล้าที่จะเปิดเผยตัวคนร้าย โดยเฉพาะคนร้ายที่แท้จริงในสายตาของชาวบ้าน ก็คือ พวกคนรวยชนชั้นกลางที่มีอิทธิพล เช่นพวกพ่อค้าเป็นต้น พวกนี้มักเข้ากันได้ดีกับตำรวจ ทำให้ดำเนินกิจกรรมที่ละเมิดกฎหมายและเอาเปรียบประชาชนได้ มักมีการเลี้ยงดูต้อนรับขับสู้ตำรวจเป็นพิเศษ และเป็นจำนวนมากทีเดียวที่พวกตำรวจมีความสัมพันธ์ทางการแต่งงานกับชนชั้นกลางเหล่านั้น สิ่งที่เป็นประจักษ์พยานได้ชัดเจนก็คือ ที่ผ่านมัจนบัดนี้ผู้ที่เป็นตำรวจแทบไม่มีใครที่เป็นคนจนสักคน ไม่ว่าจะระดับชั้นผู้น้อยและชั้นผู้ใหญ่ เป็นเรื่องที่ไม่ตกแต่อย่างใดในด้านกฎหมายและการปกครอง

เพราะฉะนั้น ถ้ามองลึกลงไปถึงการเกิดของสังคมชนชั้นในท้องถิ่นที่มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ห้าจนถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองและรวมมาจนถึงในทุกวันนี้ สามารถพูดได้ว่าชนชั้นกลางได้พัฒนาแยกตัวเองออกจากชนชั้นปกครองในสังคม กระจุกตัว กลายมาเป็นชนชั้นอิสระที่มีโอกาสหลายๆ อย่างในสังคม ในขณะที่ชนชั้นไพร่ทาสเดิมที่เป็นคนธรรมดาสามัญนั้นก็ยังคงอยู่โอกาสเหมือนเดิม ถ้าหากไม่หาทางตีตัวขึ้นมาเป็นชนชั้นกลางกับเขาบ้างก็จะยังอยู่ในสภาพที่ทำมาหากินแบบยังชีพเหมือนเดิม แต่การมีโอกาสเป็นชนชั้นกลางอย่างมีอันจะกินในหนทางที่สุจริตนั้นไม่ง่าย แม้ว่าจะมีหนทางและช่องทางมากกว่าแต่เดิมก็ตาม ผู้มีอาชีพในชนชั้นกลางที่พ่อแม่ของชนชั้นยังชีพที่เป็นชาวนาและกรรมกรอยากให้เป็น ก็คือการเป็นข้าราชการ โดยเฉพาะอาชีพที่มีอำนาจเช่น นายอำเภอ ปลัดอำเภอ ตำรวจและทหาร ในขณะที่บรรดาพ่อแม่ของชนชั้นกลางที่เป็นพวกพ่อค้าเชื้อสายคนจีนยังคงเน้นการทำมาค้าขายเพื่อความร่ำรวยสืบสานตระกูลเดิมของตน แต่ทว่าความเป็นพ่อค้าและการมีฐานทางสังคมของคนเหล่านี้มักถูกผลักดันด้วยค่านิยมทางวัตถุและความเป็นปัจเจกบุคคล จึงมักทำมาหากินในลักษณะที่หลีกเลี่ยงกฎหมายและเอาเปรียบคนอื่น โดยอาศัยอำนาจเงินตราเข้าช่วย ทำให้เกิดการติดสินบนและวิ่งเต้นกับผู้มีอำนาจหน้าที่ทางกฎหมายหรือผู้รักษากฎหมายที่เป็นข้าราชการ ซึ่งบุคคลเหล่านั้นส่วนใหญ่ก็มาจากชนชั้นกลางที่มีโอกาสน้อยบ้างหรือจากชนชั้นยังชีพที่ยากจนมาก่อน พอมีโอกาสก็ถูกมอมเมาด้วยวิธีการต่างๆ จากพวกพ่อค้าและนักธุรกิจ จึงทำให้เห็นได้ว่าทั้งสังคมถูกครอบงำไปด้วยคนสองกลุ่มต้องพึ่งพิงซึ่งกันและกัน และต่างก็อยู่ในชนชั้นกลางเหมือนกัน พวกหนึ่งมีอำนาจคือบรรดาข้าราชการ กับอีกพวกหนึ่งที่มีเงินตราที่เป็นความมั่งคั่ง การพึ่งพิงกันทั้งสองอย่างนี้ถ้าปราศจากคุณธรรม และศีลธรรมแล้วก็จะก่อให้เกิดกิเลสที่เป็นภัยเรื้อรังกับสังคม โดยเฉพาะกับชนชั้นยังชีพที่ด้อยโอกาสเสมอมา แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่มีมาช้านาน โดยเฉพาะสมัยสังคมระฎุมพีในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็ตาม แต่พระมหากษัตริย์เจ้านาย และขุนนางที่มีศีลธรรมยังสามารถดูแลและถ่วงดุลได้พอสมควร แต่ที่สำคัญก็คือบรรดาชนชั้นท้องถิ่นทั้งหลายยังมีศักยภาพในการดูแลตัวเองได้ อีกทั้งการคมนาคมยังไม่สะดวกที่จะทำให้การรุกกล้าเพื่อหาผลประโยชน์จากภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องได้เต็มที่

แม้แต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมา จนถึงการสิ้นสุดของระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชก็ตาม ได้มีการปฏิรูปการปกครองทำให้มีระบบการบริหารที่ทำให้ศูนย์กลางคือกรุงเทพฯ มีอำนาจและความเข้มแข็งมากกว่าแต่ก่อนเปิดโอกาสให้แก่บรรดาขุนนาง ข้าราชการที่ทุจริตคบค้าสมาคมกับพวกพ่อค้าและสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้คนในท้องถิ่นได้มากกว่าแต่เดิม แต่เมื่อวัดจากความรู้สึกนึกคิดของประชาชนทั่วไปทั้งที่ปรากฏในเอกสารและการถ่ายทอดต่อกันมาจากคำบอกเล่า กลับดูว่าประชาชนส่วนใหญ่มีความสุขสมบูรณ์ดี อีกทั้งมีความมั่นคงในจิตใจ และระลึกในพระคุณของพระมหากษัตริย์และเจ้านายด้วย แต่ตั้งแต่สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา ระบบราชการแบบรวมศูนย์อำนาจยังไม่เปลี่ยนแปลง และหาได้สร้างความใหม่ในด้านสิทธิและโอกาสให้กับชนชั้นยังชีพที่แต่เดิมเป็นพวกชนชั้นที่ถูกปกครองไม่ ทำนองตรงข้าม กลับให้โอกาสชนชั้นกลางรุ่นใหม่เติบโตขึ้นมามีโอกาสและอำนาจแทนคนรุ่นเก่า ซึ่งอาจพูดอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการโค่นล้มชนชั้นที่เคยมีสิทธิและอำนาจเดิมคือ พวกเจ้านายและขุนนางตระกูลเก่าๆ โดยคนรุ่นใหม่ที่มีส่วนใหญ่นำมาจากการศึกษาจากประเทศตะวันตก นำเอาแนวคิด ลัทธิ และอุดมการณ์ทางการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามา เป็นกลุ่มคนที่เป็นข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนทั้งสิ้น ทั้งหมดใช้คำว่า *คณะราษฎร* แต่ที่จริงไม่ใช่ราษฎรแต่อย่างใด เป็นแต่การอ้างเพื่อสร้างความชอบธรรม ทำให้เกิดเป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้ที่ทั้งนักการเมืองนักปกครองและข้าราชการ มักอ้างอำนาจที่มาจากประชาชน และทำอะไรเพื่อประชาชน แต่คนที่เป็นประชาชนกลับไม่มีส่วนร่วม พอมีการโต้แย้งและคัดค้านอะไรเกิดขึ้น ก็มักมีข้ออ้างอยู่ตลอดเวลาว่า ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ความเข้าใจเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลา เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องที่ผู้มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองการบริหารจัดการ ต้องคิดแทนให้ ซึ่งก็เป็นการแสดงความคิดเห็น เช่นเดียวกันกับเจ้านายและขุนนางในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช ที่มักกล่าวว่าต้องการให้ประชาธิปไตยแก่ประชาชนเหมือนกัน หากติดขัดอยู่ที่ประชาชนยังไม่มีความรู้การสืบเนื่องของความคิดเช่นนี้ทำให้คิดไปได้ว่าเป็นการมองผู้คนส่วนใหญ่ที่เป็นประชาชนว่าเป็นคนโง่ตลอดเวลา ทั้งๆ ที่ทางรัฐบาลเองได้จัดระบบการศึกษาแผนใหม่แบบตะวันตกเข้ามาแทนที่ของเดิม จนทำให้เกิดการอ่านออกเขียนได้เกือบทั่วไปในประเทศ

ดังนั้นคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาปกครองและบริหารประเทศในระบอบประชาธิปไตย นั้นหาได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในด้านค่านิยมทางสังคมไม่ ยังคงวางตัวเป็นผู้นำผู้ปกครองที่จรรโลงความเป็นชนชั้นอยู่ดังเดิม ความเป็นประชาธิปไตยจึงไม่มีทางเกิด สิ่งที่แตกต่างไปจากเดิมจึงเป็นเพียง มีชนชั้นปกครองกลุ่มใหม่เกิดขึ้น ที่พร้อมที่จะสร้างความเข้มแข็งให้แก่รัฐให้มีอำนาจเหนือกว่าสังคมยิ่งกว่าแต่เดิม เพราะเกือบทั้งหมดของคนเหล่านี้ก็คือผู้ที่เป็นข้าราชการ ซึ่งมีทั้งทหารและพลเรือน ดูเหมือนความสำเร็จของชนชั้นปกครองกลุ่มใหม่ที่เป็นรูปธรรมก็คือ การล้มพวกเจ้า เลิกยศชั้นและบรรดาศักดิ์ของขุนนางเช่น พระยา พระ หลวง

ขุน หมื่นที่มีมาแต่เดิม แล้วสร้างสิ่งเหลื่อมล้ำใหม่ขึ้นมา คือความเป็นคนในเครื่องแบบที่แสดงยศชั้นแบบใหม่ ขึ้นมาอย่างมีมาตรฐาน ทั้งฝ่ายพลเรือน ทหารและตำรวจ เช่นข้าราชการชั้นพิเศษ เอก โท ตริ ทางฝ่ายพลเรือน และทหารหรือตำรวจชั้นนายพล นายพัน และนายร้อย เป็นต้น อีกทั้งเน้นความสำคัญในการบังคับบัญชาที่ลดหลั่นกันลงไป อย่างไรก็ตามการได้เข้าบ้านได้สังคมเข้าสู่ความเป็นชนชั้น อาจนับว่าเป็นการเริ่มต้นกันใหม่ หรือนับหนึ่งใหม่ก็ว่าได้ นั่นก็คือแต่เดิม อาศัยสถานภาพทางตระกูลวงศ์ที่มาแต่กำเนิดเป็นสำคัญ (ascribed status) แต่ช่วงเวลานี้เปลี่ยนมาเป็นจากความรู้ความสามารถของบุคคล (achieved status) เป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้ว่าบรรดาผู้นำกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นนั้น ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวของชนชั้นกลางธรรมดาเท่านั้น การเปิดโอกาสทางการศึกษา โดยเฉพาะการสอบชิงทุนไปศึกษาต่อในประเทศทางตะวันตก คือพื้นฐานสำคัญที่สนับสนุนและกระตุ้นให้บุคคลเหล่านี้มีความมั่นใจและเชื่อมั่นในตนเอง จนกล้าที่จะแข่งขันชิงดีกับคนในกลุ่มผู้นำแบบเก่า ในขณะที่เดียวกันระบบค่านิยมในสังคมไทยในระยะนั้น โดยเฉพาะจากบรรดาเจ้านาย ขุนนาง และคนทั่วไป ก็เห็นดีเห็นงามกับการรับวัฒนธรรมตะวันตกในเรื่องของความทันสมัย จึงยิ่งเป็นสิ่งส่งเสริมให้กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้ศึกษาจากประเทศทางตะวันตกหรือเล่าเรียนมาแบบตะวันตก ได้รับการยอมรับจนถึงขั้นมีหน้ามีตาขึ้นมา ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง บุคคลที่รับการศึกษาจากทางตะวันตกมักเข้ามาบริหารราชการแบบก้าวกระโดด ทั้งในด้านตำแหน่งและยศศักดิ์ ดังจะเห็นได้ว่าในบรรดาผู้ที่อยู่ในคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ส่วนมากมียศศักดิ์เป็นคุณหลวงกันมากทีเดียว และต่อมาก็คือบุคคลที่มีอำนาจอย่างแท้จริงในการเป็นผู้นำรุ่นใหม่ของบ้านเมือง

โดยย่อก็คือสังคมไทยตั้งแต่สมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย แต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมานั้น หาได้แตกต่างไปจากสังคมชนชั้นแต่สมัยรัชกาลที่ห้าลงมาไม่ เพราะรัฐก็ยังดำรงอยู่ในลักษณะที่รวมศูนย์ ที่บรรดาขุนนาง ข้าราชการมีสิทธิและอำนาจเหนือบุคคลส่วนใหญ่ในสังคมเช่นเดิม ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้ชนชั้นกลางที่มีความรู้ความสามารถได้บ้านได้สังคมขึ้นมาเป็นผู้นำผู้ปกครองได้ พร้อมกันนั้นค่านิยมในด้านวัตถุ และเป็นปัจเจกบุคคลที่มีอยู่ในสังคมกระฎุมพีแต่เดิมก็ยังดำรงอยู่อย่างเคลื่อนไหวและเบ่งบาน ดังเห็นได้จากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองระหว่างพวกพ่อค้าและข้าราชการที่มีตำแหน่ง มีอำนาจตลอดเวลา ซึ่งก็เป็นที่มาของการปฏิบัติราชการเพื่อประโยชน์ส่วนตัวและพรรคพวกที่ผิดศีลธรรม และละเมิดกฎหมายที่แผ่กว้างกว่าแต่เดิม ภาพพจน์ของชนชั้นกลางในสังคมในช่วงเวลานี้ก็คือ ประกอบด้วยคนสองพวก คือพวกที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองและในการบริหาร คือบรรดาข้าราชการทั้งพลเรือนและทหารกับพวกที่มีเงิน คือบรรดาพ่อค้าและนักธุรกิจ ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันทั้งในด้านขัดแย้งทางผลประโยชน์และประสานประโยชน์แก่กันและกัน ความเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและการเมืองมา

จากการสังสรรค์ของคนทั้งสองพวกในชนชั้นกลางนี้เป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ชนชั้นยังชีพในสังคมชาวนาคือ พวกที่ถูกกละเลยให้อยู่ตามมีตามเกิดและพร้อมที่จะถูกเอาวัดเอาเปรียบในยามที่พวกข้าราชการ และพวกพ่อค้าแลเห็นผลประโยชน์ ความไม่ตื่นตัวของชนชั้นระดับล่าง คือความเคยชินกับชีวิตวัฒนธรรมแบบเดิมที่มีมาช้านานก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การมีอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ ที่ดินและสภาพแวดล้อม ที่ทำให้สามารถยังชีพได้ในสังคมท้องถิ่น นับเป็นสิ่งที่ทำให้คนไม่กระตือรือร้น แต่ที่สำคัญคือ มีค่านิยมที่ยอมรับในความเหลื่อมล้ำ (Absolute deprivation) ในความแตกต่างทางฐานะ โอกาส วาสนาระหว่างชนชั้น ความคิดและความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในเรื่อง บาป-บุญ หรือกฎแห่งกรรม คือสิ่งสำคัญที่ช่วยไม่ให้ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นเกิดขึ้น ในขณะที่บรรดาประเพณีความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ในท้องถิ่นมีบทบาทที่ทำให้คนมีความมั่นใจในจิตใจ และเห็นคุณค่าในการดำรงชีวิตร่วมกันอย่างเสมอภาค และเรียบง่ายในชนบท

๕. สังคม-วัฒนธรรมไทย สมัยสงครามเย็น

การสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้สังคมโลกแบ่งออกเป็น ๒ ค่าย คือค่ายประชาธิปไตย ที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ กับค่ายคอมมิวนิสต์ที่มีรัสเซียเป็นพี่เบิ้ม ต่างทำสงครามเย็นผสมร้อนเพื่อชักจูงให้บรรดาประเทศอื่นๆ มาร่วมเป็นค่ายเดียวกัน ที่ว่าเป็นสงครามเย็นก็เพราะต่างฝ่ายมีการดำเนินงานทางด้านจิตวิทยา และโฆษณาชวนเชื่อเกือบทุกรูปแบบอยู่ตลอดเวลา ส่วนที่ว่าผสมร้อนนั้น เพราะสาระอย่างหนึ่งของสงครามเย็นก็คือ การโฆษณาชวนเชื่อที่ทำให้ผู้คนในสังคมขัดแย้งกันเอง ทำให้เกิดการแบ่งแยกสู้รบจนเกิดการนองเลือด ในหลาย ๆ แห่ง สงครามกลางเมืองได้บานปลายเป็นสงครามใหญ่โตที่ต่างฝ่ายก็จะได้รับการช่วยเหลือจากบรรดาประเทศพันธมิตรที่อยู่ค่ายเดียวกับตน ดังตัวอย่างเช่น สงครามเกาหลีเหนือเกาหลีใต้ ในช่วงต้นของสงครามเย็น และสงครามเวียดนามในช่วงตอนกลางๆ ประเทศไทยและสังคมไทยอยู่ข้างฝ่ายประชาธิปไตยที่มีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นกับสหรัฐอเมริกา ที่ว่าแน่นแฟ้นก็เพราะมีรากเหง้าเป็นสังคมกรรมสิทธิ์และสังคมชนชั้นที่ให้ความสำคัญต่อการเป็นปัจเจกบุคคลและวัตถุนิยมมานานแล้ว จึงต้องสนับสนุนการดำเนินการที่เสรี ทางเศรษฐกิจเป็นต้น และที่สำคัญก็คือ สังคมไทยคือสังคมเดียวที่มีอิสระทางการเมืองการปกครอง ไม่ได้ถูกผนวกเข้าเป็นอาณานิคมของประเทศทางตะวันตก จึงไม่มีใครรู้สึกถึงความเจ็บปวดที่บรรดาประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะบรรดาที่อยู่ในค่ายคอมมิวนิสต์ได้รับแต่สมัยอาณานิคม ยิ่งกว่านั้นก็มีการยอมรับถึงเกียรติภูมิของประเทศตะวันตกในเครือพันธมิตรค่ายเสรีประชาธิปไตยมานานแล้ว บุคคลชั้นนำที่มีบทบาทในการปกครองและบริหารประเทศ ส่วน

ใหญ่ก็คือบรรดา “นักเรียนนอก” ที่จบการศึกษามาจากประเทศเหล่านี้ ความเป็นนักเรียนนอกคือสิ่งที่ทำให้มีหน้ามีตา จนทำให้ค่านิยมและสำนึกในความเป็นชนชั้นสืบเนื่องอยู่ตลอดเวลา จึงเป็นเรื่องที่ต่อต้านอุดมการณ์แบบสังคมนิยมที่พยายามจะขจัดความเป็นชนชั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รัฐบาลไทยในระยะแรกๆ ของยุคสงครามเย็นอยู่ในสมัยที่ จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นยุคผู้นำที่หังทหารและตำรวจปกครองประเทศที่อาจเรียกได้ว่าเป็นเผด็จการก็ได้ เพราะอำนาจการตัดสินใจต่างๆ นานาในการบริหารบ้านเมืองมาจากผู้นำผู้มีอำนาจทางการเมืองไม่กี่คน การต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์นั้น คือการพยายามที่จะแสดงออกให้เห็นถึงการดำเนินการที่เป็นประชาธิปไตย เช่นการเปิดไฮปาร์ค การจัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เมื่อประชาชนและนักการเมืองพากันเคลื่อนไหวเรียกร้องก็หาทางยุติด้วยวิธีการรัฐประหารบ้าง และการโค่นการเลือกตั้งบ้าง และในที่สุดเกิดความขัดแย้งระหว่างกัน จนผู้ที่กุมอำนาจทางทหารคือ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สามารถยึดอำนาจได้ ยกเลิกรัฐธรรมนูญและประเทศใช้ประกาศคณะปฏิวัติในการปกครองประเทศแบบเผด็จการโดยรัฐบาลทหารอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๘

ความชอบธรรมในการปกครองแผ่นดินของรัฐบาลเผด็จการทหารก็คือ ข้ออ้างเก่าๆ ที่ว่าประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีความรู้ในเรื่องประชาธิปไตย ทำให้การปกครองแบบนี้เป็นเครื่องมือของผู้ที่แสวงหาอำนาจและผลประโยชน์จนเกิดการขัดแย้งซึ่งอำนาจ เกิดคอร์รัปชันและข้อราษฎร์บังหลวงและความแตกแยกที่จะทำให้เป็นโอกาสของทางฝ่ายคอมมิวนิสต์ ที่เป็นขบวนการต่างชาติเข้ายึดครองทำลายล้างสถาบันพระมหากษัตริย์และความมีเสรีภาพ และเอกราชของชาติบ้านเมืองให้สิ้นไป ความสำเร็จอย่างใหญ่หลวงอย่างหนึ่งของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในฐานะผู้นำประเทศก็คือ สามารถรักษาความสงบภายในได้ผลเป็นอย่างดี จนทำให้คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับ ก่อนหน้าที่จะเข้ามามีอำนาจ บ้านเมือง ดูเหมือนจะถูกครอบงำด้วยระบบอันธพาล อันเนื่องมาจากบรรดาดำรวจและนักการเมืองที่มีอิทธิพลสนับสนุนเลี้ยงอันธพาลเพื่อความยิ่งใหญ่ของตน ทำให้เกิดการกระทำที่ละเมิดกฎหมายและเป็นภัยทางสังคมเป็นอย่างยิ่ง ยิ่งกว่านั้นยังมีการวางเพลิงที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้คนอยู่บ่อยๆ ล้วนเป็นสิ่งที่รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามแก้ปัญหาไม่ได้ แต่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สามารถปราบปรามลงได้อย่างราบคาบ โดยเฉพาะบรรดาอันธพาลผู้มีอิทธิพลทั้งหลายถูกจับเข้าคุกกลาดยาวจนเกือบหมดสิ้น จุดเสี้ยวที่สำคัญของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามที่ส่งผลให้จอมพลสฤษดิ์ ก้าวขึ้นมามีอำนาจก็คือ การที่พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจมีอำนาจมากมายทางการเมือง จนทำให้ดูเหมือนว่าบ้านเมืองถูกปกครองโดยรัฐตำรวจไป ตำรวจในยุคนั้นเปรียบเสมือนกองทัพที่เบ็ดเสร็จ เพราะมีหลายหน่วยที่คล้ายทหาร เช่น ตำรวจรถถัง ตำรวจน้ำ อีกทั้งมีเฮลิคอปเตอร์ใช้ และอาวุธยุทธภัณฑ์มากมาย พร้อมทั้งมีการสวนสนามโชว์พลังอำนาจบ่อยๆ แต่ที่ขัดกับจริยธรรม

ของการเป็นผู้พิทักษ์สันติราษฎร์ก็คือ บรรดานายตำรวจใหญ่ๆ เลี้ยงอันธพาล แต่เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จัดการเนรเทศพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ออกไปนอกประเทศ และปรับปรุงกรมตำรวจใหม่นั้น ก็หาได้เปลี่ยนแปลงในแง่แนวคิดและขอบข่ายหน้าที่อันเหมาะสมของตำรวจไม่ ยังคงโครงสร้างที่มีอำนาจเหมือนเดิม หากแต่ค่อยๆ ผ่อนถ่ายบรรดานายทหารที่สามารถไว้วางใจมาเป็นตำรวจแทนผู้มีอำนาจกลุ่มเก่า ในชั้นแรกจอมพลสฤษดิ์ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจเอง แล้วต่อมาจึงโอนพลโท ประเสริฐ รุจิรวงศ์ นายทหาร ป.ต.อ.มาเป็นอธิบดีกรมตำรวจแทน ซึ่งพลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ก็มีบ้านพักอยู่ในกรม ป.ต.อ. มาจนเกษียณอายุราชการ

รัฐบาลคณะปฏิวัติของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมแก่บ้านเมืองอย่างมากมาในยุคสงครามเย็น สิ่งที่เป็นความมุ่งหมายสำคัญของรัฐบาลนี้ก็คือ พยายามสร้างพื้นฐานและแนวทางที่ทำให้ประเทศไทยเป็นสังคมอุตสาหกรรมตามกลอุบายของสหรัฐอเมริกาที่ผ่านมาจากองค์การสหประชาชาติ และธนาคารโลก ก่อนหน้าจอมพลสฤษดิ์ สังคมไทยที่มีมาแต่เดิมเป็นสังคมเกษตรกรรมในสมัยจอมพลป. พิบูลสงครามเองก็เน้นการเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีการปลูกข้าวเป็นอาหารหลักและพืชเศรษฐกิจ ในเวลาเดียวกันก็มักมีงานประกวดพันธุ์ข้าวและส่งเสริมการเกษตรเป็นประจำ เช่น มีการรำใจด้วยเพลงที่มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า

*“กสิกรแข็งขัน เป็นกระดูกสันหลังของชาติ
ไทยจะเรืองอำนาจ เพราะเราเป็นชาติกสิกรรม”*

รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นรัฐบาลชาตินิยมตามกระแสของชาตินิยม ที่เกิดขึ้นภายหลังการสิ้นสุดของยุคล่าอาณานิคม หรือจักรวรรดินิยมตะวันตก นอกจากเน้นการเป็นสังคมเกษตรกรรมแล้ว ยังพยายามที่จะปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมใหม่ให้กับคนในชาติ เช่นการกำหนดเครื่องแต่งกายให้ทันสมัยเช่น มีการบังคับให้ใส่หมวกและเลกกินหมาก พร้อมทั้งตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้นมาดูแลและดำเนินการ พอมาถึงสมัยจอมพลสฤษดิ์ ได้เลิกกระทรวงวัฒนธรรมเสีย แล้วตั้งกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติขึ้นมาแทน เป็นกระทรวงที่มาพร้อมกับคำว่า “พัฒนา” สหรัฐอเมริกาและประเทศในเครือข่ายของค่ายเสรีประชาธิปไตยจัดประเทศไทยและบรรดาประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกือบทั้งหมดเป็นประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศโลกที่สาม ที่ยังมีความล้าหลังทางเศรษฐกิจการเมืองรวมทั้งเห็นว่าจะเป็นเหยื่อของการโฆษณาชวนเชื่อจากฝ่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ได้ง่าย ดังนั้นเพื่อที่จะควบคุมบรรดาประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ที่ถูกเรียกว่าด้อยพัฒนาเหล่านี้ให้ได้ ก็จำเป็นต้องแนะนำและชี้แนะให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมขึ้น เพื่อประชาชนจะได้มีฐานะอยู่ดีกินดี ไม่ต้องหันไปนิยมลัทธิคอมมิวนิสต์ที่เป็นฝ่ายตรงข้าม กิจกรรมสำคัญในการ

พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยที่ทางสหรัฐอเมริกาผ่านมาทางธนาคารโลกและองค์การการช่วยเหลือต่างๆ ของสหประชาชาติ อาจวิเคราะห์ได้อย่างกว้างออกได้เป็น 2 อย่าง คือกิจกรรมด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรม และการให้ทุนการศึกษาและอบรมบุคลากร ซึ่งทั้งสองอย่างนี้ได้ก่อให้เกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างต่อเนื่องมาจนทุกวันนี้ เมื่อมองอย่างลุ่มลึกกิจกรรมทั้งสองประการที่กล่าวมานี้ได้ก่อให้เกิดผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศอย่างใหญ่หลวง ที่เป็นด้านบวกก็มี แต่ดูเหมือนด้านลบจะมีมากกว่าและเป็นสิ่งที่แก้ยังไม่ได้มาจนทุกวันนี้ก็หลายประการ ซึ่งในที่นี้จะจำกัดอยู่เพียงผลกระทบในด้านลบเป็นสำคัญ

ประการแรก ในเรื่องการดำเนินงานโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมนั้น ที่สำคัญได้แก่การปรับปรุงการคมนาคม การสร้างถนนใหญ่หน้อยทั้งหลายทั่วประเทศ เพื่อการเข้าไปถึงแหล่งชุมชนแรงงานและแหล่งทรัพยากรกับการเคลื่อนไหวด้านพลังงานในรูปของการสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้าในท้องถิ่นต่างๆ ของประเทศ การสร้างถนนหนทางทั้งในเมืองและชนบทนี้ได้ปิดฉากการคมนาคมทางน้ำและทางบกอย่างที่มีมาแต่ก่อน แม้กระทั่งในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงครามอย่างสิ้นเชิง ทำให้ผู้คนเคลื่อนย้ายไปได้สะดวกสบายในท้องถิ่นต่างๆ ของบ้านเมืองได้ รวดเร็วกว่าที่มีมาแต่เดิม เข้าถึงแหล่งทรัพยากรและเคลื่อนเข้าไปตั้งถิ่นฐาน ผ่านเมืองผ่านตลาดได้ตามต้องการ เป็นผลทำให้เกิดความก้าวหน้าและล้ำหลังที่ทำให้เกิดความไม่เป็นธรรมทางสังคม นั่นก็คือผู้ที่รุกล้ำเข้าไปใช้ทรัพยากรและตั้งถิ่นฐานใหม่นั้น มักเป็นผู้ที่มีความรู้ มีเงินมีทอง สามารถบุกเบิกทรัพยากรใหม่มาใช้เป็นประโยชน์แก่ตน ในขณะที่คนในท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่กลับเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เพราะขาดความรู้ความเข้าใจ และขาดทุนทรัพย์ ต้องยอมปล่อยให้คนจากที่อื่นมาใช้ทรัพยากรของตน หลายรายที่มีฐานะยากจนก็ต้องขายที่ดิน โยกย้ายไปอยู่ที่อื่น หรือไม่ก็ผันตัวเองเป็นแรงงานให้กับคนกลุ่มใหม่ที่มีโอกาส พฤติกรรมเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนแทบทุกท้องถิ่นในประเทศที่มีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนที่เป็นพ่อค้าหรือนักธุรกิจเข้าไปตั้งถิ่นฐานตามแหล่งทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ บ้างก็บุกเบิกที่ดินทำเกษตรอุตสาหกรรม ปลูกพืชทางเศรษฐกิจ บ้างก็ก่อตั้งโรงงาน โรงผลิตสินค้าที่แปลงรูปมาจากทรัพยากรในถิ่นนั้น บ้างกลายเป็นเจ้าของที่ดินนับร้อยนับพันไร่ และในช่วงเวลาต่อมา บุคคลเหล่านี้ก็ผันตัวเองเป็นผู้นำท้องถิ่นแทนคนรุ่นเก่าที่อาวุโส เกือบแทบทุกหนแห่งบรรดาผู้นำใหม่เหล่านี้ได้สร้างตัวเองให้เป็นเจ้าพ่อที่ต่อมามีความสัมพันธ์โยงใยกับนักการเมืองในรัฐสภา และมีจำนวนไม่น้อยที่ควบทั้งตำแหน่งเจ้าพ่อในท้องถิ่น กับการเป็นรัฐมนตรีในเวลาเดียวกัน บุคคลเหล่านี้คือต้นเหตุแห่งการใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีขีดจำกัด จนทำให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ รวมทั้งการบุกเบิกทำลายป่าเขา แม่น้ำลำคลอง ชายทะเล อันเป็นพื้นที่สาธารณะของบ้านเมืองอีกด้วย ส่วนการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำเพื่อพลังงานไฟฟ้าและการชล

ประทานนั้น ที่แล้วมาล้วนแอบแฝงไว้ด้วยวัตถุประสงค์ที่ไม่ดีงามมากมาย เช่นในระยะแรกมักจะโฆษณาชวนเชื่อว่าการสร้างเขื่อนใดเขื่อนหนึ่งแล้วจะก่อให้เกิดผลประโยชน์อย่างมหาศาล เช่นมีกระแสไฟฟ้าใช้ มีพื้นที่ที่จะได้นำน้ำหล่อเลี้ยงอุดมเพื่อผลิตผลทางเกษตรปริมาณมาก แต่เมื่อเสร็จแล้วกลับได้ผลแต่เพียงพลังน้ำที่นำไปผลิตกระแสไฟฟ้าแต่อย่างเดียว ส่วนการกระจายน้ำกลับไม่เพียงพอ เลยต้องออกมาอ้างต่อว่าน้ำเขื่อนเดียวไม่พอ ต้องสร้างอีกหลายๆ เขื่อน จึงจะครบวงจร เลยทำให้เกิดการสร้างเขื่อนกันทุกลำแม่น้ำทั้งใหญ่ย่อยกันเกือบทั่วประเทศ อาจกล่าวได้ว่ามาถึงปัจจุบันนี้แทบไม่มีแม่น้ำสายใดในประเทศที่ไม่ถูกกระทบจากการสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้า

ผลกระทบสำคัญอันดับแรกของการสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้าก็คือ การทำลายระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะพื้นที่ป่าเขารวมทั้งที่ราบและแม่น้ำลำคลองนั้นเต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ไม่ว่าจะเป็นนานาชนิด พืชพันธุ์สัตว์ต่างๆ ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำต้องหมดไป เพียงแต่ต้องการพลังน้ำเพื่อนำกระแสไฟฟ้าเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นดูการสร้างเขื่อนแต่ละครั้งก็ยิ่งชักนำให้เกิดการกระทำที่คิดโกงเพิ่มเติมขึ้น คือการให้ประโยชน์จากการตัดไม้ใหญ่เพื่อเอาไปขาย จนมักมีการกล่าวกระทบกระเทือน จากคนที่รู้เหตุการณ์ว่าวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการสร้างเขื่อนนั้น ก็เพื่อการตัดไม้ทำลายป่านั่นเอง ซึ่งเรื่องนี้ก็นับเป็นข้อนำสังเกตจากการเปรียบเทียบกับการทำเขื่อนในที่อื่น เช่นที่ประเทศลาว มีการสร้างเขื่อนพลังงานไฟฟ้าขนาดใหญ่ที่แม่น้ำจิม ปรากฏเมื่อสร้างเสร็จแล้ว ยังมีต้นไม้ใหญ่ๆ จมน้ำอยู่มากมาย จนไม่นานมานี้ทางรัฐบาลลาวได้ให้สัมปทานแก่บริษัทค้าไม้ญี่ปุ่น มาประมูลนำออกไปเป็นสินค้าออก ต่างกับบรรดาเขื่อนทั้งหลายในเมืองไทยที่หลังการสร้างเขื่อนแล้ว ไม่มีต้นไม้จมน้ำอยู่ใต้ท้องน้ำเลย โดยไม่มีการเปิดเผยว่าสูญหายไปด้วยวิธีอะไร ผู้รู้บางคนบอกว่ามีการตัดเหมากันไปก่อนหน้าที่จะสร้างเขื่อนกันเสียด้วยซ้ำ อย่างไรก็ตามผลกระทบที่สำคัญอย่างที่สุดของการสร้างเขื่อนก็คือ การทำลายชีวิตของชุมชนในท้องถิ่นโดยตรง เพราะทุกครั้งในการสร้างเขื่อนแต่ยุคสงครามเย็นจนกระทั่งบัดนี้ คือการเวนคืนที่ดินและผลักใส่ไล่ส่งให้ผู้คนที่เคยอยู่เป็นชุมชนมีอันบ้านแตกสาแหรกขาดทุกครั้ง เป็นสิ่งแสดงให้เห็นว่าในกระบวนการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมที่เราได้รับแนวคิดและรูปแบบมาจากประเทศทางตะวันตกนั้น มีความผิวเผินและมักง่ายเป็นอย่างยิ่ง ที่สำคัญคือขาดมิติทางสังคม และที่ขาดเพราะเลือกมองแต่ด้านเศรษฐกิจ ไม่พยายามเรียนรู้ปัญหาทางสังคม เพราะชินกับการมองจากข้างบนลงสู่ข้างล่าง แลเห็นชนชั้นยังชีพเป็นสิ่งมีชีวิตที่ไร้ค่า ซึ่งในระยะนั้นถ้าหากมีการศึกษาให้ดีก็จะพบว่าการทำเขื่อนทั้งเพื่อพลังงานไฟฟ้า หรือเพื่อการชลประทานในด้านเกษตรกรรม ตลอดจนกิจกรรมด้านสาธารณะประโยชน์อื่นที่กระทบต่อการเวนคืนที่ดินนั้น เขาจะทำการศึกษาปัญหาทางสังคมที่จะเกิดแก่ผู้คนและชุมชนที่จะต้องอพยพโยกย้ายเป็นเมืองใหญ่ มีงานวิจัยทางมานุษยวิทยา สังคมวิทยา และ

สังคมศาสตร์ประยุกต์อย่างพอเพียงที่จะทำให้เห็นว่าผู้คนและกลุ่มชนนั้นนอกจากจะได้ผลตอบแทนเป็นที่น่าพอใจแล้ว ยังต้องโยกย้ายเข้าไปอยู่ในพื้นที่ซึ่งมีสภาพแวดล้อมเหมือนเดิมหรือคล้ายคลึงกับเดิมรวมกันเพื่อปรับตัวได้ และดำรงชีวิตวัฒนธรรมอย่างที่เคยมีมา ยิ่งกว่านั้นยังมีการศึกษาวิจัยติดตามเพื่อขจัดปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นเป็นระยะๆ ไปด้วย แต่สำหรับเมืองไทย รัฐไทยหาทำเช่นนั้นไม่ มีการศึกษาทั้งเรื่องความเป็นไปได้และผลกระทบอย่างผักชีโรยหน้า เพื่อแสดงให้เห็นว่าได้ทำเหมือนกันกับที่อื่นเขา แต่หาได้ดำเนินการในการปฏิบัติเพื่อความราบรื่นและอยู่รอดของผู้คนและชุมชนที่ต้องถูกเคลื่อนย้ายไม่ สิ่งที่มีมักจะทำอย่างง่าย ๆ ก็คือ เวนคืนที่ดินด้วยราคาที่ถูกลง เพราะมักอ้างอำนาจรัฐในการกระทำเพื่อส่วนรวม แต่ถ้าหากชาวบ้านชาวถิ่นขัดขืนก็อาจใช้กำลังหรือถ้าบังคับไม่ได้ก็อาจพิจารณาเงินทองคำเวนคืนให้ ต่อจากนั้นก็ปล่อยให้คนที่เคราะห์ร้ายเหล่านั้นต่างไปแสวงหาที่อยู่อาศัยและทำกินกันเอง ผลที่ตามมาก็คือ ความแตกแยกและแตกสลายของชุมชนท้องถิ่น ในที่สุดก็มีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ในระดับครอบครัว ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าเท่าที่ทำเชื่อมสร้างเชื่อมกันออกเป็นเวลากว่า ๒๐ ปีนั้น รัฐบาลไทยได้ทำลายชีวิตวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นอย่างมากมายมหาศาล ผลที่ตามมาคือ ในขณะที่เกิดความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนที่ไร้ที่ทำกิน หรือยากจนมากมายที่เรียกร้องให้ทางรัฐบาลจัดการแก้ปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ตน

การดำเนินการอย่างแรกของรัฐบาลที่กล่าวมานี้ก่อให้เกิดผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ทั้งในด้านสภาพแวดล้อมและสังคม ในขณะที่การดำเนินการอย่างที่สองคือ การให้ทุนการศึกษาอบรมแก่บรรดาบุคลากรในด้านต่างๆ เพื่อเป็นทั้งสมองและกำลังในการพัฒนานั้น มีผลกระทบทางด้านโลกทัศน์ อุดมการณ์ ค่านิยมรวมไปถึงระบบทางศาสนาและจริยธรรมอย่างมากมาย โดยย่อก็คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในด้านลบจนยากแก่การแก้ไขในปัจจุบัน นั่นก็คือในกระบวนการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมนั้น จำเป็นต้องมีบุคลากรที่มีความรู้และความคิดที่ทันสมัยมาดำเนินการ แต่ผู้นำไทยและผู้บริหารบ้านเมืองในขณะนั้นดูเหมือนคิดอะไรไม่เป็น ต้องพึ่งการแนะนำและช่วยเหลือจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจากทางสหรัฐอเมริกาเป็นใหญ่ เพราะเป็นเรื่องของการต่อรองที่เป็นประโยชน์ระหว่างกันด้วย อเมริกาและเครือข่ายของค่ายเสรีประชาธิปไตย จำเป็นต้องช่วยเหลือปรับปรุงประเทศไทยให้มาเป็นกลุ่มเดียวกับตน ในขณะที่เดียวกันทางไทยก็เห็นประโยชน์ เพราะบรรดาประเทศในกลุ่มเสรีประชาธิปไตยเป็นกลุ่มทุนนิยมที่มีความมั่งคั่ง แต่ทว่าการมองประโยชน์ของผู้ไทยและพรรคพวกนั้น หาได้มองไกลเพื่อส่วนรวมไม่ หากคับแคบอยู่เฉพาะกลุ่มเหล่าเท่านั้น ซึ่งประโยชน์ดังกล่าว แทนที่เป็นผลดีแก่ประเทศชาติกลับเป็นสิ่งที่กระตุ้นไปในทางทุจริตคอร์รัปชันเพื่ออำนาจและความมั่งคั่งของปัจเจกบุคคลและพรรคพวกมากกว่า การช่วยเหลือในด้านการศึกษาอบรมบุคลากรของสหรัฐและประเทศที่เป็น

แวดวงนั้นเน้นในด้านเทคนิค และวัตถุนิยมอย่างชัดเจน เพราะได้กำหนดเงื่อนไขในการให้ทุน หรือการสนับสนุนในทางวิชาการเฉพาะ เช่น เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ การศึกษา วิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยีต่างๆ เป็นสำคัญ เพื่อผู้ที่เรียนจบมาแล้วจะได้เข้าปฏิบัติงานตามหน่วยราชการต่างๆ ที่รัฐจัดตั้งขึ้นเพื่อการพัฒนา ผลที่ตามมาก็คือ ผู้บริหาร และผู้นำประเทศกลับมองอย่างตื่นและคับแคบว่า บรรดาวิชาการต่างๆที่เขาช่วยเหลือและให้ทุนเหล่านี้ คือสิ่งทั้งหมดในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม เลยทำการสนับสนุนเป็นการใหญ่ โดยเฉพาะในระบบราชการที่ใครก็ตามที่ได้ไปเล่าเรียนหรือรับการอบรมมากก็จะได้งาน ได้ตำแหน่งสำคัญๆ โดยเฉพาะตำแหน่งทางบริหารที่มีจำนวนในการตัดสินใจในกระทรวง ทบวง กรม กองต่างๆ

การให้ความสำคัญต่อวิชาที่จะพัฒนาโครงสร้างขั้นพื้นฐานในการพัฒนา เศรษฐกิจ สังคมดังกล่าวนี้ ในระยะยาวทำให้เกิดผลเสียหายในด้านสังคมและวัฒนธรรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะบรรดาบุคคลทั้งหลายที่ได้รับทุนอุดหนุนไปเล่าเรียนมา หรือรับการอบรมมา ต่างก็สำเร็จกลับมารับราชการจนปัจจุบันส่วนมาก คือ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งทางการบริหารในระดับสูงของกระทรวงทบวงกรมแทบทั้งสิ้น ได้อาศัยแนวคิดทฤษฎีและวิธีการที่เรียนมาหรือได้รับการอบรมมาในการดำเนินงาน และการตัดสินใจที่ทำให้การบริหารกิจกรรมต่างๆ ของบ้านเมืองเข้าสู่รูปแบบขอบเขต และความหมายใหม่ ที่ทำให้เกิดผลในทางลบอย่างน้อยสองอย่าง อย่างแรกคือ การปฏิเสธและดูถูกแนวคิดวิธีการตลอดจนความรู้ของคนรุ่นเก่าที่เกิดมาจากกระบวนการเรียนรู้ในสังคมแบบประเพณีและประสบการณ์ ซึ่งก็เท่ากับการปฏิเสธภูมิปัญญาทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีมาแต่ก่อนอย่างสิ้นเชิง ส่วนอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความคับแคบในการมองภาพรวมและมองการไกลในสังคม เพราะยึดมั่นถือมั่นในหลักวิชาการต่างๆ ที่ตนเล่าเรียนมา ทำให้เกิดการมองอะไรแบบแยกส่วนเกิดขึ้น ซึ่งก็เป็นการมองในเชิงเทคนิคเป็นสำคัญ คือ เมื่อทำอะไรที่ถูกต้องอยู่ในกรอบความคิด ทฤษฎี และวิธีการแล้วก็ป็นอันสิ้นสุด ห้ามมีการติดตามและนำผลไปเชื่อมโยงภาพรวมในทางสังคมและวัฒนธรรมไม่ สำหรับการนำไปเชื่อมโยงภาพรวมดังกล่าวก็เป็นสิ่งที่ท้าทาย เพราะตลอดเวลาของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในยุคสงครามเย็นนั้น รัฐบาลไทยไม่สนับสนุนการศึกษาที่เห็นความหมายความเป็นมนุษย์ในด้านสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์เท่าที่ควร แต่ให้มีการศึกษาไปอย่างแกนๆ รวมทั้งจัดสอนให้กลายเป็นสิ่งละอันพันละน้อยเพื่อระดับการศึกษาทางด้านเทคโนโลยี ตรงนี้แหละที่ทำให้คนรุ่นใหม่ในสังคมไทยคิดอะไรในด้านความเป็นมนุษย์ ศาสนาและจริยธรรมไม่เป็น ทำให้ต้องเดินตามหลังและเชื่อมโยง พวกอเมริกันและคนตะวันตกตลอดเวลา

ถ้าจะมองให้ลุ่มลึกอย่างมือคิดแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าทั้งสหรัฐอเมริกา องค์การสหประชาชาติและธนาคารโลกใช้กระบวนการต่างๆ ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมมอม

เมมาประเทศไทยและประเทศที่ถูกเรียกว่าประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศโลกที่สามอย่างโหดร้าย เพราะความด้อยพัฒนานั้นถูกนำไปสัมพันธ์กับความยากจน และความยากจนสัมพันธ์กับชีวิต ความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจที่เป็นวัตถุนิยม อันเป็นทั้งความนิยมและพฤติกรรมในการดำรงชีวิตของผู้คนทางตะวันตก หรืออีกนัยหนึ่ง อเมริกันมองเห็นความยากจนของประเทศโลกที่สามจากมาตรฐานทางวัฒนธรรมของพวกตน ในขณะที่คนในสังคมไทยและประเทศเพื่อนบ้านที่ถูกมองว่าเป็นประเทศโลกที่สามนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ซึ่งมีความยั่งยืนมาหลายร้อยปีก่อนที่จะเกิดประเทศสหรัฐอเมริกาเสียอีก ความมั่งคั่งร่ำรวยของคนเหล่านี้ไม่ได้อยู่ที่ปัจเจกบุคคล หากอยู่ที่ชุมชนซึ่งเห็นได้จากการใช้จ่ายเงินทองไปในการสร้างสถานที่สำคัญทางศาสนาและการปกครอง เช่น วัดและวังเป็นสำคัญ ซึ่งก็แน่นอนว่ามีการยอมรับสถานภาพที่มั่งคั่งและร่ำรวยของบุคคลสำคัญในชนชั้นปกครอง ซึ่งก็มีอยู่จำนวนน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับคนทั้งหมดของบ้านเมือง แม้แต่การเกิดขึ้นของสังคมกระฎุมพีที่ต่อมาพัฒนาขึ้นเป็นสังคมที่มีชนชั้นกลางที่มีความนึกคิดในด้านปัจเจกบุคคลนิยม และให้ความสำคัญกับความมั่งคั่งทางวัตถุก็ตาม แต่บุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็จำกัดอยู่ในเขตเมืองแก่ย่านตลาดในระดับอำเภอ จนถึงจังหวัด คนรวยและชนชั้นกลางเหล่านี้ก็ได้แยกตัวออกจากชนกลุ่มใหญ่ในสังคมโดยเด็ดขาด หากมีความสัมพันธ์กันในระบบอุปถัมภ์ตลอดเวลา ทำให้ความยากจนที่แลเห็นในสายตาของคนตะวันตกนั้น หาใช่ความยากไร้ไม่ โดยย่อก็คือ ในความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมที่เรียกว่าโลกที่สามนั้น ความจนที่อเมริกาและสังคมตะวันตกมองนั้นหาใช่ความจนไม่ โดยเฉพาะสังคมไทยนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความขาดแคลนในด้านปัจจัยสี่ อันได้แก่ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรคนั้น แทบจะไม่ใช่ปัญหาเลย

อันที่จริงสหรัฐอเมริกาและประเทศทางตะวันตกที่อยู่ในค่ายทุนนิยม ต่างก็เข้าใจลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าวของคนไทยอย่างดี เพราะก่อนที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องและจัดการนั้นได้มีการสนับสนุนนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ เช่น มานุษยวิทยา โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ เข้ามาเก็บข้อมูลและทำการวิเคราะห์วิจัยเรียบร้อยแล้ว จนอาจกล่าวได้ว่า บรรดานักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ดังกล่าวนี้มีที่มาจากแต่สมัยการล่าอาณานิคมก็ว่าได้ อีกทั้งเป็นวิชาการเพื่อล่าเมืองขึ้น ครอบงำและครอบครองอย่างแท้จริง การเข้าใจถึงสภาพทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจนั้น ทำให้รู้จุดอ่อนจุดแข็งในการที่เข้ามาเกี่ยวข้องจนสามารถโฆษณาชวนเชื่อให้คนในสังคมไทยที่มักภาคภูมิใจเสมอว่า ไม่เคยเป็นอาณานิคมของตะวันตก ตกเป็นทาสหรืออาณานิคมทางปัญญาได้โดยง่าย ความไม่จริงใจของอเมริกันนั้นเห็นได้จากการช่วยเหลือต่างๆ เพื่อการพัฒนานั้นมุ่งไปที่ชนชั้นกลางและชนชั้นที่อำนาจในทางราชการ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือจากข้างบนลงมาข้างล่าง อีกทั้งการช่วยเหลือในด้านวิชาการก็จะเน้นแต่บรรดานักวิชาการที่จะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการค้า

เสรีทั้งสิ้น ซึ่งนับว่าเป็นความสำเร็จอย่างใหญ่หลวง เพราะตลอดสมัยสงครามเย็นนั้น สามารถอบรมและบ่มนิสัยของคนไทย โดยเฉพาะชนชั้นกลางที่เป็นข้าราชการ พ่อค้า และนักธุรกิจ ให้มีแนวคิด วิถีคิด รวมทั้งอุดมคติเป็นแบบวัตถุนิยมทางตะวันตกได้สำเร็จ คนไทยกลายเป็นคนที่มองความยากจนตามแนวคิดของอเมริกันอย่างสุดโต่ง อีกทั้งชื่นชมในความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีของตะวันตกอย่างใจหิวไม่ขึ้น ค่านิยมในเรื่องความมีหน้ามีตา และความเป็นปัจเจกบุคคลที่พัฒนามาแต่สังคมกระฎุมพีเข้ากันได้ดีกับอิทธิพลเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มาจากภายนอก ได้ผสมผสานกันจนทำให้คนไทยกลายเป็นนักบริโภคนิยมที่มีทั้งโลกทัศน์ และวิสัยทัศน์ที่สั้นและคับแคบ มองอะไรเพื่อความสนุกสนานสละสลวยของตนเอง กลุ่มและพรรคพวกในยุคสมัยของตนเองเท่านั้น หากได้มองไกลไปจนถึงอนาคตในรุ่นลูกหลานไม่ เรื่องเช่นนี้สะท้อนให้เห็นได้จากการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยอย่างล้างผลาญ โดยไม่คิดถึงอนาคต และคิดถึงคนรุ่นหลังแต่อย่างใด ทุกอย่างนี้นำไปสู่นิสัยที่มักง่าย มักได้ และลำพองในพฤติกรรมในการดำรงชีวิตที่เห็นแก่ตัว ขาดจริยธรรม

ถ้าจะลำดับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคสงครามเย็น ก็อาจวิเคราะห์หรือออกได้เป็นขั้นตอนดังต่อไปนี้ ขั้นตอนแรกเกิดขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นนายกรัฐมนตรี เริ่มการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในการพัฒนาประเทศเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรม ตามแนวคิดและการชี้แนะจากสหรัฐอเมริกาและประเทศทุนนิยมทางตะวันตก ซึ่งเห็นได้จากการสร้างโครงสร้างพื้นฐาน อันได้แก่ เส้นทางคมนาคม เขื่อน และอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ทั้งเพื่อพลังไฟฟ้าและการชลประทาน รวมไปถึงสถานที่ทางการค้าและธุรกิจ การส่งคนไปศึกษาต่อรวมทั้งการรับความช่วยเหลือทั้งด้านเงินทุน เทคโนโลยีและวิชาการจากองค์การต่างประเทศ รวมทั้งจัดวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นมารองรับการดำเนินการตามขั้นตอนต่างๆ ผลของการเปลี่ยนแปลงในขั้นตอนนี้ก็คือ การเปิดช่องทางและโอกาสที่ทำให้ชนชั้นกลางได้เข้าถึงและแลเห็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และแหล่งที่จะดำเนินการทางเกษตรอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมอย่างไม่เคยมีมาก่อน อย่างไรก็ตามการตื่นตัวและการเคลื่อนไหวของชนชั้นกลางก็ยังคงอยู่ในลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป เพราะอำนาจทางการเมืองอยู่กับทหารและข้าราชการ ทำให้ความมั่นคงทางเศรษฐกิจยังไม่อยู่ในสภาพที่จะมีการลงทุนเท่าที่ควร

หลังสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ อำนาจเผด็จการทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจก็ยังคงอยู่ในมือรัฐบาลทหารในสมัยจอมพล ถนอม กิตติขจร แม้ว่าจะมีการดำเนินการเกี่ยวกับการคอร์รัปชันขนาดใหญ่ที่สุดในสมัยจอมพลสฤษดิ์ก็ตาม แต่พฤติกรรมทางทุจริตในหมู่ทหาร ข้าราชการที่สัมพันธ์กับพวกพ่อค้านักธุรกิจที่ไม่มีคุณธรรมก็ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องและขยายตัวไปทั่วทุกหนแห่ง จนทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชนที่เป็นชนชั้นกลางขึ้น ซึ่งมีรากฐานมาจากการสนับสนุนและส่งคนไปเรียนต่างประเทศนั่นเอง เพราะใน

บรรดาผู้ที่ไปศึกษานอกประเทศนั้นมีคนที่เป็นปัญญาชนรวมอยู่ด้วย มีคนได้ศึกษาวิชาการทางด้านสังคมและวัฒนธรรมมาพอเพียงที่ทำให้แลเห็นอะไรถูกอะไรควร อะไรที่ยุติธรรมในสังคม ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวทางปัญญาขึ้น ขัดแย้งกับกลุ่มคนที่มีอำนาจและคนรุ่นใหม่ที่หลงใหลชื่นชมในการพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจให้เป็นสังคมอุตสาหกรรม ปัญญาชนเหล่านี้แม้ว่าจะเป็นกลุ่มน้อยในสังคม แต่ก็สามารถจุดประกายทางความคิดได้อย่างต่อเนื่อง วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ภายใต้การนำของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ นับได้ว่ามีบทบาทอย่างยิ่งในการกระตุ้นความคิดทางภูมิปัญญาของนักวิชาการและสร้างเสริมปัญญาชนรุ่นใหม่ให้เกิดขึ้น ในขณะที่ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ภายใต้การนำของ ศาสตราจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และศาสตราจารย์เสนห์ จามริก ก็มีการเคลื่อนไหวในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของอาจารย์และนักศึกษาขึ้นโดยลำดับ แต่ที่สำคัญก็คือมีโครงการที่ส่งเสริมให้ทั้งอาจารย์และนักศึกษาลงจากหอคอยางข้างเข้าสู่พื้นที่ทางชนบทในรูปแบบของการอาสาพัฒนา ซึ่งรองศาสตราจารย์ ม.ร.ว.อดิน ระพีพัฒน์ ในฐานะผู้อำนวยการของสถาบันไทยคดีศึกษา เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการฝึกอบรมให้แก่นักศึกษา ทำให้ได้แลเห็นสภาพความเป็นจริงทางสังคม และเกิดความคิดและอุดมคติที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วม การเคลื่อนไหวของปัญญาชนรุ่นใหม่เกิดขึ้นและแพร่กระจายไปตามมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาอื่น ๆ อย่างรวดเร็ว คนรุ่นใหม่ที่เป็นนิสิตและนักศึกษามีความกล้าหาญที่จะแสดงออกทั้งการพูดและการเขียนท้าทายกฎหมายของรัฐที่ว่าด้วยการกระทำที่เป็นคอมมิวนิสต์ ความขัดแย้งทางสังคมและการเมืองจึงปะทุขึ้นในลักษณะที่เป็นสามเส้า เส้าหนึ่งคือ รัฐบาลและผู้คนส่วนใหญ่ที่เป็นพวกอนุรักษ์ ที่ได้รับการอบรมให้ไม่นิยมความรุนแรงและเกลียดคอมมิวนิสต์ ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ ชนชั้นกลางและชาวบ้านที่ไม่ชอบคิดอะไร หรือคิดอะไรไม่เป็น และเป็นเหยื่อของการมอมเมา เส้าที่สองคือ กลุ่มคนทั้งในเมืองและชนบทที่ถูกชักชวนให้นิยมคอมมิวนิสต์และเป็นจำนวนมากที่ถูกบีบคั้นจากราชการให้กลายเป็นพรรคคอมมิวนิสต์ไป ในขณะที่เส้าที่สามคือ ปัญญาชนรุ่นใหม่ที่มีความรักชาติ และมีอุดมการณ์ที่จะสร้างความเสมอภาคและความยุติธรรมในสังคม เป็นผู้ที่รับทั้งความคิดและอุดมการณ์ทางฝ่ายเสรีประชาธิปไตยและสังคมนิยม มาใช้ในการเคลื่อนไหวเรียกร้อง โดยเฉพาะการเรียกร้องให้รัฐบาลคณะปฏิวัติที่เป็นรัฐบาลทหารคืนประชาธิปไตยให้แก่ประชาชน

ในที่สุดการเคลื่อนไหวและเรียกร้องประชาธิปไตยของปัญญาชนรุ่นใหม่ก็นำไปสู่การจลาจลและนองเลือดในวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ ที่มีผลให้ชัยชนะเป็นของประชาชน โดยสามารถโค่นรัฐบาลทหารภายใต้การนำของจอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียรลงได้ เหตุการณ์ครั้งนี้นับเป็นประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองที่สำคัญ มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมตามมาหลายอย่าง เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มาจากเบื้องล่าง จากประชาชนเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ไทย ที่

แล้วมาการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนริเริ่มจากข้างบน หรือจากการขัดแย้งในกลุ่มชนชั้นปกครองด้วยกันเอง แม้แต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชใน พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่ผู้ก่อการเรียกตนเองว่า คณะราษฎรก็ตามมาจากราษฎรอย่างแท้จริงไม่ หากเป็นกลุ่มขุนนาง ข้าราชการยุคใหม่เท่านั้นเอง ทำให้ความรับรู้และความเข้าใจทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง ยังวนเวียนอยู่แต่ในบรรดาชนชั้นปกครองและชนชั้นกลางที่เกี่ยวข้องเท่านั้น ส่วนคนธรรมดาสามัญทั่วไปข้างล่างก็ยังคงมีความรู้สึกนึกคิดตามแบบเดิมที่เคยมา ต่างกับเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ที่ได้กระตุ้นและกระจายความคิด ความรู้ทางประชาธิปไตยและสิทธิ และอำนาจที่มาจากประชาชนที่อยู่ข้างล่างไปทั่ว ซึ่งนำไปสู่สำนึกในเรื่องความเหลื่อมล้ำ (Relative deprivation) ที่แตกต่างไปจากสำนึกของการยอมรับโดยุษฎี (Absolute deprivation) ที่ประชาชนเคยมีต่อผู้นำและบุคคลในชนชั้นปกครองแต่ก่อน ซึ่งก็นับว่าทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ในชาติเรียนรู้การปกครองระบอบประชาธิปไตย จากประสบการณ์ ในขณะที่บรรดาบุคคลและกลุ่มเหล่าที่นับเนื่องในชนชั้นปกครองเรียนรู้และคิดเฟื่องเรื่องประชาธิปไตยจากแนวคิดทฤษฎีตามหนังสือและตำรา

หลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ปัญญาชนคนชั้นกลางที่อยู่ข้างล่าง ล้วนกล้าที่จะแสดงออกในด้านความรู้สึกนึกคิดและความคิดเห็น โดยหนังสือต่างๆ ไม่ว่าจะหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ รวมทั้งการเคลื่อนไหวชุมนุมเรียกร้องเจรจา ซึ่งในบางครั้งก็แสดงอาการคุกคามด้วย เป็นเหตุให้เกิดความตระหนกตกใจในหมู่ชนชั้นสูงและชั้นกลางที่เป็นข้าราชการพ่อค้า และนักธุรกิจ หลายกลุ่มเหล่า มีคนเป็นจำนวนมากคิดที่จะอพยพไปลี้ภัยในต่างประเทศ เพราะมีความรู้สึกว่ามีปัญญาชนกลุ่มใหม่ที่เข้ามา มีพลังในสังคมยุคนั้นเป็นพวกเดียวกัน หรือเป็นแนวร่วมกันกับคนในพรรคคอมมิวนิสต์ ความตื่นตระหนกเช่นนี้เห็นได้จากการที่มีคนเป็นจำนวนมากยื่นขอหนังสือเดินทาง (Passport) จากกระทรวงการต่างประเทศมาเตรียมไว้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งมีการไปซื้อที่ทางเพื่อหลบภัยในต่างประเทศด้วย

อย่างไรก็ตาม ผลสำคัญที่ตามมาของเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ก็คือการนำไปสู่การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ตามที่ระบุไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ และการแต่งตั้งบุคคลสำคัญในคณะบริหารของทางรัฐบาล เช่นรัฐบาลจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับการเลือกตั้ง ผลที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมาก็คือ เกิดรัฐบาลพลเรือนขึ้น คือ รัฐบาลภายใต้การนำของพรรคกิจสังคมที่มี *ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช* เป็นนายกรัฐมนตรี กับรัฐบาลภายใต้การนำของพรรคประชาธิปไตยที่มี *ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช* เป็นนายกรัฐมนตรี ในช่วงเวลานี้อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยเปลี่ยนเข้าสู่ยุคใหม่อย่างแท้จริง เพราะมีการเคลื่อนไหวเป็นอย่างมากจากชนชั้นกลางรุ่นใหม่ แต่ทว่าเส้นทางการเปลี่ยนแปลงนั้นหาราบรื่นไม่ เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่กระตุ้นและเร่งเร้าให้บุคคลกลุ่มต่างๆ ที่เคยอยู่ใต้การปกครองและครอบงำของรัฐบาลเผด็จการทหารกล้าแสดงออก จึงเกิดแนวคิดและความคิดทางสังคม

เศรษฐกิจและการเมืองที่มากมายและแตกต่างกัน ซึ่งมีผลนำไปสู่ความขัดแย้งในที่สุด ถ้าหากมองจากความรู้สึกนึกคิดของคนที่เห็นเคลื่อนไหวในกระแสของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมแล้ว ก็อาจวิเคราะห์ได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มก้าวหน้า และกลุ่มล้าหลัง

กลุ่มก้าวหน้า คือ คนรุ่นใหม่ที่มีความรักชาติแรง ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม ให้มีความยุติธรรมและก้าวหน้าอย่างให้ได้ผลทันตา โดยนำเอาแนวคิด ทฤษฎี และอุดมการณ์ทางการเมืองเศรษฐกิจของทั้งฝ่ายเสรีประชาธิปไตยและสังคมนิยม มาปรับใช้ในขณะที่คนอีกกลุ่มหนึ่งที่ล้าหลังนั้นส่วนใหญ่เป็นคนที่เคยชินกับความคิดแบบเก่าๆ แม้ว่าจะร่วมกับกลุ่มแรกในการโค่นล้มรัฐบาลเผด็จการทหารก็ตาม ยิ่งกว่านั้น พวกนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะและเป็นพวกวัตถุนิยมที่ไม่ชอบสังคมนิยมและเกลียดคอมมิวนิสต์ คนกลุ่มหลัง คือ คนหนุ่มมากในแผ่นดินเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มแรก อีกทั้งไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงอะไรที่รวดเร็วและรุนแรง ในขั้นแรกการดำเนินการต่างๆ รวมทั้งการแสดงออกของคนกลุ่มแรกมักจะได้รับการยอมรับ แต่ความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงสังคม เศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและรุนแรงนั้น คนกลุ่มหลังรับไม่ได้ อีกทั้งรู้สึกตัวว่าเป็นผู้เสียประโยชน์ และมองว่าการกระทำของคนกลุ่มแรกมีลักษณะเอียงไปทางสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ คนกลุ่มหลังนี้ส่วนใหญ่ คือ ผู้ที่เข้าไปอยู่ในคณะรัฐบาลซึ่งเห็นได้ชัดก็คือเป็นนักการเมืองมาแต่ก่อนที่มีประสบการณ์ ดูเหมือนทางฝ่ายค้านเท่านั้นที่จะมีคนรุ่นใหม่เข้ามา โดยมีคนที่เคยเป็นอาจารย์จากมหาวิทยาลัย นักวิชาการและพวกหัวก้าวหน้าร่วมอยู่ด้วย แม้จะมีอุดมการณ์และแนวคิดทฤษฎีอย่างไรก็ไม่สามารถเข้ามาเป็นรัฐบาลได้ เพราะขาดทุนทรัพย์ที่จะใช้ในการหาเสียงเลือกตั้ง

ความขัดแย้งระหว่างคนในกลุ่มก้าวหน้ากับกลุ่มล้าหลังที่สำคัญก็คือ ฝ่ายแรกต้องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว รวมทั้งมีความก้าวร้าวผสมอยู่ด้วยในการแสดงออก เพราะมั่นใจในเรื่องอำนาจและความชอบธรรมที่ได้มาจากการโค่นล้มอำนาจรัฐบาลทหารออกไป หลายคนมีการแสดงออกในลักษณะที่เป็นสังคมนิยมแบบที่เรียกว่า เอียงซ้าย ซึ่งที่จริงเป็นการเอียงซ้ายแบบอเมริกันมากกว่า เพราะระยะนั้นเป็นสิ่งที่แพร่หลายกันอยู่ในสถาบันการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ในสหรัฐและต่างประเทศอื่น ๆ ทว่าคนกลุ่มหลังที่เป็นพวกล้าหลังหรือพวกรุ่นเก่านั้นมักมองไปในลักษณะที่เป็นซ้ายแบบคอมมิวนิสต์ที่ทำให้พวกตนที่ส่วนใหญ่เป็นพวกทุนนิยมหวาดกลัว และหาทางปกป้องผ่านมาจากฝ่ายรัฐบาล ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลเองก็มีจุดอ่อน เพราะยังมองปัญหาที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองคับแคบเป็นเรื่องเศรษฐกิจการเมืองที่ผ่านจากศูนย์กลางลงไปข้างล่าง จึงไม่เห็นความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรม อย่างที่ทางคนกลุ่มใหม่มอง ในเรื่องนี้รัฐบาลในสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นับได้ว่าเป็นหัวอกที่ทำให้เกิดยุคของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองใหม่ในสมัยสงครามเย็น ต่อจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มาจนถึงสิ้นสุดรัฐบาลของคณะปฏิวัติของจอมพลถนอม กิตติขจร นั้น การสร้างถนนหนทาง การสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการ

เกษตรและเขื่อนเพื่อพลังไฟฟ้า รวมทั้งสิ่งต่าง ๆ ที่จะเป็นพื้นฐานให้เกิดการลงทุนทางอุตสาหกรรม และเกษตรอุตสาหกรรมนั้น ก่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คน โดยเฉพาะชนชั้นกลางเข้าสู่แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และพื้นที่ทางเกษตรอุตสาหกรรม ทำให้มีการขยายที่เพาะปลูกจากพื้นที่ลุ่มต่ำที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวมาเป็นที่ดอนที่เหมาะสมกับพืชเศรษฐกิจแบบใหม่ เช่น ข้าวโพด อ้อย มันสำปะหลัง ปอ เป็นต้น ทำให้มีคนที่คือนายทุนชนชั้นกลางเริ่มขยายตัวเข้าชนบท แทรกแซงไปตามชุมชนท้องถิ่นที่มีมาแต่เดิม คนรุ่นใหม่โดยเฉพาะพวกพ่อค้า และนักธุรกิจเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามท้องถิ่นในลักษณะที่ขยายพื้นที่ทางเศรษฐกิจการเมืองเข้าไป ดังเห็นได้จากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองของชุมชนท้องถิ่น โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากการแต่งงานกับชาวบ้าน และการจ้างชาวบ้านมาเป็นแรงงานในกิจกรรมทางพืชไร่และโรงงาน เป็นต้น ดังเห็นได้จากการวิจัยทางมานุษยวิทยาของอาจารย์จรณ ใสตศิริ แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่บ้านกระโพธิ์ อำเภอกำแพง จังหวัดสุรินทร์ ที่ระบุว่ากำนันของตำบลนั้นเป็นพ่อค้าลูกจีนที่ได้ภรรยาเป็นชาวบ้าน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือ นโยบายการเงินไปให้ชนบทดำเนินกิจกรรมในด้านสาธารณูปโภค ซึ่งได้แก่การทำถนนเข้าหมู่บ้าน การขุดคลองหรือรอกคลองส่งน้ำ ขุดสระและหนองที่ใช้กักน้ำเพื่อการบริโภคอุปโภคของชุมชน เป็นต้น แต่ก่อนกิจกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องที่ชาวบ้านแต่ละชุมชนในท้องถิ่น จะต้องออกแรงและร่วมมือกันทำทั้งสิ้น โดยการชี้แนะของผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน ดังเช่นการทำเหมืองฝายในสังคมล้านนาโบราณที่ชาวบ้านแต่ละชุมชนในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องต้องมาลงแรงร่วมมือกันทำ แล้วทางรัฐสนับสนุนด้วยการออกกฎหมายคุ้มครอง ลงโทษคนที่ไม่มาร่วมแรงแต่แอบไปขโมยน้ำมาใช้เป็นต้น ดังนั้น ระบบเงินผันของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ผู้คิดเป็นรัฐมนตรีคลังคือ นายบุญชู โรจนเสถียร พร้อมทั้งนักเศรษฐศาสตร์ที่เป็นที่ปรึกษา จึงเข้ามาแทนที่การเอาแรงร่วมมือระหว่างชุมชนในท้องถิ่น และทำให้กิจกรรมร่วมกันทางสังคมที่เคยสร้างสำนึกร่วมทางสังคมของความเป็นท้องถิ่นและชุมชนเดียวกันหมดไป ทำนองตรงข้าม ระบบใหม่ที่เข้ามาแทนทำให้คนขาดสำนึกร่วม และมองถึงแต่รายได้เงินทองเฉพาะตัว ส่งเสริมความเป็นปัจเจกบุคคลที่เน้นวัตถุนิยมเป็นอย่างยิ่ง อาจกล่าวได้ว่าสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชนั้นเป็นยุคสมัยของการทำลายรากเหง้าและสายสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นในชนบทอย่างแท้จริง ความเสียหายก็หาได้หยุดอยู่เพียงแค่นี้ไม่ เพราะมีผลตามมาคือ เปิดช่องเปิดโอกาสให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน และผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องทางราชการประพฤติคดโกง ยักยอกหรือเบียดบังบรรดาเงินผันมาเข้ากระเป๋าตัวเอง ซึ่งก็นับเป็นเรื่องบานปลายโดยง่าย เพราะบรรดากำนันผู้ใหญ่บ้านในยุคนั้นส่วนมากก็คือ คนรุ่นใหม่ที่จำนวนไม่น้อยเป็นพ่อค้า นักธุรกิจที่ผันตัวเข้ามาแสวงหาอำนาจเพราะความมั่งคั่งตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์แล้ว คนเหล่านี้ในเวลาต่อมาได้สร้างความร่ำรวยและมีอำนาจเพิ่มขึ้นจน

กลายเป็นผู้มีอิทธิพลทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมืองของท้องถิ่นอย่างที่เราเรียกกันว่า “เจ้าพ่อ” นั่นเอง ปัญหาทางสังคมที่ตามของการเกิดเจ้าพ่อในท้องถิ่นก็คือ คนเหล่านี้มักเป็นเจ้าของที่ดินอันได้มาจากการกู้เงิน และการจำหน่ายข้าวของของชาวบ้านที่ยากจน คนเหล่านี้ คือ บรรดาพ่อค้าคนกลางที่เอากำไรจากผลผลิตผลการเกษตรของชาวบ้านอย่างเอาर्डเอาเปรียบ และที่สำคัญบุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีอิทธิพล ทั้งเป็นนักการเมืองท้องถิ่นซึ่งเป็นหัวคะแนนเสียงในการเลือกตั้งผู้แทนราษฎร และเป็นกลไกสำคัญในการซื้อเสียงและขายเสียงที่ไม่อาจแก้ไขได้จนปัจจุบันนี้

รัฐบาลสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช อาจนับได้ว่าเป็นรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอย่างแท้จริงในยุคสงครามเย็นก็ว่าได้ ในยุคนี้ อำนาจทหารและข้าราชการได้เบาบางลงและเริ่มถูกอำนาจของบรรดาชนชั้นกลางที่เป็นนายทุนและพ่อค้าค่อยๆ เข้ามาแทนที่ในรูปแบบของนักการเมืองที่เข้ามามีอำนาจเหนือข้าราชการประจำ ส่วนใหญ่คนเหล่านี้มีโลกทัศน์และค่านิยมที่คับแคบ ขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องคุณค่าของความเป็นมนุษย์และจริยธรรม อีกทั้งมุ่งเน้นแต่ความต้องการทางวัตถุเป็นสำคัญ ผลที่ตามมาก็คือ ความขัดแย้งที่มาจากปัญหาคอร์รัปชันและฉ้อราษฎร์บังหลวง รวมทั้งการแก่งแย่งชิงอำนาจระหว่างกัน นับเป็นสมัยที่เราเรียกได้ว่า พ่อค้าเริ่มจะเข้ามาเป็นเสนาบดีก็ว่าได้ ในที่สุด ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ก็แก้ไขความขัดแย้งอะไรไม่ได้ จึงลาออกและยุบสภาให้มีการเลือกตั้งกันใหม่ ทำให้พรรคประชาธิปัตย์ที่มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชเป็นหัวหน้าพรรคเข้ามาเป็นรัฐบาลแทน ซึ่งก็แก้ไขอะไรไม่ได้ ยิ่งกว่านั้นยังเปิดโอกาสให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนรุ่นใหม่ที่มีความรักชาติอย่างรุนแรงกับคนรุ่นเก่าที่เป็นทุนนิยมมากกว่าเดิม เพราะคนที่มีอุดมการณ์มีอุดมคติเพิ่มขึ้น อันเนื่องมาจากการให้เสรีภาพในด้านการศึกษาและการให้ข่าวสารข้อมูลทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมากกว่าสมัยเผด็จการของรัฐบาลทหาร ความขัดแย้งดังกล่าวได้นำไปสู่การปลุกระดมของคนรุ่นเก่าที่เป็นฝ่ายทุนนิยมให้สังคมนับว่า คนรุ่นใหม่ที่มีหัวก้าวหน้าเหล่านั้นกำลังจะทำลายสถาบันหลักๆ ของบ้านเมือง แล้วเปลี่ยนมาเป็นสังคมนิยมคอมมิวนิสต์แทน เป็นสิ่งที่นำไปสู่การนองเลือดครั้งใหญ่อีกครั้งใน วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๙ ที่ทำให้พลังของคนรุ่นใหม่ต้องสลายตัวลงอย่างสิ้นเชิง เพราะถูกปราบปรามอย่างรุนแรงโดนทั้งข้อหาการหมิ่นสถาบัน และการเป็นคอมมิวนิสต์ ที่ในที่สุดก็ผลักดันบรรดาคนรุ่นหนุ่มสาวและผู้รักชาติเป็นจำนวนมากหลบหนีเข้าป่าไปสมทบกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

เหตุการณ์วันที่ ๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นสิ่งที่ทำให้เส้นทางทางการเมืองประชาธิปไตยต้องชะงักงันอีกครั้งหนึ่ง อำนาจในการปกครองกลับคืนไปอยู่ในมือทหารอีก พวกทหารได้ตั้ง “รัฐบาลหอย” ขึ้นมาเป็นตัวแทนในการบริหารราชการแผ่นดิน กล่าวคือ ในรัฐบาลนี้ผู้ดำรงตำแหน่งสำคัญของบ้านเมืองนับแต่นายกรัฐมนตรีลงมาถึงรัฐมนตรี

ส่วนใหญ่เป็นพลเรือนที่เป็นพวกอนุรักษนิยมแบบชาวจัด เป็นพวกที่เต็มไปด้วยความหวาดระแวงว่าผู้ใดที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากพวกตนก็คือ พวกคอมมิวนิสต์ที่คิดร้ายต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ทั้งความหวาดระแวงและความคับแคบในด้านอารมณ์ของแผ่นดินในเรื่องเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ได้ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านเมืองหยุดเติบโต ก่อให้เกิดความไม่พอใจขึ้นโดยทั่วไปและผู้ที่เกี่ยวข้องมากก็คือ บรรดาผู้ที่อยู่ในวง การเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั่นเอง ในที่สุดพวกทหารที่ทำหน้าที่เป็นเปลือกหอยคุ้มกันรัฐบาลก็ จำเป็นต้องทำรัฐประหารถอดถอนรัฐบาลหอยออกไป และพวกทหารก็กลับคืนมาเป็นรัฐบาล อีกวาระหนึ่งภายใต้การนำของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ผู้ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลใหม่ที่เกิดขึ้นดูไม่เข้มงวดเท่ารัฐบาลหอย จึงทำให้ภาวะทางการเมือง เศรษฐกิจ ดำรงอยู่ในลักษณะที่เป็นไปได้ อีกทั้งยอมรับการขัดแย้งมากขึ้นกว่าเดิม สิ่งที่ดีก็คือในเวลาต่อมา รัฐบาลเองก็มีนโยบายที่จะออมชอมกับบรรดากลุ่มคนที่รักชาติ ที่ลี้ภัยทางการเมืองไปอยู่ในป่า ร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยต่อสู้กับทางฝ่ายรัฐบาล ซึ่งก็นับว่าประจวบเหมาะกันกับการเปลี่ยนแปลงในค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของจีนที่ล้มเลิกนโยบายการเป็นปรปักษ์กับไทย และไม่สนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยอย่างเคย ในที่สุดก็เกิดการ ประนีประนอมกันระหว่างรัฐบาลกับกลุ่มผู้รักชาติในป่า ด้วยการออกกฎหมายอภัยโทษให้ ทำให้ความขัดแย้งที่เป็นการสู้รบระหว่างคนไทยกันเองสงบลง แต่ความขัดแย้งทาง เศรษฐกิจและการเมืองภายในก็ยังดำเนินอยู่ ทำให้พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรีต้องลาออก เปิดโอกาสให้พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แทน พลเอกเปรม มีบุคลิกภาพนุ่มนวล แบบอ่อนนอกแต่แข็งใน ได้ใช้นโยบายออมชอม แบบลอยตัวอยู่เหนือความขัดแย้งในการบริหารประเทศอย่างพอดีเท่าที่ควร นั่นก็คือเปิด โอกาสให้คนที่มีความสามารถจากพรรคการเมืองต่างๆ มาร่วมในคณะรัฐบาล ถ้าเกิดความไม่เหมาะสมก็จะปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงโดยการตัดสินใจเป็นของนายกรัฐมนตรีเป็นสำคัญ เหตุนี้ตลอดระยะเวลากว่า ๖ ปี ของการเป็นนายกรัฐมนตรีของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ จึงมีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีหลายครั้ง จนเกิดการเรียกขานกันว่า เปรมหนึ่ง เปรมสอง เปรมสามอะไรทำนองนั้น

ความสำคัญในยุคสมัยที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์เป็นนายกรัฐมนตรีก็คือ เป็นสมัยที่การดำเนินยุทธศาสตร์ให้ความขัดแย้งสู้รบระหว่างฝ่ายรัฐบาลซึ่งนิยมลัทธิเสรี ประชาธิปไตย กับพวกสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ที่อยู่ตามป่าเขาและชนบทหมดสิ้นลง เปิด โอกาสให้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเติบโตและแพร่หลายในเวลาต่อมา บรรดานายทุนหรือผู้ มีความคิด และความสามารถในการค้าธุรกิจ เข้าถึงแหล่งทรัพยากรในชนบท ที่แต่ก่อนเคยอยู่ใน เขตผู้ก่อการร้ายได้ง่าย ความหละหลวมในด้านระเบียบวินัย และการขาดจริยธรรมได้ทำให้เกิดกลุ่มคนที่ละโมภทั้งในหมู่ข้าราชการของรัฐ และหมู่ธุรกิจเอกชน ดำเนินการทุจริต เอา

ทรัพยากรต่างๆ ตามท้องถิ่นต่างๆ มาใช้อย่างไม่มีขีดจำกัด ทำให้เกิดการทำลายป่าไม้ ยึดครองที่ดิน และการขยายตัวของตลาดย่านการค้าอย่างไม่มีระเบียบและขาดการควบคุม ผลที่ตามมาคือการเกิดคนรวยใหม่ขึ้นมากมาย ซึ่งส่วนใหญ่คือผู้ที่ฉลาดแกมโกงและขาดศีลธรรม ในการนำทรัพยากรธรรมชาติของบ้านเมืองมาเป็นประโยชน์ทั้งสิ้น โดยเฉพาะตามท้องถิ่นเกิดกลุ่มคนที่เป็นเจ้าพ่อทั่วไป บุคคลเหล่านี้มีการรวมกลุ่มที่มีทั้งอำนาจเงินตราและอิทธิพลที่ได้รับการยอมรับของคนในท้องถิ่น จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นรัฐบาลท้องถิ่นตัวจริงก็ว่าได้ เพราะสามารถสร้างตัวเองให้มีอำนาจเหนือบรรดาข้าราชการทั้งฝ่ายปกครองและบริหารตั้งแต่ระดับจังหวัดจนถึงอำเภอ ต่อจากนั้นก็ขยายตัวมาตามพรรคการเมืองเข้ามาเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎรเพื่อมีอำนาจในรัฐสภาและคณะรัฐบาล พฤติกรรมเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนจากทั้งคำนิเทศและคำโอ้อวดในส่วนบุคคลที่ว่า การเป็น ส.ส. นั้น ก็เพื่อที่จะได้มีโอกาสเป็นนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรี เป็นเป้าหมายที่สูงสุดในชีวิต เพราะการที่ได้เป็น “เสนาบดี” ดังกล่าวนี้ได้ทั้งชื่อเสียงเกียรติยศ มีคนคอยติดตามมบนอบ ประจบเอาใจ มีเครื่องแต่งกายทางราชการที่แสดงอิศริยยศ โดยเฉพาะคนระดับรัฐมนตรีไปไหนมาไหน มีรถตำรวจนำ และมีขบวนผู้ติดตาม แต่ที่สำคัญก็คือมีสิทธิอำนาจโดยชอบธรรมในการใช้เงินเพื่อกิจกรรมทั้งในด้านการบริหาร การสาธารณูปโภคและอื่นๆ ที่สามารถเบียดบังและยกยอกมาเป็นของส่วนตัวได้ ซึ่งสิ่งที่เห็นเป็นประจำๆ เรื่อยมาก็คือ บรรดาผู้มีอำนาจและตำแหน่งทางการเมืองเหล่านี้ มีที่อยู่บ้านเรือนที่โอ้อ่าหลายหลังหลายที่ และมีการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย ผิดกับแต่ก่อนการมีโอกาสและอำนาจอย่างฟ้ากับดิน

ในช่วงปีหลัง ๆ ที่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์เป็นนายกรัฐมนตรีนี้ คือระยะของการผ่านของกลุ่มอำนาจทางการเมือง กล่าวคือ ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงจากกลุ่มอำนาจเก่าที่เป็นพวกทหารและข้าราชการมาเป็นพวกพ่อค้าและนักธุรกิจโดยการอาศัยอุดมการณ์ในการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยเป็นเครื่องมือ นั่นก็คือ ผู้ที่จะเข้ามาเป็นคณะรัฐบาลได้นั้นต้องมาจากการเลือกตั้ง บุคคลที่เป็นพ่อค้า และนักธุรกิจทั้งรุ่นเก๋ารุ่นใหม่ ทั้งจากในเมืองและชนบทต่างก็รวมตัวกันเล่นการเมือง และสร้างเครือข่ายระหว่างกัน โดยใช้ความมั่งคั่งทางการค้าและทรัพย์สินเป็นพื้นฐานและทุนรอน กอปรกับการยอมรับในเรื่องการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรจากฝ่ายปัญญาชนและสื่อมวลชนด้วย จึงทำให้มีการเคลื่อนไหวที่ต้องการรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง จนในที่สุดก็สามารถกดดันให้พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีมาหลายสมัยต้องถอนตัวออกไป และได้ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทยที่ได้รับเสียงมากในการเลือกตั้งมาเป็นนายกรัฐมนตรี

สมัยการเป็นนายกรัฐมนตรีของ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นั้น นับเป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองครั้งสำคัญที่สุดในยุคสงครามเย็นก็ว่าได้ เพราะเป็นรัฐบาลพลเรือนที่มาจาก การเลือกตั้งที่ปลดอิทธิพลของพวกทหาร อันเป็นสิ่งที่ทาง

สังคมและสื่อมวลชนยอมรับ ทำให้มีอิสระและความมั่นใจในการบริหารอย่างเต็มที่ ในชั้นแรก พลเอกชาติชายมักจะถูกมองจากคนในสังคมส่วนใหญ่ว่าเป็นคนเจ้าสำราญและฉาบฉวย ไม่มีคุณลักษณะในการเป็นผู้นำแต่อย่างใด แต่เมื่อได้เป็นนายกรัฐมนตรีแล้วสามารถดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้อย่างได้ผลดีในสายตาของคนทั่วไป ทำให้เกิดการยอมรับมากขึ้น ทั้ง ๆ ที่แท้จริงแล้วการมีเงินใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยของรัฐบาลชาติชายในระยะแรกมาจากเงินทุนที่สะสมมาแต่สมัยพลเอกเปรม ตินสุลานนท์ทั้งสิ้น การเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ทำให้รัฐบาลที่มีนักธุรกิจจำนวนมากเข้ามาเป็นผู้บริหารนั้นมองเห็นรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายของทุกสิ่งทุกอย่างไป เกิดการล้าพองใจถึงขนาดเปิดประเทศเพิ่มการค้าเสรี จนเป็นที่ยอมรับของบรรดาต่างชาติที่ฉลาดกว่า ซึ่งล้วนแต่ออกมาสรรเสริญเยินยอความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของไทยอย่างเลอเลิศ จนในที่สุดทางรัฐบาลก็มุ่งหวังที่จะสร้างชาติให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ที่เรียกว่า นิคส์ (NICS) เพื่อเป็นสื่อหนึ่งในสามสี่ตัวในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความคิดดังกล่าวนี้ได้นำไปสู่การปรับราคาที่ดิน การขายที่ดินเพื่อการก่อสร้างโรงงาน ยานการค่าบริการธุรกิจที่แพร่หลายไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของประเทศที่มีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และชุมชนในชนบทที่เป็นสังคมเกษตรกรรมอย่างที่ไม่เคยมียุคใดเสมอเหมือน อาจกล่าวได้ว่าเป็นที่มาของการล่มสลายของครอบครัวและชุมชนที่ปรากฏอยู่ในทุกวันนี้ก็ได้ เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการซื้อขายที่ดิน และปรับที่ดินนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มาถึงอย่างรวดเร็ว เกินกว่าที่คนในชนบทที่อยู่ในสังคมอุตสาหกรรมจะปรับได้ทัน นับเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติก็ได้

แต่ก่อนคนในสังคมชานาอยู่รวมกันตามท้องถิ่นต่างๆ ในชนบท ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมักจะมีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างไปจากกัน จึงเป็นเหตุให้คนแต่ละท้องถิ่นมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไป จึงเป็นผลให้รูปแบบในการดำรงชีวิต หรือสิ่งที่เรียกว่า *ชีวิตวัฒนธรรม* ของแต่ละท้องถิ่น แตกต่างกันไปด้วย ดังนั้นการมองสิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมของสังคมชานานั้น เป็นสิ่งที่มองเห็นในระดับท้องถิ่นที่เรียกว่า *วัฒนธรรมท้องถิ่น* นั้นเอง ที่กล่าวมานี้ก็เพื่อป้องกันไม่ให้ไปสับสนกับสิ่งที่หลาย ๆ คนพูดถึง *วัฒนธรรมชุมชน* และใช้เป็นแนวคิด แนวปฏิบัติอะไรมากมายในการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่ข้าพเจ้าไม่ยอมเกี่ยวข้องหรือเห็นดีเห็นงามกับคำว่าวัฒนธรรมชุมชนก็เพราะเห็นว่าคนในสังคมชานาในประเทศไทยแต่โบราณมานั้นมิได้ใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนใดชุมชนหนึ่งอย่างโดด ๆ หากอยู่รวมกันหลายชุมชนในพื้นที่ ๆ มีสภาพแวดล้อมแบบเดียวกันอย่างพึ่งพิงซึ่งกันและกัน สะท้อนให้เห็นจากความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น แต่งงานและเป็นเครือญาติระหว่างกัน ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวนำไปสู่การร่วมมือในด้านเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นการเอาแรงในการทำนา ทำไร่ร่วมกัน หรือนำเอาผลผลิตทางเกษตรมาแลกเปลี่ยนกัน และรวมไปถึงการร่วมมือกันในการให้ทรัพยากรธรรมชาติจากป่าเขา ลำห้วย หนองบึง หรืออนุรักษ์ทรัพยากรของท้องถิ่นร่วมกัน

และการจัดประเพณีพิธีกรรมของท้องถิ่นร่วมกันในสถานที่ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น เช่นในภาคเหนือของประเทศไทย หลายท้องถิ่นที่เดียวที่มีการสร้างวัดพระธาตุเจดีย์ไว้บนเขาให้เป็นของส่วนรวม ในยามปรกติ หรือในชีวิตประจำวัน ชาวบ้านจะใช้วัดประจำชุมชนหรือหมู่บ้านของตนในการประกอบพิธีกรรม แต่ในยามนักขัตฤกษ์หรือฤดูเทศกาลที่กำหนดในรอบปี รวมทั้งประเพณีพิธีกรรมสำคัญก็จะมากระทำกันที่วัดที่มีพระธาตุเจดีย์เป็นศูนย์กลาง เพราะคนนอกจากมาพบปะกันในการประกอบพิธีกรรมที่เป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังมีโอกาสร่วมกันในวาระแห่งการสนุกสนานและหย่อนใจ บางท้องถิ่นในภาคกลาง ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามลุ่มแม่น้ำลำคลองก็มักกำหนดวัดใดวัดหนึ่งที่มีความสำคัญทางสัญลักษณ์ขึ้นมาเป็นศูนย์กลางแล้วจัดให้มีการแข่งเรือระหว่างชุมชนบ้านต่างๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นแตกต่างกันออกไป เช่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการแข่งขันจุดบั้งไฟ ระหว่างชุมชนที่อยู่ในท้องถิ่นใกล้เคียงกัน เป็นต้น นับเป็นกระบวนการที่เชื่อมและรักษาความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มีผลต่อการสร้างสำนึกร่วมในความเป็นคนในท้องถิ่นเดียวกัน

ท้องถิ่นที่กล่าวมานี้ คือสิ่งที่เรียกว่า*มาตุภูมิ* อันเป็นที่คนในท้องถิ่นสามารถใช้ชีวิตร่วมกัน ตั้งแต่เกิดไปจนตายได้ รวมทั้งมีลูกหลานเหลนสืบเชื้อสายต่อมาได้ การกระตุ้นให้เกิดการซื้อขายที่ดิน และการปั่นราคาที่ดินเพื่อนำไปสังสรรค์กับสังคมอุตสาหกรรมแต่สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ คือสิ่งที่ทำให้ท้องถิ่นหรือ*มาตุภูมิ*พินาศ ซึ่งก็นำไปสู่ความล่มสลายของครอบครัวและชุมชน เพราะทำให้คนรุ่นใหม่แลเห็นว่าอุตสาหกรรม คือทางเลือกที่มีรายได้ เงินทองดีกว่า และแน่นอนกว่าการเพาะปลูกแบบเดิม จึงขายที่ดินเริ่มแต่ขายที่ทำกินก่อน เมื่อได้เงินมากมายอย่างไม่เคยมีมาแต่ก่อนก็ใช้ไม่เป็น กลับเอาไปใช้ในสิ่งที่ไม่จำเป็น หรือสิ่งที่ฟุ่มเฟือยไป เช่นการซื้อรถยนต์ การปลูกบ้านเรือนแบบใหม่ พร้อมทั้งเครื่องอำนวยความสะดวก หรือเครื่องหย่อนใจที่สามารถแสดงความมีหน้ามีตาของบุคคลที่เป็นเจ้าของได้ รวมทั้งการนำไปใช้ในการกินอยู่ และเที่ยวเตร่ของคนรุ่นหนุ่มสาว ซึ่งในไม่ช้าเงินก็หมด หรือร่อยหรอไป ก็ต้องหางานทำหาเงินใหม่ ดังนั้นเมื่อไม่มีที่ทำกินก็ต้องขายบ้านเรือนที่อยู่อาศัย และเคลื่อนย้ายไปหางานทำเป็นแรงงาน หรือกรรมกรตามโรงงานอุตสาหกรรมในเมือง เช่น กรุงเทพฯ บ้าง หรือไม่ก็ท้องถิ่นที่ห่างไกลออกไป บางครอบครัวแม้ว่าจะไม่ขายบ้านขายที่อยู่อาศัยก็ตาม แต่หัวหน้าครอบครัวที่เป็นพ่อ หรือแม่ ก็ต้องทิ้งลูกทิ้งคนแก่ที่เป็นปู่ ย่า ตา ยายออกไปหากินยังที่อื่น เช่นตามเมืองใหญ่ๆ หรือไม่ก็ออกไปขายแรงงานตามต่างประเทศ ทำให้สภาพครอบครัวเป็นแบบบ้านแตก (broken home) ที่ไม่ให้ความอบอุ่นแก่เด็กที่เป็นลูกหลานแต่อย่างใด ซึ่งเรื่องนี้มีผลไปถึงคุณภาพและสุขภาพจิตของคนรุ่นใหม่ในอนาคตของบ้านเมืองด้วย ตรงข้ามกับความล่มสลายทางสังคมที่แลเห็นอยู่แก่ตาบุคคลที่เคยเป็นนายกรัฐมนตรีกลับแสดงความชื่นชมมาด้วยวาทะที่จำต้องจารึกไว้ ณ ที่นี้ คือคำที่กล่าวว่า *“ในสมัยที่ผมเป็นนายกรัฐมนตรีแม้แต่ชาวเขาก็ยังมีรถปิคอัพ”* ก็นับว่าทั้งใน

สำนึกและสมองของบุคคลที่เป็นผู้นำมีแต่เรื่องเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีเท่านั้น ผลดีดูเหมือนจะตกอยู่ที่บริษัทขายรถยนต์ เพราะผู้บริหารประเทศได้ทำให้รถยนต์กลายเป็นปัจจัยที่ห้าในด้านความจำเป็นของชีวิตไป สิ่งก็ตามมาก็คือ ความล้มล้างทางวัฒนธรรมที่เห็นได้จากปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้น

ในภาคเหนือ บรรดากำนันผู้ใหญ่บ้านหลายท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นนายหน้าซื้อและขายที่ดินของชาวบ้านให้กับนายทุนจนมีความร่ำรวย และเป็นผู้มีอิทธิพล ส่วนชาวบ้านที่ขายที่ดินได้เงินมาก็ซื้อรถปิคอัพให้คนรุ่นหนุ่มสาวขับกันไปทั่ว หลายคนขับไม่เป็น และไม่ระมัดระวังก็นำรถไปชน ไปตกเขา ตกเหว ล้มตายบาดเจ็บ และพิการกันเป็นประจำ โดยเฉพาะคนพิการที่แขนขาหัก หรือกระดูกหักไปรักษาตามโรงพยาบาลสมัยใหม่ไม่หาย ต้องหันไปพึ่งหมอเมืองที่ทำการรักษาด้วยนวดสมุนไพรจนหายก็มากมาย แต่ที่น่าสนใจก็คือ ในการซื้อรถยนต์นั้น บริษัทขายรถยนต์ได้แจกตุ๊กสำหรับคนตายแถมให้ด้วย เพื่อแก้เคล็ดในเรื่องการประสบอุบัติเหตุจนถึงตายนั่นเอง อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตอย่างมหันตของการร่ำรวยที่รวดเร็วของคนรุ่นใหม่ในภาคเหนือก็คือ การให้ความสนใจในการเที่ยวหาความสำราญทางเพศ หรือการทำงานบริการทางเพศได้ทำให้มีการระบาดของโรคเอดส์ค่อนข้างสูง กล่าวกันว่าเกือบแทบทุกวันมีผู้ล้มตายกันด้วยโรคเอดส์ ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นคนในรุ่นหนุ่มสาว

อีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจและการเมืองในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ก็คือการเป็นรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้งอย่างเต็มขั้น ที่ทำให้บรรดาพ่อค้าและนักธุรกิจเข้ามาเป็นคณะรัฐบาล ดำเนินการบริหารบ้านเมืองอย่างมีอำนาจเต็ม และแสดงให้เห็นว่าเงินตรากับอำนาจนั้น คือ สิ่งเดียวกันในสำนึกของบุคคลที่เข้ามาบริหาร การขาดการอบรมทางจิตใจและคุณธรรมที่ถูกที่ควรของความเป็นมนุษย์ ได้ผลักดันให้ผู้มีอำนาจเหล่านี้กระทำความชั่ว คดโกงแผ่นดินอย่างไร่างอาย ซึ่งนายกรัฐมนตรีมักออกมาปกป้องว่า ถ้าหา “ไบเสรีจ” มายืนยันได้จะเอาเข้าคุกให้ ทั้งๆ ที่คนเกือบทั้งแผ่นดินแลเห็นว่าโกง และคอร์รัปชันอย่างชัดๆ จึงเกิดเป็นช่องว่างให้ทางทหาร ได้โอกาสกลับเข้ามาทำรัฐประหารยึดอำนาจในการปกครองแผ่นดินมาเป็นของพวกตนอีกวาระหนึ่ง เพื่อทำให้เป็นที่ยอมรับแก่คนทั่วไปในเรื่องรัฐประหารและอำนาจ พวกทหารได้เชิญนายอานันท์ ปันยารชุน เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นการชั่วคราว โดยสัญญาว่า เมื่อจัดการในเรื่องความสงบเรียบร้อยแล้ว ก็จะจัดให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนและคืนอำนาจในการบริหารปกครองให้แก่รัฐบาลที่เกิดขึ้นจากกติกาและความชอบธรรม รัฐบาลชั่วคราวของนายอานันท์ ปันยารชุน ได้รับความนิยมนับว่าบริหารประเทศได้ดีและโปร่งใสจากบรรดาชนหมู่มาก อีกทั้งแสดงให้เห็นลักษณะความเป็นผู้นำของประเทศที่สามารถเคียงบ่าเคียงไหล่กับนานาชาติได้ และที่สำคัญก็คือปลุกความคิดความสนใจของประชาชนในเรื่อง กระบวนการประชาธิปไตยไม่ใช่บ่อย แต่การเข้ามาเป็นคณะรัฐบาลของนายอานันท์ เป็นเรื่องของการแต่ง

ตั้ง หาใช่เลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยไม่ จึงดำรงอยู่ได้ชั่วคราวก็ต้องจัดให้มีการเลือกตั้ง แต่แทนที่จะให้เป็นไปในลักษณะโปร่งใส กลับมีการกระทำที่ไม่ถูกต้องเกิดขึ้น อันเนื่องมาจาก ฝ่ายทหารเองต้องการมีอำนาจ จึงร่วมมือกับพรรคการเมืองที่พวกตนเคยทำรัฐประหารโค่นอำนาจมาแล้ว โดยการเลือกตั้งแล้วให้มีการเสนอชื่อพลเอกสุจินดา คราประยูร ผู้นำฝ่ายทหาร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีทำให้เกิดการคัดค้านจากคนกลุ่มใหม่ในสังคมอย่างกว้างขวางจน ลุกลามไปเป็นการจลาจลนองเลือด ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ จนในที่สุดพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต้องทรงออกมาขอรับรองให้ยุติ อันเป็นผลให้พลเอกสุจินดา คราประยูรลา ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ซึ่งก็นับว่าเป็นการสิ้นสุดการมีอำนาจของทหารในยุคที่สิ้นสุด ของสงครามเย็นก็ว่าได้

๖. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมสมัยโลกาภิวัตน์

โดยย่อ การสิ้นสุดสงครามเย็นนั้น มาจากปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงภายในของประเทศ การเปลี่ยนแปลงทางภายนอกที่สำคัญเริ่มมาจากการ เปลี่ยนแปลงของจีนในยุคที่เติ้งเสี่ยวผิงเป็นผู้นำ ได้ผ่อนคลายความตึงเครียดอันเป็นผลมา จากความพยายามที่จะทำให้เป็นรัฐสังคมนิยมในอุดมคติของผู้นำคนก่อนคือ ประธานเหมา เจอตงที่เน้นความรุนแรงและการนำสังคมโดยอำนาจรัฐอย่างตึงเครียด มาเป็นความผ่อน คลายและความมีอิสระของปัจเจกบุคคลในการดำรงชีวิตอย่างพอควร จีนเปลี่ยนนโยบายมา เป็นมิตรกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ประเทศไทย ทำให้การสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์แห่ง ประเทศไทยลดน้อยลง ก็เท่ากับทำให้การคุกคามความมั่นคงทางการเมือง และเศรษฐกิจ ค่อยๆ หดไปด้วย จนเป็นเหตุให้บรรดากลุ่มคนรักชาติที่หนีภัยการคุกคามของรัฐบาลทยอย เข้าไปทำการต่อสู้อยู่ในปากลับออกมา ซึ่งมีจำนวนหลายคนทีเดียวที่ดำรงชีวิตช่วยเหลือสังคม ในนามขององค์กรเอกชนต่างๆ และมีผลให้เกิดการขยายตัวของคนรุ่นใหม่ที่ทำงานเพื่อสังคม เพื่อคนด้อยโอกาสและความเป็นธรรมในสังคมต่อมาอีกมากมาย ซึ่งการดำเนินชีวิตและ ดำเนินการของกลุ่มคนที่มีอุดมคติดังกล่าวนี้ คือ กระบวนการและกลไกที่ถ่วงดุลความไม่ถูก ต้องทั้งหลายที่ทั้งรัฐและพวกทุนนิยมที่บ้าวัตถุกำลังทำกันอยู่ แต่การเปลี่ยนแปลงที่มาจาก จีนฝ่ายเดียวนั้นก็ยังหายุติสงครามเย็นไม่ หากต้องรอจนกระทั่งการสิ้นสุดของสหภาพโซเวียต อันเนื่องมาจากความพินาศทางเศรษฐกิจ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าขุมพลังใหญ่ ๆ ของค่าย สังคมนิยมคอมมิวนิสต์สลายตัวลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่เดียวกันอเมริกันที่เป็นหัวนอกและ พลังใหญ่ ฝ่ายทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยก็ประกาศชัยชนะด้วยการทำสงครามอ่าวเปอร์เซียที่ ถล่มอิรัก ชัยชนะที่ได้จากการทำสงครามครั้งนี้มีความหมายทางสัญลักษณ์เป็นอย่างมาก เพราะเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความมีอำนาจในการเป็นผู้นำโลกของอเมริกา ผู้นำสหรัฐมักป

ภาคย์ทางโทรทัศน์บ่อยครั้งว่าสงครามเย็นได้สิ้นสุดลงแล้ว และระเบียบโลกก็จะต้องมีการจัดกันใหม่ ระบบทุนนิยมเสรีเบ่งบานยิ่งกว่าครั้งใดๆ รวมทั้งมีพัฒนาการทางด้านสื่อสารของสารสนเทศที่รวดเร็วข้ามผ่านพรมแดนทั้งในมิติของเวลา และสถานที่อันจะทำให้โลกเป็นหนึ่งเดียวกันได้ ดังนั้นสิ่งที่หลาย ๆ คนทั้งในวงการธุรกิจ และวิชาการมักกล่าวขานถึงก็คือ ยุคที่เรียกว่า โลกาภิวัตน์ นับเนื่องเป็นยุคที่สืบต่อจากสมัยสงครามเย็น

สมัยสงครามเย็น เป็นยุคที่แบ่งโลกออกเป็นสองค่ายใหญ่ แต่ในการจัดระเบียบโลกใหม่ในยุคหลังสงครามเย็น โลกมีฐานะเป็นหนึ่งเดียว คำถามที่ตามมาก็คือแล้วอะไรที่เป็นศูนย์กลางหรือแกนกลางของโลกที่มีพลังและอำนาจ คำตอบที่คนส่วนใหญ่พอแลเห็นได้ขณะนี้ก็คือ ประเทศที่มีพลังในยุคใหม่ที่อาจเป็นศูนย์กลางของโลกได้ก็คือ สหรัฐอเมริกา เพราะดูเหมือนเป็นผู้ควบคุมความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีไว้ได้มากกว่าประเทศใดๆ ในโลก ดังสะท้อนให้เห็นจากความแข็งของค่าเงินดอลลาร์อเมริกัน และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในด้านสื่อสาร และการใช้อาวุธยุทธโศปกรณ์ที่ควบคุมโดยระบบคอมพิวเตอร์ **ความเป็นผู้นำของโลกดังกล่าวนี้ทำให้สหรัฐอเมริกากลายเป็นบุรุษสองหน้าไปในเวลาเดียวกัน** นั่นคือหน้าหนึ่งคือเทพที่เป็นผู้นำในด้านสิทธิมนุษยชน เสรีประชาธิปไตย ความเสมอภาคความก้าวหน้าทางความรู้ และการเป็นผู้จัดการในการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาไปยังประเทศที่เรียกว่าด้อยพัฒนาหรือโลกที่สาม และรวมไปถึงบรรดาประเทศที่พัฒนาที่เป็นมิตรสหายและเครือข่ายด้วย ส่วนอีกหน้าหนึ่งก็คือ **อสูรสงครามที่น่ากลัว** ใช้พลังทางเทคโนโลยีทางสงครามที่มีราคาแพง และมีอำนาจทำลายโลก ประทัดประหารบรรดาประเทศที่เป็นศัตรูอย่างโหดร้าย และขาดสำนึกความเป็นมนุษย์ เหตุที่สหรัฐอเมริกาสามารถรักษาสถานภาพในการเป็นผู้นำของโลกที่มีสองหน้าดังกล่าวนี้ได้ก็เพราะ **ใช้ความร่ำรวยในการซื้อและสร้างระบบการสื่อสารด้านเทคโนโลยีที่ล้ำหน้ากว่าใคร** จนสามารถดำเนินการโฆษณาชวนเชื่อทั้งในด้านแก้ต่าง และมอมเมาประเทศต่างๆ ที่เป็นคู่แข่งได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประเทศไทยนับเป็นประเทศที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นแบบเชื่อถือสหรัฐอเมริกาตลอดสมัยสงครามเย็น จนบรรดาประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นสังคมนิยมคอมมิวนิสต์มักกล่าวเยาะเย้ยถากถางว่าเป็น สวาท หรือชี้ซ้ำรับใช้พวกอเมริกันอยู่เนืองๆ

เมื่อตอนใกล้จะสิ้นสุดสงครามเย็นก็ดี และเมื่อสิ้นสุดสงครามเย็นแล้วก็ดี ปรากฏว่าประเทศไทยมีความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีล้ำไปกว่าและรวบกว่าบรรดาประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่บนพื้นแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งสิ้น เพราะอยู่ในสภาพและฐานะที่จะรับอะไรใหม่ๆ ทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และความคิดทางการเมืองจากสหรัฐอเมริกา และจากบรรดาประเทศมหาอำนาจร่วมสมัยได้ดีกว่า การเป็นสังคมนิยมเปิดของประเทศไทยในช่วงเวลานี้เกิดการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเป็น ๒ กระแสที่ขัดแย้งกันเอง

กระแสแรกคือ การเติบโตของเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมอย่างสุดโต่ง ที่มีรัฐเป็นตัวกระตุ้น เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนสังคมเกษตรกรรมให้เป็นอุตสาหกรรมที่เริ่มมาแต่ยุคสงครามเย็น สมัยหลังสงครามเย็นที่นับแต่รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณลงมา ได้ดำเนินการหลาย ๆ อย่างที่จะทำให้ประเทศไทยเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ที่เรียกว่า "นิคส์" เกิดการลงทุนในด้านการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมย่านการค้าธุรกิจ และสถานบริการรวมทั้งการตัดถนนหนทาง การสร้างเขื่อน และอ่างเก็บน้ำมากมายที่กระจายไปเกือบทั่วทุกหนทุกแห่งของประเทศ อาจกล่าวได้ว่าที่ใดเป็นแหล่งที่มีทรัพยากร มีน้ำท่าดี ความเจริญทางอุตสาหกรรม (industrialization) กับความเป็นเมือง (urbanization) ก็เข้าไปถึงอย่างรวดเร็ว ผลที่ตามมานอกจากสภาพแวดล้อมถูกทำลาย การเกิดมลภาวะที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วแล้ว ก็เกิดความโกลาหลขึ้นในทางสังคม เพราะเกิดการเคลื่อนย้ายของผู้คนในเมือง สถานที่อยู่และสถานที่ทำงาน ทั่วราชอาณาจักร ชุมชนเก่าถูกทำลายทั้งในเมืองและชนบท ในขณะที่ชุมชนใหม่ยังไม่มีเวลาพอที่จะเกิดอีกทั้งยังมีลักษณะหลายสิ่งหลายอย่างที่ก่อให้เกิดยากด้วย และที่เด่นชัดก็คือ ความสัมพันธ์ทางสังคม และระบบทางวัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไปในทำนองที่ทำให้เกิดความล่มสลายของจริยธรรม (demoralization) และความเป็นมนุษย์ (dehumanization) คนรุ่นใหม่และรุ่นเก่าต่างก็ถูกมอมเมาและมอมเมาตนเองด้วยความต้องการทางวัตถุ มีแต่ความนึกคิดที่มักได้และมักง่าย คือ เห็นอะไรที่หิวหิวหาพอที่จะทำให้เป็นจุดเด่นแก่ตนเองก็มักได้ พร้อมกันนั้นก็มีความมักง่ายที่จะทำให้ได้มาหรือเกิดขึ้น โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบผลเสียหายที่ตามมา ทุกสิ่งทุกอย่างนี้นำไปสู่สภาวะใหม่ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่แตกต่างไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง แต่ก่อนในยุคที่เกษตรกรรมคือพื้นฐานทางเศรษฐกิจของบ้านเมืองนั้น คนทั้งในเมืองและชนบทมีชีวิตที่แวดล้อมไปด้วยสิ่งต่างๆ ตามธรรมชาติ เช่น บ้านเรือนมีรูปแบบคล้ายคลึงกัน มีพื้นที่ มีต้นไม้และความร่มรื่น พอมาถึงยุคการเป็นสังคมอุตสาหกรรม พื้นที่และสภาพแวดล้อมธรรมชาติถูกเปลี่ยนแปลงให้เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจเต็มไปด้วยสิ่งก่อสร้างที่เป็นคอนกรีต อาคารสูงที่เรียกว่า คอนโดมิเนียม ที่ดูแล้วคล้ายๆ กับรังผึ้ง รังต่อแต่นอะไรทำนองนั้นที่พยายามสร้างขึ้นให้ทะลุฟ้า เพื่อให้ผู้อยู่อาศัยเหมือนกับพวกเทวดาที่อยู่ในที่สูง ทำให้ผู้ลงทุนสร้างได้กำไร ในขณะที่บรรดาบ้านจัดสรรและทาวเฮาส์ต่างๆ ก็อยู่ติดกันเป็นพืดดูคล้ายๆ กับคอกสัตว์ หลายแห่งพยายามสร้างความทันสมัยด้วยการจัดสวน มียานการค้า มีทะเลสาป อะไรต่างๆ นานา ซึ่งก็ดูเตอะตาและสวยดีเมื่อเวลาโฆษณาขายในช่วงเวลาโปรโมชั่น แต่พอคนเข้าไปอยู่ความไม่เป็นระเบียบก็เกิดขึ้น เพราะความรู้ความเข้าใจและความเคยชินต่อสถานที่ไม่เท่ากัน ทำให้บรรดาบ้านจัดสรรทั้งหลายที่ใช้ชื่อเป็นฝรั่งที่ลงท้ายด้วย วิลลา วิลเลจ ลากูน ต่างๆ นานา กลายเป็นคอกสัตว์ไป เพราะต่างคนต่างอยู่แต่ในทีของตน ไม่มีการสังสรรค์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่สร้างสำนึกร่วมของความเป็นชุมชนได้ โดยย่อก็คือ ชีวิตความเป็นอยู่ในบ้านในเมืองของคนไทยสมัยใหม่

ที่นั่น ล้วนแวดล้อมไปด้วยสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ที่ล้วนแต่เป็นของเทียมที่กระตุ้นจิตสำนึก และค่านิยมที่เป็นบริโภคนิยมทั้งสิ้น

แต่ก่อนคนในแต่ละชุมชนและท้องถิ่นต่างๆ สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยปัจจัยสี่ที่เรียบง่าย ช่วยตัวเองได้และพึ่งพิงกันเองในชุมชน เช่นการสร้างบ้านเรือนก็ใช้วัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น ไม่จำเป็นต้องซื้อหาด้วยราคาแพง การก่อสร้างก็ทำตามรูปแบบประเพณีไม่จำเป็นต้องเสียค่าจ้างออกแบบให้แก่สถาปนิก อีกทั้งขอแรงเพื่อนบ้านมาช่วยสร้างและต่อเติม ยิ่งกว่านั้นการมีรูปแบบบ้านเรือนที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันตามประเพณี ยังเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเสมอภาคอันเป็นพื้นฐานของความเป็นชุมชนด้วย นั่นก็คือบางบ้านอาจใหญ่โตเพราะมีฐานะร่ำรวยกว่า แต่ไม่ทำให้เกิดความอยากเด่น โก้เก๋ ที่นำไปสู่ความแปลกแยกและการเป็นชนชั้นขึ้นมา ผิดกันกับสมัยใหม่ที่บ้านเรือนต่างก็แข่งขันกันเป็นคฤหาสน์ที่สร้างด้วยวัสดุราคาแพงที่มีการโฆษณา มีการออกแบบที่ไม่เหมือนใครโดยสถาปนิกมีชื่อเสียงพร้อมกันนั้นก็มีการรื้อรื้อขบขุด จนไม่อาจโพล่งหน้าไปดูมนุษย์ที่อยู่รอบๆ ได้ การสร้างที่อยู่อาศัยในปัจจุบันจึงล้วนมีราคาแพง คนที่มีฐานะยากจน หรือพอมือพอกินไม่สามารถควบคุมได้ดังแต่ก่อน ทำให้การสร้างบ้านเรือนแต่ละครั้งต้องเป็นหนี้เป็นสินไม่ต่ำกว่าหนึ่งในสามของชีวิตทีเดียว ในด้านอาหารการกินและเครื่องนุ่งห่มก็เช่นเดียวกัน แต่ก่อนคนในเมืองและชนบทต่างก็ควบคุมได้ เพราะต่างก็อาศัยอาหารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ตามท้องถิ่นในฤดูกาลต่างๆ รวมทั้งที่มาจากกการเกษตรกรรม และการผลิตในที่ต่างๆ อย่างพอเพียง ที่หาซื้อได้มาจากตลาดสดประจำท้องถิ่นแล้วนำมาทำกินกันเองภายในครัวเรือนและครอบครัว แต่สังคมสมัยใหม่ที่เป็นทุนนิยมอย่างสุดโต่ง ควบคุมเรื่องอาหารการกินให้เกิดความพอเพียงและพอดีไม่ได้ การขยายพื้นที่ทางอุตสาหกรรมและกิจกรรมทางเกษตรอุตสาหกรรมได้ทำลายบรรดาอาหารต่างๆ ตามธรรมชาติที่มีอยู่ตามท้องถิ่น และตามฤดูกาลอย่างหลากหลายจนหมดสิ้น พร้อมกันนั้นก็หันมาเน้นการผลิตแต่อาหารที่มีราคาแพงเพียงไม่กี่ชนิด รวมทั้งสร้างตลาดแบบใหม่เช่นห้างสรรพสินค้าทั้งใหญ่และเล็กขึ้นมาแทนที่ตลาดแบบเดิมๆ ทำให้อาหารการกินมีราคาแพงจนคนมีฐานะและรายได้ต่ำไม่สามารถใช้จ่ายได้ อาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่เป็นนวัตกรรมใหม่ในเรื่องอาหารการกินในสังคมไทย ก็คือการซื้อกินแทนการทำกินเองภายในครอบครัว คนในเมืองเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะชนชั้นกลางใหม่ที่ทั้งชายหญิงคู่แต่งงานต่างก็ออกไปทำงานนอกบ้านแต่เช้าและกลับเย็น ไม่มีเวลาทำอาหารก็ต้องซื้อมากินเอง หรือไม่ก็ไปกินตามร้านอาหารและภัตตาคารที่มีหลายระดับตามฐานะของผู้กิน ทำให้เกิดร้านอาหารภัตตาคารรวมทั้งหาบเร่แผงลอยที่ขายอาหารสำเร็จรูปมากมาย มีการโฆษณาชวนเชื่อชักจูงเรื่องความอร่อยและแปลกใหม่ของอาหารกับดาดะดิน ในขณะที่คนในชนบทที่เป็นเกษตรกรทำไร่ทำนา การปลูกพืชพันธุ์อย่างไม่วุ่นฤดูกาลที่ต้องใช้แรงงานทั้งชายหญิง รวมทั้งไม่มีเวลาปลูกพืชสวนครัวอย่างที่เคยมีมาแต่ก่อน ได้ทำให้พวกผู้หญิงที่เคยทำหน้าที่เป็นแม่บ้านหุงหา

อาหารต้องแวะซื้ออาหารสำเร็จรูปใส่ถุงพลาสติกกลับมากินในครอบครัว ไม่มีเวลาที่หุงหา จะทำได้แต่เพียงหุงข้าวหรืออุ่นแกงอุ่นอาหารเป็นส่วนใหญ่ ยิ่งมีการโฆษณาในเรื่องอาหารใหม่ๆ หรืออาหารที่มีตามธรรมชาติในท้องถิ่นต่างๆ มากขึ้น ก็ยิ่งทำให้อาหารที่มีอยู่ตามท้องถิ่นและฤดูกาลหมดไปอย่างรวดเร็ว เพราะการนำไปปรุงขายตามร้านอาหารหรือภัตตาคารเป็นประจำ ในจำนวนที่ไม่จำกัดนั้น ทางธรรมชาติตอบสนองไม่เพียงพอ จึงหมดไปหรือสูญพันธุ์ไปก็มาก แต่ที่มีอยู่ตามเมนูอาหารของร้านค้าเหล่านั้นซึ่งมักเป็นของที่เพาะเลี้ยงหรือปลูกขึ้นเอง

ปัจจัยสี่ในด้านยารักษาโรค เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่คนในสังคมอุตสาหกรรมใหม่ ควบคุมไม่ได้ และกลายเป็นสิ่งที่มีราคาแพงจนน่ากลัว แต่ก่อนคนอาศัยความรู้พื้นบ้านที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ในรูปของการรักษาพยาบาลแบบพึ่งพิงกันเองในชุมชนและครอบครัว ยานหลายอย่างทั้งที่บำรุงสุขภาพแทรกตัวอยู่ในการปรุงอาหารที่กินกันเองในครัวเรือน เพราะมาจากอาหารที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติที่ผู้รู้ได้คิดเป็นสูตรหรือตำราขึ้น อย่างเช่นแกงเผ็ดหรือแกงป่าที่มีส่วนผสมของสมุนไพรนานาชนิด ซึ่งเป็นผลให้การกินอาหาร บางอย่างที่เป็นพิษไม่เกิดอาการสำแดงได้ ในขณะที่การรักษาโรคก็มีหมอพื้นบ้านซึ่งมีทั้งคนที่ทำอาชีพนี้ และคนที่เป็นผู้อาวุโสและหัวหน้าครอบครัวที่ได้รับความรู้ถ่ายทอดกันมาทำหน้าที่ แต่นับแต่การพัฒนาประเทศที่มีถนนหนทางเข้าไปถึงท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างสะดวกสบาย การแพทย์พื้นบ้านก็ค่อยๆ หมดไป ยารักษาโรคแบบใหม่ที่มาจากตำรับตำราของตะวันตก รวมทั้งการแพทย์แผนใหม่ก็เข้ามาแทนที่ อย่างเช่นการแพร่หลายของยานมอดีที่เข้ามาพร้อมกับรถยนต์ที่นำภยานต์มาขายตามหมู่บ้าน การเกิดร้านขายยานานาชนิดในตลาด รวมทั้งการเกิดคลินิกและโรงพยาบาลเอกชนขึ้นในเวลาต่อมา การโฆษณาในเรื่องสุขภาพและการขายยาตามแพทย์แผนใหม่ ดูเหมือนประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ที่ทำให้คนส่วนใหญ่ในประเทศ เชื่อถือและฝากชีวิตไว้กับหมอและโรงพยาบาลจนเกินความจำเป็น จนเกิดความขัดแย้งขึ้นในปัจจุบันดังจะเห็นได้จากจำนวนแพทย์และเครื่องมือเครื่องมือในโรงพยาบาลของรัฐ มีจำนวนไม่เพียงพอที่จะตอบสนองความเดือดร้อนของคนส่วนใหญ่ที่มีฐานะยากจนและปานกลางได้ คงมีแต่คนรวยเท่านั้นที่จะดำรงอยู่ได้ เพราะมีเงินจ่ายค่าหมอและการรักษาพยาบาลในคลินิก และโรงพยาบาลเอกชน

อย่างไรก็ตาม การเติบโตของสังคมทุนนิยมก็ได้ทำให้เกิดปัจจัยสำคัญอีก อย่างหนึ่งในการดำรงชีวิตของปัจเจกบุคคล นับเนื่องเป็นปัจจัยที่ห้าก็ว่าได้ คือรถยนต์และพาหนะที่หาได้เป็นแต่ตอบสนองความจำเป็นในด้านการคมนาคมขนส่งเท่านั้นไม่ หากยังเป็นของฟุ่มเฟือยที่แสดงสถานภาพทางสังคมของปัจเจกบุคคลในเวลาเดียวกันด้วย ในชนบทแต่ก่อนคนใช้เรือ เกวียน และวัวควายเป็นพาหนะในการคมนาคมระดับท้องถิ่น ส่วนระดับภูมิภาคและจังหวัดอาจใช้รถและเรือประจำทางหรือไม่ก็ขนส่งมวลชนอื่นๆ เป็นพาหนะ แต่ในยุคเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมที่ทำให้มีการขยายตัวของถนน จากถนนใหญ่เข้าไปสู่ท้องถิ่นต่างๆ

อย่างสะดวกสบายนั้น ทำให้เกิดความจำเป็นต้องมีรถปิคอัพและรถจักรยานยนต์เป็นพาหนะขึ้นมา การขายที่ดินอันเกิดจากการปั่นราคาให้สูง ทำให้ชาวนาชาวไร่เป็นส่วนมากมีเงินที่จะซื้อรถปิคอัพและจักรยานยนต์กันอย่างพุ่มเฟิย เพราะไม่ได้ใช้เป็นพาหนะเพื่อการทำมาหากินอย่างเดียว หากใช้ไปในเรื่องเที่ยวเตร่ หากความสำราญในเมืองและในท้องที่ห่างไกลด้วย โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาว พาหนะเหล่านี้คือสิ่งที่แสดงฐานะและความมีหน้ามีตาระหว่างกัน ส่วนคนในเมืองนั้นการซื้อบ้านที่อยู่อาศัยและรถยนต์ส่วนตัว มีความสำคัญยิ่ง เพราะทั้งสองอย่างเป็นทั้งความจำเป็นขั้นพื้นฐานและการแสดงออกถึงการมีหน้ามีตาด้วย จึงเป็นสิ่งที่คนส่วนมากต้องเป็นหนี้เป็นสินเป็นเวลานาน นับไม่ต่ำกว่าหนึ่งในสามของชีวิตก็ได้ ทั้งนี้ก็เพราะคนในเมืองส่วนมากคือผู้ที่เคลื่อนย้ายจากชนบทหรือมาจากเมืองต่างๆ เข้ามาทำงานหรือประกอบอาชีพในเมืองใหม่ เช่นกรุงเทพฯ และบริเวณที่เป็นปริมณฑล การเป็นหนี้เป็นสินทั้งในเรื่องบ้านและรถยนต์ดังกล่าวนี้ นับเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางอุดมคติและค่านิยมทางวัฒนธรรมของสังคมอย่างหนึ่งทีเดียว เพราะในสมัยก่อนๆนั้น การที่เป็นหนี้เป็นสินนั้นเป็นสิ่งอัปอาย คนที่เป็นหนี้สินมักจะปิดบัง และหลายๆ คนก็มักแสดงความมั่งคั่งร่ำรวยเป็นการตบตาก็มี แต่ในยุคสังคมอุตสาหกรรมนั้น การเป็นหนี้กลายเป็นสิ่งไม่ใช่ธรรมดา หากเป็นการโอ้อวดกันได้ โดยเฉพาะบรรดาชนชั้นกลางที่ประกอบธุรกิจการค้า เพราะมักอ้างได้ว่านำไปทำการลงทุน

เมื่อค่านิยมในเรื่องการกู้หนี้ยืมสินเปลี่ยนไปเป็นสิ่งที่ยอมรับกันในสังคม ก็มีผลให้การกู้หนี้ยืมเงินทองเพื่อนำมาลงทุนในกิจกรรมต่างๆ ทางเศรษฐกิจแพร่หลาย เกิดสถาบันการเงินต่างๆ นับแต่ธนาคารลงมาจนถึงบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์มากมายเป็นดอกเห็ด ที่ทำหน้าที่ให้ฝากเงินและให้กู้ยืมเงินที่มีความคล่องตัว ปรากฏว่ากู้กันเองภายในประเทศยังไม่เพียงพอ มีการกู้เงินจากภายนอกทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างมากมาย เพราะอัตราดอกเบี้ยต่ำ เมื่อเปรียบเทียบกับดอกเบี้ยภายในประเทศ จึงเกิดการลงทุนในด้านธุรกิจและอุตสาหกรรมอย่างใหญ่โต บางคนบางสถาบันการเงินถึงขนาดกู้เงินที่มีดอกเบี้ยต่ำจากภายนอกมาให้คนภายในกู้แล้วเอาดอกเบี้ยสูงอีกทีก็มี ผลที่ตามมาของการเติบโตทางธุรกิจและกิจกรรมทางอุตสาหกรรมคือ การเกิดบริษัทและบรรษัทขนาดใหญ่ขึ้น ที่เรียกว่าบริษัทมหาชนเปิดโอกาสให้มีผู้ถือหุ้นและขายหุ้น จนเกิดการเล่นหุ้นกันเป็นการใหญ่โต เพียงไม่กี่ปีการเล่นหุ้นได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทยที่เป็นชนชั้นกลางเป็นจำนวนมาก เพราะทำให้คนมีโอกาสรวยได้โดยไม่ยาก ถ้าหากมีความรู้ประสบการณ์ในการเก็งกำไรดีพอ การเล่นหุ้นได้นำระบบเศรษฐกิจไทยเข้าสู่ตลาดโลกอย่างกว้างขวาง ทำให้คนเล่นหุ้นเป็นจำนวนมากที่มีความรู้ความเข้าใจน้อย ปรับตัวเองไม่ทัน เปิดโอกาสให้บรรดาคนที่ฉลาดแต่โกงเอาวัดเอาเปรียบในการปั่นหุ้นและเก็งกำไร จนทำให้การเล่นหุ้นในประเทศที่ด้อยพัฒนาแบบประเทศไทยกลายเป็นการพนันไป ซึ่งก็เป็นผลร้ายในเวลาต่อมา การเติบโตทางธุรกิจและกิจกรรมอุตสาหกรรมที่รวดเร็ว

อย่างขาดความรู้ความเข้าใจดังกล่าวนี้ ได้ทำให้คนไทยส่วนใหญ่กลายเป็นพวกบริโภคนิยมอย่างสุดโต่ง เพราะเงินทองดูหามาได้โดยง่ายเมื่อได้มากก็จับจ่ายใช้สอยไปอย่างไม่มีการยับยั้ง โดยหารู้ไม่ว่าความร่ำรวยและการมีเงินให้ใช้กันอย่างฟุ่มเฟือยนั้นมาจากการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติของบ้านเมืองอย่างขาดสติจนอาจกล่าวได้ว่าแทบจะไม่มีอะไรเหลือให้คนในรุ่นลูกหลานได้ใช้กันเลย ในไม่ช้าเศรษฐกิจไทยก็เข้าสู่ยุคฟองสบู่ที่ประกอบด้วยระยะที่ฟองอย่างรวดเร็ว และฟูอย่างเชียบพลัน ในยุคที่เฟื่องฟูนั้น คนส่วนใหญ่มีความลำพอง ฟุ้งเฟ้อ และไม่มีความพอดี เกิดคนร่ำรวยจากการเป็นนักฉวยโอกาสจากความโลภ ขาดจริยธรรมและมักง่าย ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในแวดวงธุรกิจเอกชน พวกนี้คือพวกที่ไปกู้เงินต่างประเทศเข้ามาลงทุนพอเศรษฐกิจฟูก็ไม่มีเงินจ่ายดอกเบี้ยและต้นทุน และมีส่วนผลักดันให้ธนาคารแห่งประเทศไทยและรัฐบาล เอาเงินของบ้านเมืองนี้มาจากภาษีอากรที่ได้จากคนส่วนใหญ่ไปใช้แทนและอุดหนุนพวกตน จนทำให้คนไทยที่เป็นข้าราชการและชาวบ้านธรรมดาทุกคนในรุ่นลูกหลานต้องเป็นหนี้กันทั้งชาติทีเดียว อย่างไรก็ตามในยุคที่เศรษฐกิจฟองสบู่ยุบตัว บรรดาคนรวยและนักธุรกิจที่เอาตัวเปรียบมนุษย์เหล่านี้ก็มีอันเป็นไปต่างๆ นานาด้วย เกิดความเครียดฆ่าตัวตาย สิ้นเนื้อประดาตัว รวมทั้งเป็นหนี้เป็นสิน แต่ที่พยายามหนีเอาตัวรอดไปอยู่ในต่างประเทศก็มาก ดูแล้วเหมือนกันกับสภาพของบ้านเมืองที่ถูกข้าศึกศัตรูโจมตีจนแตกแล้วคนเหล่านี้คือพวกหนีถอยไป

กระแสที่สองคือ การเคลื่อนไหวอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในเวลาพร้อมๆ กันกับกระแสแรกที่เป็นเรื่องของบริโภคนิยมและเศรษฐกิจฟองสบู่ สิ่งที่ทำให้เกิดกระแสดังกล่าวนี้ขึ้นก็เพราะสังคมไทยแต่ปลายยุคสงครามเย็นเป็นต้นมานั้นเป็นสังคมเปิด บรรดาคนที่มีความรู้และมีความสุจริต ได้รับทราบข่าวสารข้อมูลรวมทั้งเรียนรู้อะไรใหม่ๆ จากภายนอก รวมทั้งได้แลเห็นภาวะที่กำลังจะล่มสลายของเศรษฐกิจและสังคม อันเนื่องมาจากการที่รัฐถูกครอบงำโดยพวกนายทุนที่ขาดศีลธรรม ฉวยโอกาสโกงกินบ้านเมืองและเอาตัวเปรียบสังคม ปัญญาชนเหล่านี้ไม่ใช่พวกคนรุ่นใหม่ที่รักชาติอย่างที่เคยเข้าไปอยู่ป่าและออกมาเท่านั้น หากส่วนใหญ่เป็นพวกอาวุโสที่เคยเป็นข้าราชการและครูบาอาจารย์ที่มีประสบการณ์ในต่างประเทศและในชีวิตราชการมาหลายสมัย ได้แลเห็นแนวโน้มที่บ้านเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปสู่หายนะทางเศรษฐกิจและสังคม จึงสร้างกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นเพื่อถ่วงดุลย์กับการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาบ้านเมืองในกรอบทางเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยมเสรี อาจเรียกกระบวนการเคลื่อนไหวนี้อย่างกว้างๆ ได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มปัญญาชน ที่ประกอบด้วยคนรุ่นหนุ่มสาวที่ทำงานตามท้องถิ่นในรูปขององค์กรเอกชน(NGO) และสื่อมวลชน กับกลุ่มราษฎรอาวุโส กลุ่มแรกคือคนรุ่นหนุ่มสาวที่มีอุดมคติรับรู้อาณัติทางสังคมของคนที่ดีอยู่โอกาสและการโกงกินของคนที่เป็นข้าราชการและนายทุน แต่แทนที่จะรวมพลังแสดงการต่อต้านเรียกร้อง และต่อสู้อย่างเช่นที่เคยมีมาแต่เหตุ

การณ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๖๖ คนเหล่านี้กลับต้องการเรียนรู้และเห็นสภาพความเป็นจริงทางสังคม สมัครเข้าทำงานช่วยเหลือชาวบ้านและคนด้อยโอกาสตามท้องถิ่นต่างๆ ในรูปขององค์กรเอกชน นับเป็นการเคลื่อนไหวจากทางเบื้องล่างที่มีผลทำให้ชาวบ้านรับรู้อะไรหลายอย่างในด้านเศรษฐกิจ การเมือง การเกิดขององค์กรชาวบ้าน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ กลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน และการร่วมมือกันทำกิจกรรมเพื่อสาธารณูปโภคของท้องถิ่น รวมทั้งการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในกรณีที่ชุมชนท้องถิ่นถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหน้าที่ของรัฐและนายทุน ก็ล้วนเกิดจากการร่วมมือและช่วยเหลือของบรรดาปัญญาชนที่มาจากองค์กรเอกชนทั้งสิ้น นอกจากการเข้าไปช่วยเหลือชาวบ้าน และเรียนรู้ในเรื่องความเป็นไปทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่อยู่เบื้องล่างแล้ว กลุ่มปัญญาชนยังมีเครือข่ายกับพื้นที่ต่างๆ และกลุ่มชนต่างๆ รวมทั้งสื่อมวลชนในสังคมเมือง และมีการเคลื่อนไหวในการวิพากษ์วิจารณ์การดำเนินงานที่ไม่โปร่งใสของรัฐในลักษณะของผู้พิทักษ์การปกครองแบบประชาธิปไตย

การเกิดเหตุการณ์นองเลือดในวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๓๕ หรือที่เรียกว่า *พฤษภาทมิฬ* ที่ทำให้รัฐบาลทหารภายใต้การนำของ *พลเอกสุจินดา คราประยูร* สิ้นสุดลงอย่างรวดเร็ว นั้นก็คือสิ่งที่แสดงให้เห็นการเผชิญหน้าของพลังการเคลื่อนไหวทางสังคมสองกระแสดังกล่าวนี้ สิ่งที่เข้าแทนภาพพจน์ของทหารที่เคยเรืองอำนาจในคณะผู้รักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ หรือ ร.ส.ช. ได้หมดไป เกิดภาพของบรรดาปัญญาชนที่เรียกว่า ราษฎรอาวุโสขึ้นมาแทนอย่างกว้างขวางและสืบเนื่องในการเสนอข่าวของสื่อมวลชนทั้งหลาย เกียรติภูมิของบรรดาราษฎรอาวุโสเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็น *ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ศาสตราจารย์ระพี สาคริก อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม* และอีกหลาย ๆ คนเป็นที่รับรู้ของคนในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง อีกทั้งมีปมที่พ้อที่บรรดาพรรคการเมืองที่แบ่งออกเป็น ฝ่ายเทพและฝ่ายมารต้องให้ความสนใจทำให้เกิดสิ่งที่เป็นเสาหลักของประชาธิปไตยเกิดขึ้น ที่สะท้อนให้เห็นจากการเคลื่อนไหวทางสังคมสองอย่างด้วยกัน

อย่างแรก คือ การวิพากษ์วิจารณ์การกระทำที่ไม่โปร่งใสของรัฐบาลอย่างเปิดเผย กับอย่างที่สองส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้คนรู้จักตัวเองและการอยู่รวมกันในชุมชนท้องถิ่นและประเทศอย่างมีสติปัญญา ซึ่งก็นับว่าเห็นผลในเวลาต่อมา เพราะปรากฏว่าบางอย่างที่คนส่วนใหญ่ในประเทศไม่รู้จักและไม่เคยนึกถึงหรือเห็นความสำคัญมาก่อน เช่น คำว่า *ชุมชน* และ *ภูมิปัญญา* ทั้งสองคำนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมของคนในสังคมท้องถิ่นที่อยู่เบื้องล่างทั้งสิ้น บัดนี้กลายเป็นสิ่งที่รัฐต้องนำมาใส่ใจเอามาเกี่ยวข้องกับกำหนดยุทธศาสตร์ ในขณะที่ยุทธศาสตร์จากเบื้องล่างใช้เป็นข้ออ้างสิทธิธรรมต่างๆของการเป็นประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ภายใต้การนำและชี้แนะของราษฎร

อาวูโสและการเติบโตของกลุ่มปัญญาชน ทั้งในเมืองและชนบท สำนึกความเป็นประชาธิปไตย ที่เห็นได้จากการแสดงออกทั้งการเคลื่อนไหว เรียกร้องและการแสดงออกโดยผ่านสื่อมวลชน กลายเป็นสิ่งที่มีพลังและนำไปสู่การเรียกร้องให้มีการร่วมกันร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนขึ้น เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๔๐ แทนรัฐธรรมนูญเดิมที่ทางฝ่ายปกครอง เป็นผู้เขียนขึ้น อันเปิดโอกาสให้พวกพ่อค้า นายทุนที่ชั่วร้ายชื่อเสียงจากการเลือกตั้งเข้ามาเป็น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อนำไปสู่การแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีที่สามารถใช้อำนาจในการโกงกินบ้านเมืองได้

กระแสการเรียกร้อง และการเคลื่อนไหวให้มีรัฐธรรมนูญของประชาชน เพื่อ การปกครองและการบริหารบ้านเมืองอย่างโปร่งใส และการมีสิทธิของชุมชนในการดูแลตนเอง และอนุรักษ์ทรัพยากรและสภาพแวดล้อม เป็นสิ่งที่มีพลัง จนทำให้รัฐบาลต้องยอมรับทั้งๆ ที่บรรดาพรรคการเมือง ทั้งฝ่ายเทพและฝ่ายมาร ต่างก็ไม่พอใจด้วยกัน เพราะเป็นเรื่องที่เสียประโยชน์เหมือนกัน การร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นดำเนินการที่ทำให้ประชาชนจากท้องถิ่นและภูมิภาคต่างๆ ของประเทศมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นร่วมอย่างกว้างขวาง นับเป็นที่พอใจและที่สำคัญเหมาะกับกาลเทศะเป็นอย่างยิ่ง เพราะช่วงเวลาที่ทำ การร่างและเขียนกันนั้น ยังอยู่ในสมัยที่เศรษฐกิจแบบฟองสบู่ยั่งรุ่งเรืองอยู่ ทำให้ได้แลเห็นทั้ง การแสดงความพอใจและไม่พอใจของคนทั้งกลุ่มที่เป็นพวกนายทุน และคนทั่วไปที่เป็นนัก บริโภคนิยมกับกลุ่มชนปัญญาชนที่แลเห็นความหายนะทางเศรษฐกิจและสังคมอยู่เบื้องหน้า และมีความตื่นตัวที่จะรับสถานการณ์ ทันทีที่ร่างรัฐธรรมนูญเสร็จและนำมาวิพากษ์วิจารณ์แก้ไขจนเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับสมบูรณ์ แล้วเสนอให้ทางรัฐบาลยอมรับและประกาศใช้ เศรษฐกิจฟองสบู่ที่ทำให้คนไทยเกือบทั้งชาติหลงไหลและฟุ้งเฟ้อก็ฟุบลง ค่าเงินบาทตกลง อย่างรวดเร็ว ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจใหญ่น้อยที่เกิดขึ้นจากการกู้ยืมเงินจากภายนอก อย่างมหาดลถึงกาลพิเนาศ บรรดานายทุนฟองสบู่ต่างเป็นหนี้สินหมดตัว บ้างฆ่าตัวตาย บ้างหนีไปอยู่ต่างประเทศ บ้างล้มละลายกลายเป็นคนยากจน อีกทั้งไม่มีปัญญาจะใช้หนี้สินที่ก่อไว้ ทำให้รัฐบาลและธนาคารชาติต้องเข้ามาอุ้มชูและชดใช้ จนบัดนี้หนี้สินที่พวกนายทุน พ่อค้า นักธุรกิจก่อไว้ได้กลายเป็นหนี้ของทางรัฐบาลไป นั่นก็คือการกลายเป็นหนี้ของคนในชาติทั้งหมดนั่นเอง ที่เจ็บปวดก็คือ บรรดาชนชั้นยังชีพที่ด้อยโอกาสทั้งหลายก็ยังคงเป็นผู้อับโชค ภูมิภาคเช่นเดิม คือนอกจากไม่เคยก่อหนี้แล้ว ยังต้องเป็นหนี้ไปจนถึงลูกหลานอีกด้วย

ปัจจุบัน ภาวะความโกลาหลเกิดขึ้นในสังคมไทย อันเนื่องจากการล่มสลายของเศรษฐกิจแบบฟองสบู่ที่ส่งผลกระทบต่อทั้งการดำรงอยู่ในด้านวัตถุและจิตใจของผู้คนในสังคม เกิดภาวะที่ไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และด้านจิตใจอย่างมากมาย ทุกสิ่งทุกอย่างในขณะนี้เหมือนดำเนินไปอย่างควบคุมอะไรไม่ได้ เพราะขาดความรู้และความมั่นใจ ระบบการศึกษาที่มีมาตลอดเวลาในยุคสงครามเย็น ที่เน้นแต่ความรู้ทางเศรษฐศาสตร์การ

เมืองและเทคโนโลยี ทำให้คนไทยมองแต่ด้านวัตถุนิยม และการเป็นปัจเจกบุคคลนิยมนั้นมีผลให้คิดอะไรไม่เป็น แต่ถนัดในการเชื่อและการชี้แนะมอมเมาจากภายนอกเป็นสำคัญ นี่ก็สะท้อนให้เห็นถึงความล้าหลังทางวัฒนธรรมที่จะดำรงอยู่อีกแสนนานในยุคโลกาภิวัตน์ เพราะทั้งการดำเนินการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมที่ทางรัฐบาลและคนหลายกลุ่มเหล่าในสังคมก็ยังดำรงอยู่ตามแนวคิดและวิธีการแบบเดิมนั่นเอง ในขณะที่การเคลื่อนไหวจากเบื้องล่างในการมองทางเลือกใหม่อย่างมีความรู้และสติปัญญา ยังเป็นเรื่องของคนส่วนน้อยที่จะต้องใช้เวลาทั้งในกระบวนการเรียนรู้ และการสร้างความยอมรับไปอีกนาน ถ้าปราศจากการเคลื่อนไหวจากภายในในรูปของท้องถิ่นพัฒนา (localization) การเป็นเหยื่อของโลกาภิวัตน์ที่ทรงอิทธิพลจากภายนอกก็จะยังดำรงอยู่ต่อไป เพราะขาดกลไกที่จะทำให้เกิดการปรับตัวเองให้ทันโลก

ความเป็นคนไทย :
พิจารณาจากมิติด้าน
เชื้อชาติ ภาษา การเมือง และวัฒนธรรม
รศ. สุमितร์ ปิติพัฒน์

บทนำ

การที่จะพิจารณาว่าใครเป็นคนไทย ถ้าจะดูเพียงผิวเผินจะเห็นว่าเป็นเรื่องง่าย ๆ เมื่อเดินทางไปต่างประเทศบางครั้งเราพบเห็นคนที่มีรูปร่างหน้าตาและผิวพรรณคล้ายเคียงกับคนไทยโดยทั่วไป แต่พอเข้าไปทักทายกลับไม่ใช่คนไทยเป็นชาวฟิลิปปินส์ บ่อยครั้งที่เราพบคนในประเทศของเราพูดภาษาไทยได้คล่อง และประกาศตัวเองว่าเป็นคนไทย แต่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายบรรพบุรุษที่สืบเชื้อสายมาจากชาวต่างชาติในอดีต ดังนั้น การคาดเดาอย่างผิวเผินจากการมองดูเพียงรูปร่างหน้าตาก็อาจผิดพลาดได้ บางคนอาจคิดเพียงว่าคนที่อาศัยอยู่ในประเทศหรือเกิดในประเทศไทยย่อมเป็นคนไทยทั้งหมด แต่ก็มีชนชาวเขาต่างเผ่าพันธุ์เป็นจำนวนมากที่เกิดและอาศัยอยู่ในประเทศไทยมาเป็นเวลาช้านาน พวกเขาไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นคนไทย จนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้รัฐบาลไทยอนุญาตให้ชาวเขาสามารถขอสัญชาติไทยหากมีคุณสมบัติต่าง ๆ ตามที่ทางราชการกำหนด ในอดีตประชากรในภาคเหนือและภาคอีสานมักถูกเรียกว่าเป็น “พวกลาว” แม้ว่าพวกเขาจะพูดภาษาไทยและนับถือศาสนาพุทธเหมือนกับคนไทยในภาคกลางจนถึงสมัยหลังการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความแตกต่างจึงค่อย ๆ ลดลงไปโดยนโยบายทางการเมืองที่เน้นให้ราษฎรและบ้านเมืองมีความมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประชากรในภาคเหนือและภาคอีสานจึงได้รับการยอมรับให้เป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ก่อนพวกเขา แต่ประชากรที่อยู่ในดินแดนอันเป็นสาธารณรัฐประชาชนลาว แม้ว่าจะมีความสัมพันธ์ทางภาษา วัฒนธรรม และการเมืองกับราชอาณาจักรสยามหรือประเทศไทยมาก่อนนั้น ก็ไม่ได้ถือว่าเป็นคนไทยในทางกฎหมายเช่นเดียวกับกลุ่มคนที่อยู่ในประเทศใกล้เคียงจำนวนมากที่พูดภาษาไทยหรือภาษาถิ่นในตระกูลไท ในประเทศพม่า เวียดนาม จีน และอินเดีย มีชนบางกลุ่มมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันมากกับประชากรที่ถือว่าเป็นคนไทยปัจจุบัน ถ้าหากถือว่าคนเหล่านี้ก็คือพวกเดียวกับคนไทยจะได้หรือไม่ นักวิชาการสาขา

ต่าง ๆ ยังได้แย้งกันในประเด็นนี้มาก โดยตัดประเด็นทางกฎหมายหรือทางการเมืองซึ่งไม่อาจเป็นไปได้ออกไปก่อน

ฉะนั้น การพิจารณาว่าใครเป็นไทยจึงเป็นเรื่องที่สลับซับซ้อน มีประเด็นที่เกี่ยวข้องมากมาย ตั้งแต่ในภาพของความเป็นไทยจากแง่มุมหรือมิติต่าง ๆ ซึ่งอาจไม่เหมือนกันหรือไม่ชัดเจน บางทีอาจคาบเกี่ยวกันหลายอย่าง ตลอดจนผลหรือมาตรการต่าง ๆ ที่เกิดจากทัศนคติแนวคิดหรือเจตจำนงในการใช้หลักเกณฑ์เหล่านั้น

๑. การพิจารณาจากด้านเชื้อชาติ

ถ้าหากจะพิจารณาความเป็นคนไทยในด้านเชื้อชาติ (race) ต้องเข้าใจถึงมิติที่สัมพันธ์กับเชื้อชาติให้ชัดเจนเสียก่อน เชื้อชาติเป็นวิธีการจัดแบ่งมนุษย์ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นพวกๆ โดยพิจารณาจากรูปร่าง หน้าตา ผิวพรรณ ลักษณะผม และโครงสร้างกระดูก นอกจากนี้ยังต้องศึกษาตรวจสอบอย่างละเอียดถึงชาติของกลุ่มเลือด และองค์ประกอบทางพันธุกรรมอีกด้วย

แม้ว่ามนุษย์ในโลกทั้งหมดจะมีองค์ประกอบสำคัญทางชีวภาพคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่แต่มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในส่วนต่าง ๆ ของโลกก็มีส่วนปลีกย่อยทางกายภาพบางอย่างที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในเขตภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกัน ความแตกต่างของมนุษย์เกิดขึ้นจากพลังธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ในช่วงเวลาที่ผ่านมาช้านาน แต่แต่ละกลุ่มจะต้องปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเพื่อการอยู่รอดของบุคคลและกลุ่ม (Molmar 1992 : 3) ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในมนุษย์กลุ่มต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้นเสมอตามเงื่อนไขและปัจจัยต่าง ๆ ของกระบวนการวิวัฒนาการของมนุษย์

“เชื้อชาติ” หรือ “race” หมายถึง ประชากรกลุ่มหนึ่งที่มีการผสมพันธุ์กันภายในกลุ่มของตนเอง (inbreeding) ก่อให้เกิดองค์ประกอบทางพันธุกรรม (gene) บางอย่างร่วมกันจนทำให้มีลักษณะทางกายภาพเฉพาะต่าง ๆ ที่เด่นชัดในกลุ่มของตนเอง (Hoebel 1966 : 208) กล่าวคือ กลุ่มประชากรหนึ่งมีลักษณะทางชีวภาพและกายภาพแตกต่างไปจากประชากรกลุ่มอื่นนั่นเอง การที่กลุ่มประชากรต้องผสมพันธุ์กันในพวกของตนเองนั้น อาจเกิดขึ้นเพราะพวกเขาอาศัยอยู่อย่างโดดเดี่ยว เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่ห่างไกลจากประชากรกลุ่มอื่น ๆ หรือการแบ่งแยกทางสังคมโดยถูกกีดกันไม่ให้มีการแต่งงานข้ามกลุ่ม ถ้ากลุ่มประชากรใดมีการอพยพโยกย้าย หรือสามารถแต่งงานกับประชากรกลุ่มอื่นได้ความแตกต่างด้านเชื้อชาติก็จะลดลง (Hoebel อ่างแล้ว : 223) นักวิชาการได้พยายามศึกษาความแตกต่างของมนุษย์มานาน ในสมัยก่อนนิยมใช้วิธีการเปรียบเทียบสีผิว ลักษณะใบหน้าและกะโหลกศีรษะ เป็น

หลักในการพิจารณาจำแนกประเภทมนุษย์ ในปี ค.ศ. ๑๗๓๕ Linneaus เสนอแผนการแบ่งมนุษย์ (homo sapiens) ออกเป็นสี่กลุ่มเชื้อชาติตามสีผิวและถิ่นกำเนิด คือ

๑. อเมริกันอินเดีย (ผิวแดง)
๒. ยูโรเปียน (ผิวขาว)
๓. เอเชีย (ผิวเหลือง) และ
๔. แอฟริกัน (ผิวดำ)

ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๗๘๑ Blumenbach ได้จำแนกมนุษย์ออกเป็นกลุ่มเชื้อชาติมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น ๕ กลุ่ม คือ

๑. คอเคซอยด์ (Caucasoid)
๒. มองโกลอยด์ (Mongoloid)
๓. อเมริกันอินเดีย (American Indian)
๔. อีธิโอเปียน (Ethiopian) และ
๕. มาเลย์ (Malays)

Blumenbach พิจารณาจัดแบ่งประเภทของเชื้อชาติจากหลายปัจจัย เช่น สีผิว ผมหน้าตา และกะโหลกศีรษะ เขาให้ความสำคัญกับการตรวจสอบกะโหลกศีรษะของมนุษย์มากเป็นพิเศษ เพราะเชื่อว่าขนาดของสมองมีความสัมพันธ์กับความเฉลียวฉลาดและความสามารถของมนุษย์ในสมัยนั้นการจำแนกเชื้อชาติมีลักษณะค่อนข้างตายตัว ความแตกต่างทางชีวภาพภายในกลุ่มเชื้อชาติเดียวกันมักถูกมองว่าเป็นเพียงการแปรผันเบี่ยงเบนจากรูปลักษณะในอุดมคติ (ideal racial type) ของเชื้อชาตินั้นเท่านั้น (Aolmar อ้างแล้ว : 11)

คนไทยมักถูกจัดรวมอยู่ในกลุ่มเชื้อชาติมองโกลอยด์หรือคนผิวเหลืองความจริงสีผิวของพวกมองโกลอยด์มีตั้งแต่ขาวจนถึงเหลืองและน้ำตาลความเข้มของสีผิวนั้นมีความสัมพันธ์กับถิ่นที่อยู่อาศัย ผิขาวมักพบในตอนเหนือของทวีปเอเชีย ส่วนผิวสีเข้มอาศัยอยู่ในแถบใต้เส้นศูนย์สูตรคนเชื้อชาติมองโกลอยด์มีผลสีดำเส้นกลมหนา แต่หนวดและขนตามร่างกายไม่ดกมากนัก รูปหน้ามักมีโหนกแก้มสูง ตาเป็นรูปรีคล้ายถั่วอัลมอน มีขนตาสีน้ำตาลหรือดำ ใบหน้าพวกมองโกลอยด์มักแบน ความสูงโดยเฉลี่ยเกินห้าฟุตเล็กน้อย บางพวกก็สูงกว่านี้ ลักษณะรูปร่างค่อนข้างยาว แต่แขนขามักสั้น ขนาดมือและเท้าค่อนข้างเล็ก (Goldsby 1997 : 35)

เนื่องจากพวกมองโกลอยด์มีความแตกต่างกันภายในกลุ่มเชื้อชาติเดียวกันตามถิ่นที่อยู่อาศัย จึงมีการจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยลงไปอีก ๕ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มจีนเหนือ อาศัยอยู่ในภาคเหนือและภาคกลางของประเทศจีน และแมนจูเรีย
๒. กลุ่มมองโกลอยด์ อาศัยอยู่ในไซบีเรีย มองโกเลีย เกาหลี และญี่ปุ่น
๓. กลุ่มเอเชียอาคเนย์ อาศัยอยู่ในภาคใต้ของจีน ไทย เวียดนาม พม่าและอินโดนีเซีย

๔. **กลุ่มทิเบต** เป็นพวกชาวทิเบต

๕. **กลุ่มอินเดีย** เป็นพวกคนพื้นเมืองในทวีปอเมริกาตอนเหนือ ใต้และกลาง

กลุ่มเชื้อชาติเอเชียอาคเนย์ที่อาศัยอยู่ในจีนตอนใต้และประเทศแถบเอเชียอาคเนย์เกาะอินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ มีผิวสีเข้มกว่าพวกมองโกลอยด์ที่อยู่ทางเหนือของเอเชีย รูปหน้าแบนน้อยกว่า และตามี spicanthic folds น้อยกว่า พวกเขมรมีลักษณะแสดงว่าได้มีการผสมผสานกับคนพื้นเมืองออสเตรเลียในแถบนี้ ลักษณะของพวกออสเตรเลียมีพบในเขมร ก็คือ มีผิวสีน้ำตาลเข้ม จมูกกว้างแบน ผมหยิกหรือหยักศก (Babun 1969 : 63) คนไทยจัดอยู่ในกลุ่มเชื้อชาติมองโกลอยด์สาขาย่อยในกลุ่มเอเชียอาคเนย์

การจัดประเภทคนไทยอยู่ในกลุ่มเชื้อชาติมองโกลอยด์ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการโดยทั่วไป งานศึกษาประวัติศาสตร์ของไทยมักอ้างถึงความเป็นเชื้อสายมองโกลีเยของคนไทยที่เคยมีถิ่นฐานอยู่ในดินแดนแถบเทือกเขาอัลไตก่อนที่อพยพลงมาทางใต้ เช่น "The Tai Race : The Elder Brother of the Chinese" ของ William Clifton Dodd และ "A History of Siam" ของ W.A.R. Wood ในเอกสารภาษาไทยอย่างเช่น "หลักไทย" ของขุนวิจิตรมาตรา บางคนก็เชื่อว่าคนไทยเคยอยู่ในประเทศจีนบางคนคิดว่าคนไทยอาจเป็นคนพื้นเมืองในเอเชียอาคเนย์มาแต่ดั้งเดิม อันก่อให้เกิดข้อโต้แย้งเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทยในวงการศึกษาอย่างกว้างขวางต่อเนื่องมาเป็นเวลาช้านาน

ปัจจุบันนักวิชาการที่สนใจศึกษาเรื่องเชื้อชาติให้ความสำคัญต่อกลุ่มประชากรในเขตภูมิศาสตร์ต่าง ๆ มากขึ้น การจำแนกกลุ่มเชื้อชาติตามสภาพทางภูมิศาสตร์ที่กลุ่มเหล่านั้นอาศัยอยู่ เรียกว่า geographical races หรือกลุ่มเชื้อชาติทางภูมิศาสตร์ ซึ่งหมายถึงกลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในทั้งที่เป็นทวีปหรือหมู่เกาะมีการผสมพันธุ์กันภายในกลุ่มเป็นเวลานานจนพัฒนาองค์ประกอบตามพันธุกรรม (genetic composition) ที่เด่นชัดแตกต่างไปจากประชากรกลุ่มอื่น (Hoebel อ้างแล้ว : 209 – 214) ความแตกต่างกลุ่มเชื้อชาติย่อมเป็นส่วนหนึ่งของวิวัฒนาการของมนุษย์ ซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไข ดังนี้

๑. การเปลี่ยนแปลงของยีน (gene mutation)
๒. การผสมผสานของสายยีน (gene flow)
๓. การพัฒนาของกระแสพันธุกรรม (genetic drift)
๔. การผสมผสานของประชากร (population mixture)

นอกจากนี้ Gam ได้แบ่งมนุษย์ออกเป็นกลุ่มเชื้อชาติทางภูมิศาสตร์ ออกเป็น ๙ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

๑. **ยุโรป** (European) ประชากรในยุโรป ออฟริกาเหนือ ตะวันออกกลาง และลูกหลานผู้สืบทอดทั่วโลก
๒. **อินเดีย** (Indian) ประชากรในทวีปอินเดีย

๓. เอเชีย (Asian) ประชากรในไซบีเรีย มองโกเลีย จีน ญี่ปุ่น เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอินโดนีเซีย
๔. ไมโครนีเชีย (Micronesia) ประชากรในหมู่เกาะแปซิฟิกตะวันตก จากเกาะกวมถึงเกาะมาแชลล์
๕. เมลानीเชีย ประชากรในหมู่เกาะแปซิฟิกตะวันตก ทิศใต้ของไมโครนีเชีย เริ่มจากเกาะนิวกินีไปยังฟีจี
๖. โพลินีเชีย ประชากรในหมู่เกาะแปซิฟิกตะวันออกจากเกาะฮาวายถึงนิวซีแลนด์และเกาะอีสเตอร์
๗. อเมริกัน ประชากรชาวอินเดียน (แดง) ทั้งหมด
๘. แอฟริกัน ประชากรในทวีปอาฟริกาใต้ และบริเวณทะเลทรายซาฮารา
๙. ออสเตรเลีย ประชากรชาวพื้นเมืองดั้งเดิมในทวีปออสเตรเลีย

การแบ่งมนุษย์ออกเป็นกลุ่มเชื้อชาติทางภูมิศาสตร์ยังอาจแบ่งแยกออกไปเป็นกลุ่มย่อยลงไปได้อีกเรื่อย ๆ เป็นเชื้อชาติระดับท้องถิ่น (local races) เช่น กลุ่มเชื้อชาติทางภูมิศาสตร์ Asian อาจแบ่งออกเป็นเชื้อชาติระดับท้องถิ่น ๘ กลุ่ม (Goon, Bam, & Birdsell : หน้า 127 – 132) คือ

๑. กลุ่มมองโกลอยด์เก่า (Classic Mongoloid) ประชากรในไซบีเรีย เกาหลี และญี่ปุ่น
๒. กลุ่มจีนเหนือ (North China) ประชากรในจีนตอนเหนือและแมนจูเรีย
๓. กลุ่มเตอร์กิด (Turkic) ประชากรในภาคตะวันตกของจีนและ Turkestan
๔. กลุ่มทิเบต (Tibetan) ประชากรในทิเบต
๕. กลุ่มเอเชียอาคเนย์ (Southeast Asian) ประชากรในจีนตอนใต้ถึงประเทศไทยพม่า มาลาญ ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย
๖. กลุ่มอีนู (Ainu) ประชากรพื้นเมืองดั้งเดิมในญี่ปุ่น
๗. กลุ่มเอสกีโม (Eskimo) ประชากรในทวีปอเมริกาเหนือ บริเวณได้ขั้วโลกและเกาะกรีนแลนด์
๘. กลุ่มแลปป (Lapp) ประชากรในขั้วโลกเหนือแถบสแกนดิเนเวียและฟินแลนด์

สำหรับประชากรเชื้อชาติเงาะป่า (Negrito) ที่อาศัยอยู่กระจัดกระจายหลายแห่งทั่วไปในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์จนถึงอินโดนีเซียและนิวกินี จึงไม่อาจจัดให้อยู่ในกลุ่มท้องถิ่นตามสภาพภูมิศาสตร์เฉพาะเจาะจงได้ (Hoebel อ้างแล้ว : 217) สำหรับคนไทยก็คงจัดให้อยู่ในกลุ่มเชื้อชาติระดับท้องถิ่นเอเชียอาคเนย์เช่นเคย เมื่อจำแนกประเภทกลุ่มเชื้อชาติ

ระดับท้องถิ่นแล้ว หากพบว่ายังมีประชากรกลุ่มย่อยที่มีการผสมพันธุ์กันเองภายในกลุ่มจนมีองค์ประกอบทางพันธุกรรมแตกต่างไปจากประชากรกลุ่มอื่นจนเห็นได้ชัดอาจแบ่งประเภทเป็นกลุ่มเชื้อชาติทางภูมิศาสตร์ขนาดเล็กลงไปอีกเรียกว่า microgeophical race เช่น เอสกิโมในแถบตะวันตกเฉียงเหนือของกรีนแลนด์ สำหรับคนไทยนั้นสามารถจัดเป็นกลุ่มเชื้อชาติทางภูมิศาสตร์ขนาดเล็กแยกออกจากกลุ่มเชื้อชาติระดับท้องถิ่นเอเชียอาคเนย์ได้หรือไม่นั้น จะได้นำมาพิจารณา

สุด แสงวิเชียร ได้ศึกษาเปรียบเทียบกะโหลกคนไทยที่รวบรวมอยู่ในภาควิซายาวิทยาการศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล กับโครงกระดูกมนุษย์โบราณสมัยหินใหม่ จากการค้นพบที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งว่า

“ซากกระดูกของกะโหลกสมัยหินใหม่ที่บ้านเก่าและของกะโหลกปัจจุบันมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก มีขนาดค่อนข้างกว้าง มุมคางออกเล็กน้อย แต่ค่อนข้างบอบบาง จากลักษณะที่วัดได้และวัดไม่ได้ยังไม่พบลักษณะใดที่ชัดเจนพอจะแยกกะโหลกของ ๒ จำพวกที่ศึกษาออกจากกันได้”

สุด แสงวิเชียร สรุปว่ามนุษย์ที่อาศัยอยู่ที่บ้านเก่าในสมัยหินใหม่กับมนุษย์ปัจจุบันไม่มีลักษณะแตกต่างกันชัดเจนพอที่จะแบ่งออกเป็นคนละเชื้อชาติ นอกจากนั้นยังเชื่อว่ามนุษย์โบราณเหล่านี้อาจเป็นบรรพบุรุษของคนไทยที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ในบริเวณแควน้อยและแควใหญ่ ตั้งแต่สมัยก่อนเมื่อประมาณ ๓,๗๐๐ ปีมาแล้ว และมีประเพณีบางอย่าง (การตกแต่งฟัน) ที่อาจสืบเนื่องต่อมาเป็นคนไทยที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันนี้ (สุด แสงวิเชียร ๒๕๒๖ : ๒๑-๒๓)

จากจำแนกเชื้อชาติของมนุษย์ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙ ให้ความสนใจการวัดขนาดของร่างกายและศีรษะของมนุษย์ โดยเฉพาะรูปร่างของกะโหลกศีรษะและขนาดของสมอง เพราะเชื่อว่ามีความสัมพันธ์กับความสามารถและความเฉลียวฉลาดของมนุษย์ แต่ความเชื่อในเรื่องความสามารถที่เหนือกว่าของบางเชื้อชาติได้รับการปฏิเสธอย่างกว้างขวางจากนักวิชาการสมัยใหม่ Franz Boas ไม่เชื่อว่าพฤติกรรมหรือความสามารถของมนุษย์ได้รับการถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ หรือพฤติกรรมชนิดใดของมนุษย์เป็นลักษณะเฉพาะขององค์ประกอบทางพันธุกรรมของเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่ง เขาชี้ให้เห็นถึงผลของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มผู้อพยพจากทวีปยุโรปไปอาศัยที่สหรัฐอเมริกา ซึ่งลูกหลานของผู้อพยพเหล่านั้นเกิดในสหรัฐอเมริกามีร่างกายแตกต่างจากพ่อแม่ที่เกิดในทวีปยุโรป โดยขนาดร่างกายสูงใหญ่กว่าพ่อแม่ และมีรูปร่างของกะโหลกศีรษะแตกต่างไปจากเดิม ซึ่งอาจเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม สภาพชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนคุณภาพของอาหารที่ดีขึ้น

นักวิชาการในยุคปัจจุบันได้ให้ความสนใจองค์ประกอบทางด้านพันธุกรรมมากขึ้นและใช้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดเชื้อชาติโดยใช้หลักการศึกษาดูตรวจสอบความถี่ของยีนในกลุ่มเลือดต่าง ๆ และลักษณะยีนบางอย่างที่สามารถตรวจวัดจำแนกได้ จึงทำให้ทราบถึงลักษณะต้นแบบ(phenotype) และการแปรผันต่อเนื่องของลักษณะกายภาพมนุษย์ (Hoebel อ้างแล้ว : 222) ฉะนั้นสายพันธุ์ปกติจึงอาจศึกษาแยกแยะเป็นพวก ๆ ตามลักษณะความถี่ของยีน และตั้งข้อสันนิษฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับกลุ่มประชากรเหล่านั้น

นักวิชาการไทยที่สนใจศึกษาเรื่องกลุ่มเลือดของคนไทยและปัญหาเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทย คือ สมศักดิ์ พันธุ์สมบุญ ซึ่งได้เสนอข้อคิดเห็นจากการตรวจเลือด (blood group) ของผู้ป่วยโรงพยาบาลศิริราชพยาบาลพบความคล้ายคลึงของกลุ่มเลือดคนไทยที่ศิริราชกับชาวอินโดนีเซีย (ทางใต้) มากกว่ากลุ่มชาวจีนทางเหนือ จากการเปรียบเทียบความถี่ของยีนในคนไทยที่ไม่มีประวัติผสมกับคนต่างด้าว กับคนจีนที่อยู่ในประเทศจีน และกับคนชาติที่อยู่ใกล้เคียงกัน ก็พอบอกได้ว่าคนไทยไม่ได้สืบเชื้อสายมาจากคนจีนแนวคิดของสมศักดิ์ พันธุ์สมบุญ มีความคล้ายตามแนวคิด Paul Benedict ที่เชื่อว่าบรรพบุรุษของคนไทยมีถิ่นกำเนิดที่หมู่เกาะแล้วอพยพขึ้นมาอยู่อาศัยตามลุ่มน้ำเจ้าพระยา โดยเทียบเคียงความคล้ายคลึงของคำในภาษาไทยและอินโดนีเซีย (ชวา) นักภาษาศาสตร์หลายคนได้คัดค้านวิธีการทางภาษาศาสตร์ที่ใช้ในการเปรียบเทียบ

ประเวศ วะสี ศึกษาเกี่ยวกับฮีโมโกลบิน อี (hemoglobin E) ของคนพื้นเมืองในเอเชียอาคเนย์ พบว่าคนไทยภาคอีสานมีฮีโมโกลบิน อี ในความถี่สูง ขณะที่ในคนจีนเกือบไม่พบฮีโมโกลบิน อี จึงได้ตั้งสมมุติฐานเป็นทางเลือกไว้สามข้อว่า ๑) การไม่พบฮีโมโกลบิน อี ในคนจีนตอนใต้ แต่กลับพบมากในคนไทย แสดงว่าไทยไม่เคยอยู่ในแดนจีนมาก่อน ๒) เมื่อคนไทยอยู่ในแดนจีน ยังไม่มีความผิดปกติชนิดนี้ หากมาได้รับจากคนพื้นเมืองเดิมภายหลังจากอพยพลงมาในแหลมทองแล้ว หรือ ๓) ความถี่ของฮีโมโกลบิน อี ที่ต่างกันของคนไทยและจีน เป็นผลจากวิวัฒนาการในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน โดยมีได้สัมพันธ์ใด ๆ กับเหตุการณ์อพยพหรือมิได้อพยพของคนไทย (ประเสริฐ ฐ ณ นคร, ๒๕๓๐)

เสมอชัย พูลสุวรรณ (๒๕๓๗) เสนอผลการตรวจสอบความสัมพันธ์ทางเชื้อสายระหว่างประชากรของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย (เฉพาะในพื้นที่ตอนกลางของเอเชียอาคเนย์) ออสโตรเอเชียติก ออสโตรนีเซียน และจีน - ทิเบต ด้วยวิธีการทางพันธุศาสตร์ประชากร (Population Genetics) โดยอาศัยการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลความถี่ของ อัลลีล (allele frequencies) ด้วยหลักคณิตศาสตร์และสถิติ ผลพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ไทยดังกล่าว มีความใกล้เคียงทางเชื้อสายมากที่สุดกับพวกออสโตรเอเชียติก ค่อนข้างห่างจากพวกออสโตรนีเซียนและห่างมากที่สุดจากพวกจีน - ทิเบตทุกกลุ่มที่ศึกษา ทำให้สนับสนุนสมมุติฐานที่ว่าบรรพบุรุษกระแสหลักทางเชื้อสายของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยในตอนกลางของเอเชียอาคเนย์ คงเป็นคน

พื้นเมืองดั้งเดิมของเอเชียอาคเนย์ ด้วยเหตุนี้ การแพร่กระจายของภาษาและวัฒนธรรมไทย ลงมาในพื้นที่ตอนกลางของเอเชียอาคเนย์ จึงน่าจะเกิดขึ้นด้วยกลไกทางการเมืองและวัฒนธรรม มิใช่ด้วยการอพยพครั้งใหญ่ของผู้คน

ถาวร วัชรภักย์ และคณะ (๒๕๓๙) ทำการศึกษาทางพันธุศาสตร์ด้วยการ วิเคราะห์ความถี่ของอัลลีลทำนองเดียวกันกับงานของเสมอชัย พูลสุวรรณ หากได้เพิ่มการ ศึกษาลักษณะทางกายภาพของฟันเข้าไปอีกส่วนหนึ่ง ในงานชิ้นนี้ได้เปลี่ยนกลุ่มเปรียบ เทียบจากกลุ่มชาติพันธุ์ไทยในตอนกลางของเอเชียอาคเนย์เป็นกลุ่มไทดำ กลุ่มนี้มีถิ่นฐานบ้าน เดิมอยู่ในเขตสิบสองจุไททางตอนเหนือของประเทศเวียดนาม จึงถือเป็นตัวแทนของกลุ่มชาติ พันธุ์ไททางตอนเหนือของเอเชียอาคเนย์ ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มไทดำคล้ายคลึงทาง เชื้อชาติกับกลุ่มจีน - ทิเบต มากกว่ากับกลุ่มออสโตรเอเชียติก

จากผลการศึกษาทางพันธุศาสตร์ทั้งสองชิ้นประกอบกัน แสดงให้เห็นว่าคน ไททางตอนบนและตอนกลางของเอเชียอาคเนย์ อาจค่อนข้างต่างกันทางเชื้อสาย โดย พวกที่อยู่ตอนบนมีเชื้อสายค่อนข้างใกล้เคียงกับพวกจีน - ทิเบต ขณะที่พวกที่อยู่ตอนกลาง ค่อนข้างมาทางพวกออสโตรเอเชียติก แบบแผนความสัมพันธ์ทางพันธุกรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ จึงมิได้สอดคล้องกับความสัมพันธ์ทางภาษา

เมื่อพิจารณาจากผลการศึกษาวิจัยของนักวิชาการเกี่ยวกับเชื้อชาติของคน ไทยทั้งจากลักษณะโครงกระดูก กลุ่มเลือด และลักษณะพันธุศาสตร์ประชากรแล้วก็จะพบว่า คนไทยมีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนในเอเชียอาคเนย์มาก แม้ว่าจะมีลักษณะทางกายภาพต่าง กันบ้าง ทั้งกายภาพและพันธุกรรมของคนไทยก็มีความคล้ายคลึงกันกับคนชาติ ดั้งเดิมต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ เช่น มอญ เขมร อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ จึงเป็นการ ยากที่จะแบ่งแยกออกเป็นกลุ่มเชื้อชาติย่อยลงมาในระดับเชื้อชาติทางภูมิศาสตร์ขนาดเล็กได้ เพราะความแตกต่างภายนอกและภายในนั้นแตกต่างกันอย่างไม่ชัดเจน โดยเฉพาะกลุ่มเหล่านี้ ได้อยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกันมาเป็นเวลาช้านานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในช่วงที่ ผ่านมาก็มีการผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรมและมีการแต่งงานข้ามกลุ่ม ตลอดจนการ อพยพโยกย้ายเขตของกลุ่มชนเหล่านี้อยู่เสมอ การสู้รบในสงครามระหว่างกลุ่มคนในสมัย โบราณย่อมหมายถึงการกวาดต้อนกลุ่มที่พ่ายแพ้เข้าไปอาศัยอยู่ในดินแดนของผู้ชนะ มักเกิด ขึ้นเสมอในช่วงเวลาของประวัติศาสตร์ที่ยาวนานในดินแดนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียอาคเนย์ ซึ่งก็หมายถึงการผสมพันธุ์ระหว่างกลุ่มเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากนั้นดินแดนเหล่านี้ มีอาณาจักรต่าง ๆ ที่มีการติดต่อค้าขายกับผู้คนจากแดนไกลทั้งทางบกและทะเล ทั้งยังมี คนจากถิ่นอื่นมาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามเมืองสำคัญตามชายทะเลตั้งแต่สมัยโบราณ คนเหล่านี้ได้ แต่งงานกับคนพื้นเมืองและสืบเผ่าพันธุ์ผสมผสานต่อมาอีก ฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าดินแดนเอ ชีอาคเนย์ไม่ได้อยู่โดยเดี่ยว เป็นทางผ่านของกลุ่มชนกลายเป็นเผ่าพันธุ์มาตั้งแต่โบราณ จึง

ยากที่จะพบความแตกต่างทางด้านกายภาพอย่างชัดเจนจนสามารถจำแนกออกเป็นกลุ่มคนไทยโดยเฉพาะจากกลุ่มประชากรอื่นที่อาศัยอยู่ในประเทศใกล้เคียงได้ คนไทยในปัจจุบันก็มีความหลากหลายกันภายในกลุ่มมากพอสมควร เพราะกระบวนการผสมผสานทางสังคมวัฒนธรรมได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและยาวนาน ฉะนั้นจึงเป็นการยากที่จะเสาะหาคนไทยที่เป็นเชื้อชาติไทยบริสุทธิ์ (pure race) ได้ในปัจจุบัน

๒. การพิจารณาจากด้านภาษา

ถ้าหากจะพิจารณาความเป็นคนไทยในด้านภาษา ก็คงต้องมอบข้ามเขตแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันออกไปยังดินแดนที่มีคนพูดภาษาไทย (ย) เราพบคนที่ใช้ภาษาไทยและภาษาเครือญาติที่เกี่ยวข้องซึ่งจัดอยู่ในตระกูลภาษาไทย (Tai Language Family) อาศัยอยู่ในประเทศใกล้เคียงจำนวนมากมาย เช่น ลาว พม่า จีน อินเดีย และเวียดนาม นอกจากนี้ยังมีคนพูดภาษาไทยอาศัยอยู่ในมาเลเซียและกัมพูชาก็จำนวนหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากการแบ่งเขตแดนประเทศในปัจจุบันถูกกำหนดขึ้นโดยเหตุผลทางการเมืองในสมัยล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ภายหลังจากการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไทยอย่างกว้างขวางในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ

กลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทยในประเทศต่าง ๆ ย่อมมีสำเนียงเฉพาะของท้องถิ่น (dialect) แตกต่างกันไป เพราะเมื่อกลุ่มคนที่เคยพูดภาษาเดียวกันแยกจากกันหรือขาดการติดต่อกันเป็นเวลานาน ภาษาของแต่ละกลุ่มก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ความแตกต่างจะเพิ่มมากขึ้นเมื่อกลุ่มคนที่พูดภาษานั้นแยกกันอยู่เป็นเวลานานมากขึ้นจนยากที่คนเหล่านั้นจะเข้าใจกันได้ แม้ว่าภาษาของพวกเขาที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันจะแยกมากจากภาษาแม่เดียวกัน (proto language) เมื่อกาลก่อน เช่น ภาษาไทยกับลาวซึ่งมีความแตกต่างกันบ้าง แต่คนที่ใช้ภาษาทั้งสองก็พอจะพูดเข้าใจกันได้ไม่ยากนัก เพราะคนที่ใช้ภาษาทั้งสองมีความใกล้เคียงกัน คนไทยและลาวก็ยังมี การติดต่อกันอยู่เสมอมา แม้ว่าจะแบ่งแยกกันอยู่คนละประเทศเป็นเวลานานกว่าหนึ่งศตวรรษแล้วก็ตาม คนไทยคงมีความเข้าใจภาษาไทยดำที่อาศัยอยู่ในเวียดนามได้น้อยกว่าภาษาลาว ซึ่งอาจจะฟังรู้เรื่องบ้าง แต่คนไทยคงฟังภาษาจ้วงที่เป็นภาษาตระกูลไทสาขาหนึ่งที่ใช้กันในมณฑลกว๋างสีศาธารณรัฐประชาชนจีนด้วยความยากลำบากและคงฟังไม่รู้เรื่องเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากคนไทยขาดการติดต่อและแยกจากกลุ่มชาวไทดำและจ้วงเป็นเวลานานมากกว่าลาว คาดว่าคนไทยคงขาดการติดต่อหรือแยกจากชาวจ้วง แต่ทั้งภาษาลาว ไทย ไทดำ และจ้วง ก็เป็นภาษาที่จัดอยู่ในตระกูลเดียวกันคือเป็นสาขาของภาษาตระกูลไทย ภาษาตระกูลไทนับว่าเป็นภาษาตระกูลใหญ่ที่มีความสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันจำนวนคนที่ใช้ภาษานี้มีเกือบร้อยล้านคน

นักภาษาศาสตร์ที่สนใจประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของภาษาต่าง ๆ มีวิธีศึกษาแบบแผนการเปลี่ยนแปลงของภาษา โดยดูการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ภาษาเขียนในเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกไว้ (ในกรณีที่มีภาษาเขียน) เปรียบเทียบกับเอกสารในรุ่นต่อมาว่าการใช้ภาษานั้นมีความแตกต่างอย่างไรในแต่ละช่วงเวลา วิธีการศึกษาอีกอย่างหนึ่งที่นิยมใช้กันคือวิธีการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงภายในของภาษาที่เกี่ยวข้องกันในอดีตที่ผ่านมาโดยศึกษาเปรียบเทียบลักษณะความแตกต่างด้านระบบคำและความหมายนักภาษาศาสตร์อาจคิดคำนวณระยะเวลาโดยประมาณการแยกตัวของภาษาถิ่นสองภาษาออกจากภาษาหลักหรือภาษาแม่ โดยพิจารณาหาอัตราการเปลี่ยนแปลงคำศัพท์พื้นฐานในช่วงเวลาที่กำหนด วิธีการนี้เรียกว่า glottochronology (Hoebel อ้างแล้ว : 49) ซึ่งอาจนำมาใช้ในการคำนวณระยะเวลาโดยประมาณของภาษาไทกลุ่มต่าง ๆ ที่แยกจากกันได้

หลักการสำคัญที่นักภาษาศาสตร์ใช้กัน คือ การพิจารณาคำศัพท์พื้นฐานในภาษา (basic vocabulary) ด้วยแนวคิดที่ว่าคำศัพท์ที่ใช้ทั่วไปในชีวิตประจำวันและใช้เรียกสิ่งที่เป็นธรรมดาสามัญที่สุดที่มนุษย์ทุกคนจะต้องมีและพบเห็นจะเป็นคำศัพท์ที่เก่าที่สุดของภาษา คำศัพท์พื้นฐานในภาษาจะมีโอกาสเป็นคำศัพท์ร่วมเชื้อสาย (cognates) กับภาษาต่าง ๆ ที่สืบเนื่องมาจากต้นตระกูลเดียวกันจะถูกเก็บรักษาไว้ วิธีเปรียบเทียบสถิติของคำศัพท์ดั้งเดิมที่สูญหายไปจากภาษาอาจนำมากำหนดระยะเวลาโดยประมาณได้ (สุริยา รัตนกุล ๒๕๓๗ : ๕๒)

นักภาษาศาสตร์เชื่อว่ากลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลเดียวกันย่อมมีความสัมพันธ์กันในอดีต ยกตัวอย่างเช่น ประชากรกลุ่ม A และประชากรกลุ่ม B พูดภาษาเดียวกันแม้จะอาศัยอยู่คนละพื้นที่ย่อมหมายความว่า (๑) กลุ่ม A ต้องแยกมาจากกลุ่ม B หรือ (๒) กลุ่ม B ต้องแยกมาจากกลุ่ม A หรือ (๓) กลุ่ม A ต้องแยก A และ B ต้องแยกมาจากประชากรกลุ่ม C ซึ่งพูดภาษาเดียวกับกลุ่ม A และ B เมื่อภาษาแยกจากกันการเปลี่ยนแปลงของภาษาย่อมเกิดขึ้นในแต่ละกลุ่มจนกลายเป็นสำเนียงภาษาถิ่น และภาษาของแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันเพิ่มมากขึ้นตามระยะเวลาดังได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนอกจากนี้ อิทธิพลของภาษาอื่นที่อยู่ใกล้เคียงกันโดยเฉพาะถ้ากลุ่มใกล้เคียงเป็นชนหมู่มากที่มีอำนาจเหนือกว่าก็จะทำให้ภาษามีการหยิบยืมคำและประสมประสานกันระหว่างภาษาทั้งสองจนเกิดสำเนียงใหม่ขึ้นกลายเป็นภาษาถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น ภาษาไทที่พูดกันอยู่ในประเทศจีนตอนใต้มักได้รับอิทธิพลจากภาษาจีน และภาษาไทยที่ใช้ในประเทศไทยหรือสยามในอดีตได้รับอิทธิพลจากภาษาเขมร ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มประชากรที่พูดภาษาสำเนียงท้องถิ่นที่ต่าง ๆ จากตระกูลภาษาเดียวกันมีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษเดียวกันในอดีต หากใช้ภาษาเป็นดรรชนีวัดความเป็นคนไทยแล้วก็จะต้องรวมกลุ่มประชากรที่ยังใช้ภาษาตระกูลไททั้งหลายว่าเป็นพวกเดียวกัน แม้ว่าปัจจุบันพวกเขาจะแยกจากกันอยู่คนละประเทศ

“ชนชาติที่พูดภาษาถิ่นตระกูลไทยทั้งหมดไม่ว่าถิ่นใดก็ตามถือว่าเป็นชนชาติไทยโดยแท้ เพราะมีภาษาพูดตระกูลเดียวกันเป็นสัญลักษณ์ให้รู้กันได้ จึงได้เพิ่มคำว่า “ไท” หรือ “ไต” ข้างหน้าชื่อภาษาไทยถิ่นนั้น ๆ ไว้ เพื่อให้รู้ว่าเป็นภาษาถิ่นตระกูลไทยหรือตระกูลไต (Tai Famminly) ตามกลุ่มของภาษาถิ่นนั้น ๆ ตามรูปแบบของภาษาตระกูลไทย” (เรื่อง เดช ปันเขื่อนขัติย์ ๒๕๓๑ : ๘๗)

William Clifton Dodd เดินทางไปสำรวจสืบค้นหากลุ่มคนไทยในพม่า จีน และเวียดนาม ใช้ภาษาเป็นหลักในการพิจารณาความเป็นคนไทยโดยถือว่ากลุ่มชนไตพูดภาษา (ตระกูล) ไทก็คือคนไทย แล้วนำข้อมูลจากการสำรวจมาเขียนหนังสือ “The Tai Race : The Elder Brother of the Chinese” โดยเสนอความเห็นเห็นว่าไทยเป็นชนชาติเก่าแก่ มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในประเทศจีนมาก่อนที่ชนชาติจีนจะเข้ามาครอบครอง เพราะยังมีคนไทยอาศัยอยู่ในบริเวณจีนตอนใต้เป็นจำนวนมาก “คนเหล่านี้ยังคงรักษาภาษาและสืบสายเลือดที่บริสุทธิ์ของเชื้อชาติไทยดั้งเดิมมากกว่ากลุ่มที่แยกออกไปตั้งถิ่นฐานทางใต้ คือ ไทยในสยามและฉานในพม่า” (Dodd 1996 : 19)

Anthony Diller นักภาษาศาสตร์แย้งว่า โดยทางชีววิทยาแล้วเชื้อชาติหรือเผ่าพันธุ์อาจไม่เกี่ยวข้องกับภาษาแต่อย่างใด ขณะนี้ก็ยังไม่มีนักภาษาศาสตร์เสนอความคิดว่าเชื้อชาติกับภาษามีความสัมพันธ์ทางกายวิภาคในการจัดกลุ่มเชื้อชาติของตระกูลภาษาที่ยอมรับกันในปัจจุบันก็ไม่ได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ด้านชีววิทยาระหว่างตระกูลภาษา กับข้อเท็จจริงทางกายวิภาคหรือเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ แต่ในบางกรณีผู้พูดภาษาส่วนใหญ่ในกลุ่มของตระกูลภาษาหนึ่งอาจมีคุณสมบัติทางเชื้อชาติร่วมกันด้วย ซึ่งก็เป็นจำนวนมากเสียด้วย แต่ปรากฏการณ์เช่นนี้ก็ต่างกับการอ้างว่าภาษาทั้งหลายต้องเป็นอย่างนั้นเพราะเหตุผลทางชีววิทยา ภาษาสามารถแพร่กระจายด้วยกลไกของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มากกว่าการอพยพย้ายถิ่นโดยการเคลื่อนย้ายประชากรทั้งหมดตามสมมุติฐานที่เชื่อว่าภาษามีความสัมพันธ์กับเชื้อชาติ (Diller 2533 : 136 – 7)

ภาษาเป็นผลผลิตสำคัญยิ่งของมนุษย์ที่ไม่ใช่สิ่งที่ถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ บุคคลต้องเรียนรู้ภาษาจากกลุ่ม ภาษาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดจากยุคหนึ่งไปสู่ยุคหนึ่งโดยการเรียนรู้ เด็กเล็ก ๆ ไม่ว่าจะเป็เชื้อชาติใดย่อมสามารถพูดภาษาหลักที่เขาสัมผัสในช่วงเวลาที่เขาเรียนรู้โดยไม่มีสำเนียงเกี่ยวข้องกับเชื้อชาติเลยแม้แต่น้อย (Diller 2533 : 136) ภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มีอายุยืนยาวไปนานตราบเท่าที่กลุ่มชนนั้นจะสามารถธำรงรักษาไว้ การเปลี่ยนแปลงของภาษาย่อมสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มที่ใช้ภาษานั้นตามกาลเวลาและสภาวะสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การติดต่อและความสัมพันธ์กับกลุ่มชนที่ใช้ภาษาอื่นก็ย่อมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภาษาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นการศึกษาภาษาอาจทำให้เราคาดเดาถึงสิ่งที่น่าสนใจอื่น ๆ ที่เกิด

ขึ้นกับกลุ่มชนที่ใช้ภาษานั้นในอดีตได้ด้วย นักภาษาศาสตร์ที่สนใจภาษาตระกูลไทจึงได้พยายามเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของกลุ่มประชากรที่พูดภาษาตระกูลไทและสร้างสมมุติฐานเกี่ยวกับถิ่นเดิมของกลุ่มคนที่พูดภาษาไทยหรือชนชาติไท (ย)

Fang Kui Li นักภาษาศาสตร์จีน ศึกษาค้นคว้าภาษาถิ่นตระกูลไทต่าง ๆ ได้จัดกลุ่มภาษาถิ่นต่าง ๆ ในตระกูลนี้ออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มเหนือ ๒) กลุ่มกลาง ๓) กลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ โดยพิจารณาจากหลักการกระจายของศัพท์ต่าง ๆ ลักษณะเสียง และพัฒนาการของเสียงเฉพาะภาษาถิ่นบางกลุ่ม

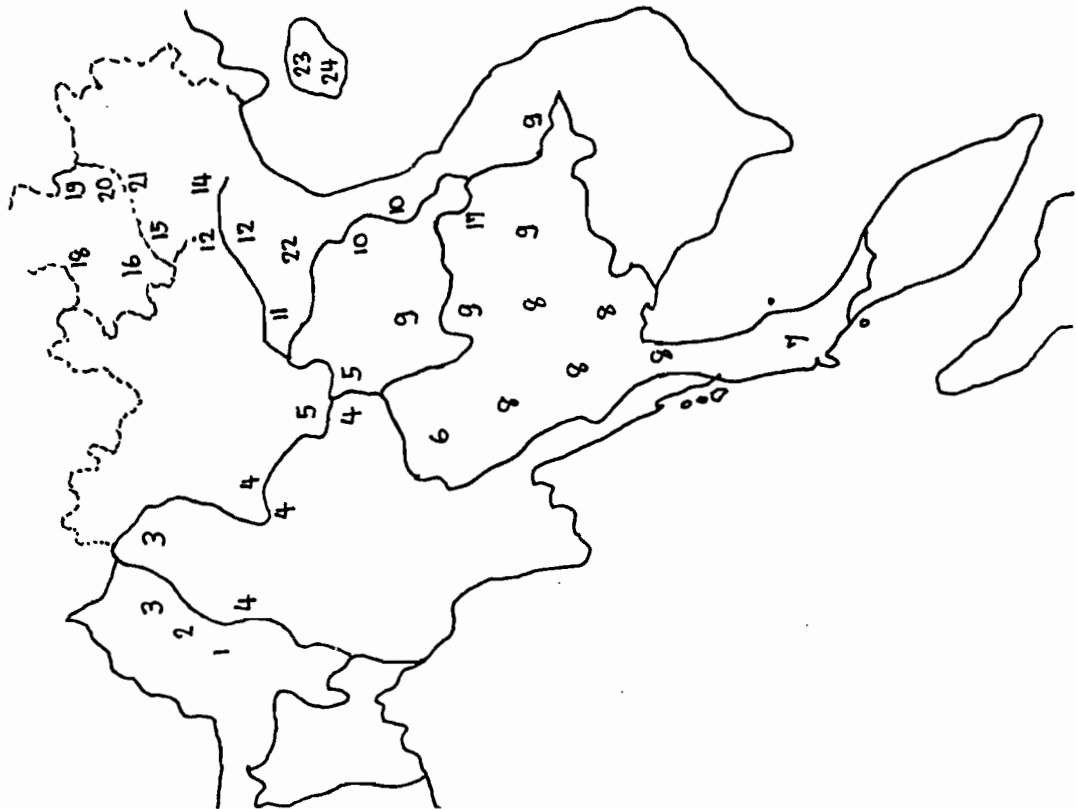
๑) กลุ่มเหนือ ประชากรที่พูดภาษาไทยกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในภาคเหนือของมณฑลกวางสี ภาคตะวันออกเฉียงของมณฑลกุ้ยโย ภาคตะวันออกเฉียงใต้ของมณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน กลุ่มย่อย ๆ ที่อาศัยในเวียดนามเหนือ แขวงคำเกิดและบอลิคำไซในประเทศลาวแยกออกจากกลุ่มใหญ่ในจีน .

๒) กลุ่มกลาง ประชากรพูดภาษาไทยกลุ่มนี้ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ด้านตะวันออกเฉียงของมณฑลยูนนานและกวางสีติดชายแดนเวียดนาม แถบฮาเตียนเซาบัง ลางเซิน บักไทย ฮาบัก ฮวงเลี่ยนเซิน กวางนิง และวิงฟู นอกจากนี้ยังมีในภาคใต้ของกวางสีและยูนนานอีกด้วย

๓) กลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ ประชากรพูดภาษาไทยกลุ่มนี้มีจำนวนรวมกันมากกว่ากลุ่มอื่น ๆ อาศัยอยู่ในจังหวัดโลโจ เซินลา แทงฮัว และเหงอันในเวียดนาม กลุ่มใหญ่อาศัยอยู่ทั่วประเทศไทยและลาว มณฑลยูนนานตอนใต้ พม่าตอนเหนือและรัฐอัสสัมในอินเดีย (Chamberlain 1996 : 3)

นักภาษาศาสตร์รุ่นต่อมาได้ศึกษาจำแนกภาษาตระกูลไทตามที่ Li เสนอไว้ โดยปรับปรุงรายละเอียดในภาษาถิ่นต่าง ๆ มากขึ้น ทั้งยังพยายามเชื่อมโยงภาษาตระกูลไทกับ "ภาษาเครือญาติ" ซึ่งเคยมีความสัมพันธ์กันในอดีตที่ห่างไกล เช่น ภาษาก่า (ตั้ง) สูยหมาก เตน มูเลา เหมานาน ลาสา เป ลี (ดูภาพที่แสดงการกระจายของภาษาตระกูลไท โดย Anthony Diller อ้างแล้ว : 82)

ความเป็นคนไทย
รองศาสตราจารย์สุเมธ ปิติพัฒน์

ภาพที่ ๑ ภาษาไทยที่มีความสัมพันธ์กันทางเชื้อสาย

(A) กิ่งตะวันตกเฉียงใต้

กลุ่มตะวันตก : ๑. อหาม (สาบสูญแล้ว); ๒. พาก๋, อ้ายตนะ; คำตี้; ๔. ชาน,
รวมทั้ง เม้า, เหนือ ๑, ปง; ๕. ลือ (=ไท)

กลุ่มล้านนา : ๖. ล้านนา (=ไทเหนือ, เมื่อง, ยวม); ภาษาถิ่นบริเวณใกล้เคียง
ซึ่งเรียกว่า ซีน และลือ (ไม่ลงไว้ในแผนที่)

กลุ่มกลางใต้ : ๗. ไทยถิ่นใต้, ๘. ไทยถิ่นกลาง

กลุ่มลาว : ๙. ลาว, รวมทั้ง "อีสาน" ในประเทศไทย

กลุ่มที่สูง : ๑๐. ไทดำ, ไทแดง, ผู้ไท; เหนือ ๒; ๑๑. ไทยว

(B) กิ่งกลาง : ๑๒. นุง; ๑๓. ไท; เกาหลาน; ๑๔. จ้วงใต้ รวมทั้งหมิงหมิง,

(C) กิ่งเหนือ : ล่งใจ (=ซุงเจีย, ดอย, จุย, จิ๋ฮาย); ๑๕. จ้วงเหนือ
รวมทั้งงูหมิง, ไป๋ฮาย ๑๖. ปูยี; ๑๗. แสก

(D) จัดเข้ากลุ่มไม่ได้ ประกอบด้วย "ภาษาเครือญาติ" ที่ห่างไกล ๑๘. เกลา;

๑๙. ตัง (=ก่า); ๒๐. ส่วย; ๒๑. มวก; ๒๒. มูเตา (=มูเต้า) เหมากหนาน;

๒๓. ลาฮยา; ๒๔. เป; ๒๕. ตี

เนื่องจากภาษาถิ่นตระกูลไทที่ใช้กันในจีนตอนใต้ใกล้ชายแดนเวียดนามมีความแตกต่างกันมาก แม้ว่าผู้คนเหล่านั้นจะอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณที่ไม่ห่างไกลจากกันมากนัก นอกจากนั้นยังพบว่ายังมีกลุ่มคนที่พูดภาษาต่าง ๆ ที่เชื่อว่าเกี่ยวข้องกับภาษาตระกูลไทในสมัยโบราณ เช่นภาษาก่าสุย มักและกะได นักภาษาศาสตร์เชื่อว่าภาษาตระกูลไทและภาษาเหล่านี้เป็นสาขาของตระกูลภาษาโบราณที่เรียกว่าภาษาตระกูลไทย - กะได (Tai - Kadai Language Family) บริเวณที่พบกลุ่มคนใช้ภาษาที่เกี่ยวข้องกันแต่มีความแตกต่างกันภายในมากที่สุดจึงน่าจะเป็นถิ่นเดิมที่บรรพบุรุษของผู้พูดภาษาเหล่านั้น (Keyes อ้างจาก Sapir และ Greenbery 1977 : 17) นักวิชาการบางคนเช่น Gedney และ Chamberlain เชื่อกันว่าถิ่นเดิมของบรรพบุรุษผู้ใช้ภาษาตระกูลไทน่าจะอยู่บริเวณตอนใต้ของจีนใกล้ชายแดนเวียดนาม ปัจจุบันก็ยังพบคนที่ใช้ภาษาตระกูลไท - กะได กระจุกตัวกันอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณนี้

นักภาษาศาสตร์ส่วนมากยอมรับกันว่าภาษาไทดั้งเดิมที่ Li สืบสร้างไว้นั้นมีอายุไม่เกินสองพันปี ถ้าถอยเวลาย้อนหลังไปมากกว่านี้ คำว่า “ไท” จะมีปัญหาในเรื่องความไม่แน่นอนมากขึ้น Diller เชื่อว่าการจำแนกภาษาตระกูลไทออกเป็นกลุ่มสาขาย่อยคล้ายกิ่งก้านต้นไม้ของ Li เป็นวิธีการที่มีความเหมาะสมซึ่งสามารถนำไปใช้ได้อย่างง่ายดายและสามารถย้อนเวลาไปถึงประมาณ ๑,๕๐๐ ปี เขาได้เสนอถึงการประมาณความลึกของเวลาที่สามารถนำเอารูปลักษณะต้นตระกูลภาษาไทไปใช้ในวิธีศึกษาเปรียบเทียบอย่างเคร่งครัดดังนี้

ความลึกของเวลาที่เป็นไปได้	ลำดับชั้น	สถานภาพของรูปลักษณะต้นตระกูลภาษาและการนำไปใช้โดยวิธีการเปรียบเทียบ
๑,๕๐๐ - ๑,๓๐๐	ภาษาไทดั้งเดิม ตะวันตกเฉียงใต้	สามารถใช้อย่างง่ายดาย มีการปะปนบ้างระหว่าง ๓ ภาษาถิ่น
๑,๘๐๐ - ๑,๕๐๐	ภาษาดั้งเดิม	สามารถใช้ได้โดยทั่วไป
๒,๕๐๐ - ๑,๘๐๐	ภาษาดั้งเดิม ไท ดั้ง หลี	มีปัญหาเสียงปฏิภาคปรกติมีจำนวนจำกัด

(Diller 2533 : 171)

ถ้าหากจะพิจารณาจากข้อสันนิษฐานทางภาษาศาสตร์และข้อมูลทางประวัติศาสตร์แล้ว อาจช่วยให้คาดคะเนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนไทต่าง ๆ ได้มากขึ้น

การเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนพูดภาษาไทยเข้ามาในเอเชียอาคเนย์คงเริ่มตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษ อาจเกิดขึ้นภายหลังจากจีนได้ขยายอำนาจเข้ามายึดครองดินแดนทางใต้ในสมัยราชวงศ์ฮั่น (๒๐๖ B.C. - ๒๒๐ A.D.) จีนได้ยึดครองเวียดนามตั้งแต่ก่อนปีคริสต์ศักราช ๒๑๔ จนถึงปีคริสต์ศักราช ๙๓๙ บรรพบุรุษของคนไทเข้ามาอาศัยอยู่ในเวียดนามเมื่อประมาณสองพันปีมาแล้ว โดยตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นกลุ่มเล็ก ๆ กระจายอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม (Van, San, Hung 1993 : 110) กลุ่มคนพูดภาษาไทยตั้งถิ่นฐานอยู่แถบริมฝั่งแม่น้ำแดงตามหุบเขาทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม เข้ามามีบทบาทในการสู้รบกับความวุ่นวายร่วมกับผู้นำของเวียดนามในการแย่งชิงอำนาจกับจีนหลายครั้ง ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๖ (Taylor 1983 : 140 - 149) คนไทจำนวนมากกระจายกันไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในหุบเขาที่เชื่อมโยงกันตั้งแต่จีนใต้ เวียดนามเหนือ ลาว ไทย พม่า ไปจนถึงแคว้นอัสสัมในอินเดีย คนไทที่โยกย้ายจากถิ่นเดิมย่อมนำภาษาไทยติดตัวไปด้วย และสามารถถ่ายทอดภาษาที่ใช้ต่อไปยังลูกหลาน ทั้งยังแพร่ภาษาไปยังกลุ่มชนที่ไม่ได้พูดภาษาไทยให้หันมานิยมใช้ภาษาไทยเฉพาะในเขตแดนที่คนไทมีอำนาจทางการเมืองในบริเวณนั้น ๆ ชาวไทหลายกลุ่มยังสามารถรักษาภาษาพูดได้แม้ว่าจะอาศัยอยู่ในฐานะชนชาติส่วนน้อยในหลายประเทศ เช่น จีน เวียดนาม และพม่า บางกลุ่มก็อาจถูกกลืนโดยการผสมผสานกับชนชาติส่วนใหญ่ที่มีอำนาจในการปกครองเหนือกว่าจนเลิกใช้ภาษาดั้งเดิมของบรรพบุรุษหันมาใช้ภาษาของชนชาติอื่น เช่น พวกไทอาหมในแคว้นอัสสัมประเทศอินเดีย และคนไทในมณฑลกว๋างตุ้งประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นต้น

การใช้ภาษาเป็นหลักในการพิจารณาความเป็นคนไทมีความแตกต่างจากการใช้เชื้อชาติ เพราะให้ความสำคัญกับการรักษาภาษาที่มนุษย์ถ่ายทอดโดยการเรียนรู้ แต่เชื้อชาตินั้นถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ เมื่อยังใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวันความเป็นไทก็ยังคงอยู่และการขยายขนาดประชากรเพิ่มขึ้น ภาษานั้นก็แพร่ไปยังคนจำนวนมากขึ้น หากเลิกใช้ภาษาไทยก็ย่อมสูญเสียความเป็นคนไทไปอย่างสิ้นเชิง ฉะนั้น การใช้เพียงภาษาอย่างเดียวเป็นหลักในการพิจารณาความเป็นคนไทอาจไม่สมบูรณ์ ในบางกรณีก็พบว่ามิชนเผ่าอื่นมารับภาษาไทยไปใช้ เนื่องจากมีความใกล้ชิดและอยู่ภายใต้อิทธิพลของกลุ่มคนไทที่มีอำนาจเหนือกว่า เช่น กลุ่มมอญ - เขมรบางพวกในเวียดนามที่เรียกว่าพวกสา (หรือซา) อาศัยในเขตสิบสองจุไท นิยมพูดภาษาไทยและเลียนแบบการแต่งกายของพวกไทดำ ทั้ง ๆ ที่พื้นฐานทางภาษาดั้งเดิมของสาเป็นภาษาตระกูลมอญ - เขมร หรือออสโตรเอเชียติต และความสัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่น ๆ ที่อยู่ข้างเคียงอีกด้วย ดังนั้นจึงควรนำปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องมาร่วมประกอบการพิจารณา เพราะภาษาก็คือผลผลิตทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ซึ่งแปรผันไปตามเงื่อนไขของสภาพสังคมนั้น ๆ

Leach พบว่าชาวไทยใหญ่หรือฉานในพม่าอยู่ใกล้กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ จำนวนมาก มีการหยิบยืมลักษณะทางวัฒนธรรมและภาษาซึ่งกันและกัน จึงมีการผสมผสานและเปลี่ยนแปลงทางภาษาและวัฒนธรรมอยู่เสมอ เช่น ชาวคะฉิ่นพยายามเปลี่ยนแปลงตนเองเป็นไทใหญ่โดยพยายามพูดภาษาไทย แต่งงานกับหญิงชาวไทย และเปลี่ยนแบบเป็นชีวิตเป็นแบบฉาน Leach จึงเห็นว่าภาษาสามารถบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มที่เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา เพื่อสร้างเสริมสถานภาพทางสังคมของตนเองภายใต้ระบบนิเวศแบบหนึ่ง Leach จึงไม่เห็นด้วยกับนิยามที่ว่ากลุ่มชาติพันธุ์คือ ผู้คนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน พูดภาษาเดียวกัน และเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเดียวกัน (อานันท์ กาญจนพันธ์ ๒๕๓๘ : ๑๔) Leach เห็นว่าภาษาและลักษณะทางชาติพันธุ์อาจเปลี่ยนแปลงได้เสมอตามความต้องการของคนและเงื่อนไขทางสังคม ตลอดจนสภาพแวดล้อมต่าง ๆ

๓. การพิจารณาจากด้านการเมือง

การพิจารณาความเป็นไทยในด้านการเมืองย่อมจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงความเป็นกลุ่มของคนไทยในอาณาเขตภายใต้การปกครองของรัฐ (state) หรือประเทศ (nation) เสียก่อน รัฐย่อมประกอบด้วยกลุ่มคนที่อยู่ภายใต้อาณาเขตที่อำนาจการปกครองของรัฐครอบคลุมไปถึง การก่อตัวเป็นรัฐของไทยย่อมหมายถึงคนไทยจำนวนมากรวมกันเป็นปึกแผ่นเหนือระดับหมู่บ้านและสถาปนาอำนาจการปกครองของตนเองบนพื้นที่จำเพาะ แยกตัวออกจากอำนาจการปกครองของรัฐอื่นอย่างเด่นชัด การรวมตัวก่อตั้งรัฐภายใต้ระบบการปกครองเดียวกันย่อมนำมาซึ่งความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันของกลุ่มชนที่มีภารกิจผูกพันในการดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงและความคงอยู่ของรัฐ ผู้ปกครองสามารถระดมทรัพยากรด้านเศรษฐกิจจากผู้คนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตเพื่อสนับสนุนระบบการปกครองของรัฐ รวมทั้งการระดมกำลังผู้คนมาใช้สอยในราชการในยามปกติและเป็นทหารในยามศึกสงคราม ภายในอาณาเขตของรัฐนั้นย่อมมีชนชาติอื่นอาศัยอยู่ ซึ่งผู้ปกครองต้องมีความสามารถที่จะควบคุมและอาจเกณฑ์แรงงานหรือเก็บภาษีเพื่อประโยชน์ของรัฐได้เช่นกัน ผู้นำของรัฐย่อมมีทัศนคติเกี่ยวกับคนในอาณาเขตของตนว่ากลุ่มใดเป็นคนพื้นเมืองพวกเดียวกับตน กลุ่มใดเป็นคนต่างชาติหรือผู้เข้ามาอาศัยพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประชาชนพื้นเมืองเองก็ย่อมมีอัตลักษณ์ (identity) ของตนเองว่ามีความแตกต่างไปจากกลุ่มอื่น คนไทยหรือชาวสยามย่อมรู้สึกว่าเป็นไทยใครเป็นจีน มอญ หรือฝรั่ง เป็นต้น

ประเทศไทยเป็นรัฐที่สืบทอดมาจากอาณาจักรสยาม คำว่า "สยาม" เป็นชื่อที่คนต่างชาติเรียกชนชาติไทยหรือไท (บางทีออกเสียไต) มาแต่โบราณกาล คนไทยอาศัยกระจัดกระจายกันอยู่เป็นอาณาบริเวณกว้างขวาง คำว่า "สยาม" หรือ "เสียม" พบในจารึก

โบราณหมายถึงคนไทกลุ่มต่าง ๆ เช่น ศิลาจารึกของชาวจามเมื่อ พ.ศ. ๑๕๙๓ (ค.ศ. ๑๐๕๐) จารึกของพม่าพบที่เมืองพุกามเมื่อ พ.ศ. ๑๖๖๓ (ค.ศ. ๑๑๒๐) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเวียดนามก็เรียกคนไทว่า “เสียม” บันทึกไว้ในปี พ.ศ. ๑๖๙๒ (ค.ศ. ๑๑๔๙) จิตร ภูมิศักดิ์ อ้างว่ามีการค้นพบจารึกภาษาขอมโบราณของอาณาจักรเจนละที่มีร่องรอยของสยำหรือเสียมอายุประมาณ พ.ศ. ๑๑๘๒ (ค.ศ. ๖๓๙) นอกจากนั้นชาวสยามหรือเสียมตามสำเนียงเขมรได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างเขมรกับจามในสมัยโบราณ ดังภาพหินในปราสาทนครวัดที่สร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ (พ.ศ. ๑๖๕๕ - ๙๐) (จิตร ภูมิศักดิ์ ๒๕๓๕ : ๑๙ - ๔๕)

เมื่อชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาในดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์สมัยอยุธยา ก็เรียกพระราชอาณาจักรในดินแดนแถบกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาว่า “สยาม” เช่นกัน เซอร์ เจมส์ แลงคาสเตอร์ ชาวอังกฤษเรียกว่าประเทศไทยว่า “สยาม” ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๓๓ (ค.ศ. ๑๕๙๐) ชาวฝรั่งเศสชื่อ ลาลูแบร์ ก็เรียกชื่อประเทศไทยว่า “สยาม” ในปี พ.ศ. ๒๒๓๔ (ค.ศ. ๑๖๙๑) (สารานุกรมไทย ๒๕๒๑ : ๒๘๐๙) กรุงศรีอยุธยาดีตราชธานีของสยามเป็นศูนย์กลางการปกครองของคนไทยในกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๘๙๓ (ค.ศ. ๑๓๕๐) สืบต่อมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๓๑๐ (ค.ศ. ๑๗๖๗) ภายหลังจากถูกกองทัพพม่าบุกเข้าทำลายกรุงศรีอยุธยาแล้วอาณาจักรสยามจึงย้ายราชธานีมาตั้งที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯตามลำดับจนถึงปัจจุบัน

ตั้งแต่สมัยโบราณเขตแดนของอาณาจักรสยามมีชนชาติอื่นอาศัยอยู่หลายกลุ่ม คนพื้นเมืองดั้งเดิมของท้องถิ่นคือพวกเงาะป่าชาวกูยและชาวเล อีกพวกหนึ่งคือกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ - เขมร เช่น ขมุ ถิ่น ลัวะ หรือ ละว้า มราปี (หรือมีตองเหลือง) ชวง ส่วย เขมร มอญ ฯลฯ คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้มีลักษณะแตกต่างไปจากชาวสยามทั้งด้านกายภาพ ภาษาและวัฒนธรรม กลุ่มคนเหล่านี้ยังแยกตัวอยู่ในสังคมขนาดเล็กของตนเองในบริเวณป่าเขาที่ห่างไกลจากเมือง ไม่ค่อยได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับทางการเมืองของรัฐ ซึ่งแตกต่างไปจากพวกมอญ เขมร และมลายู ที่มีจำนวนประชากรมากกว่าและอยู่กันเป็นชุมชนขนาดใหญ่สืบทอดกันมานาน จึงมีความเกี่ยวข้องกับชาวสยามทั้งในด้านการเมืองและการปกครอง

มอญตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณในดินแดนที่ต่อมากลายเป็นอาณาจักรสยาม พบร่องรอยของภาษาและวัฒนธรรมมอญปรากฏอยู่ทั่วไป ชากโบราณสถานยุคเก่าในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย สมัยอยุธยาอมญอพยพจากรัฐมอญทางภาคใต้ของประเทศพม่าปัจจุบันเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชายแดนสยามอีกหลายครั้งคราวมอญได้ร่วมกับกองทัพสยามในการทำศึกสงครามกับพม่า หัวหน้ามอญได้รับราชการในราชสำนักสยาม และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางระดับสูงหลายตระกูลตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ พวกมอญจึงถือว่าเป็นพันธมิตรของไทยที่มีความ

สัมพันธ์ใกล้ชิดกันทั้งทางด้านสังคมการเมือง และวัฒนธรรม มีการแต่งงานข้ามกลุ่มมอญกับคนไทยเป็นจำนวนมากไม่น้อย

เมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาแล้วสยามได้ยกกองทัพไปตีอาณาจักรกัมพูชาได้นครธมเมืองหลวงกัมพูชาเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๙๕ กัมพูชาจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา สยามยกกองทัพไปปราบเขมรหลายครั้ง เนื่องจากผู้นำของเขมรพยายามกวาดต้อนผู้คนตามหัวเมืองชายแดนกลับประเทศของตน ผู้นำเขมรมักมีความแตกแยกแย่งชิงอำนาจกันเอง บางกลุ่มไปขอกำลังสนับสนุนจากเวียดนาม ทำให้สยามมีความขัดแย้งกับเวียดนามที่พยายามขยายอำนาจมาในกัมพูชาจนเกิดสงครามขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ภายหลังฝรั่งเศสได้ยึดเวียดนามเป็นอาณานิคมแล้วจึงสนับสนุนให้กัมพูชาเข้าไปเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส สยามจึงสูญเสียอำนาจเหนือกัมพูชาในปี พ.ศ. ๒๔๑๐ (ค.ศ. ๑๘๖๗) แต่ก็ยังรักษาอำนาจการปกครองเหนือหัวเมืองเขมรทางตอนเหนือได้บางส่วน ซึ่งต่อมารัชกาลที่ ๕ ทรงจัดตั้งเป็นมณฑลเขมร และให้พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่ปกครองบัญชาการที่เมืองพระตะบอง มณฑลเขมรมี ๔ เมือง คือ พระตะบอง เสียมราชบุรีโสภณ และพนมสก เพื่อควบคุมตรวจสอบดูแลอย่างใกล้ชิด เนื่องจากถูกฝรั่งเศสคุกคามอย่างหนัก (บังอร ปิยะพันธุ์ ๒๕๓๘ : ๒๕๖) ในที่สุดสยามก็สูญเสียดินแดนอันเคยเป็นมณฑลเขมร (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลบูรพา) แก่ฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ (ค.ศ. ๑๙๐๗) ปัจจุบันยังมีชาวเขมรอาศัยอยู่ตามจังหวัดชายแดนของไทยด้านติดกับกัมพูชาเป็นจำนวนมาก ชาวเขมรเหล่านี้ยังพูดภาษาเขมรอยู่แม้จะรู้ภาษาไทย ถึงแม้คนไทยจะได้รับแบบอย่างทางวัฒนธรรมจากเขมรมาก แต่ความสัมพันธ์กับชาวเขมรไม่ค่อยสนิทสนมใกล้ชิดเหมือนกับชาวมอญ

สยามมีอิทธิพลเหนือดินแดนในแหลมมลายูตั้งแต่อยุธยา ราชกรูในแถบนี้นับถือศาสนาอิสลามที่ได้รับมาจากพ่อค้าชาวอาหรับที่เข้ามาค้าขายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กองทัพสยามยกทัพไปปราบรัฐปัตตานีที่แข็งเมือง ปัตตานีจึงกลายเป็นประเทศราชของสยามรัฐอื่น ๆ ก็ยอมอ่อนน้อมอยู่ในอำนาจสยาม ได้แก่ กลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และปรีส คนไทยมักเรียกชาวมุสลิมในภาคใต้ว่า “แขก” อันเป็นชื่อที่เรียกชาวอาหรับและอินเดีย เนื่องจากความละม้ายของชาวมาเลย์กับชาวอินเดียและอาหรับคล้ายคลึงทางด้านกายภาพและศาสนา สยามได้สูญเสียดินแดนในภาคใต้ให้แก่อังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๙๑๐) คือ กลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และปรีส แต่ปัตตานีและหัวเมืองชายแดนอื่น ๆ ในภาคใต้อยู่ภายใต้การปกครองของสยามต่อมา ชายแดนภาคใต้อันมีชาวมุสลิมอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากคือปัตตานี สตูล นราธิวาส และยะลา เพราะความแตกต่างทางด้านศาสนาและวัฒนธรรมของชาวมุสลิมกับชาวไทยโดยทั่วไปทำให้เกิดขบวนการแบ่งแยกดินแดนเป็นอิสระจากการปกครองของไทยเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ รัฐบาลไทยจึงต้องสอดส่องดูแลอย่างใกล้ชิด ทั้งยอมรับข้อ

แตกต่างกันทางศาสนาและประเพณีท้องถิ่น ส่งเสริมให้เรียกชื่อใหม่ว่า “ชาวไทยมุสลิม” แทนคำว่า “แขก” พยายามทำให้ชาวมุสลิมรู้สึกว่าเป็นคนไทยเหมือนกัน

“ลาว” เป็นชื่อที่ชาวสยามใช้เรียกกลุ่มคนไทที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง ทั้ง ๆ ที่คนในอาณาจักรทั้งสองพูดภาษาตระกูลไทเช่นเดียวกับชาวสยาม นอกจากนั้นยังนับถือพุทธศาสนาและมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันกัน ล้านช้างเป็นประเทศราชของสยามในสมัยกรุงธนบุรีปี พ.ศ. ๒๓๒๑ ล้านนาเป็นประเทศราชของสยามในปี พ.ศ. ๒๓๑๘ อาณาจักรทั้งสองมีกษัตริย์ปกครองตนเอง แต่ต้องส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้ากรุงสยามทุกสามปี เมื่อฝรั่งเศสเข้าไปยึดครองเวียดนามเป็นอาณานิคมแล้วก็พยายามขยายอำนาจเข้ามาในกัมพูชาและล้านช้าง สยามมีข้อพิพาทกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับเขตแดนในลาวซึ่งนำไปสู่กรณีการเผชิญหน้ากันที่ปากน้ำ (ร.ศ. ๑๑๒) สยามต้องสูญเสียดินแดนทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ รัชกาลที่ ๕ จึงต้องทรงปฏิรูปการปกครองพระราชอาณาจักรเพื่อสอดส่องดูแลหัวเมืองชายแดนต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ได้จัดตั้งมณฑลขึ้น ๖ มณฑล คือ

๑. มณฑลลาวเฉียง ได้แก่ เชียงใหม่ ลำปาง น่าน แพร่ และเถิน
๒. มณฑลลาวพวน ได้แก่ อุดร ขอนแก่น นครพนม สกลนคร หนองคาย และเลย
๓. มณฑลลาวกาว ได้แก่ อุบลราชธานี จำปาศักดิ์ ศรีสะเกษ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และกาฬสินธุ์
๔. มณฑลลาวกลาง ได้แก่ นครราชสีมา ชัยภูมิ และบุรีรัมย์
๕. มณฑลเขมร ได้แก่ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ และพนมดง
๖. มณฑลภูเก็ต ได้แก่ ภูเก็ต กระบี่ ตรัง ตะกั่วป่า พังงา และระนอง

(เดิม วิกาศย์พจนกิจ ๒๕๓๐ : ๓๙๘)

ชื่อของมณฑลที่ตั้งขึ้นในยุคนั้นสะท้อนให้เห็นถึงการแบ่งแยกกลุ่มคนในอาณาจักรสยามแบบเก่าที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานทางชาติพันธุ์หรือเชื้อชาติการแบ่งแยกดินแดนของพวกชนชาติเหล่านั้น (โดยการสนับสนุนของนักล่าอาณานิคมชาติตะวันตก) โดยเฉพาะกรณีกษัตริย์แห่งกัมพูชา และกษัตริย์แห่งหลวงพระบางขอเข้าไปอยู่ในอารักขาของฝรั่งเศสในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ และ ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ รัชกาลที่ ๕ ทรงเล็งเห็นภัยจากข้ออ้างเกี่ยวกับความแตกต่างทางชาติพันธุ์ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้สยามเสียดินแดนและอำนาจเหนือประเทศราชทั้งสอง จึงทรงปรับเปลี่ยนนโยบายการปกครองพระราชอาณาจักรสยามครั้งสำคัญ เพื่อให้ประเทศมีความเป็นเอกภาพและความมั่นคง โดยพยายามสร้างรัฐชาติ (nation state) ขึ้น การสร้างรัฐชาตินั้นมีความมุ่งหมายสำคัญ คือ การรวมศูนย์อำนาจให้รัฐบาลกลางมีอำนาจในการปกครองบริหารและการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในรัฐชาติ โดยทำให้มีความรู้สึกว่าเป็นของหน่วยการเมืองนั้น ๆ ซึ่งอาจไม่ตรงตามเผ่าพันธุ์เดิม เช่น เรียกตน

เองว่าไทยแต่อาจมีเชื้อสายเขมร ลาว จีน เป็นต้น (ลิขิต อีรเวคิน ๒๕๔๑ : ๑๐๒) การปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ยกเลิกระบบกินเมือง โดยเจ้าเมืองซึ่งมีการสืบทอดทางสายโลหิต เปลี่ยนมาเป็นการปกครองแบบเทศาภิบาลแบ่งเป็นมณฑลและจังหวัด แต่งตั้งข้าราชการจากส่วนกลางแทนการเป็นเจ้าเมืองซึ่งมีอำนาจและศักดิ์คล้ายกับเจ้านครรัฐ ชื่อของมณฑลที่แสดงลักษณะชาติพันธุ์ของผู้อาศัยตามแบบเดิมก็เปลี่ยนไป โดยเรียกชื่อมณฑลที่แสดงลักษณะชาติพันธุ์ของผู้อาศัยตามแบบเดิมก็เปลี่ยนไป โดยเรียกชื่อมณฑลตามทิศที่มีกรุงเทพเป็นศูนย์กลาง เช่น มณฑลลาวเฉียงเปลี่ยนเป็นมณฑลพายัพ มณฑลเขมรเป็นมณฑลบูรพา มณฑลลาวกลางเป็นมณฑลนครราชสีมา มณฑลลาวพวนเป็นมณฑลอุดร และมณฑลลาวท้าวเป็นมณฑลอีสาน ฯลฯ (เติม วิชาคย์พจนกิจ : ๓๙๙ - ๔๐๖) การเรียกคนพื้นเมืองในเชียงใหม่ว่า “ลาวพุงดำ” และเรียกราษฎรในล้านช้างว่า “ลาวพุงขาว” ของยามก็ยกเลิกไป รวมทั้งเลิกการเรียกชาวภาคใต้เชื้อสายมาเลย์ว่า “แขก” ในภาษาราชการด้วยความพยายามที่จะทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ต่างค่อยเกิดความรู้สึกเป็นคนไทยหรือชาวสยามมีมากขึ้น โดยเผยแพร่ภาษาและแบบแผนทางวัฒนธรรมของคนไทยในกรุงเทพเป็นแนวปฏิบัติของราษฎรในภูมิภาค พร้อมทั้งสร้างระบบคมนาคมเชื่อมโยงกรุงเทพกับหัวเมืองต่าง ๆ ติดต่อกันได้สะดวกสบายมากยิ่งขึ้น รัชกาลที่ ๕ ยังได้ทรงผูกสัมพันธ์กับเจ้านครเชียงใหม่โดยทรงขอเจ้าดารารัศมี ธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พระเจ้านครเชียงใหม่องค์ที่ ๗) มาเป็นพระชายา ในปี พ.ศ. ๒๔๒๙ นโยบายทางการเมืองสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้ทำให้การแบ่งคนตามพื้นฐานเชื้อชาติเดิมลดความสำคัญลงแต่ให้ความสำคัญต่อกันำเนิดในเขตแดนของสยามมากขึ้นผู้คนต่างศาสนาต่างเผ่าพันธุ์ที่อยู่อาศัยในสยามตั้งแต่บรรพบุรุษดั้งเดิมถูกยอมรับว่าเป็นชาวสยาม การปลุกฝังคนไทยให้มีความรักชาติเป็นนโยบายการเมืองที่สำคัญที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงดำเนินการต่อมา

คนจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอาณาจักรสยามตั้งแต่สมัยอยุธยาและมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ชาวจีนไม่ต้องสังกัดระบบไพร่เช่นเดียวกับชาวต่างชาติอื่น ๆ เช่น ลาว เขมร มอญ แขก และ ญวน จึงมีอิสระที่จะเดินทางไปค้าขายหรือรับจ้างใช้แรงงานได้โดยอิสระ แต่ชาวจีนต้องเสียค่าทดแทนการเกณฑ์แรงงานในอัตรา ๑ บาท ๕๐ สตางค์ ในทุก ๓ ปี (เริ่มในสมัยรัชกาลที่ ๒) ชาวจีนจึงมีฐานะทางเศรษฐกิจดี คนจีนที่มีฐานะดีอาจได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีและนายอากร บางคนได้รับสัมปทานตีบุกและแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองทางภาคใต้ ชาวจีนอพยพมาอาศัยอยู่เป็นชุมชนและควบคุมดูแลกันเอง พวกเขามีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับเครือญาติและชุมชนเดิมในจีน จึงส่งเงินไปช่วยเหลือญาติมิตรในประเทศจีนด้วย บางคนก็เป็นสมาชิกสมาคมลับจีนที่มีการเคลื่อนไหวทางการเมือง สนับสนุนขบวนการต่าง ๆ ในประเทศจีน ทำให้รัฐบาลสยามไม่ค่อยไว้วางใจชาวจีนอพยพเท่าใดนัก โดยเฉพาะสมัยหลังราชวงศ์ชิงถูกโค่นล้มอำนาจในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ และสถาปนาระบบสาธารณรัฐขึ้นแทน ได้มีการระดมความช่วยเหลือจากชาวจีนโพ้นทะเลเพื่อสนับสนุน

การต่อสู้ในจีน รัชกาลที่ ๖ ทรงตระหนักถึงอันตรายของคนจีนในสยามหากพวกเขามีความจงรักภักดีต่อจีนแต่ไม่มีความจงรักภักดีต่อสยามที่เขาอาศัยอยู่ ดังจะเห็นได้จากพระราชนิพนธ์เรื่อง *“ชีวแห่งบูรพาทิศ”* ทรงชี้ให้เห็นถึง *“ภัยเหลือง”* ดูเหมือนว่าพระองค์พยายามขจัดภัยเหลืองนี้โดยทำให้สีเหลืองลดความเข้มข้นลง หรือทำให้มีความผูกพันกับไทยหรือเป็นไทยมากขึ้น

รัชกาลที่ ๖ ทรงตราพระราชบัญญัติการแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) เพื่อเปิดช่องทางให้คนต่างชาติแปลงเป็นชาติไทย โดยยื่นคำขอผ่านเสนาบดีว่าการต่างประเทศ ข้อกำหนดมีเงื่อนไขเพียง ๔ ข้อ คือ ๑) ผู้ร้องขอต้องมีอายุเต็มบริบูรณ์ตามกำหนดในกฎหมายไทยและกฎหมายแห่งชาติของตน ๒) ผู้ร้องขอพักอาศัยอยู่ในกรุงสยามในเวลาที่ร้องขอ ๓) ผู้ร้องขอเคยอยู่ในกรุงสยามทางการเมืองสมัยรัชกาลที่ ๕ และ ๔) ผู้ร้องขอเป็นผู้มีความประพฤติดีและมีสมบัติพอที่จะเลี้ยงตนเองได้ (พันธุทิพย์ กาญจนะจิตรา สายสุนทร ๒๕๓๔ : ๒๐) การแปลงชาตินั้นต้องได้รับพระบรมราชานุญาตด้วย พระราชบัญญัตินี้ทำให้คนจีนที่อยากเป็นไทยดำเนินการขอเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นทางการเมื่อแปลงชาติเป็นไทยแล้วย่อมเป็นคนที่อยู่ในบังคับของสยาม ชาวต่างชาติอื่น ๆ ก็อาจยื่นคำขอแปลงชาติได้เช่นกัน ซึ่งคาดว่าคงมีจำนวนไม่น้อยเมื่อเทียบกับจำนวนชาวจีนที่อาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรสยามในขณะนั้น

ต่อมารัชกาลที่ ๖ ได้ทรงตราพระราชบัญญัติสัญชาติขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ทำให้เกิดความชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับความเป็นไทยในทางการเมืองในสมัยนั้น คือ คนไทยย่อมต้องถือสัญชาติไทย การเป็นคนไทยหรือคนที่สัญชาติไทยต้องมีคุณสมบัติ ดังนี้ ๑) เป็นผู้ที่เกิดแต่บิดาหรือมารดาที่เป็นคนไทย ๒) เป็นผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรสยาม (ไม่ว่าบุพการีเดิมจะเชื้อชาติใดก็ตาม) และ ๓) เป็นชาวต่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงชาติโดยสมบูรณ์ (ได้รับพระบรมราชานุญาตตามพระราชบัญญัติแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐)

พระราชบัญญัติทั้งสองฉบับนี้สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติและนโยบายการเมืองที่ถือว่าคนเป็นไทยต้องสืบทอดโดยสายเลือดโดยตรงจากพ่อหรือแม่ที่เป็นคนไทยตามทัศนคติแบบโบราณ แต่ก็เปิดช่องให้คนชาติอื่นที่อาศัยในอาณาจักรสยามได้สัญชาติไทยด้วย เพราะต้องการให้กลุ่มเชื้อชาติต่าง ๆ ที่อาศัยในพระราชอาณาจักรเป็นคนไทยบังคับของสยามทั้งหมด ซึ่งถือว่าเป็นการสืบทอดนโยบายสร้างรัฐชาติสมัยรัชกาลที่ ๕ สยามในยุคนั้นมีจำนวนประชากรประมาณ ๔ ล้านคน ผู้คนจึงต้องการให้มีจำนวนราษฎรเพิ่มมากขึ้นเพื่อเป็นกำลังและสร้างรายได้แก่รัฐ ยิ่งไปกว่านั้นรัชกาลที่ ๖ ทรงมีนโยบายปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยม ทรงเห็นว่าคนไทยที่แท้จริงต้องมีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ไทย (Wyatt 1984 : 229) สยามไม่ได้เป็นเพียงดินแดนที่คนไทยอาศัยอยู่เท่านั้น แต่เป็นชาติไทยที่มีเอกลักษณ์ประจำชาติที่ทำให้ไทยมีความแตกต่างจากชาติอื่น สิ่งที่แตกต่างกันก็คือประวัติศาสตร์ของชาวไทย องค์ประกอบทางด้านศิลปะภาษา วรรณคดี และศาสนาของคนไทย

รวมทั้งความจงรักภักดีที่มีความพระมหากษัตริย์ และความภาคภูมิใจที่เป็นชาติเสรี (Vella 1978 : 178) คนไทยต้องเข้มแข็งและสามัคคีกัน ช่วยกันรักษาความดีงามของวัฒนธรรมไทย และความเป็นชาติไทยเอาไว้ให้มั่นคงสืบไป คนจีนและคนต่างชาติที่แปลงชาติเป็นไทยแล้ว ย่อมต้องมีความจงรักภักดีต่อชาติไทยด้วย รัชกาลที่ ๖ ทรงชักชวนจีนที่มีฐานะดีร่วมกัน บริจาคทรัพย์สินให้โครงการต่าง ๆ ของพระองค์ ทรงแต่งตั้งให้ชาวจีนได้รับบรรดาศักดิ์เพื่อ เป็นเกียรติยศโดยไม่ต้องจ่ายค่าเบี้ยหวัด รัชกาลที่ ๖ ทรงสนพระทัยในกิจการของชาวมุสลิม ในภาคใต้และเสด็จประพาสภาคใต้ถึง ๒ ครั้งด้วยกัน

นโยบายเกี่ยวกับการเป็นคนไทยและเขตแดนสยามได้ยึดถือสืบเนื่องมาจนถึง ยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. ๒๔๗๕ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๑ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๘ ลัทธิชาตินิยมหรือรัฐนิยมได้รับการฟื้นฟู ขึ้นมาอีก รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม ปลุกกระดมให้คนไทยมีความรักชาติและเชื่อ ถือผู้นำ ชักจูงคนไทยยกเลิกประเพณีที่เห็นว่าล้าหลัง เช่น กินหมาก นุ่งผ้าโจงกระเบน ฯลฯ ส่งเสริมให้ใส่หมวก สวมรองเท้า นุ่งผ้าขึ้นหรือกระโปรงเขียนหนังสือและใช้คำภาษาไทยแบบใหม่ ฯลฯ เพื่อความทันสมัยคล้ายแบบตะวันตก พร้อมทั้งการโฆษณาว่าคนไทยเคย มีอดีตอันยิ่งใหญ่ เป็นชาตินักรบเคยครอบครองอาณาจักรน่านเจ้า แต่ถูกจีนรุกราน คนไทย จึงต้องอพยพลงใต้แล้วตั้งถิ่นฐานใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐบาลได้พิมพ์เผยแพร่ เอกสารการค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชนชาติไทยเพื่อสนับสนุนความเชื่อเรื่องความเจริญ รุ่งเรืองของชนชาติไทย พร้อมทั้งเขียนบทละครและเพลงต่าง ๆ เพื่อให้คนไทยมีความภาคภูมิใจในชาติ ที่สำคัญยิ่งคือรัฐบาลประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “ประเทศสยาม” มาเป็น “ประเทศไทย” เพื่อให้มีความหมายว่า “ดินแดนของคนไทย” รัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลย์ สงคราม ยังพยายามเรียกร้องเอกราชดินแดนที่สยามสูญเสียให้แก่อังกฤษและฝรั่งเศสกลับคืนมา การรวมชนเผ่าไทยเผ่าต่าง ๆ ที่พลัดพรากกันมานานและการสร้างชาติไทยให้ยิ่งใหญ่จึงเป็น ความหวังอันสูงสุดของผู้นำไทยในยุคนั้น ประเทศไทยได้เข้าร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่นในสงครามโลก ครั้งที่สอง ญี่ปุ่นได้มอบดินแดนบางส่วนคืนให้ไทย โดยไทยได้ส่งกองทัพไปโจมตีเชียงตุง เมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามแก่ฝ่ายพันธมิตร รัฐบาลไทยจึงจำต้องคืนดินแดนเหล่านั้นให้แก่อังกฤษ และฝรั่งเศส รัฐบาลชุดใหม่ของไทยได้ประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศไทยเป็น “สยาม” เช่นเดิม ในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ แต่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำรัฐประหารยึดอำนาจคืนได้อีกในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ จึงประกาศเปลี่ยนชื่อ “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย” อีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ แต่ความสนใจเกี่ยวกับการได้คืนดินแดนที่สูญเสียไปและการรวมคนไทยกลุ่มอื่นที่ อาศัยอยู่ในประเทศใกล้เคียงของรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็หมดไปแล้ว คงไว้ เพียงแต่ความมั่นคงของอาณาเขตที่ประเทศไทยยังรักษาไว้ได้เท่านั้น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลง ลัทธิการปกครองแบบสังคมนิยม คอมมิวนิสต์ ได้แพร่ขยายไปยังประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวางจีนคอมมิวนิสต์ได้ยึดอำนาจ

การปกครองในแผ่นดินใหญ่ของประเทศจีนและสถาปนากการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ขึ้น รัฐบาลไทยมีความวิตกเกี่ยวกับการแพร่ขยายของลัทธิคอมมิวนิสต์เข้ามายังประเทศไทย จึงไม่ไว้ใจชาวจีนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย รวมทั้งลูกหลานจีนที่ได้สัญชาติไทยและชาวต่างประเทศที่ได้สัญชาติไทยโดยการแปลงชาติ (ตามพระราชบัญญัติการแปลงชาติ ร.ศ. ๑๓๐ และพระราชบัญญัติสัญชาติ พ.ศ. ๒๔๕๖) รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกพระราชบัญญัติสัญชาติปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ยกเลิกพระราชบัญญัติสัญชาติปี พ.ศ. ๒๔๕๖ และพระราชบัญญัติแปลงชาติ (ร.ศ. ๑๓๐) พระราชบัญญัติสัญชาติปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ยังให้สัญชาติกับผู้ที่เกิดโดยบิดาหรือมารดาเป็นคนไทย และผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรที่มีบิดาหรือมารดาเป็นต่างชาติ (ลูกครึ่งเกิดในประเทศไทย) พระราชบัญญัตินี้เพิ่มคุณสมบัติของผู้ขอแปลงชาติเป็นไทยให้มีภูมิลำเนาในพระราชอาณาจักรไทยโดยต่อเนื่องไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี (เพิ่มจากเดิม ๕ ปี) และให้มีความรู้ภาษาไทยอีกด้วย สิ่งที่สำคัญในพระราชบัญญัติสัญชาติปี พ.ศ. ๒๔๙๕ คือ การให้อำนาจแก่รัฐบาลถอนสัญชาติของผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรที่มีบิดาเป็นคนต่างด้าว (ผู้ที่มีได้มีสัญชาติไทย) และผู้ที่ได้สัญชาติไทยโดยการแปลงชาติที่รัฐเห็นว่าเป็นอันตรายต่อความปลอดภัยของรัฐ หรือกระทำการใด ๆ ขัดต่อความสงบสุขหรือความเจริญต่อสาธารณะ ความหวาดระแวงที่มีต่อคนไทยเชื้อสายต่างชาติยังมีอยู่ต่อไปดังจะเห็นได้จากการแก้ไขพระราชบัญญัติสัญชาติปี พ.ศ. ๒๔๙๕ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๖ โดยยกเลิกการให้สัญชาติไทยแก่ผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรที่มีบิดาเป็นชาวต่างด้าว รวมทั้งผู้ที่เกิดในประเทศไทยแต่มีบิดาเป็นชาวต่างด้าว (ถ้าได้รับใบสำคัญประจำตัวคนต่างด้าวแล้ว) ให้ขาดจากสัญชาติไทย ต่อมาได้มีการแก้ไขพระราชบัญญัติสัญชาติอีกในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ โดยยินยอมให้ผู้เกิดในพระราชอาณาจักรไทยได้สัญชาติโดยการเกิด (ไม่จำกัดบิดาเป็นต่างด้าว)

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้กระทำรัฐประหารยึดอำนาจจาก จอมพล ป. พิบูลสงคราม นโยบายการกีดกันบุตรของคนต่างด้าวมิให้ได้รับสัญชาติไทยยังคงดำเนินต่อไป ควบคู่กับการปราบปรามขบวนการเผยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย มีการแก้ไขพระราชบัญญัติสัญชาติอีกในปี พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยกำหนดให้หญิงต่างด้าวสมรสกับคนไทยแล้วได้สัญชาติไทย ต่อเมื่อยื่นคำร้องขอตามหลักเกณฑ์กำหนดในกฎกระทรวงมหาดไทยและได้รับความเห็นชอบจากรัฐมนตรี พระราชบัญญัติฉบับแก้ไขนี้ระบุว่าผู้มีสัญชาติไทยโดยการเกิดก็อาจถูกถอนสัญชาติได้ (เมื่อบิดาหรือมารดาเป็นต่างด้าว) และผู้แปลงสัญชาติอาจถูกถอนสัญชาติได้เช่นกัน

เมื่อจอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีสืบทอดอำนาจต่อจาก จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยังคงดำเนินนโยบายสัญชาติในลักษณะกีดกันผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรแต่มีบิดาและมารดาเป็นคนต่างด้าวต่อไปอีก รัฐบาลได้ประกาศพระราชบัญญัติสัญชาติฉบับใหม่ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ยกเลิกพระราชบัญญัติสัญชาติปี พ.ศ. ๒๔๙๕ และพระราชบัญญัติแก้ไขฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๙๖) ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๔๙๙) และฉบับที่ ๔

(พ.ศ. ๒๕๐๓) สารระสำคัญของพระราชบัญญัติปี พ.ศ. ๒๕๐๔ กำหนดให้สัญชาติไทยแก่ผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรไทยและผู้ที่เกิดนอกพระราชอาณาจักรที่บิดามีสัญชาติไทยหรือมารดามีสัญชาติไทย (แต่บิดาไม่มีสัญชาติไทย) แต่ไม่ให้สัญชาติไทยต่อผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรที่บิดาและมารดาเป็นคนต่างด้าว (ขณะที่เกิดบิดาหรือมารดาทำงานสถานทูต กงสุล หรือองค์กระระหว่างประเทศ) หญิงต่างด้าวเมื่อสมรสกับผู้มีสัญชาติไทยถ้าประสงค์จะได้สัญชาติไทยต้องร้องขอต่อกระทรวงมหาดไทยเช่นเดิม คนต่างด้าวที่ประสงค์จะแปลงสัญชาติเป็นไทยต้องมีอายุบรรลุนิติภาวะ มีความประพฤติดี มีอาชีพเป็นหลักฐาน มีภูมิลำเนาในประเทศไทยไม่น้อยกว่า ๕ ปี และมีความรู้ภาษาไทย พระราชบัญญัติสัญชาติ ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ให้อำนาจถอดถอนสัญชาติหญิงต่างด้าวที่ได้สัญชาติไทยจากการสมรสกับคนไทยรวมทั้งผู้ที่ได้สัญชาติไทยโดยการเกิดในพระราชอาณาจักรโดยมีบิดาเป็นต่างด้าว และผู้ได้สัญชาติไทยโดยการแปลงชาติ หากรัฐมีข้อสงสัยเกี่ยวกับการปกปิดข้อเท็จจริงและการกระทำที่อาจกระทบต่อความมั่นคงของรัฐศีลธรรมอันดีของประชาชน และเงื่อนไขปลีกย่อยอื่น ๆ อีกบางประการ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความระแวงผู้ที่มีเชื้อสายจีนและต่างชาติอื่นที่อาศัยอยู่ในประเทศว่าอาจขาดความภักดีต่อประเทศไทย

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ได้มีประกาศของคณะปฏิวัติที่ ๓๓๗ โดยจอมพลถนอม กิตติขจร ให้ถอนสัญชาติไทยของบุคคลที่เกิดในพระราชอาณาจักรที่มีบิดาหรือมารดาเป็นต่างด้าว โดยเฉพาะพวกที่เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรโดยไม่ชอบด้วยกฎหมายหรือได้รับอนุญาตให้เข้ามาชั่วคราวหรือเฉพาะราย หัวหน้าคณะปฏิวัติอ้างว่าบุคคลเหล่านี้แม้จะมีสัญชาติไทยแต่ไม่ได้มีความจงรักภักดีต่อประเทศไทย ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันและรักษาความมั่นคงของชาติจึงสมควรมิให้บุคคลดังกล่าวมีสัญชาติไทยต่อไป ประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงในยุคนั้น หลังจากนั้นอีก ๒๐ ปีจึงได้ยกเลิกประกาศของคณะปฏิวัติที่ ๓๓๗ โดยการแก้ไขพระราชบัญญัติสัญชาติถึง ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ให้การผ่อนผันแก่ผู้ที่เกิดในพระราชอาณาจักรโดยมีบิดาและมารดาเป็นคนต่างด้าวให้มีช่องทางได้สัญชาติไทยตามหลักเกณฑ์ที่คณะรัฐมนตรีกำหนด และกำหนดให้ผู้ได้สัญชาติที่บิดาเป็นต่างด้าวแสดงความจำนงว่าจะถือสัญชาติไทยหรือสัญชาติตามบิดาเพียงสัญชาติเดียว

เมื่อพิจารณาความเป็นไทยจากด้านการเมืองจะเห็นว่ามีเปลี่ยนแปลงตามสถานการณ์ของสังคมและภาวะทางการเมืองของประเทศในแต่ละยุคสมัย ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เริ่มจะยอมรับกลุ่มชาติพันธุ์หรือเชื้อชาติอื่นเข้าเป็นคนไทยหรือชาวสยาม เนื่องจากต้องการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของราษฎรภายใต้ระบบการปกครองของรัฐ ต่อมาผู้อพยพจากต่างประเทศก็ได้ได้รับอนุญาตให้แปลงชาติเป็นคนไทยได้ เพื่อการเพิ่มจำนวนประชากรภายใต้การบังคับของพระราชอาณาจักรสยาม พร้อมทั้งปลูกฝังให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อันเป็นสัญลักษณ์หล่อหลอมความเป็นอันหนึ่งอัน

เดียวของคนไทยซึ่งอาจมาจากพื้นฐานทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน คนที่พูดภาษาไทยที่อาศัยอยู่นอกพระราชอาณาเขตถ้าไม่มีสัญชาติไทย ก็ไม่ใช่คนไทยตามกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ ต่อมากลุ่มคนที่อพยพเข้ามาอาศัยในแผ่นดินไทยหรือได้อาศัยอยู่ในเขตแดนไทยมาช้านานหลายรุ่น เช่น ชาวเขากลุ่มต่าง ๆ ที่ไม่ได้ทำทะเบียนราษฎร เพราะอยู่ห่างไกลจากเส้นทางคมนาคมก็ถูกกีดกันไม่ให้สัญชาติไทย จึงไม่ได้เป็นคนไทย จนกระทั่งกระทรวงมหาดไทยได้ทำการสำรวจประชากรชาวเขาและเริ่มให้สัญชาติและออกบัตรประจำตัวประชาชนให้เมื่อไม่นานมานี้ นโยบายกีดกันลูกคนต่างด้าวที่เกิดในประเทศไทยโดยไม่ให้สัญชาติไทยในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง สะท้อนให้เห็นถึงความระแวงต่อชาวต่างประเทศที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรไทยว่าจะเป็นการแพร่ขยายของลัทธิการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ตามทัศนะของผู้นำไทยในยุคนั้น โดยเฉพาะการถอนสัญชาติของผู้ที่ได้สัญชาติไทยแล้ว ซึ่งไม่เคยมีมาในอดีต (ก่อนพระราชบัญญัติสัญชาติปี พ.ศ. ๒๔๙๕) ฉะนั้นจะเห็นว่านโยบายเกี่ยวกับความเป็นไทยโดยการถือสัญชาติไทยได้ถูกตราเป็นกฎหมายที่มีการบังคับใช้อย่างเข้มงวดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐภายในขอบเขตของรัฐโดยยึดถือการสืบสายเลือด การเกิดในพระราชอาณาจักร และการแปลงชาติ ซึ่งจะต้องมีคุณสมบัติบางประการที่กำหนดขึ้นโดยนโยบายทางการเมืองของรัฐในขณะนั้นเป็นสำคัญ ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ภายในสังคมและสภาพการเมืองภายในและภายนอกประเทศด้วย

๔. การพิจารณาจากด้านวัฒนธรรม

การพิจารณาความเป็นคนไทยทางด้านวัฒนธรรมย่อมขึ้นอยู่กับกรอบความคิดที่ว่าอะไรคือ “วัฒนธรรมไทย” วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนของการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนในสังคม ซึ่ง Edward B. Tylor นิยามมโนภาพวัฒนธรรมว่า “เป็นผลรวมทั้งหมดที่สลับซับซ้อนอันประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศิลปกรรมจรรยา กฎหมาย ประเพณี ความสามารถ และอุปนิสัยอื่นใดที่มนุษย์ได้รับถ่ายทอดในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม”

วัฒนธรรมเป็นผลผลิตของมนุษย์ที่ถ่ายทอดไปยังสมาชิกของสังคมโดยการเรียนรู้และใช้สัญลักษณ์ สมาชิกใหม่ของสังคมจะได้รับการสอนให้ใช้สัญลักษณ์และปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับแบบแผนของสังคมตามอายุ เพศ และสถานภาพของตน ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นแบบแผนของความเชื่อและพฤติกรรมที่สืบทอดจากยุคหนึ่งไปอีกยุคหนึ่ง วัฒนธรรมไม่ได้ถ่ายทอดทางชีวภาพหรือยีน ดังนั้นมนุษย์ที่มีรูปร่างผิวพรรณแตกต่างกันก็อาจถือว่าเป็นคนไทยถ้ามีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับค่านิยมและระเบียบแบบแผนการดำเนินชีวิตของตนในสังคมไทย

ภาษาเป็นผลผลิตอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมที่มนุษย์ต้องเรียนรู้จึงจะพูดภาษานั้นได้ แต่มนุษย์ก็อาจเรียนรู้ภาษาต่างประเทศได้โดยไม่ต้องปฏิบัติตามประเพณีและแบบแผนของสังคมที่ใช้ภาษานั้น ฉะนั้นการพูดภาษาไทยได้อย่างเดียวย่อมยังไม่อาจนับว่าเป็น “ไทย” ทางวัฒนธรรมได้ เพราะนอกเหนือจากภาษาที่พูดวัฒนธรรมไทยย่อมมีองค์ประกอบอื่น ๆ อีก ชาวต่างประเทศอาจเรียนการพูดภาษาไทยได้โดยไม่ต้องเป็นคนไทย คนไทยกลุ่มต่าง ๆ ที่พูดภาษาตระกูลไทอาศัยอยู่ในประเทศใกล้เคียงก็ไม่อาจถือได้ว่าเป็น “ไทย” ในทางวัฒนธรรมเช่นกัน แม้ว่าในอดีตคนไทยเหล่านี้ อาจเคยมีความสัมพันธ์กัน คนลาวมีภาษาพูดคล้ายกับภาษาไทยรวมทั้งมีรูปแบบการดำเนินชีวิตบางอย่างคล้ายคลึงกับคนไทย แต่คนลาวก็มีค่านิยมและพฤติกรรมหลายอย่างแตกต่างจากคนไทย ทั้งอาศัยอยู่ในดินแดนลาวที่มีกฎหมายและระบบการปกครองที่แตกต่างจากประเทศไทยอย่างชัดเจน ฉะนั้นคนลาวย่อมไม่อาจนับรวมอยู่ในขอบเขตของสังคมและวัฒนธรรมไทยได้ในปัจจุบันยกเว้นพวกชาวลาวจำนวนมากที่ได้อพยพเข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรไทยตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งบัดนี้ได้กลายเป็นคนไทยในทางกฎหมายและวัฒนธรรมอย่างสมบูรณ์แล้ว ไม่เพียงแต่เขาจะมีสัญชาติไทย เขายังสามารถพูดภาษาไทยแบบภาคกลาง และรับเอาแบบแผนในการดำเนินชีวิตคล้ายคลึงคนไทยทั่วไป ในทำนองเดียวกันลูกหลานของชาวจีนหรือชาวต่างชาติอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย หากมีความสามารถสื่อสารโดยใช้ภาษาไทยและมีแบบแผนการดำเนินชีวิตตามความคาดหวังของคนไทยก็ย่อมถือว่าเป็น “ไทย” ในทางวัฒนธรรม คนไทยหากมีพฤติกรรมผิดไปจากแบบแผนของสังคมก็อาจได้รับการตำหนิ เช่น “ไม่รู้จักริยามารยาท” หรือ “นอกกลุ่มนอกทาง” เป็นต้น

ในสังคมขนาดใหญ่ย่อมมีกลุ่มคนที่มีลักษณะเฉพาะภายในกลุ่มที่แตกต่างไปจากกลุ่มอื่น แม้จะอยู่ภายใต้แบบแผนของวัฒนธรรมหลักร่วมกัน ซึ่งอาจเรียกว่า “วัฒนธรรมย่อย” (subculture) เช่น คนภาคอีสานมีแบบแผนการใช้ภาษาและการดำเนินชีวิตบางอย่างที่แตกต่างไปจากคนในภาคใต้ แต่สองกลุ่มก็อยู่ภายในสังคมวัฒนธรรมหลักอันเดียวกัน ในทำนองเดียวกันเด็กวัยรุ่นอาจมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่แตกต่างไปจากแบบแผนของผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุบ้าง แม้ทั้งสองกลุ่มอยู่ในสังคมและวัฒนธรรมหลักอันเดียวกัน เป็นต้น

วัฒนธรรมและสังคมย่อมเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมย่อมมีผลต่อวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทุกสังคมมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลง แต่อัตราการเปลี่ยนแปลงย่อมแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขต่าง ๆ ทั้งจากภายในสังคม เช่น การค้นพบสิ่งใหม่ (discovery) หรือการประดิษฐ์คิดค้นวิธีการใหม่ (invention) ในสังคม แล้วมีการแพร่ขยาย (diffusion) นำไปประยุกต์ใช้กันอย่างกว้างขวาง ก็ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นจากภายนอกโดยการรับเอาวัตถุสิ่งของที่ประดิษฐ์คิดค้นจากสังคมอื่นมาใช้ สิ่งที่ไม่ใช่วัตถุก็แพร่เข้ามาในสังคมได้เช่นกัน เช่น ศาสนา ภาษา ลัทธิการเมืองความรู้และวิทยาการต่าง ๆ เป็นต้น สังคมและวัฒนธรรมไทยก็

ยอมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มคนไทอื่น ๆ ปัจจุบันประเทศไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางมาก ผู้นำของรัฐส่งเสริมการค้าขายและให้มีการติดต่อกับโลกภายนอกมาช้านาน ชาวไทยได้รับเอาความคิด ความเชื่อ ศาสนา วิทยาการ และวัตถุใช้สอยจากประเทศเพื่อนบ้านและจากแดนไกล ทั้งจากอารยธรรมตะวันออกและตะวันตกมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในสังคมเรื่อยมาตั้งแต่โบราณกาล ฉะนั้น วัฒนธรรมไทยย่อมแตกต่างไปจากอดีตในแต่ละช่วงเวลา การศึกษาถึงวัฒนธรรมไทยจึงต้องคำนึงถึงตัวแปรในเรื่องเวลาด้วย เพราะวิถีชีวิตและแบบแผนบางอย่างที่เคยยึดถือในอดีตเมื่อถึงปัจจุบันอาจถูกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมหรือละทิ้งไปแล้ว ฉะนั้นเราอาจได้ยินคำวิจารณ์ว่าบางคน “หัวโบราณ” เพราะมีแนวคิดยึดติดอยู่กับค่านิยมเก่า ๆ ที่ล้าสมัยก้าวไม่ทันต่อสภาพสังคมปัจจุบันที่เปลี่ยนไป ไม่เพียงแต่บุคคลเท่านั้นที่อาจปรับตัวไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม องค์ประกอบต่าง ๆ ในสังคมบางส่วนก็ปรับตัวไม่ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วของส่วนอื่น ๆ ในสังคมเช่นกัน เช่น การดำเนินธุรกิจที่ขยายตัว สลับซับซ้อนเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน แต่การดำเนินการทางด้านกฎหมายเกี่ยวกับการกระทำความผิดด้านธุรกิจยังล่าช้าไม่ทันต่อสภาพการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ส่วนต่าง ๆ ของสังคมย่อมเปลี่ยนแปลงในอัตราที่ต่างกันจึงทำให้เกิดความล่าช้าทางวัฒนธรรม (cultural lag) ดังจะเห็นจากความเชื่อและวิถีปฏิบัติทางศาสนายังคงไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเท่าใดนัก แต่สถาบันการศึกษานั้นพยายามสอนให้คนเรียนรู้เทคนิคและวิทยาการใหม่ ๆ จากต่างประเทศ ซึ่งส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีและเศรษฐกิจภายในสังคมอย่างรวดเร็ว กระบวนการปรับตัวเข้ากับกระแสโลกหรือโลกาภิวัตน์ (globalization) ซึ่งแพร่เข้ามาจากภายนอกเข้าสู่สังคมไทยอย่างกว้างขวาง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยอย่างใหญ่หลวง

การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยอย่างรวดเร็วในปัจจุบันก็เชื่อว่าจะทำให้ลายวัฒนธรรมไทยที่สืบทอดมาจากอดีตลงอย่างสิ้นเชิง ค่านิยม ความเชื่อ พิธีกรรมศิลปะ และแบบแผนพฤติกรรมบางอย่างยังคงดำเนินต่อไปท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงทั้งหลาย เช่น คนไทยก็ยังมีความเชื่อในเรื่องผี โชคกลาง และคำสอนทางศาสนา พิธีในราชสำนักยังดำเนินต่อไปตามประเพณีดั้งเดิม คนก็ยังจัดพิธีแต่งงาน งานศพ และจัดงานเทศกาลต่าง ๆ ตามแบบเดิม แม้จะมีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดปลีกย่อยบางอย่างให้เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน ฉะนั้นวัฒนธรรมไทยย่อมประกอบไปด้วยแบบแผนที่สืบทอดมาจากอดีตและปรับเปลี่ยนไปตามแนวคิดและพฤติกรรมของคนในสังคมปัจจุบันและอนาคตไปเรื่อย ๆ นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่า “วัฒนธรรมแห่งชาติไทยคือความหลากหลาย ย่อมสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของดินแดนที่เป็นประเทศไทย (และประเทศเพื่อนบ้าน) ซึ่งเคยมีคนหลายชาติหลายวัฒนธรรมได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งภูมิลำเนา หรือนำเอาวัฒนธรรมของตนผ่านมาทิ้งไว้ให้ ตลอดจนผู้คนในดินแดนนี้ได้ปรับตัวให้เข้ากับเปลี่ยนแปลงที่ไหลเข้ามา

อย่างไม่หยุดหย่อนเสมอมา ฉะนั้นจึงไม่มีทั้งเอกภาพและเอกลักษณ์ในวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ ๒๕๓๓ : ๑๑๕)

เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สลับซับซ้อนและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การที่จะอธิบายหรือกล่าวให้เห็นภาพรวมโดยสมบูรณ์ย่อมไม่อาจทำได้ นักวิชาการหรือคนทั่วไปมักกล่าวถึงวัฒนธรรมได้เพียงบางแง่หรือบางส่วนที่สัมพันธ์กันเท่านั้น เมื่อพิจารณาคุณลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมแม้จะมีแหล่งที่มาแตกต่างกันและในช่วงเวลาที่แตกต่างกันก็มักจะมีการปรับตัวเข้าหากันกับส่วนอื่น ๆ จนมีความกลมกลืนกันเป็นลักษณะแบบไทย ๆ เช่น ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยของไทย แม้มีแนวคิดและโครงสร้างคล้ายคลึงกับอังกฤษและบางประเทศในยุโรปแต่ก็มีความแตกต่างกันที่มักกล่าวกันว่าเป็นประชาธิปไตยแบบไทย ๆ รูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปะทางศาสนาของไทยก็ได้รับอิทธิพลจากแบบอย่างสถาปัตยกรรมของอินเดียและเขมร แต่ก็ถูกนำมาดัดแปลงให้เหมาะสมกับรสนิยมแบบไทยซึ่งแตกต่างไปจากเดิม ฉะนั้นหากจะกล่าวว่าวัฒนธรรมไทยไม่มีเอกภาพหรือเอกลักษณ์ก็อาจได้แย้งได้ แต่ความต่างเหล่านี้มีมากน้อยเพียงพอสำหรับผู้พิจารณาเพียงใดก็ย่อมขึ้นอยู่กับทัศนคติของแต่ละบุคคลยากที่จะหาข้อยุติได้โดยง่าย นักวิชาการจึงพยายามหาวิธีศึกษาวัฒนธรรม เพื่อให้มีความชัดเจนและน่าเชื่อถือ

การศึกษาวัฒนธรรมไทยควรเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพสังคมไทยอย่างละเอียดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อความเข้าใจลักษณะดั้งเดิมของสังคมไทย พื้นฐานของประชากร การจัดระเบียบทางสังคม ระบบการเมือง และการปกครอง เศรษฐกิจ ความเชื่อ ศาสนา จารีต ประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนพฤติกรรมของคนไทยให้สมบูรณ์ที่สุด รวมทั้งข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา สาเหตุและผลกระทบที่มีต่อแบบแผนทางวัฒนธรรมของไทย เมื่อได้ข้อมูลทางด้านสังคมและวัฒนธรรมก็อาจศึกษาเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อหาลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย (สุมิตร ปิติพัฒน์ ๒๕๒๖ : ๑๓๗) Franz Boas เชื่อว่าวัฒนธรรมแต่ละแห่งมีเอกลักษณ์และคุณค่าในตัวเอง วัฒนธรรมแต่ละแห่งมีประวัติความเป็นมาและพัฒนาการเป็นของตนเอง ดังนั้น วัฒนธรรมของสังคมไทยย่อมแตกต่างไปจากของสังคมอื่น แม้ว่าอดีตอาจเคยร่วมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมหรืออาณาจักรเดียวกัน เช่น ไทยกับลาว บัดนี้วัฒนธรรมไทยย่อมแยกจากวัฒนธรรมลาวได้อย่างชัดเจน แม้ว่าจะมีมรดกทางวัฒนธรรมด้านภาษา ศาสนา และขนบประเพณีบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน

ม.ร.ว.อศิน รพีพัฒน์ ศึกษาโครงสร้างกับสังคมไทยสมัยโบราณ ชี้ให้เห็นถึงลักษณะการจัดระเบียบทางการเมืองและการจัดระเบียบทางสังคมที่เอื้ออำนวยต่อการรวบรวมไพร่พลได้อย่างรวดเร็ว เพื่อความสะดวกในการเกณฑ์ไพร่พลไปทำสงคราม จึงตั้งกฎเกณฑ์การขึ้นทะเบียนให้ชายไทยอยู่ภายใต้การดูแลของหัวหน้ากลุ่มที่เรียกดาวว่า “มูลนาย” หรือ “นาย” บุคคลที่ขึ้นทะเบียนไว้กับหัวหน้ากลุ่มเรียกว่า “ไพร่” (หรือเล็ก) ไพร่จะต้องถูก

เกณฑ์ไปทำงานหลวงเป็นเวลา ๖ เดือนต่อปีในสมัยอยุธยา และลดลงเป็น ๔ - ๓ เดือนใน สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (อคิน รพีพัฒน์ แต่ง ปรภายทอง สิริสุข แปล, ๒๕๒๗ : ๓๑ - ๑๒๓) ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างไพร่และนายเป็นแบบ “อุปถัมภ์” ความสัมพันธ์ ระหว่างบุคคลสองคนที่ไม่ใช่ญาติแต่ฐานะของผู้หนึ่งอยู่เหนืออีกผู้หนึ่ง ซึ่งความเป็นมิตรที่ฝ่าย หนึ่ง (ไพร่) มีฐานะต่ำกว่า ในความเป็นมิตรนี้อาจครอบคลุมถึงการแสวงหาประโยชน์หรือ เครื่องมือสนองความประสงค์บางอย่าง ไพร่ก็ได้รับความคุ้มครองจากนายเป็นการตอบแทน การบริการต่าง ๆ ที่ไพร่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งของนาย การแบ่งตามบรรดาศักดิ์และตำแหน่ง ในราชการในสมัยก่อนของไทยขึ้นอยู่กับจำนวนที่นาที่บุคคลมีสิทธิ์ได้รับพระราชทานจากพระ มหากษัตริย์ ซึ่งทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดในพระราชอาณาจักร บุคคลสำคัญที่มีฐานะสูง ในสังคมจะได้รับสิทธิในการครอบครองที่นาเป็นจำนวนมาก ลดหลั่นลงมาตามลำดับฐานะ เช่น มหาอุปราชมีศักดินา ๑๐๐,๐๐๐ ไร่ เสนาบดี ๑๐,๐๐๐ ไร่ ไพร่หรือราษฎรธรรมดา ๑๐ - ๒๕ ไร่ ทาส ๕ ไร่ ฯลฯ H.G. Quaritch Wales กล่าวว่า สังคมไทยโบราณเป็น สังคมแบบ “ศักดินา” ศักดินา หมายถึง อำนาจในการถือที่นา

ระบบศักดินากำเนิดมาเพื่อประโยชน์ทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจในด้าน เศรษฐกิจเนื่องจากสมัยก่อนไม่มีระบบการจ่ายเงินเดือนให้แก่ข้าราชการ จึงต้องจัดสรรที่ดิน สำหรับทำมาหากินตามยศศักดิ์ ที่ดินเหล่านี้ต้องอาศัยแรงงานไพร่ในการก่อให้เกิดประโยชน์ ทางเศรษฐกิจ ในด้านการเมืองระบบศักดินาเป็นมาตรการที่สร้างขึ้นเพื่อค้ำประกันความ ปลอดภัยของราชบัลลังก์ เพราะระบบนี้จำกัดฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าขุนมูลนายไม่ให้ สะสมความมั่งคั่งจนสามารถข่มขู่กำลังมาทำลายและปล้นราชบัลลังก์ได้โดยง่าย (ศุภ รัตน์ เลิศพานิชย์กุล ๒๕๒๗ : ๘๖ - ๘๗)

เมื่อมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ การขยายตัวของบ้านเมืองทำให้ประชากรมี จำนวนมากขึ้น มีผลทำให้ที่ดินมีจำนวนไม่เพียงพอ ประกอบกับการที่ลัทธิจักรวรรดินิยมสมัย ใหม่แพร่เข้ามาในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ สถานการณ์ทางการเมืองทำให้สังคมไทยต้องเปิดรับ อารยธรรมตะวันตก ทำให้เกิดความคิดที่จะให้ทุกคนมีความเสมอภาคกันอย่างน้อยที่สุดใน ด้านกฎหมาย จึงทำให้รัชกาลที่ ๕ ทรงยกเลิกระบบไพร่เพื่อให้คนไทยทุกคนเป็นพลเมืองเสรี โดยสมบูรณ์การเลิกระบบไพร่ทำให้ระบบศักดินาซึ่งต้องอาศัยแรงงานไพร่เป็นผู้สร้างผลผลิต ต้องเลิกล้มไปโดยปริยาย (ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล อ้างแล้ว : ๘๗)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้เสนอแนวคิดว่าภายหลังที่ประเทศสยามหรือไทยได้ ลงนามในสนธิสัญญาการค้าแบบเสรีกับอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ แล้ว ได้ก่อให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจและการเมืองภายในประเทศ กล่าวคือ การผลิตเพื่อยังชีพและ ส่งส่วยได้เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อยังชีพและเพื่อขาย เกิดการขยายตัวของการค้าภายในและ การใช้เงินตราที่โยงกับการค้าระหว่างประเทศ ก่อให้เกิดชนชั้นกรรมพีและนายหน้าเป็นตัว แทนนายทุนจากต่างประเทศในการส่งออกและในการกระจายสินค้าเข้าสู่ภายในประเทศ แม้

จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดการเลิกทาสและเลิกไพร่ แต่แรงงานชาวบ้านผูกติดอยู่กับวิถีการผลิตแบบศักดินา เพราะขาดการปฏิรูปที่ดินและขาดการพัฒนาเทคโนโลยีระดับชนบท ฉัตรทิพย์ นาถสุภา จึงคิดว่าโครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจของไทยจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๔ ยังเป็นแบบกึ่งศักดินาและพึ่งพาทุนนิยมของต่างประเทศ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ ๒๕๒๗ : ๘)

นักวิชาการที่สนใจแบบแผนพฤติกรรมของคนไทยได้พยายามศึกษาลักษณะเฉพาะของบุคลิกภาพของคนไทยที่มีผลเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับการเลี้ยงดูขัดเกลาทางสังคม จนได้รับการถ่ายทอดแบบแผนพฤติกรรมหรือบุคลิกภาพที่ยอมรับกันในสังคมไทย ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง Ruth Benedict พยายามค้นหาลักษณะพิเศษอันเป็นแบบแผนที่เด่นชัดของพฤติกรรมอันเป็นลักษณะนิสัยประจำชาติของคนไทย หรือเรียกว่า “national character” กล่าวคือ คนไทยเป็นคนรักสนุก ใจเย็น วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่ครอบงำโดยผู้ชายอันเป็นผลมาจากความเชื่อทางศาสนาและการเรียนรู้ทางสังคมของเด็ก Benedict เชื่อว่าแบบแผนการอบรมเลี้ยงดูเด็กของไทยมักสร้างให้มีความเป็นปัจเจกบุคคลเมื่อเป็นผู้ใหญ่ มีนิสัยร่าเริงสนุกสนาน ไม่ชอบการเผชิญหน้าและความรุนแรง (Ruth Benedict 1952 : 38 – 45) John Embree ตั้งข้อสังเกตว่าคนไทยมีพฤติกรรมที่แตกต่างจากชาวญี่ปุ่นหรือเวียดนามในด้านขาดระเบียบวินัย ไม่ค่อยเคารพต่อกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้และไม่ค่อยตรงต่อเวลา ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ อาจไม่เป็นไปตามที่วางแผนไว้ Embree เชื่อว่าคนไทยมีบุคลิกภาพเป็นปัจเจกบุคคลสูงรักอิสระไม่ชอบข้อผูกมัด และพยายามหลีกเลี่ยงพันธะทางสังคม โครงสร้างและบรรทัดฐานทางสังคมไม่สามารถควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลได้เปิดโอกาสให้เกิดความหลากหลายของพฤติกรรมได้ค่อนข้างมาก คนไทยมักเลือกทำตามใจตนเองมากกว่าทำตามความคาดหวังและพันธะผูกพันทางสังคม จึงได้เกิดมโนทัศน์เรื่องโครงสร้างหลวม (Loosely Structured Social system) ซึ่งทำให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางว่าแนวคิดดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาในการศึกษาไทย (ยศ สันตสมบัติ ๒๕๔๐ : ๑๘๕ - ๑๘๙) ดังนั้นการสร้างมโนภาพหรือตัวแบบจำลองในการอธิบายสังคมและวัฒนธรรมไทยที่สมบูรณ์ย่อมมีความยากลำบากอย่างยิ่ง เพราะวัฒนธรรมมีความสลับซับซ้อน หลากหลายมิติ และมีการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจึงยากที่จะศึกษาพิจารณาให้ครบถ้วนทันกับสภาพความเป็นจริงได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ขุนวิจิตรมาตรา, **หลักไทย**, โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๖

จิตร ภูมิศักดิ์, **ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอมและลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ** ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติฉบับสมบูรณ์, สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๕

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ), **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง ๒๔๘๔**, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗

บังอร ปิยะพันธุ์, **ประวัติศาสตร์ไทย**, โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘

ประเสริฐ ณ นคร, "ประวัติศาสตร์สมัยก่อนไทยเข้ามาในเอเชียอาคเนย์" ใน **ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ**, สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๐ : ๒-๙ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๓๐

พันธ์ทิพย์ กาญจนจิตรรา สายสุนทร, **รวมบทบัญญัติแห่งกฎหมายไทยว่าด้วยสัญชาติไทยของบุคคลธรรมดาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน**, วิทยุญาณ, ๒๕๓๘

นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ความหลากหลายของวัฒนธรรมไทย : การท้าทายใหม่" **สู่ความเข้าใจวัฒนธรรม**, หน้า ๙-๑๑๕, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓

ยศ สันตสมบัติ, **มนุษย์กับวัฒนธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๒๕๔๐

เรืองเดช บันเขื่อนขัติย์, **ภาษาถิ่นตระกูลไทย**, สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑

เทอรวิล, ดิลเลอร์, ชลธิรา, **คนไทย (เดิม) ไม่ได้อยู่ที่นี้**, สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๓

ศุภรัตน์ เลิศพานิชยกุล, "ระบบศักดินา", **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. ๒๔๘๔**, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพมานะรังสรรค์ (บรรณาธิการ), สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (เล่ม ๑๔), โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๒๑

สุริยา รัตนกุล, **นานาภาษาในเอเชียอาคเนย์ภาคที่ ๑**, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), สถาบันวิจัยภาษาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๗

สุด แสงวิเชียร, **ปัญหาการเคลื่อนย้ายของคนไทย**, โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๖

สมิตร ปิติพัฒน์, "คนไทยในสิบสองปันนา", **วารสารธรรมศาสตร์**, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑ (๑๒๓-๑๓๗), ๒๕๒๖

- เสมอชัย พูลสุวรรณ, "บรรพบุรุษของคนไทยมาจากไหน : การวิเคราะห์และตีความจากหลักฐานใหม่ทางพันธุศาสตร์," *วารสารธรรมศาสตร์*, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒, ๒๕๓๗
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, *การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไทย*, อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๘
- ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖*, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรรณี ฉัตรพลรักษ์ แปล, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗
- อานันท์ กาญจนพันธ์, "สถานภาพการวิจัยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทยใหญ่", *การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไทย*, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๘

ภาษาอังกฤษ

- Babun, E, *The Varieties of Man: An Introduction to Human Races*.
London: Crowell-Collier, 1969
- Benedict, Ruth, *Thai Culture and Behavior*. Ithaca, NY : Cornell University, 1952
- Boas, Franz, *Race Language and Culture*. NY : Macmilland, 1940
- Chamberlain, J.R. *An Overview of Tai-Kadai Languages Spoken in Southern China*, prepared for Tai-Kadai Research Institute of Thammasat University for a workshop held in July 4, 1996
- Condeminus, G. *From Lawa to Mon, from Sa to Thai*. Canberra : The Australian National University, 1990
- Dodd, W.C. *The Tai Race : The Elder Brother of the Chinese*. Bangkok : White Lotus, 1996
- Embree, J. "Thailand : A Loosely Structure Social System", *American Anthropologist*, 52 : 183-193, 1950
- Goldsby, R.A. *Race and Races*. 2nd ed., NY : Macmilland, 1997
- Hoebel, E.A., F. *Anthropology : The Study of Man*, 3rd ed. NY : Hill McGraw-, 1996

Keyes, Charles F. **The Golden Peninsular**. NY: Macmilland Publishing Co, 1977

Molnar, S. **Human Variation : Race Types and Ethnic Groups**, 3rd ed. NY : Engelwood Cliff, 1922

Taylor, K.W. **The Birth of Vietnam**. University of California Press, 1983

Van, San, Hung. **Ethnic Minorities in Vietnam**. Hanoi : The GIOI Publisher, 1993

Vella, Walter F. **Chaiyo : King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism**. Honolulu : University of Hawaii Press, 1990

Wales, H.G. Quaritz. **Ancient Siamese Government and Administration**. NY : Paragon Book Reprint Corp., 1965

Wood, W.A.R. **History of Siam**. Bangkok : Chalermnit, 1959

ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม

รศ. ดร. ธิดา สาระยา

๑. พัฒนาการของสังคมชาวนาในสยามประเทศ

ในการศึกษาเรื่องสังคมชาวนาขาดไม่ได้ที่ต้องเข้าใจเครือข่ายของชุมชนที่เป็นท้องถิ่นเสียก่อน โดยจริงแท้แล้วลักษณะพื้นฐานของสังคมชาวนาคือเครือข่ายของชุมชน ชุมชนที่มีได้มีขอบเขตเพียงแค่มุมบ้าน ตำบล หรืออื่นใด หากเป็นเครือข่ายของชุมชนที่คนซึ่งตั้งถิ่นฐานเป็น "บ้าน" มีสำนึกร่วมกันว่า อยู่ในถิ่นเดียวกัน กลุ่มชนที่มาตั้งถิ่นฐานเป็น "บ้าน" มีหลายครัวเรือนในทางการเมืองการปกครองได้แบ่งออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด โดยกำหนดขอบเขตอาณาบริเวณแน่นอน การนี้ดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ แล้ว เครือข่ายของชุมชนนั้นเราไม่สามารถยึดขอบเขตทางการเมืองการปกครองเป็นหลักอย่างเดียวได้ เครือข่ายของชุมชนที่คนในท้องถิ่นสร้างเอกลักษณ์ร่วมกัน (หรือคงเอกลักษณ์บางอย่างไว้ด้วยกันท่ามกลางความหลากหลาย) จนทำให้เราเห็นได้ว่าเป็นท้องถิ่นเดียวกันอยู่ในชนบท นี้คือสังคมชาวนา

การศึกษาเรื่องนี้จำกัดวงอยู่เฉพาะสังคมสยามยุคต้นจนย่างเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสังคมสมัยใหม่แบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๕

๑.๑ ท้องถิ่น

ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในสยามประเทศได้สร้างเครือข่ายและพัฒนาเอกลักษณ์ร่วมกันจนเกิดเป็นท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่งท้องถิ่น คือ เครือข่ายของชุมชนนั่นเอง วิวัฒนาการของท้องถิ่นนั้นสันนิษฐานได้จากหลักฐานโบราณคดียุคเริ่มแรกเมื่อเกิดเป็นชุมชนบ้านขึ้นมาก่อน

ท้องถิ่นที่แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า แหล่งโบราณคดีบ้านเก่านี้เป็นเครือข่ายของชุมชนมนุษย์หรือชุมชนที่เป็นท้องถิ่นขนาดใหญ่ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างให้เห็นถึงการสัมพันธ์ทางเครือข่ายของการตั้งถิ่นฐาน แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ในยุคหินใหม่ ชุมชนมนุษย์ที่บ้านเก่าไม่ได้มีเพียงกลุ่มเดียวแต่ได้สร้างเครือข่ายสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น

ในบริเวณลุ่มน้ำแควน้อยตอนล่าง กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มตัวแทนของวัฒนธรรมหินในภาคพื้นสยามประเทศแต่โบราณ

ศาสตราจารย์ชิน อยู่ดี* มีความเห็นว่า แหล่งโบราณคดีบริเวณบ้านเก่า สืบเนื่องมาแต่สมัยหินเก่าตอนปลายประมาณกว่า ๗,๐๐๐ ปีมาแล้ว และเข้าสู่สมัยหินกลางประมาณ ๗,๐๐๐ - ๕,๐๐๐ ปี สืบต่อมาจนถึงสมัยหินใหม่และยุคสำริด ได้สรุปไว้ว่า

“เฉพาะที่บ้านเก่าพบโครงกระดูกสมัยหินใหม่ ๔๒ โครง พบเศษหม้อกว่า ๑,๐๐๐,๐๐๐ ชิ้น ขวานฟังกว่ ๑,๐๐๐ ชิ้น แสดงว่าบ้านเก่าเคยเป็นหมู่บ้านที่ค่อนข้างใหญ่ของคนสมัยหินกลาง คนพวกนี้มีเครื่องประดับกายที่น่าสนใจ เช่น กำไลข้อแขนทำด้วยหิน เครื่องประดับทำด้วยหอยแครงมีรูเจาะ ลูกบิด...”

คนสมัยหินใหม่เป็นนักล่าสัตว์ ใช้ลูกศรทำด้วยกระดูกและมีดอกฟุ้ง ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามเนินริมห้วย คงกินเนื้อหมู ควาย ปลา เต่า จระเข้ หอยกาบ รู้จักเลี้ยงสัตว์ อันได้แก่ หมูและควาย รู้จักงานช่างไม้บ้าง เพราะพบส่วหินขนาดเล็ก รู้จักทำเครื่องปั้นดินเผาเนื้อละเอียดและเหนียวใช้วิธีปั้นและแป้นหมุนช่วย ตามหลักฐานว่าคนในท้องถิ่นแห่งนี้เริ่มเลี้ยงสัตว์และน่าจะเพราะปลูกข้าวแล้ว ได้พบเครื่องมือหินขัดที่ถ้าข้าว มีเมล็ดข้าวติดอยู่ แต่ยังไม่ได้วิเคราะห์ว่าเป็นข้าวป่าหรือข้าวปลูก พบร่วมกับขาของภาชนะดินเผาหม้อสามขา ๑ ขา เครื่องปั้นดินเผาบ้านเก่ามีลักษณะร่วมคือ มีสีดำเป็นส่วนมาก มีทั้งทำโดยวิธีปั้นด้วยมือและใช้แป้นหมุนช่วย กระนั้นก็ดียังสามารถจำแนกความหลากหลายของเครื่องปั้นดินเผาได้ตามการใช้สอย และตามยุคเวลา เช่น เครื่องปั้นดินเผาที่สัมพันธ์กับโครงกระดูกสมัยหินใหม่ตอนต้น เป็นเครื่องปั้นดินเผามีขา มีเชิง ผิวไม้เน้นสีดำ มีลวดลายทาสีแดง มีรอยขีดเขียน เชื่อกันว่าเป็นรูปงู ในขณะที่เครื่องปั้นดินเผาที่สัมพันธ์กับโครงกระดูกสมัยหินใหม่ตอนปลายกลับไม่มีขาและสีดำ แต่เครื่องปั้นดินเผาพบที่ถ้าสามเหลี่ยมใกล้กันกลับทำลวดลายบนผิวหม้อเป็นร่องลึกคล้ายงูเลื้อย ตัวอย่างเหล่านี้แสดงถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นในเครือขายเดียวกันแต่มีความหลากหลาย การดำรงชีพทั่วไปน่าจะเป็นแบบผสม ทั้งจับสัตว์น้ำและเก็บพืชผลตามธรรมชาติเป็นอาหาร ยังคงล่าสัตว์ป่าขนาดใหญ่โดยใช้เครื่องมือหลากหลายชนิด

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่ามีชุมชนบ้านเกิดขึ้นในภาคพื้นสยามโบราณ แล้วรวมตัวสร้างลักษณะเด่นทางด้านชีวิตวัฒนธรรมและความเป็นอยู่กลายเป็นเอกลักษณ์ร่วมในหมู่เครือขายของชุมชนนั้นๆ ท้องถิ่นดังกล่าวคือ ท้องถิ่นบ้านเชียง บ้าน

* ชิน อยู่ดี, อดีต (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๗) _____, สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรมศิลปากร, ๒๕๑๙)

เชียงเป็นภาพสะท้อนของเครือข่ายชุมชนบ้านที่เกิดเป็นท้องถิ่นเดียวกัน ซึ่งถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน วิวัฒนาการของบ้านเชียงให้นัยถึงพัฒนาการของท้องถิ่นมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์และต้นประวัติศาสตร์อื่นๆ ด้วย พื้นที่ใกล้หนองน้ำลำห้วยนั้นคนอยู่กันเป็นกระจุก ส่วนพวกที่อยู่ริมลำน้ำใหญ่ในที่ลุ่มที่ผู้คนมักอยู่เรียงรายตามที่สูงทอดตัวขึ้นไปจากริมฝั่งน้ำ แต่ละท้องถิ่นสมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้สร้างรูปแบบประเพณีและพิธีกรรมขึ้นมาพร้อมกัน เช่น ประเพณีฝังศพครั้งแรก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการฝังศพแบบเหยียดยาว รูปแบบการประกอบพิธีกรรมของแต่ละกลุ่มคนจะต่างกันไป เช่นต่างกันตามลักษณะการใช้เครื่องปั้นดินเผาเช่นศพ วัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นบางแห่งอาจจะสะท้อนความต่างทางเผ่าพันธุ์จากอีกท้องถิ่นหนึ่งก็ได้ เช่น ภาชนะดินเผาเขียนสีแบบบ้านเชียงกระจายอยู่ในหมู่ชุมชนจำนวนหนึ่งที่แอ่งสกลนคร ต่างจากท้องถิ่นในกลุ่มน้ำมูล-ชี ตอนล่างของแอ่งโคราช ซึ่งมีประเพณีฝังศพครั้งที่สอง โดยใช้ภาชนะบรรจุกระดูกคนตายแล้วฝังในหม้อไห ทั้งขนาดใหญ่ขนาดเล็ก สีของเครื่องปั้นดินเผา ลวดลาย และน้ำเคลือบ แตกต่างจากที่ใช้กันที่บ้านเชียง

ขอบเขตความสัมพันธ์ทางเครือข่ายของชุมชนที่เป็นท้องถิ่นเช่นนี้ นับได้ว่าเป็นแก่นหลักของสังคมเกษตรกรรมมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์และแม้เมื่อมีการสถาปนาระบบการเมืองในรูปของรัฐที่มีเมืองหลวงเป็นศูนย์กลางหรือนครราชธานีท้องถิ่นก็ยังเป็นเครือข่ายที่สำคัญของชุมชนในสังคมเกษตร เมื่อประวัติศาสตร์สยามย่างเข้าสู่สมัยที่มีเมืองของคนไทยเกิดตามภูมิภาคต่างๆ ของสยามประเทศ ความหลายหลายของท้องถิ่นก็มีมากขึ้นในกรอบของอำนาจรัฐทางการเมือง

กลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทย ทั้งที่สุโขทัย เชียงใหม่ เมืองแพร่ เมืองน่าน อโยธยา เมืองขวา(หลวงพระบาง) เป็นต้น ต่างพัฒนาสร้างเครือข่ายของชุมชนบ้านที่เรียกได้ว่าเป็นท้องถิ่นหนึ่งในกรอบของระบบการเมืองอันมีศูนย์กลางต่างๆ กันไป รัฐในอำนาจทางการเมืองของสุโขทัยหรืออโยธยา - สุพรรณบุรี ประกอบด้วยหลายท้องถิ่น

ท้องถิ่นเหล่านี้มักสรรค์สร้างบูรณาการทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นของตน มีประเพณีพิธีกรรมเฉพาะกลุ่มบ้าง ใช้ภาษาถิ่นเฉพาะที่ผิดเพี้ยนไปจากกลุ่มอื่นบ้าง แม้ท้องถิ่นเหล่านี้ต่างยอมรับนับถือพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติด้วยกันก็ตาม ดังเช่น ท้องถิ่นสุโขทัยมีประเพณีนับถือพระพุทธรบาท ต่างจากประเพณีบูชาพระบรมธาตุในท้องถิ่นของศรีอยุธยา - เชียงใหม่ หรือภาษาถิ่นในสุพรรณบุรีทำให้ท้องถิ่นแถบนี้ต่างจากท้องถิ่นอื่น

เมื่อพิจารณาหลักฐานต่างๆ ในประวัติศาสตร์แล้วกล่าวได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ในประวัติศาสตร์สยามนั้นได้สร้างเครือข่ายของชุมชนบ้านที่เป็นท้องถิ่นขึ้น ตัวอย่างที่ปรากฏทั้งในเอกสารตำนานและพงศาวดารได้แก่ พวกลัวะ ซึ่งมีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่น

และบางแห่งตั้งเป็นเมืองศูนย์กลางอันประกอบไปด้วยท้องถิ่นต่างๆ พระนางจามเทวีวงศ์เมื่อเสด็จไปสถาปนานครหริภุญชัย(ลำพูน) เอกสารเล่าเรื่องโบราณบรรยายถึงชนเผ่าชื่อต่างกันและตั้งเคหาสถานอยู่เป็นหมู่เดียวกันตามทิศต่างๆ ของนครหริภุญชัย ส่วนชนเผ่าที่ไม่ยอมขึ้นแก่พระนางจามเทวีคือ พวกลัวะ อยู่เชิงดอยสุเทพละแวกถิ่นเดียวกัน เข้าใจว่าพวกนี้สามารถรวมตัวกันตั้งเมืองยกกำลังมาสู้กับนครหริภุญชัย เรื่องราวตอนนี้ชี้ให้เห็นเครือข่ายของพวกลัวะในละแวกเดียวกันเป็นท้องถิ่น แต่ก็สามารถสร้างศูนย์กลางอำนาจตั้งเป็นเมือง

พวกลัวะนี้ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไปในภาคเหนือของประเทศไทย เชื่อได้ว่าในพัฒนาการตามประวัติศาสตร์ของล้านนานั้นพวกลัวะเป็นกำลังสำคัญพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ก็กล่าวถึงพระเจ้าเม็งรายได้พวกลัวะเป็นกำลังในการขยายอำนาจทางการเมืองของพระองค์ พวกลัวะอาจตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นได้บางครั้งในประวัติศาสตร์ที่เล่ากันเป็นตำนาน แต่พวกนี้ก็ได้สร้างเครือข่ายของชุมชนเป็นพื้นฐานอยู่แล้วในหลายพื้นที่ ชุมชนพวกลัวะได้สร้างระบบความเชื่อบางอย่างร่วมกันเป็นประเพณีการฆ่าควายบูชาบุญ เป็นต้น จึงกล่าวได้ว่าพวกลัวะได้สร้างเครือข่ายของชุมชนที่เป็นท้องถิ่นเดียวกัน

ยศ สันตสมบัติ* กล่าวถึงระบบการบริหารทางด้านเกษตรกรรมร่วมกันของชุมชนอันเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ แถบอำเภอปัว จังหวัดน่าน ในปัจจุบัน ข้อมูลจากการศึกษาของท่านผู้นี้ทำให้มองเห็นเครือข่ายของชุมชนอันเป็นท้องถิ่นชัดเจนขึ้น และอาจกล่าวได้ว่าเอกลักษณ์ที่ท้องถิ่นสร้างร่วมกันนั้นเป็นวิวัฒนาการทางการเกษตรกรรมเพาะปลูก

ยศกล่าวถึงชาวลัวะที่บ้านเตือกกลาง ตำบลภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่านว่าเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนานในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย พวกนี้มีการติดต่อกับชุมชนต่างๆ ในเขตลุ่มน้ำน่านซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าเกลือ ชื่อเกลือจากบ้านบ่อเกลือแล้วผ่านมาแวะแรมในถิ่นพวกลัวะทำให้ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยน ข้าวสาร เกลือ และสินค้าอื่นๆ กัน ข้อมูลสำคัญก็คือพวกชาวบ้านเชื้อสายลัวะเหล่านี้มีระบบการผลิตร่วมกัน โดยอาศัยระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน ผสมกับการทำเหมืองและเก็บผลผลิตเช่นเครื่องเทศมาขาย

* ยศ สันตสมบัติ "ไร่หมุนเวียนกับความหลากหลายของราชอาณาจักรไทย", กรุงเทพฯธุรกิจรายวัน (มีนาคม, ๒๕๔๒).

ไร่หมุนเวียน เป็นระบบวนเกษตรที่จัดทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นระบบการผลิตหลักของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มในประเทศไทย อาทิ พวกลัวะ ปกาเกอญอ และขมุ เวลาทำไร่หมุนเวียนพวกนี้จะแบ่งพื้นที่ออกเป็นไร่ประมาณ ๘-๑๐ แปลงแล้วตัดฟันโค่นเผาพื้นที่ ๑ แปลง เพื่อให้ดินมีธาตุอาหารเพิ่มสำหรับปลูกข้าว ข้าวโพด พืชผัก เป็นเวลาหนึ่งฤดูกาล หลังจากนั้นปล่อยให้ไร่ฟื้นสภาพกลายเป็นป่าสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่งโดยปล่อยให้ไม้โตไม้ขนาดใหญ่สูง ๑-๒ เมตร ช่วยในการฟื้นสภาพอย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้นการจัดแบ่งไร่ ๘-๑๐ แปลง จึงช่วยให้ดินได้พักฟื้นเป็นระยะไม่ต่ำกว่า ๗-๙ ปี

ผู้เขียนบทความนี้สรุปความเห็นส่วนหนึ่งว่า "...ที่สำคัญ ไร่หมุนเวียนยังเป็นระบบการบริหารร่วมกันของชุมชน มีการทำแนวกันไฟก่อนการเผาไร่ และมีการทำการเพาะปลูกร่วมกัน ระบบดังกล่าวจึงเน้นสำนึกของความเป็นชุมชนและความร่วมแรงร่วมใจกัน ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน"

ข้อสรุปนี้เช่นกันชี้ให้เห็นว่าชุมชนสร้างความร่วมมือกันอันจะนำไปสู่การเกิดเครือข่ายที่เป็นพื้นฐานของความเป็นท้องถิ่นหนึ่งๆ เครือข่ายของชุมชนจึงมิใช่เป็นเพียงเรื่องของ "บ้าน" หนึ่งๆ เท่านั้น การจัดแบ่งเป็น หมู่บ้าน ตำบล ก็ดีเป็นเรื่องของระบบการเมืองการปกครอง ในขณะที่สำนึกความเป็นชุมชนใน "บ้าน" ต่างๆ สร้างเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้น

๑.๒ สังคมชาวนา

ความหมายของสังคมชาวนาในที่นี้จำกัดเพียงแค่ว่าเป็นสังคมของผู้ที่ใช้ชีวิตทำมาหากิน ทำการเพาะปลูกอยู่ในท้องถิ่นชนบทที่มีไร่เมือง บนผืนดินที่เป็นนาสวนไร่ เครือข่ายของชุมชนอันเป็นท้องถิ่นนั้น คือ พื้นฐานสำคัญของสังคมชาวนา ส่วนพวกที่ทำการเพาะปลูกทำนาอันเรียกได้ว่าเป็นชาวนานั้น หมายถึงรวมถึงพวกปฐมนชนหรือที่เรียกว่า พวกพริมีทีฟ (Primitive) ด้วย ชาวนาโดยพื้นฐานแล้วผลิตเพื่อดำรงชีพอยู่ไม่มีส่วนเกินมากนัก แต่สังคมของพวกนี้หรือสังคมชาวนาก็ยังเกี่ยวพันกับสังคมที่ใหญ่กว่า เช่น การแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตที่ตนผลิตได้กับคนภายนอก

พวกที่อยู่ในสังคมชาวนาพัฒนาระบบนิเวศน์แบบชาวนา คือ จัดระบบสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่ของตน โดยอาศัยเทคนิคแบบโบราณเริ่มแรกก็คือการรู้จักเพาะปลูกและใช้ประโยชน์จากผลผลิตเพื่ออวยประโยชน์แก่ทั้งผู้ทำการเพาะปลูกและไม่ได้ทำการเพาะปลูก อาจใช้เครื่องมือทุ่นแรงอย่างง่าย ๆ เช่น จอบ แรงงานสัตว์สำหรับลากคันไถ (ในบางสังคม เช่น พวกน่านเจ้าระยะหนึ่งเคยใช้คนแทน) เทคนิคการเพาะปลูกเท่าที่จำแนกกันมามี ๕ ระบบ

๑. ระบบการทำไร่เลื่อนลอย (Swidden systems) ใช้วิธีบุกเบิกที่ดินแปลงใหม่เพื่อการเพาะปลูกด้วยวิธีเผา แล้วเพาะปลูกด้วยจอบ ผลิตจนกระทั่งผลผลิตลดลงในพื้นที่เดียวกันนี้จึงย้ายไปแสวงหาที่ใหม่

๒. ระบบแบ่งที่ดินบางส่วนเพาะปลูก ใช้จอบหรือไม้แหลมขุดพื้นดินแล้วเพาะปลูกในที่ที่แบ่งไว้สำหรับเพาะปลูก ปล่อยให้บางส่วนที่ใช้เพาะปลูกแล้วว่างไว้ ก่อนกลับมาใช้ใหม่ภายใน ๓-๔ ปี วิธีนี้พบในแอฟริกาตะวันตก และที่ราบสูงเม็กซิโก

๓. ระบบปล่อยให้ดินว่างเปล่าไว้ระยะสั้นแล้วกลับมาใช้ใหม่ เครื่องมือสำคัญที่ใช้เพาะปลูกคือ ไถใช้สัตว์ลาก พืชที่นิยมปลูกคือเมล็ดธัญพืชและข้าว วิธีนี้พบในยุโรปและเอเชียกลาง

๔. ระบบการเพาะปลูกถาวร โดยอาศัยพลังน้ำจากคูคลองส่งน้ำและการทดน้ำ

๕. ระบบเพาะปลูกในที่ดินที่เหมาะสมถาวร เช่น ดินดี หรือบางพื้นที่สามารถทดน้ำเข้ามาได้สม่ำเสมอ

ในปัจจุบันชาวนาบางท้องถิ่นก็ยังคงไว้ซึ่งระบบนิเวศน์แบบชาวนาพัฒนา กิติอาษา* และคณะ ได้ทำการศึกษาประเพณีการทำบุญในหมู่บ้านอิสาน แล้วค้นพบว่าประเพณีเช่นการทำบุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสากในช่วงเดือน ๙ - เดือน ๑๐ (กันยายน - ตุลาคม) เป็นการบุญที่เน้นหนักเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของข้าวและพืชพันธุ์ธัญญาหาร แสดงถึงความสำคัญของข้าวที่มีต่อทั้งชุมชนและปัจเจกบุคคล ประเพณีดังกล่าวสะท้อนความสมดุลของการมีชีวิตรากการเกษตรที่เกื้อกูลต่อระบบนิเวศน์และสมดุลย์นับได้ว่าชาวนาสามารถสร้างแบบแผนทางสังคม วัฒนธรรมที่มีความเกื้อกูลกับระบบนิเวศน์ของตนเอง กล่าวโดยสรุปก็คือบุญข้าวประดับดินเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างระบบเกษตรกรรมกับระบบนิเวศน์ ด้วยเหตุนี้พิธีกรรมจึงมีความสำคัญและมีหน้าที่ต่อระบบเศรษฐกิจ ในขณะที่เดียวกันก็เชื่อมโยงมนุษย์เข้ากับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีอื่นๆ ในทำนองนี้เช่น การทำบุญสูข่วข้าวและพิธีแรกนา เป็นต้น

การเพาะปลูกแบบไร่เลื่อนลอยอาจให้ผลผลิตทัดเทียมกับการเพาะปลูกในที่ดินแปลงเดิม แต่คนบางกลุ่มก็ยังนิยมวิธีการเพาะปลูกแบบไร่เลื่อนลอยมากกว่า

* พัฒนา กิติอาษา และคณะ, บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก : พิธีกรรม ข้าว และมนุษย์ ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของอิสาน (ขอนแก่น : ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอิสาน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๔)

เพราะลักษณะการเพาะปลูกเช่นนี้สัมพันธ์กับความเป็นอิสระทางด้านสังคมและการเมือง ในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสยามประเทศนั้นมียุคสมัยที่มีกลุ่มชนอิสระอยู่หลายกลุ่มตั้งในตำนานเก่านิยมเรียกว่า พวกลัวะบ้าง พวกข่าหรือลาวเทิงบ้าง พวกเหล่านี้ต่างทำการเพาะปลูกแบบไร่เลื่อนลอยอยู่ตามหุบเขาลำเนาไพร ดำรงชีวิตอิสระ และในหลายท้องถิ่นที่สามารถสร้างเครือข่ายของชุมชนเกิดเป็นท้องถิ่น บางยุคสมัยที่หัวหน้าผู้นำมีอำนาจมากก็สามารถรวมพวกเหล่านี้มาอยู่ใต้อิทธิพล จัดสร้างระบบการเมือง มีการปกครอง เช่นในสมัยของพญาเม็งรายแห่งเชียงใหม่ ขุนเจืองวีรบุรุษของพวกข่า และท้าวฟ้ารุ่งผู้รวมกลุ่มพวกลาวลุ่มน้ำโขง เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าลักษณะอันเป็นพลวัตดังกล่าว เกี่ยวข้องโดยตรงกับการเปลี่ยนแปลงสภาพจากปฐมชนหรือพริมีทีฟเป็นชาวนาในสังคมยุคต้น ชาวนาที่ต้องพึ่งพิงหรือสัมพันธ์กับสังคมที่ใหญ่กว่ามีพลังมากกว่า แม้ว่าชาวนาเหล่านั้นจะรวมตัวกันอยู่ตาม "บ้าน" ตามท้องถิ่นที่มีระบบเศรษฐกิจแบบพอเลี้ยงตัวเองได้ และโดยนัยนี้จึงเข้าใจได้ว่าสังคมชาวนาเมื่อเกิดขึ้นแล้วนั้นต้องสัมพันธ์กับเทคโนโลยีในการนำน้ำมาใช้ เช่น การขุดคูคลองเหมือนฝายหรือด้วยเทคโนโลยีที่สลับซับซ้อนกว่า เช่น การทำเขื่อนกั้นน้ำและการสร้างบาราย เป็นต้น ในกรณีที่ใช้เทคโนโลยีสลับซับซ้อนจำเป็นอยู่เองที่สังคมชาวนา ต้องอิงอำนาจของศูนย์กลางที่ใหญ่กว่า แม้ยังดำรงชีวิตอยู่ด้วยเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้ก็ตาม

สังคมชาวนาจึงเป็นสังคมที่ต้องอิงสังคมใหญ่กว่าและเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่นั้น วิวัฒนาการของชาวนาในสยามประเทศมิใช่เรื่องของชาวนาที่มีชีวิตอยู่โดยอิสระเป็นเอกเทศ ในประวัติศาสตร์ ความเป็นอิสระของสังคมชาวนามีได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น อำนาจรัฐส่วนกลางไม่ว่าเป็นสุโขทัย เชียงใหม่ อโยธยา หรือกรุงเทพฯ ต่างพยายามครอบงำสังคมชาวนา อย่างมากที่สุดที่ปรากฏในประวัติศาสตร์คือการเกณฑ์แรงงานและผลผลิต ในรูปของระบบไพร่ ข้าทาส และการเก็บส่วย

ขณะเดียวกันอำนาจรัฐที่ใหญ่กว่านี้ก็ต้องพยายามสร้างความเชื่อมั่นในการดำรงชีวิตอยู่ให้กับคนในสังคมชาวนามากยิ่งขึ้น ทั้งในแง่ของการจัดระบบความเชื่อและพัฒนาเทคโนโลยี จริงอยู่ชาวนาพัฒนาระบบความคิดความเชื่อและเทคโนโลยีของตนให้สัมพันธ์กับระบบนิเวศน์เพื่อให้ชาวนาสามารถดำรงอยู่ได้ กระนั้นชาวนาก็ต้องพึ่งพิงอำนาจที่ใหญ่กว่าของเมืองหรือรัฐช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้มากขึ้น

นักวิชาการบางท่าน* ได้เสนอความเห็นที่ว่าจารีกสุโขทัยหลักที่ ๑ นั้น ลักษณะของข้อความเนื้อหาไม่ซับซ้อนที่ส่วนต้นหรือเป็นการจดบันทึกแบบพงศาวดาร แต่เป็นประกาศให้เกิดการรับรู้ เป็นประกาศที่เหมือนบทท่องจำในสังคมของผู้ใช้ภาษาไทย ซึ่งความสามารถในการอ่านออกเขียนได้น่าจะอยู่ในวงจำกัด แต่การประกาศให้รู้กันทั่วในหมู่คนวงกว้างย่อมมีประสิทธิภาพมากกว่าในทางสร้างความเชื่อมั่นให้เกิดมีขึ้นว่า บ้านเมืองนี้อุดมสมบูรณ์ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” พร้อมกันก็ชี้ให้เห็นกลุ่มคนอื่นที่มีวิธีการผลิตแตกต่างออกไป เช่น การค้าแร่ธาตุ เงินทอง และปศุสัตว์ การสร้างความเชื่อมั่นในการมีชีวิตอยู่รอดกลับเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งสำหรับชาวนา พิธีกรรมและการเฉลิมฉลองที่ถูกสร้างขึ้นทั้งโดยสังคมชาวนาเองและอำนาจรัฐหรือเมืองที่ใหญ่กว่าจึงมีบทบาทอย่างมากในการสร้างความเชื่อมั่น และขจัดความตึงเครียดหรือวิกฤติในสังคม ความยิ่งยงไม่เป็นระเบียบกลับช่วยสร้างบูรณาการในสังคม

หลักฐานในยุคที่เก่าที่สุดบพภาคพื้นสยามประเทศก็กล่าวถึงการเฉลิมฉลองของผู้คนในท้องถิ่น สันนิษฐานได้ว่าชาวนามีการเฉลิมฉลองในงานเทศกาลต่างๆ เพื่อย้ำความเชื่อมั่นและกฎเกณฑ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่ควบคุมตนอยู่ การแสดงออกของพิธีเฉลิมฉลองนั้นมีรูปแบบต่างๆ กัน เช่น พิธีจุดดอกไม้ไฟ พิธีสังเวद्यเทพยดา เช่น ไหว้ผีและการบุญที่เกี่ยวกับสงฆ์ เป็นต้น

อีริก อาร์ วูลฟ์* ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือของเขาว่า “ในงานเทศกาลต่างๆ ชาวนาในภูมิภาคต่างๆ ของโลก จะเฉลิมฉลองในความรู้สึกเป็นอิสระ และขณะเดียวกันก็เป็นการย้ำให้เกิดความเชื่อมั่นในระเบียบกฎเกณฑ์ที่ควบคุมพวกตนอยู่...งานพิธีกรรมต่างๆ ของชาวนาเน้นความสำคัญของการกระทำยิ่งกว่าความเชื่อ...ศาสนาของชาวนาจึงมีลักษณะเป็นอรรถประโยชน์เท่าๆ กับมีลักษณะทางศีลธรรม ไม่ใช่เรื่องของจริยธรรมและการตั้งปัญหา”

* ธิดา สาระยา "การปลูกข้าวและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๒๖) หน้า ๓๒-๓๗ และ James C. Scott, *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, (New Haven : Yale University Press, 1977)

* Eric R. Wolf, *Peasants*, (New Jersey : Englewood cliffs, Prentice Hall, 1966) ; และ จอร์จ โรส เซ็น, *ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง* (ฉบับแปลโดย สุเทพ สุนทรภัสช) (กรุงเทพฯ : ปุณชน ๒๕๑๙) ; *สังคม ชาวนา* (ฉบับแปลโดย สุเทพ สุนทรภัสช) (เชียงใหม่ : สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗)

นั่นก็คือพิธีกรรมต่างๆ ที่มีขึ้นนั้นมุ่งเพื่อประโยชน์เป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประโยชน์ทางเกษตรกรรมและขณะเดียวกันประโยชน์นั้นๆ การแสดงออกถึงความเชื่อ กลับไม่ใช่ลักษณะหลักของพิธีกรรม ดังเห็นได้ว่าพิธีแห่นางแมวขอฝนและบั้งไฟมิใช่เป็นการแสดงออกเพื่อความเชื่อโดยตรงแต่มุ่งเพื่อประโยชน์ด้วย โดยนัยนี้เมื่อพิธีหมดประโยชน์ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีก็ดูเหมือนจะหมดไปด้วย

ภาพสะท้อนของเครือข่ายการติดต่อของสังคมชาวนาทำให้เราสามารถอนุมานได้ถึงระบบการแลกเปลี่ยนสัมพันธ์ของชาวนาได้ในตลาดอันเป็นแหล่งเชื่อมโยงชุมชนคนกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยปรกติแล้ววิถีการดำรงชีวิตหลักของชาวนาคือการเพาะปลูกทำนา ขณะเดียวกันอาจทำหม้อดินเผา ทำกระเบื้อง เครื่องปั้นดินเผา และทอผ้า ในสังคมสุโขทัยมีชุมชนที่มีความชำนาญพิเศษ เช่น ทำเครื่องปั้นดินเผาส่งคโลก ตลาดในสังคมสุโขทัยจึงเป็นทั้งตลาดปิดตามท้องถิ่นที่ผู้คนมีความสัมพันธ์แลกเปลี่ยนกัน และตลาดเปิดซึ่งเป็นตลาดในข่ายความสัมพันธ์ (Network Market) ที่เปิดออกสู่โลกการค้าภายนอกด้วย

ตลาดในข่ายความสัมพันธ์พัฒนาอย่างมากและเห็นได้ชัดเจนในสังคมเมืองอยุธยา การติดต่อที่เกิดขึ้นในระหว่างกลุ่มคน เป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจมากกว่าระบบเครือญาติ การแลกเปลี่ยนโยงใยดึงพ่อค้าให้เข้ามามีบทบาทในวิถีชีวิตของสังคม คำถามในที่นี้ก็คือ ชาวนาดำรงชีพอยู่อย่างไรในตลาดเปิดเช่นนั้น? ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนที่กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้มากนัก แต่อย่างน้อยพอเป็นที่เข้าใจได้ว่าในสังคมอยุธยามีระบบควบคุมกำลังคนที่มีมั่นคง อันเป็นอำนาจทางการเมืองที่วางกรอบครอบคลุมนานาอยู่และชาวนามีชีวิตเคลื่อนไหวยู่ในระบบนี้ ผลผลิตของชาวนาเลี้ยงทั้งตัวเองและผู้อื่นในระบบ ชาวนาได้รับผลตอบแทนทางด้านความมั่นคงในความรู้สึกและความปลอดภัย การบริโภคของชาวนาไม่รับผลกระทบกระเทือนจากการเคลื่อนไหวของตลาดมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อระบบการค้าถูกควบคุมอย่างเข้มงวดจากอำนาจรัฐส่วนกลาง เช่น อยุธยากับระบบพระคลังสินค้า ขณะที่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เช่น ศึกพม่า การเสียกรุง อาจส่งผลกระทบต่อปริมาณและโอกาสในการผลิตของชาวนามากกว่า แต่เป็นไปได้ว่าชาวเมืองบางกลุ่มกลับมีวิถีชีวิตเกี่ยวเนื่องผลประโยชน์จากการมีตลาด ซึ่งอาจเป็นได้ทั้งพ่อค้า ผู้บริโภค และผู้ประกอบการอื่น มีชีวิตที่เคลื่อนไหวจากระบบไพร่-ทาส และการควบคุมกำลังคน

ชาวนายังคงผลิตต่อไปและโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้วยเทคโนโลยีแบบเดิม แม้ว่าผู้คนในระบบไพร่ที่ควบคุมกำลังคนอยู่นั้นบางกลุ่มในเมืองอาจเปลี่ยนเป็นผู้มั่งคั่ง

ขึ้น คนเหล่านี้คือผู้รับผลกระทบโดยตรงจากการติดต่อค้าขาย นิธิ เอียวศรีวงศ์^{*} เรียกคนกลุ่มนี้ว่า “ไพร่มั่งมี” และเราก็ไม่มีหลักฐานชัดเจนนักว่า “ไพร่มั่งมี” เหล่านี้เป็นผู้ดำรงชีพในฐานะชาวนา

อย่างไรก็ตามเราจะเห็นได้ชัดว่า ผลกระทบของ “ตลาด” นั้นมีต่อราคาที่ดินและค่าแรงอย่างมาก ในสมัยเมื่อกรุงเทพฯ เปิดตัวเองออกสู่การค้าข้าวในตลาดโลก เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อระบบการควบคุมกำลังคนที่เรียกว่ามูลนาย-ไพร่-ข้า-ทาสนั้นสลายตัวลง ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินเพื่อการลงทุนอยู่ในกำมือของนายทุนหลายกลุ่มที่มีใช้ชาวนา และการดำรงชีพของชาวนาเสี่ยงต่อการได้รับผลกระทบจากปัจจัยภายนอกอีกมากมาย

สำหรับสังคมชาวนาแล้ว ศาสนาจะทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมสังคมชาวนาเข้ากับระบบสังคมใหญ่ สงฆ์และผู้รู้ในทางพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่เชื่อมโยงความเชื่อถือของชาวนาทางด้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เข้ากับระบบความเชื่อถือของสังคมส่วนรวม (เช่นเดียวกับการสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองของสังคมชาวนากับระบบของสังคมใหญ่ก็เป็นเรื่องของผู้มีบทบาททางนี้โดยตรง) และสะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่ปรากฏอยู่ในประเพณีพิธีกรรมต่างๆ จนได้มีการรับพุทธศาสนาเข้ามาเป็นแกนหลักในการปฏิบัติทั้งในระดับเมืองและระดับท้องถิ่นของสังคมชาวนา ทั้งนี้แสดงว่า สังคมชาวนาอันมีท้องถิ่นเป็นแกนหลักนั้นมิได้เป็นอิสระจากอิทธิพลภายนอกและขณะเดียวกันก็มีพลังในการปรับเปลี่ยน

เกี่ยวกับเรื่องนี้ขอยกตัวอย่างความหลากหลายของประเพณีในท้องถิ่นต่างๆ ของสังคมชาวนาที่ได้แปรรูปและปรับเปลี่ยนไปบ้าง แต่ก็ยังมีลักษณะท้องถิ่นแฝงอยู่ เพื่อประกอบความเข้าใจ ในท้องถิ่นต่างๆ นั้นประเพณีดั้งเดิมจะถูกแทนที่ด้วยพิธีหรือปฏิบัติการทางพุทธศาสนาและคติศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเห็นได้ชัดจากการประพุดติปฏิบัติตามฮีตสิบสอง ของชนบทอีสาน ตามหลักฐานที่บันทึกไว้ในเอกสารปรากฏว่า ประเพณีหลายแบบในแต่ละเดือนถูกแทนที่ด้วยพิธีทางพุทธศาสนา

ประเพณีบุญเข้ากรรม เดือนอ้าย ในเดือนนี้ตามธรรมเนียมเดิมเป็นประเพณีปีใหม่ของชนชาติไท

* สหายชล วรรณรัตน์, “เศรษฐกิจและสังคมไทยในปลายสมัยอยุธยา” ในเอกสารวิชาการหมายเลข ๓๐, (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕).

ประเพณีบุญคุณลาน เดือนยี่ เป็นการบำเพ็ญกุศลในวาระทำนาได้ผลดีมีการรับพิธีทางพุทธศาสนาเข้ามาผสม เช่น ทำน้ำพระพุทธรูปไปรดข้าวนา วัช ควาย แล้วทำพิธีสู่ขวัญ ให้เจ้าของนาและควายเกิดความสุขสวัสดิ์

ประเพณีบุญสงน้ำ เดือนห้าหรือตรุษสงกรานต์ มีพิธีสงน้ำพระพุทธรูป สงน้ำพระสงฆ์ สงน้ำผู้หลักผู้ใหญ่ และสงเครื่องค้ำของคุณ ได้แก่ คุด เขา นอ งา แข็งหมุดัน จันทาคัด อากาศ ช้างพลาย และงาช้างน้ำ เหล่านี้ถือว่าเป็นเครื่องค้ำของคูร ก่อเกิดอุดมสมบูรณ์ข้าวของเงินทองแก่เรือนั้น เมื่อถึงเทศกาลทำมาสงแล้วเจ้าของจะมีความสุขความเจริญ เห็นได้ว่าลักษณะประเพณีเช่นนี้คละเคล้าอยู่ด้วยคติพื้นบ้าน ซึ่งต่างกันไปตามท้องถิ่น

เพ็ญเดือน ๖ ในฤดูฝน ทางพุทธศาสนาเป็นวันวิสาขบูชาแต่ในท้องถิ่นอีสานเป็นเวลาของบุญบังไฟ บูชาไฟขอน้ำฟ้าน้ำฝน เช็งจุดบังไฟ เสงกลอง ชาวนามีธรรมเนียมเลี้ยงตาแขกคือเจ้าของนา แล้วเตรียมไถลงแขกนา (ทางภาคกลางคือการแรกนา) หมายถึง นาที่ลงมือทำที่แรกปลูกข้าวไว้เป็นข้าวอธิษฐานสำหรับเป็นที่สังเกตว่าข้าวจะงามหรือไม่ ราชสำนักทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาเช่นที่อยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ประกอบพระราชพิธีไพศาลจรดพระนังคัล ลงมือไถในเดือนหก คือการมงคลแรกนาขวัญเป็นปฐมฤกษ์การทำนา วาระนี้เสี่ยงทายทำนายความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ ตามท้องถิ่นอีสานนิยมทำบุญบังไฟยิงขึ้นไปบนท้องฟ้าเดือนแถนให้ส่งฝนมาตกตามฤดูกาล

ประเพณีเดือนเก้า ชาวนาในท้องถิ่นกำหนดเป็นวาระให้อาหารเป็นทาน ห่ออาหารด้วยใบกล้วย แขนงไว้ตามต้นไม้อุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ตาย แบ่งอาหารส่วนหนึ่งใส่บาตรเลี้ยงเจ้าพลแต่พระสงฆ์ แต่ในเดือนเดียวกันที่ราชสำนักที่กรุงเทพฯ กลับกำหนดให้มีพระราชพิธีพืชมงคล ให้พราหมณ์ผู้รู้มนต์ใบทองร้ายเวทย์ขอฝนเมื่อถึงเวลาอุดมฤกษ์

พิธีสารทเดือน ๑๐ ทุกท้องถิ่นทำการใหญ่ต่างกันตรงรายละเอียด บางที่เรียกการทำบุญข้าวสาก ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นวาระเดียวกันที่มีการไหว้แม่โพสพ เก็บเกี่ยวข้าวแรกเกิดผลมาปรุงเป็นอาหารมรุษยาสาคร ถวายพระสงฆ์เลี้ยงดูพราหมณ์อุทิศผลบุญแก่ญาติในปรโลก

ประเพณีเดือน ๑๑-๑๒ ทางอีสานแตกต่างจากภาคกลางในเค้ามูลเดิม ตามท้องถิ่นต่างๆ ส่วนใหญ่นิยมประกอบประเพณีบุญออกพรรษาในเดือน ๑๑ และบุญกฐินในเดือน ๑๒ เป็นประเพณีทางพุทธศาสนา แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีพิธีอื่นประกอบแสดงเค้าเงื่อนเนื่องกับความเชื่อเดิมอาทิ

การไต่ประทีปและปล่อยเชื้อไฟ (เรือไฟ) เรือไฟของชาวท้องถิ่นอีสาน ประกอบด้วยเสาไม้ ต้นกล้วย กาบกล้วย ตกแต่งรูปเทียนบูชาที่หน้าโบสถ์บ้าง ปล่อยไปตามน้ำบ้าง เพื่อบูชารอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรองค์ประทานให้แก่พระยานาค ต่อมา ชาวอีสานรับประเพณีลอยกระทงมาจากภาคกลางซึ่งบูชารอยพระพุทธรูปเช่นกัน แล้วจัดปล่อยเรือไฟพร้อมกัน ส่วนวัดที่อยู่ใกล้แม่น้ำก็จะมีการแข่งขันเรือที่เรียกว่า ส่องเชื้อ ด้วย

หลักฐานฝ่ายกรุงศรีอยุธยากล่าวถึงประเพณีเดือน ๑๑ เรียก **พระราชพิธีอาษยข** พระราชพิธีแข่งเรือพระที่นั่งเสี่ยงทายถึงความมั่งคั่งบริบูรณ์ของบ้านเมืองและปริมาณน้ำ เพราะเดือนนี้เป็นเดือนน้ำนอง มีเทศกาลแข่งเรือ ทอดกฐิน และพระเจ้าแผ่นดินเสด็จลอยพระประทีปประเพณีนี้แปรรูปลักษณะเป็นลอยกระทงสมัยรัตนโกสินทร์

ในเดือน ๑๒ เดือนนี้เดิมมีพระราชพิธีจองเปรียง ตามพระประทีป (ชักโคม) ตามคติพราหมณ์ กลับถูกปรับแต่งให้เป็นพุทธด้วยการตกแต่งโคมดอกไม้บูชาพระพุทธรูปและพระบรมธาตุ ลอยไปในท้องน้ำ จุดดอกไม้ไฟและตามประทีปโคมไฟ

จะเห็นได้ว่าสังคมชาวนาแม้มิได้อิสระแต่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ และได้รับอิทธิพลการปรุงแต่งจากภายนอก กลับสามารถคงลักษณะเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านวัฒนธรรมไว้ได้ไม่น้อย

ทั้งนี้มิได้หมายความว่าท้องถิ่นในสังคมชาวนามีได้มีการเปลี่ยนแปลง การถูกทำให้เปลี่ยนโดยอำนาจรัฐนั้นกลับเด่นชัดในประวัติศาสตร์ เช่น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองในส่วนภูมิภาคเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้น ซึ่งทำให้ดูราวกับว่า หมู่บ้าน เมือง ตำบล ได้ถูกกำหนดขอบเขตเสียใหม่โดยอำนาจการบริหารการเมืองการปกครองและแน่นอนย่อมส่งผลต่อชีวิตวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้คนด้วย ทว่าการปรุงแต่งและปรับเปลี่ยนนั้นในแต่ละท้องถิ่นย่อมเผชิญปัญหาไม่เหมือนกัน และในหลายกรณีขอบเขตของ “บ้าน” และท้องถิ่นหนึ่งๆ ในสังคมชาวนาอาจไม่ลงรอยกับการแบ่งขอบเขตในทางการเมืองการปกครองเลย

ความขัดแย้งในสังคมชาวนานั้นมีอยู่บ่อยครั้งและด้วยสายตาของฝ่ายที่มีอำนาจมักมองความขัดแย้งนั้นว่าเป็น “กบฏ” ในประวัติศาสตร์สยามการรวมตัวของชาวนาเป็น “กบฏ” ต่อต้านอำนาจรัฐนั้นไม่ปรากฏชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรวมตัวเชิงอุดมการณ์ และต่อสู้ร่วมกันเพื่อให้บรรลุตามอุดมการณ์นั้น ดังเห็นได้จากกรณี “กบฏพญาผาบ” เป็นเรื่องของราษฎรในแขวงเมืองนครเข็ญใหม่ไม่มีเงินเสียภาษีเพราะถูกกดขี่ที่สำคัญแม้อยากจ่ายภาษีเป็นสิ่งอื่นแทนตัวเงินเจ้าภาษีก็ไม่ยอม ทำทารุณแก่ราษฎรที่ไม่มีเงินเสียภาษี ชาวนาในหมู่บ้านจึงโกรธแค้นมาก นำเรื่องนี้ไปปรึกษาพญาผาบ ชาวนาในหมู่บ้านสันป่าสัก ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ พญาผาบประชุมชาวนาประมาณ ๓๐๐ คน

ต่อต้านเจ้าภาษี เจ้าภาษีข่มขู่จะใช้กำลังทหารเข้าปราบ ด้วยความกลัวชาวนากรัวมตัวกันมากขึ้นประมาณ ๒,๐๐๐ คน มีบุคคลระดับหัวหน้าตำบลเข้าร่วมด้วย เช่น พระยารัตนคูหา พระยาขมภู พระยาจินใจ ด้วยเหตุนี้ก็นำไปสู่ความขัดแย้งกับขุนนางจากกรุงเทพฯ ที่ถูกส่งไปประจำอยู่เมืองเชียงใหม่ขณะนั้น ทางฝ่ายเมืองก็เตรียมชาวนาจากลำพูนและลำปางไว้ต่อสู้ จับได้ตัวคนสำคัญของฝ่ายพญาผาบ แต่ยังไม่จับตัวพญาผาบไม่ได้ พญาผาบหนีไปอยู่เชียงตุง พวกฟ้องชาวนาถูกจับทรัพย์สินไร่นาถูกริบญาติพี่น้องถูกกวาดต้อนไปเป็น "ข้า" ต่อหลังประกาศเลิกทาสจึงได้รับการปล่อยตัว หัวหน้าบางคนถูกประหารชีวิต และบางคนถูกจำคุกจนตาย ฝ่ายพญาผาบแม้รวมกำลังกลับมาต่อสู้อีก ก็สู้ไม่ได้ต้องแตกหนีกลับไป

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ชูสิทธิ์ ชูชาติ* วิเคราะห์ว่าโดยปกติแล้วสังคมชาวนาเป็นสิ่งคมปิด เกาะกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น มีค่านิยมเหมือนกันและแต่งงานในพวกเดียวกัน ที่รวมตัวกันต่อต้านครั้งนี้ก็เพราะพญาผาบผู้นำชาวนาใกล้ชิดกับสังคมเมืองจึงทำให้มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นดีกว่าคนอื่น อีกทั้งเป็นคนเก่งทางด้านกรบอยู่ยงคงกระพันสามารถปลุกสามัญสำนึกและชี้นำชาวนาให้คล้อยตามได้ นอกจากนี้ "กบฏพญาผาบ" ยังเกี่ยวกับปัญหาแวดล้อมอื่น เช่น ทางฝ่ายเชียงใหม่เองไม่พอใจที่ถูกทางกรุงเทพฯ แบ่งผลประโยชน์จากภาษีไป (ในช่วงนั้น พ.ศ. ๒๔๒๗ - ๒๔๓๒ มีการปฏิรูปการปกครองล้านนา) เจ้านายในเมืองเชียงใหม่ส่วนหนึ่งจึงสนับสนุนพญาผาบ

อย่างไรก็ตามชูสิทธิ์เองบันทึกไว้ว่า "เรื่องต่างๆ ดังกล่าวแล้วเป็นแต่เพียงข้อสงสัย หรือข้อกล่าวหาซึ่งยังพิสูจน์ไม่ได้ว่าใครเป็นฝ่ายผิด ฝ่ายยุยง และเจ้านายฝ่ายเหนือทุกคนก็ได้ถูกลงโทษทางนิตินัยเกี่ยวกับกบฏพญาผาบ" "...สำหรับกบฏพญาผาบนั้น นอกจากฆ่าคนไทยแล้วยังต้องฆ่าคนจีนอีกด้วย ทั้งนี้เพราะข้าราชการไทยขึ้นมาปกครองหัวเมืองล้านนา และแบ่งผลประโยชน์จากหัวเมืองล้านนาส่งให้กรุงเทพฯ สำหรับคนจีนเข้ามาครอบงำผลประโยชน์ในด้านการค้าขายเป็นเจ้าภาษีนายอกร หรืองานประเภท "นายทุน นายหน้า" ความคิดในการกำจัดบุคคลดังกล่าวแล้ว คงมิใช่เป็นความคิดบริสุทธิ์ของหนานเดชะหรือพญาผาบเพียงฝ่ายเดียวแต่ได้รับอิทธิพลจากสังคมเมืองบ้างพอสมควร"

* ชูสิทธิ์ ชูชาติ "กบฏพญาผาบ (ปราบสงคราม) : กบฏชาวนาในภาคเหนือ" ใน วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ, กบฏชาวนา, (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๕), หน้า ๕๓ - ๖๓.

นอกจากนี้สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการสนับสนุนของเมืองเชียงตุงสำหรับชุกชีทธิการต่อสู้ของชาวนากรรมวิญญาผาบเป็นไปเพื่อเลี้ยงภาษีและเพื่ออุดหนุนโดยไม่มีความพร้อมที่จะต่อสู้อำนาจรัฐ “การลุกฮือที่เกิดขึ้นจากอารมณ์เพียงชั่ววูบย่อมไม่มีความคงทนถาวร เมื่อเป็นเช่นนี้ความพ่ายแพ้ก็เกิดขึ้นได้ง่ายเพียงแต่เมืองเชียงใหม่นอกกำลังเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวนาก็ตระหนกตกใจรวมตัวกันไม่ได้ ลืมสัญญาที่เคยให้ไว้ต่อกัน...”

ทั้งหมดนั้นคือ ลักษณะการต่อต้านและสาเหตุประมวลจากการศึกษาของชุกชีทธิ ซึ่งจะเห็นได้ว่าในอีกนัยหนึ่งนั้นเหตุการณ์ทำนองนี้สะท้อนลักษณะการโยกโยนในสังคมชาวนา ด้วยความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งเอื้อต่อการชักจูงรวมตัวให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีทั้งภายในท้องถิ่นและที่สัมพันธ์กับระบบภายนอกและคงอยู่อย่างสืบเนื่องจนแม้เมื่อระบบมูลนาย - โฟร์ สลายตัวลงแต่พลังที่จะรวมตัวตามอุดมการณ์ เช่น อุดมการณ์ของชนชั้นอันเป็นต่างหากจากตัวบุคคลผู้เป็นที่เคารพหรือแวดวงเครือญาติมิได้เกิดมีขึ้นในกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาในสยามประเทศ

การรวมตัวอย่างไม่มีเป้าหมายอื่นมากกว่าปัญหาเฉพาะหน้าไม่ได้หมายความว่าสังคมชาวนาเป็นสังคมปิดอยู่กับความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและการอุปถัมภ์ ที่จริงแล้วสังคมชาวนามีได้ปลอดจากความรับรู้และข้องกับโลกภายนอกเลยจนบประเพณีต่างๆ ที่มีการปรับเปลี่ยนปรุงแต่งย่อมแสดงถึงการปะทะสังสรรค์ระหว่างสังคมชาวนากับโลกภายนอกอยู่ไม่น้อย ขณะเดียวกันแสดงให้เห็นว่าสังคมชาวนาแม้มีระบบเศรษฐกิจที่ทำให้เลี้ยงตัวเองอยู่ได้และในประวัติศาสตร์เป็นผู้ผลิตหลักให้แก่สังคมก็ยังหนีไม่พ้นแรงกระแทกจากภายนอกเพียงแต่ว่าการลุกฮือต่อต้านในประวัติศาสตร์ ชาวนาสยามมิใช่เป็นการจัดตั้งด้วยอุดมการณ์เฉพาะหากเป็นความขัดแย้งเกี่ยวกับปัญหาเฉพาะหน้า

ขบวนการพระศรีอารียก็เป็นกรเคลื่อนไหวอีกลักษณะหนึ่งที่มักถูกมองว่าเป็นกรเคลื่อนไหวของชาวนาที่มีเชื้อของการต่อต้านทางการเมือง ชาลส์ เอฟ คายส์* ได้เสนอสมมุติฐานว่าขบวนการพระศรีอารียที่เกิดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เรียกกันว่า กบฏผู้มีบุญในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ นั้น เป็นตัวแทนของอุดมการทางพุทธศาสนาที่ตีความ

* Charles F. Kyes "Millennialism, Theravada Buddhism, and Thai Society" *Journal of Asian Studies*, Vol. xxxvi, no. 2, February, 1977.

ให้เกี่ยวข้องกับอำนาจจนนำไปสู่วิกฤตการณ์ทางการเมือง ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการตั้งอำนาจของรัฐส่วนกลางจากอำนาจท้องถิ่นในกรณีนี้ปัญหาทางเศรษฐกิจมีความสำคัญน้อยกว่า คายส์ ยังเสนอว่าไม่มีข้อเท็จจริงที่จะสนับสนุนความคิดเห็นว่าขบวนการพระศรีอารีย์เป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางศาสนา ซึ่งการเปลี่ยนทางศาสนาเป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราวเท่านั้น อย่างไรก็ตามคายส์ไม่ได้ยืนยันหนักแน่นพอถึงอุดมการณ์ทางการเมืองในขบวนการพระศรีอารีย์

จริงอยู่เราไม่อาจปฏิเสธลักษณะทางการเมืองที่สัมพันธ์กับขบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งนอกจากส่งผลในการลดอำนาจเจ้าพื้นเมืองท้องถิ่นลงยังส่งผลต่อการจัดแบ่งขอบเขตของการปกครองเสียใหม่โดยไม่คำนึงถึงสภาพลักษณะของท้องถิ่นเชิงสังคมที่คนท้องถิ่นในชนบทได้รับรู้กัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงเริ่มเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองและบริหารโดยให้มีข้าหลวงใหญ่ไปประจำการดำรงตำแหน่งอยู่ระหว่างกลางของรัฐบาลสยามกับเจ้าพื้นเมืองในภูมิภาคทั้งภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อำนาจของเจ้าพื้นเมืองลดลง ข้าหลวงเหล่านี้กำกับราชการมีอำนาจในการเก็บภาษีซึ่งเคยอยู่ในอำนาจของเจ้าพื้นเมืองเดิม การเปลี่ยนแปลงอันเป็นระบบนี้ภายหลังเรียกว่า เทศาภิบาล และมีประกาศพระราชกฤษฎีกาบริหารงานส่วนท้องถิ่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น เมืองเก่าบางเมืองถูกยกเป็นจังหวัด บางเมืองถูกลดเป็นอำเภอ ตำบล ภายใต้เงื่อนไขชาวลาวไคร้ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถูกจำกัดทั้งทางเศรษฐกิจและการกำหนดภาวะภาษี ในหมู่ชาวลาวไคร้จึงเกิดผู้ประกาศตนเป็นผู้วิเศษ และอ้างถึง "ผู้มีบุญหรือพระยาธรรมิกทาย" ว่า จะมาบรรเทาทุกข์ร้อนของราษฎรพร้อมทั้งคำทำนายที่ให้ความหวังว่าสังคมขณะนั้นจะพินาศ แต่อนาคตจะดีด้วยการปรากฏตัวของผู้มีบุญ ซึ่งอ้างตัวเป็นพระศรีอารีย์ หรือพระมหากษัตริย์องค์ใหม่

จริงหรือที่การรวมตัวของชาวนาชาวลาวในขบวนการพระศรีอารีย์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามที่เรียกขานกันนั้น มีลักษณะเป็นการเมืองโดยตรงในเมื่อแรงจูงใจในการรวมขึ้นอยู่กับเผยแพร่ความคิดเกี่ยวกับผู้มีบุญอันจะมาก่อเกิดในสังคมใหม่ เป็นความหวังของอนาคตซึ่งเป็นผลมาจากความรู้สึกไม่มั่นคงปลอดภัยและความสะเทือนใจ (อาจด้วยจากอำนาจรัฐ จากการคุกคามและการปลุกปั่นของฝรั่งเศสในตอนนั้น) ลักษณะเช่นนี้เป็นความหวังใหม่ของสังคมชาวนาอันรัฐมีหน้าที่สร้างความเชื่อมั่นให้เกิดมีขึ้น ที่จริงความเชื่อมั่นศรัทธาในระบบศาสนาและคติความเชื่อมักมีอยู่เสมอในสังคมชาวนาคิดเรื่องพระศรีอารีย์ในฐานะเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองแยกออกจากระบบศาสนาคงต้องอาศัยคำอธิบายที่ลึกซึ้งและซับซ้อนกว่านี้ และอย่างน้อยที่สุดเราก็ไม่อาจปฏิเสธได้

โดยง่ายว่าสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อเกิด “กบฏย้ายสาเกียดโง้ง” เข้าใจมตีจามปาศักดิ์ในปี พ.ศ. ๒๓๖๒ นั้น ผู้นำคือ พระสา แม้อ้างตนเป็นขุนเจือง วีรบุรุษของพวกซาเพื่อปลุกระดมให้เกิดการรวมตัวก็อ้างตนเป็นเจ้าของผู้มีบุญมาเกิดด้วย ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อของคนลาวและอีสานโดยทั่วไป อีกทั้งย้ายสาผู้มีบุญยังคงอยู่ในเพศบรรพชิตและมีภรรยาถึง ๓ คน ที่การกบฏขยายตัวไปได้กว้างขวางก็เพราะร่วมมือกับพระยาพรหมภักดี (ภายหลังได้เป็นเจ้าเมืองนครราชสีมา) หาใช่เป็นการเคลื่อนไหวของชาวนาโดยตรงไม่

เท่าที่กล่าวมาแล้วนั้นคือลักษณะพื้นฐานของสังคมชาวนาที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ แม้ยังคงมีความเป็นอิสระทางด้านการผลิตและเทคโนโลยีทางการผลิตแบบโบราณ พอที่จะดำรงชีพอยู่ได้ในระดับพอเลี้ยงตัวเอง แต่ความเป็นอิสระนั้นก็มิชอบเขตจำกัดที่ทำให้สังคมชาวนาต้องสัมพันธ์กับสังคมที่ใหญ่กว่า เราจะเห็นได้ว่าในวิวัฒนาการของสังคมที่ผ่านมานั้น ขนบประเพณีพิธีกรรมอันสัมพันธ์ความเชื่อ หรือศาสนาได้สืบเนื่องมาในลักษณะของกลไก ที่อวยประโยชน์ให้สังคมชาวนาอยู่รอดทั้งสิ้น ขนชั้นปกครองหรืออำนาจรัฐได้เล็งเห็นเงื่อนไขนี้จนสามารถผสมผสานศาสนาและความเชื่ออันเป็นภูมิปัญญาให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีและพิธีกรรมที่รัฐพยายามเข้าไปมีบทบาทในการปฏิบัติและวางแบบแผนให้เป็นแบบเดียวกัน

๑.๓ การปลูกข้าวในสยามประเทศ

หลักฐานทางโบราณคดีชี้ชัดถึงร่องรอยการปลูกข้าวในสยามประเทศมากมาย จนในที่สุดแล้วข้าวกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิถีชีวิตวัฒนธรรมของสยามแต่อดีต อันเราเห็นได้จากประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆของชุมชนในท้องถิ่นต่างๆของสยาม ประเทศไทยปัจจุบันคนกลุ่มใหญ่ที่ดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าว คือ ชาวนา ชาวนาและการปลูกข้าวได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของพวกเขาและกันอย่างยากที่จะแยกออก ชีวิตของชาวนาที่ต้องปลูกข้าวเป็นอิสระอยู่ในตัวของตัวเอง ชาวนาปลูกข้าวเพื่อยังชีพให้อยู่รอด แต่ในกระแสแห่งประวัติศาสตร์นโยบายของรัฐก็ได้กำหนดการปลูกข้าวของชาวนา นอกเหนือจากที่เมืองและท้องถิ่นสัมพันธ์กันอยู่แล้วทางสังคมและวัฒนธรรม โดยนัยนี้ชาวนาและการปลูกข้าวจึงยากจะหลีกเลี่ยงพลังจากภายนอกและความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

มนุษย์ในประเทศไทยได้เริ่มรู้จักทำการเพาะปลูกมาแล้วตั้งแต่สมัยหินเก่า เมื่อเชสเตอร์ เอฟ. กอร์มัน (Chester F. Gorman) ขุดค้นที่ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน และพบหลักฐานเกี่ยวกับพืชหลายตระกูล เช่น หมาก น้ำเต้า ถั่ว แดงกวา กระเจี๊ยบ พัก

บวบ และที่ถ้ำปุงสูง ใกล้กันได้พบธัญญาพีชนิดหนึ่งมีลักษณะคล้ายแห้ว ยังไม่อาจสรุปได้แน่นอนว่าเป็นพืชที่คนปลูกหรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ก็ยังเป็นเครื่องยืนยันถึงการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากยุคแสวงหาอาหารมาเป็นระบบที่มีการผลิตอาหารเมื่อ ๗,๕๐๐ ปีมาแล้ว

ต่อมากการขุดค้นที่ โนนนกทา จังหวัดขอนแก่น ได้เปิดเผยถึงแถบข้าวที่คนปลูกมิใช่ข้าวป่าขึ้นเองธรรมชาติ แถบข้าวนี้อยู่ในจำพวกโอลิซา ซาติวา (Orisa Stave) ซึ่งปลูกกันในเอเชียจึงสันนิษฐานว่า ๓,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาลมีการปลูกข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

นอกจากนี้การค้นพบหลักฐานเกี่ยวกับการปลูกข้าวที่บ้านเชียง นักโบราณคดีพบร่องรอยของแถบข้าวผสมอยู่กับดินใช้ทำภาชนะดินเผา กำหนดอายุประมาณ ๓,๕๐๐ - ๒,๐๐๐ ปี ก่อนคริสตกาล และพบร่องรอยแถบข้าวติดที่เครื่องมือเหล็กในชั้นดินล่างสุดของแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง สันนิษฐานกันว่าการปลูกข้าวระยะแรกน่าจะเป็นทั้งการปลูกแบบไร่เลื่อนลอย ที่โค่นต้นไม้แล้วเผาเมื่อดินได้ฝนชุ่มชื้นแล้วจึงขุดรูด้วยไม้หรือจอบเสียม แล้วหยอดเมล็ดข้าวลงไป

อีกวิธีหนึ่งคือหว่านเมล็ดข้าวลงในที่ลุ่มใกล้แหล่งที่อยู่อาศัย แล้วปล่อยให้ข้าวเติบโตเอง ในกรณีนี้ชุมชนมนุษย์ผู้ประกอบการคงตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ลาดเชิงเขาบ้าง หรือตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำและเพาะปลูกในที่ลุ่ม ภายหลังเมื่อมนุษย์รู้จักสร้างคันนาถักน้ำหรือทำกระตังปลูกข้าว ก็นับได้ว่าเป็นการเพิ่มเทคโนโลยีให้ปลูกข้าวได้มากขึ้นทั้งในที่ดอนและที่ราบลุ่ม

ปรากฏหลักฐานว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ บริเวณที่ราบภาคกลางมีการปลูกข้าวชนิดเมล็ดกลมซึ่งเป็นข้าวเหนียว แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือปลูกข้าวเมล็ดยาวหรือข้าวเจ้า และข้าวชนิดนี้เพิ่มมากในภาคกลางช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๓ จนได้ครองความสำคัญในระยะต่อมา*

การศึกษาในสมัยหลัง* แบ่งข้าวไทยออกเป็น ๓ ประเภท นักวิชาการข้าวชาวญี่ปุ่น ๓ คน คือ ทายาดา วาตาเบะ (Tayada Watabe), โตโมยา อาคิฮามา (Tomoya Akihama) และ โอซามุ คิโนชิตะ (Osamu Kinoshita) ได้ศึกษาหลักฐานเกี่ยว

* * Watabe, "The Development of Rice Cultivation", Thailand : A Rice Growing Society.

** สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ข้าวไทย, (กรุงเทพฯ, กระทรวงพาณิชย์).

กับเรื่องข้าวจากร่องรอยแถบข้าวในอิฐโบราณสถาน ทำให้ทราบว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๒๐ มีข้าว ๒ ชนิด

ข้าวเมล็ดใหญ่ ได้แก่ ข้าวเหนียว ขึ้นงอกงามในที่สูง

ข้าวเมล็ดป้อม เป็นข้าวเหนียว ที่ขึ้นงอกงามในที่ลุ่ม

ข้าวเมล็ดเรียวย ได้แก่ ข้าวเจ้า พบมากในภาคกลางและภาคใต้

มีข้าวเมล็ดใหญ่อีกชนิดหนึ่งสูญพันธุ์ไปแล้ว ส่วนวิธีการทำนานั้นแบ่งเป็น ๓ วิธี

การทำนาหยอด ใช้สำหรับปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ที่น้ำไม่พอสำหรับตกกล้าและปักดำ ในการหยอดใช้เมล็ด ๓-๕ ต่อหลุม แล้วกลบทิ้งไว้ ฝนตกข้าวจะงอกงามต่อไป

การทำนาดำ สำหรับบริเวณที่มีฝนตกหรือน้ำท่วม วิธีนี้ต้องเตรียมดินด้วยการไถและคราดให้พื้นนาเป็นโคลนตม นำกล้าที่ตกไว้ในแปลงกล้ามาปักดำ

การทำนาหว่าน สำหรับข้าวขึ้นน้ำ แต่จะใช้กับข้าวไร่ หรือข้าวนาสวนก็ได้ มีทั้งวิธีหว่านข้าวแห้ง บนดินซึ่งเตรียมไถตะและไถแปรแล้ว ฝนตกหรือปล่อยน้ำเข้าข้าวจะงอกอีกวิธีหนึ่งเรียกว่า หว่านข้าวงอก ให้เตรียมดินแบบเดียวกับการทำนาดำ แล้วหว่านเมล็ดข้าวที่เพาะไว้จนเริ่มงอกลงไปวิธีนี้ใช้ได้ทั้งในพื้นที่ดอนและที่ลุ่ม

ข้าวที่ชาวนาทำการเพาะปลูกกันนั้น ถ้าแบ่งตามข้อเขียนของ ม.ร.ว. สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา* แบ่งได้เป็น ๓ ประเภทตามลักษณะการปลูก คือ ข้าวบนเขา ข้าวนาดำ ข้าวนาหว่าน

ข้าวที่ชาวนาปลูก บนที่สูงใช้วิธีทำนาบนเขา โดยถางตัดต้นไม้ใหญ่ลงปรับที่ให้เตียน (ข้าวประเภทนี้คือข้าวไร่นั่นเอง)

ข้าวนาสวน มีหลายร้อยชนิด ที่สำคัญคือ ข้าวเบา ข้าวกลาง และข้าวหน้ง (ในแต่ละชนิดนี้ยังมีเลือกได้อีกหลายชนิดเป็นข้าวเมล็ดยาว ข้าวที่สยามส่งออกไปขายต่างประเทศโดยมากเป็นข้าวนาสวน การปลูกข้าวนาสวนใช้วิธีดำนา (ยกเว้นที่ตำบลรังสิตซึ่งดินดีและน้ำไม่ท่วมมากจึงใช้วิธีหว่าน) การทำนาในพื้นที่ระหว่างเขาทางภาคเหนือ นิยมทอน้ำตามลำห้วยเข้าไปใช้ข้าวนาสวนถ้าน้ำท่วมเร็วหรือท่วมลึกก็ทนไม่ได้ ออกไม่ทันน้ำ

* ราชบัณฑิตยสภา (แปล) เรื่องข้าวของประเทศสยาม แปลจาก The Rice of Siam (ม.ร.ว.สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แต่งในภาษาอังกฤษ) (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐) (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ)

ข้าวนาเมือง การปลูกข้าวชนิดนี้ใช้วิธีหว่าน งอกเร็ว งอกทันน้ำ ขึ้นในที่นาลุ่ม เฉพาะอย่างยิ่งที่อยู่ริยาและบริเวณมณฑลกรุงเก่า (เดิม) บางต้นยาวถึง ๓-๔ วา มีช่องทางกินอาหารได้มาก ในท้องที่ลุ่มน้ำลึกมากๆ นิยมใช้พันธุ์ข้าวอีกชนิดหนึ่ง ต้นข้าวงอกเป็นกอมีรากลอยอยู่ใต้น้ำต้นๆ ในน้ำตมเก็บกินอาหาร ข้าวชนิดนี้เป็นข้าวส่วนน้อยที่ส่งไปขายต่างประเทศเวลานั้น ข้าวนาเมืองนี้ลักษณะเมล็ดสั้น

ที่ราบลุ่มภาคกลางเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับบริเวณที่ลุ่มน้ำในภูมิภาคอื่นๆ ซึ่งมีน้อยกว่าและไม่อุดมสมบูรณ์เท่า ที่ราบลุ่มภาคกลางแบ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำตอนบนและที่ราบลุ่มน้ำตอนล่าง ที่ราบลุ่มน้ำตอนบนอยู่ทางตอนเหนือของที่ราบลุ่มภาคกลาง ตั้งแต่เขตจังหวัดอุตรดิตถ์ลงมาถึงนครสวรรค์ ซึ่งมักเป็นที่ราบลุ่มน้ำแคบๆ ส่วนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง เป็นบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ส่วนบนสุดอยู่ในเขตนครสวรรค์ ชัยนาทลงถึงอ่าวไทย

ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือบริเวณตอนบนหรือที่ราบลุ่มน้ำเก่า (Old Delta) ตั้งแต่ชัยนาทลงมาถึงอยุธยา บริเวณนี้มีคันกันน้ำตามธรรมชาติ (Natural Levee) เหมาะสำหรับตั้งถิ่นฐาน หลังเขตนี้ไปเป็นที่ลุ่มปลูกข้าวได้ ต่อจากแหล่งปลูกข้าวคือที่ลุ่มขึ้นแฉะ อย่างไรก็ตามบริเวณนี้เป็นอู่ข้าวอู่น้ำของสยามประเทศได้แก่ อยุธยา สุพรรณบุรี สิงห์บุรี พรหมบุรี อินทร์บุรี

ส่วนบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมตอนล่างถือเป็นที่ราบลุ่มน้ำใหม่ (Young Delta) ตั้งแต่อยุธยาลงมาถึงชายฝั่งอ่าวไทย บริเวณนี้แบ่งเป็นตอนบนและตอนล่าง ซึ่งมีการใช้เป็นที่เพาะปลูกในพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เมื่อรัฐมีนโยบายขยายตัวทางการปลูกข้าว และได้ขุดคูคลองเพื่อเปิดที่ทำกินใหม่

เขตสำคัญอีกเขตหนึ่งคือที่ราบลุ่มน้ำใหม่ตอนบน มีพื้นที่ปลูกข้าวกว้างขวาง เขตนี้เป็นที่ตั้งของกรุงเทพฯ และบริเวณโครงการรังสิต ซึ่งจัดเป็นเขตขยายใหม่สำหรับการปลูกข้าวส่งออกในสมัยรัชกาลที่ ๕

หนังสือของ ม.ร.ว.สุวพันธุ์ ที่อ้างมาแล้วกล่าวถึง สถิติเกี่ยวกับการปลูกข้าวที่น่าสนใจสะท้อนให้เห็นถึงภาระอันอานวยประโยชน์แก่สังคมอย่างกว้างขวางของชาวนา ผู้เขียนคือ ม.ร.ว.สุวพันธุ์ ท่านผู้นี้มีบทบาทสำคัญสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อเป็นผู้หนึ่งที่ควบคุมกิจการของบริษัทขุดคลองได้ให้รายละเอียดว่า ข้าวสยามส่วนใหญ่ส่งไปขายที่จีนและมลายา (ปัจจุบันคือ มาเลเซีย) จากที่นี้ข้าวสยามจะถูกส่งไปที่อื่นอีก

เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๖๖ (รัชกาลที่ ๖) ส่งข้าวขาวไปขายต่างประเทศ ๑,๘๓๔,๙๑๐ หาร คิดเป็นเปอร์เซ็นต์

๕๔% ไปฮ่องกงและเมืองจีน

๒๒% ไปสิงคโปร์และมลายา
 ๑๒% ไปเวสต์อินดีส์
 ๘.๕% ไปเนเธอร์แลนด์อินดีส์
 ๓.๕% ไปญี่ปุ่น
 เดือนกุมภาพันธ์ปีเดียวกัน ส่งข้าวออก ๑,๙๖๕,๖๓๖ หาบ
 ๖๕.๘% ไปฮ่องกงและจีน
 ๒๔.๓% ไปสิงคโปร์และมลายา
 ๔.๖% ไปเวสต์อินดีส์
 ๒.๙% ไปเนเธอร์แลนด์อินดีส์
 ที่เหลือจากนี้ส่งไปแอฟริกาใต้และยุโรป

สถิติข้าวส่งออกใน ๗ ปี มีช่วงผิดปกติ ๒ ปี เพราะฝนตกไม่พอ

พ.ศ.	จำนวนหาบ	ราคา/บาท
๒๔๖๐	๑๘,๗๔๕,๑๔๔	๙๗,๘๖๑,๕๖๘
๒๔๖๑	๑๔,๒๐๑,๔๓๔	๑๓๒,๐๙๖,๓๘๕
๒๔๖๒	๗,๔๐๙,๔๕๓	๑๒๓,๐๘๒,๖๙๘
๒๔๖๓	๔,๖๖๐,๔๘๗	๒๘,๙๗๕,๘๖๐
๒๔๖๔	๒๑,๐๐๐,๕๘๔	๑๓๘,๒๓๑,๓๒๔
๒๔๖๕	๒๑,๐๗๙,๐๐๐	๑๒๖,๐๘๘,๐๐๐
๒๔๖๖	๒๒,๑๓๐,๕๙๓	๑๔๓,๐๖๕,๘๙๒

สมัยนั้นยังมีที่เหลือให้ปลูกข้าวอีกมาก รายละเอียดที่ยกมานี้แสดงว่า พัฒนาการของข้าวในประเทศไทยเพิ่มมากเป็นลำดับ และชาวนาสยามนั้นเป็นผู้ผลิตกลุ่มสำคัญของสยามใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น รัฐดำเนินนโยบายส่งข้าวออกต่างประเทศจึงส่งเสริมและกำหนดให้มีการสร้างผลผลิตข้าวเพื่อสนองนโยบายนี้ ซึ่งได้ดำเนินการสืบเนื่องไปถึงให้ชุดทดลองและพัฒนาพื้นที่ปลูกข้าว ๒ ผังคลองชลประทาน ทั้งโดยรัฐและเอกชน

๒. ความเป็นมาของชาวนาสยาม

ชาวนาเป็นเสรีชนกลุ่มใหญ่อันเป็นผู้ผลิตสำคัญ เป็นผู้ผลิตบนที่ดินที่ได้กลายเป็นทรัพย์สินและเป็นทุนสำคัญของสังคมเศรษฐกิจสยามใหม่ โดยหลักแล้วผู้ที่มีทุนที่ดินควรเป็นผู้ได้ประโยชน์ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจใหม่นี้ แต่การณ์กลับปรากฏว่าในที่สุดแล้วชาวนาที่เป็นผู้ประกอบการผลิตและเป็นเจ้าของที่ดินกลับค่อยๆ สูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินไป ทั้งๆที่ดินเป็นปัจจัยสำคัญในการปลูกข้าว และรัฐเองก็มีนโยบายเร่งปลูกข้าวเพื่อส่งออก จนมีการขยายตัวจับจองที่ดินเพื่อการปลูกข้าวในรูปลักษณะของการพัฒนาที่ดิน ตรงกันข้ามชาวนากลับไม่ได้ร่วมสุขกับผลประโยชน์อันมากมายที่รัฐได้รับจากการขยายที่เพาะปลูกไปถึง ๒.๓ ล้านไร่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และเปิดที่เพาะปลูกอีก ๔.๓ ล้านไร่ ประมาณ ๖๔% ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด *

แม้รัฐมีนโยบายขยายที่เพาะปลูกก็ไม่อาจกล่าวได้ว่ารัฐสยามยุคนั้นใส่ใจเรื่องการเพาะปลูก การละเลยเรื่องนี้จึงส่งผลถึงปัญหาชาวนา ไม่ปรากฏว่ารัฐมีนโยบายบำรุงการเกษตรชัดเจนนัก พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ เคยตั้งข้อสังเกตไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ว่า "...การปลูกเพาะของเราที่ได้เปนมามากแล้ว เข้าใจตามรูปที่คิดเห็นได้เปนการคลัง (Financial work) มากกว่าเปนการบำรุง...(Improving Production)..." * ชาวนาภายใต้สถานการณ์เช่นนี้จึงเปราะบางต่อแรงกระทบจากภายนอก และมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก จากเมื่ออยู่ในระบบไพร่ที่ต้องใช้แรงงานทดแทนโดยไม่ได้ผลตอบแทนจากแรงงานของตนโดยตรง แต่เป็นผลได้เชื่อมถึงกับระบบความสัมพันธ์

* ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว," วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑

* หจข. กส. ๑๓/๑๐ "พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (๒๖ มิถุนายน รศ. ๑๑๙)

๒.๑ วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชาวนา

คำว่า “ชาวนา” ไม่ปรากฏลักษณะและสถานภาพชัดเจนในเอกสารที่กล่าวถึงสังคมสยามแต่โบราณ กระนั้นก็ดีเราอนุมานได้ว่าชาวนาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มแรงงานที่รับใช้สังคมซึ่งเราเรียกกันว่าเป็นพวก “ไพร่”

เดิมไม่มีการแยกแรงงานภาคเกษตรจำแนกเป็นผู้ประกอบอาชีพต่างได้แก่เป็นชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ ดังในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อการทำนา ทำสวนนั้นมีเงื่อนไขให้คนตั้งถิ่นฐานอยู่ติดที่ การทำนาต้องทำเป็นประจำไม่เคลื่อนย้ายที่ ยกเว้นในกรณีที่มีการบุกเบิกที่ทำกิน แรงงานที่บุกเบิกทำป่าให้เป็นนา “เฮ็ดไร่เฮ็ดนา” “สร้างบ้างแปงเมือง” ตามที่ปรากฏในตำนานพงศาวดารไทโบราณนั้นยังมีได้จำแนกหน้าที่เป็นชาวนา ซึ่งสื่อถึงลักษณะการทำมาหากินประกอบอาชีพเฉพาะตำนานเก่าเกี่ยวกับการสร้างบ้านแล้วแปลงให้เป็นเมืองชี้ให้เห็นว่ามีการอพยพโยกย้ายหาที่ทำกินไปตามที่ต่างๆ ตามทำเลเหมาะสมแล้วตั้งบ้านตั้งเมือง อนุมานได้ว่าแรงงานที่ปรากฏเป็นทั้งแรงงานด้านกรโยธา ต่อสู้ทำสงครามและประกอบการด้านเกษตรกรรม ต่างกรรมต่างวาระ เมื่อมีการจัดแรงงานไพร่ ไพร่ก็ยังมีหน้าที่ทั้งการทำศึกสงครามและเป็นเกษตรกร ทำนาทำสวน และต้องส่งส่วยในบางวาระตามเกณฑ์

ในการนี้การส่งส่วยเป็นข้าวเปลือก ข้าวสาร มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ก่อนปรากฏร่องรอยของคนสยามในภาคพื้นนี้เสียอีก จารึกประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ พบที่เมืองละโว้ คือ ลพบุรีเก่า กล่าวถึงข้าวสารถวายแต่เทวสถาน และข้าวเปลือกจากเมืองทวารวดีพิमान นอกจากนี้ยังปรากฏว่าการกัลปนาอันเป็นพฤติกรรมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางด้านการบุญและชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนและนิยมประพฤติปฏิบัติกันจนกลายเป็นประเพณีนิยมสืบเนื่อง ทั้งในหมู่เจ้าพื้นเมือง ผู้มีตำแหน่งฐานะในสังคม ภิกษุสงฆ์และผู้มีบทบาททางศาสนาความเชื่อ ในสมัยสุโขทัยประเพณีนี้เป็นต้นเค้าของการจัดแรงงานภาคเกษตรกรรมให้แก่เทวะอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา ศาสนสถาน เขตศักดิ์สิทธิ์หรือองค์พระพุทธรูป องค์เทวรูป วัตถุสิ่งเคารพ ทั้งนี้โดยผ่านอำนาจของผู้นำทางการเมือง ผู้มีบุญญาบารมี ผู้หวังผลในการบุญ เป็นผู้ทำการอุทิศ ผู้คน วัตถุสิ่งของ ปศุสัตว์ ให้เป็นแรงงานและทรัพยากรในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ในจารึกเก่ามักเรียกคนพวกนี้ว่า “ข้าคนทานพระกัลปนา” “ข้าพระ” “สีลปาล” “ทาส” บางทีก็กล่าวถึงการอุทิศคนตามจำนวน “คริว” จำนวน “ครอก” ให้แก่พระศาสนา คนเหล่านี้เองเป็นแรงงานเลี้ยงพระศาสนาและสร้างผลผลิตทางด้านเกษตรกรรมซึ่งหมายรวมได้ทั้งการทำนา ทำสวน ทำไร่ อย่างไรก็ตาม แรงงาน วัตถุ สิ่งของเหล่านี้เป็นทรัพยากรของเขตศักดิ์สิทธิ์ มีบทบาทในการก่อให้เกิดชุมชนและตั้งเป็นบ้านเมืองในระยะเริ่มแรก เริ่มตั้งแต่ทำให้เกิด

การตั้งถิ่นฐานถาวร ขยายพื้นที่นาต่อไป เพื่อหาทรัพยากรเลี้ยงชุมชน ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มชนที่ใช้ภาษาไทจาร์กเก่าว่ามีคนสยามเป็นข้าทาสอยู่ตามศาสนสถานสมัยโบราณรับกับที่ตำนานเก่ากล่าวถึงกระบวนการสร้างบ้านแปงเมือง “ทำป่าให้เป็นนา”

เมื่อชุมชนมีพัฒนาการทางการเมืองและสังคมลับซับซ้อนจนเกิดองค์กรทางการเมืองการปกครอง แยกออกจากอำนาจในทางศาสนา การจำแนกประเภทแรงงานเป็น ข้าพระ โยม สงฆ์ ไพร่ ข้า ทาส จึงเกิดขึ้น พร้อมกับการจัดระบบระเบียบ ไพร่ ข้า ทาส ซึ่งเราจะเห็นวิวัฒนาการของระบบนี้ได้จากจารึกสมัยสุโขทัยมีเนื้อความบางตอนกล่าวถึง ไพร่ ในฐานะราชฎรรรมดาสามัญเรียก ไพร่ฟ้าและข้าไท ซึ่งแสดงถึงคนที่ถูกจัดระบบความสัมพันธ์กับผู้อื่นแล้วถือเป็น “ไพร่” และเป็น “ข้า” ต่างจาก “คน” กลุ่มอื่นๆ ที่มีฐานะต่ำกว่าและเป็นสินค้าซื้อขายกันได้ดังในจารึกหลักที่ ๒ ศิลาจารึกวัดศรีชุมว่า “...กลางแห่งเทศลาดซื้อสัตว์ทั้งหลายโปรสอันเป็นต้นว่า คนอีกแพะแลหมูหมาเปิดไก่อังหน่านกนกปลาเนื้อฝูงสัตว์ทั้งหลาย”

สันนิษฐานว่าคนที่ถูกนำมาขายกันนั้นอาจเป็นเชลยจากการสู้รบ หรือถูกจับมาเป็นแรงงานแต่ยังไม่ได้ถูกจัดความสัมพันธ์กับผู้หนึ่งผู้ใดหรือองค์กรหนึ่งใด คือยังไม่ได้เป็นไพร่หรือข้าของผู้ใด หรือ ข้าที่ถูกอุทิศกลับไปนา เงื่อนไขความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เห็นได้จากคำแสดงสถานภาพของผู้ที่เหนือกว่า อันปรากฏอยู่ในจารึกสุโขทัย ได้แก่ คำว่า “พ่อขุน” “ขุน” “ลูกเจ้าลูกขุน” เหล่านี้บ่งบอกความสัมพันธ์ต่างระดับกับ “ไพร่” และ “ข้า” ที่ฝ่ายหนึ่งขึ้นหรืออยู่ในสังกัดของอีกฝ่ายหนึ่ง

ลักษณะการจัดระบบความสัมพันธ์ (ที่นักวิชาการสมัยหลังเรียกว่าระบบไพร่) ปรากฏอยู่ในจารึกสมัยเมื่อสุโขทัยเป็นศูนย์กลางสำคัญของชาวไทย แต่เป็นจารึกที่พบในดินแดนภาคเหนือ (จังหวัดแพร่) ทว่านับเนื่องเป็นเมืองในกลุ่มน้ำยมเช่นเดียวกับสุโขทัย ได้แก่ เมืองตรอกสลอบ จารึกพบ ณ เมืองนี้คือจารึกหลักที่ ๑๐๗ ศิลาจารึกวัดบางสนุก กล่าวถึง “มูลนาย” ดังข้อความ “... ขุน (อ) ... จ เจ้าเมืองตรอกสลอบและ แชนุนแผ่ใจรักมักบุญธรรมเปนขุนผู้ใจดี ชวนลูกเจ้าลูกขุนมูลนายไพร่ไทย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าทั้งหลาย”

แม้เรายังไม่อาจลงความเห็นได้แน่นอนว่าจารึกนี้เกี่ยวข้องกับการอาณาจักรสุโขทัยหรือล้านนา แต่การใช้ตัวอักษรแบบเดียวกับตัวอักษรสุโขทัยก็แสดงถึงรูปแบบทางด้านวัฒนธรรมเช่นเดียวกับสุโขทัยได้สอดหนึ่ง อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่าง เมืองสุโขทัย เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองงาว เมืองพลัว ก็ดำรงอยู่มาโดยตลอดจนถึงขั้นมีการทำสัตย์สาบานกัน ดังจารึกหลักที่ ๖๔ ศิลาจารึกคำปฐมนิเทศ (ประมาณพุทธศตวรรษ ๒๐) โดยนัยนี้การจัดระบบไพร่ ขุน มูลนาย ทั้งในสุโขทัยและล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

(ประมาณตามอายุของจารึก) คงได้เกิดขึ้นแล้ว การจัดระบบความสัมพันธ์และสถานภาพของผู้คนเชื้อประโยชน์ต่อการจัดสรรแรงงานในสังคม มองในแง่นี้จึงไม่ต่างกัมนักกับการจัดระบบแรงงานสัมพันธ์ ตามที่ปรากฏในเอกสารทางภาคเหนือ **มังรายศาสตร์** ซึ่งเป็นกฎหมายปกครองที่พญามังรายบัญญัติไว้

เรากล่าวโดยรวมได้ว่าราษฎรในสังคมสยามโบราณเป็นไพร่ ซึ่งถูกจัดสถานภาพเป็นประเภทต่างๆ ส่วนคนที่เป็นทาสนั้น เป็นการจัดจำแนกประเภทอีกชนิดหนึ่ง ในภายหลังกลุ่มคนส่วนนี้สามารถเปลี่ยนสถานภาพเป็นไพร่เข้าอยู่ในระบบได้ สมัยเมื่อกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีสยาม ราษฎรที่เข้าอยู่ในระบบไพร่และทาสต่างมีโอกาสปรับเปลี่ยนฐานะของตนเองเป็นเสรีชน ที่มีอาชีพเฉพาะทำมาหากินเลี้ยงชีพ เช่น เป็นพ่อค้า ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ นับได้ว่าในสมัยโบราณการควบคุมไพร่เป็นแก่นหลักของการจัดระเบียบสังคมและบริหารการเมืองการปกครอง

การจัดระเบียบไพร่ให้เป็นระเบียบนั้นนักวิชาการสมัยหลังเรียกว่า **ระบบไพร่** ระบบนี้เห็นได้ชัดเจนในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีสำคัญ แต่ที่ศูนย์กลางสำคัญส่วนอื่นของสยามโบราณเช่นที่สุโขทัยและที่เชียงใหม่หรืออาณาจักรล้านนา ก็ปรากฏลักษณะการควบคุมกำลังคนที่อาจอนุมานได้ว่าเป็นระบบไพร่เช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏในกฎหมายมังรายศาสตร์ของล้านนา และจารึกสมัยสุโขทัยบางหลัก เช่น จารึกกฎหมายลักษณะโจร แสดงว่าการจัดความสัมพันธ์ระหว่างไพร่และมูลนายซึ่งสื่อความหมายถึงการจัดสรรแรงงานในสังคมสยามนั้น เกิดเมื่อมีการสถาปนานครอันเป็นศูนย์กลางการปกครองของรัฐขึ้นทั่วไปในภาคพื้นสยามโบราณเมื่อประมาณตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ เช่นเดียวกับที่ในสมัยก่อนหน้านั้นมีการกวาดต้อนจับกุมผู้คุมเป็นเชลยและแรงงาน ดังที่ปรากฏในจารึกน่านเจ้า จามปา และขอม จิตร ภูมิศักดิ์ ก็เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่าคนเขียมสามสยามไท ปรากฏตัวอยู่แล้วในฐานะทาสและแรงงาน

จะเห็นได้ว่า ระบบไพร่ทำให้มีกลุ่มคน ๒ ชั้นใหญ่ๆ คือ ชนชั้น มูลนาย และไพร่ คนในกลุ่มใหญ่ ๒ กลุ่มนี้มีความต่างกันตาม **พระไอยการ พรหมศักดิ์** ซึ่งกำหนดความแตกต่างของคนในกลุ่มมูลนายและไพร่ด้วยศักดิ์นา ศักดินาสูงสุดของพวกไพร่คือ ๒๕ แบ่งเป็นไพร่เลว ๑๐ ไพร่ราบ ๑๕ ไพร่มีคริว ๒๐ ไพร่ห้วงาน ๒๕ ต่ำกว่าศักดิ์นา ๑๐ เป็นทาสซึ่งถือศักดิ์นา ๕ อัญชลิ สุสาธณห์* ตั้งข้อสังเกตว่าคนใน ๒ สถานะนี้มี

* อัญชลิ สุสาธณห์ “แรงงานไพร่ในสังคมไทยโบราณ” ประวัติศาสตร์แรงงานไทย (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาฯ, ๒๕๔๑) หน้า ๑-๒๕.

โอกาสเลื่อนขึ้นลงสลับกันได้ตลอดเวลา ไพร่ชายตัวเป็นทาส ทาสไถ่ตัวเป็นไทแล้วก็
เป็นไพร่ ทาสสังกัดนายเงิน ไพร่สังกัดมูลนาย ต่างมีพันธะต้องรับใช้หรือส่งส่วยต่อ
นาย เกณฑ์การกำหนดสถานภาพของคนซึ่งอาศัยศักดิ์นาได้กลายเป็นระเบียบของการ
เมืองการปกครองไปด้วยในตัวเอง ที่เห็นได้ชัดเจนก็ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตร
โลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยาซึ่งแยกไพร่ออกสังกัดฝ่ายมหาดไทยและฝ่ายกลาโหมและยังคง
ขึ้นอยู่กับมูลนายของทั้งสองฝ่ายเช่นเดิม การจัดระบบโดยทำให้เกิดระเบียบทางการเมือง
การปกครองและทางสังคมเช่นนี้ อาศัยความสัมพันธ์ระหว่างมูลนายไพร่ หรือนายเงิน-
ทาส เป็นกลไกสำคัญ จำนวนกำลังคนในสังกัดมูลนายจึงเป็นภาพสะท้อนของอำนาจบุญ
ญาบารมีของมูลนายเท่ากับที่เป็นความอุปถัมภ์ที่ครอบคลุมชีวิตของไพร่ทั้งหมด กำลังคน
ย่อมเป็นที่มาของอำนาจมากกว่าการแผ่ขยายพื้นที่โดยไม่มีกำลังคน

ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ * ได้ศึกษาสังคมกรุงเทพฯ สมัยรัตนโกสินทร์ตอน
ต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) ซึ่งให้เห็นว่าระบบอุปถัมภ์เป็นโยงใยอันแน่นเหนียวเกินกว่าพันธะ
ของมูลนาย-ไพร่ แม้เมื่อระบบมูลนายไพร่สลายตัวไปแล้วสายใยอุปถัมภ์ยังคงอยู่ และส่ง
ผลให้เกิดสัมพันธภาพนอกระบบราชการของกลุ่มคนในสังคม อันอาจแปรเปลี่ยนรูปแบบ
ไปต่างๆ แม้ในสมัยปัจจุบัน

ที่น่าสนใจคือ พระราชกำหนดใหม่ฉบับที่ ๒๖ กำหนดแบ่งไพร่ออกเป็น
๓ ชั้น ตามทรัพย์สินที่มีสำหรับการผลิตโดยเฉพาอย่างยิ่งกำลังคนในครอบครอง

ไพร่มีครว มีคนในครอบครว ๒-๓ คน มีวัวควายคู่หนึ่งหรือ ๒ คู่ มีนา
๒๐-๓๐ ไร่ สามารถยืมเงินได้ ๒ ชั่ง

ไพร่ไม่มีครว มีข้า (ทาส) ได้ ๗-๙ คน ยืมเงินได้ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ถ้ามี
ข้า ๔-๖ คน ยืมได้ ๑ ชั่ง มี ๒-๓ คน ยืมได้ ๑๒ ตำลึง ๒ บาท ; ถ้าไม่มีข้ามีแต่วัวควาย
๔๐-๕๐ ยืมได้ ๒ ชั่ง มีวัวควาย ๒๐-๓๐ ตัว ยืมได้ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง มี ๒-๓ ตัว ยืมได้ ๕
ตำลึง ; ถ้าไม่มีวัวควาย มีนาหรือสวนราคา ๗-๘ ชั่ง ยืมได้ ๒ ชั่ง ถ้ามีนาหรือสวนราคา ๕-
๖ ยืมได้ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

ไพร่ราบ ถ้ามีเมีย มีลูก ๒-๓ คน ยืมได้ ๑๒ ตำลึง ๒ บาท มีแต่เมียไม่มี
ลูกยืมได้ ๑๐ ตำลึง ไม่มีเมียยืมได้ ๕ ตำลึง

* อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว., สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖ (แปลโดย ม.ร.ว.
ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรบุญมี) (กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมานุษยศาสตร์,
๒๕๑๘).

ทาส ลูกทาส ยาจก วณิพก มีศักดิ์นา ๕ และยืมเงินไม่ได้

พระราชกำหนดฉบับนี้จะทำให้อนุমানได้ว่าถึงแม้การครอบครองคนและสัตว์เป็นกำลังสำคัญสำหรับการผลิตในภาคเกษตรมาแต่โบราณ การกำหนดเช่นนี้กลับสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่กำหนดไว้สำหรับให้กู้ยืมเงิน ขณะเดียวกันก็เป็นการกำหนดฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของไพร่ด้วย ตามศักดิ์นาว่ามีความสามารถทางการผลิตภาคเกษตรได้มากน้อยเท่าใดแล้วนำมาตีค่ากับการให้ยืมเงิน เมื่อสังคมเปลี่ยนไปในระบบเศรษฐกิจเงินตรา ไพร่ ข้า ทาส จึงเป็นแรงงานสำคัญในระบบศักดิ์นา และเป็นแรงงานในภาคเกษตรโดยปริยาย แต่เมื่อสังกัดเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราผู้ที่ประกอบอาชีพบนที่ดินของตนจึงอยู่ในฐานะชาวนาเจ้าของที่ดิน ผู้ประกอบอาชีพชาวนานี้อาจได้รับการว่าจ้างให้ใช้แรงงานบนที่ดินของผู้อื่นด้วย จึงเกิดแรงงานชาวนารับจ้างขึ้นอย่างน้อยประมาณสมัยรัชกาลที่ ๔-๕

เราสามารถแบ่งไพร่ออกได้ตามพันธะผูกพันที่มีต่อมูลนายเป็น ๓ ประเภทด้วยกันทั้งนี้การแบ่งประเภทดังกล่าวเป็นการแบ่งตามหน้าที่ราชการ ซึ่งผูกพันอยู่กับกรมกองดังปรากฏในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และ พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง (สมัยพระบรมไตรโลกนาถ)

ไพร่หลวง หมายถึง ไพร่ของพระมหากษัตริย์ซึ่งพระราชทานให้ไปอยู่ประจำกรม ต่าง ๆ โดยมีขุนนาง ข้าราชการดูแลตามตำแหน่ง ไพร่หลวงถูกเกณฑ์แรงงานมา “เข้าเดือน” และมีช่วงเวลา “ออกเดือน” ไปทำมาหาเลี้ยงชีพของตน ไพร่หลวงนี้มีหลักฐานว่าถูกเกณฑ์ให้เข้ามารับราชการทุกปี เรียกกันในพงศาวดารว่า สักเลก (เลข)

ไพร่สม คือ ไพร่ที่สังกัด เจ้านาย เชื้อพระญาติพระวงศ์และข้าราชการ ขุนนาง นับว่าเป็นไพร่ส่วนตัว แต่ในบางยุคสมัยก็โปรดให้เกณฑ์ไพร่สมมาทำงานพิเศษ เช่น ก่อสร้างและซ่อมแซมป้อม กำแพงเมือง ไพร่สมแม้จะทำงานส่วนตัวให้มูลนายแต่ก็ไม่ใช้ทาส

ไพร่ส่วย คือ ไพร่ที่ส่งสิ่งของเงินตรามาให้ทางการแทนตัว ส่วยที่ส่งมาตามพงศาวดารว่ามี ๓ จำพวก ได้แก่ ผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าว ของป่า เช่น ริงนก แร่ธาตุ เช่น ทองคำ

ภายใต้ระบบศักดิ์นาที่มีไพร่-ข้า-ทาส อยู่ได้อาณัติของมูลนายนี้เอง สยามก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมอันเห็นได้ชัดตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา เมื่อได้เกิด “ไพร่มั่งมี” มีบทบาททางเศรษฐกิจการค้าในตัวเมือง ก่อนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งจะเกิดกลุ่มนายทุนทางเศรษฐกิจ เจ้าภาชีนาย อากร เจ้าของโรงสีและไพร่-ทาส ที่หลุดจากระบบการควบคุมแบบเดิมอย่างเป็นทางการ

และไม่เป็นทางการ แรงงานไพร่-ทาส เป็นแรงงานที่หล่อเลี้ยงชีวิตของรัฐทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นต้นค้ำของรายได้และภาษีอากร บุคคลเหล่านี้ต้องถูกเกณฑ์แรงงานและส่งของเป็นส่วยให้แก่รัฐ เมื่อระบบการค้าของรัฐถูกแทรกซึมโดยบรรดาขุนนางตระกูลใหญ่ที่มีอำนาจในสมัยรัตนโกสินทร์ ทุนก็เริ่มเปลี่ยนมือจากพระมหากษัตริย์และรับมาอยู่ในมือขุนนางที่ทำการค้าตลอดจนผู้เกี่ยวข้องเช่นเจ้าภาษีนายอากร ข้าราชการ ทุนเริ่มเปลี่ยนมือจากเจ้าของทุนเดิม เกิดชนชั้นนายทุนใหม่โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกลางตามตัวเมือง แรงงานไพร่ซึ่งทำการผลิตภาคเกษตรก็ยังคงเป็นแรงงานที่หล่อเลี้ยงความเติบโตของรัฐอยู่ แต่ชาวนาสยามในทุกยุคทุกสมัยต่างต้องเผชิญกับทุกข์ยากและภระนานับประการอันส่งผลให้ชาวนาในสังคมที่แม้จะอยู่ในระบบเศรษฐกิจที่พึ่งพิงเลี้ยงตัวเองได้มาตลอด ชีวิตชาวนากลับต้องคับแค้นแร้นแค้นเสมอมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องกลับเป็นแรงงานรับจ้างทำงานบนที่ดินที่ตนไม่มีกรรมสิทธิ์

ถ้าพิจารณาจาก**จดหมายเหตุปฐมโหรของเก่า** เราเห็นความยากลำบากของชาวนาอย่างแจ่มชัดว่ามีอะไรบ้าง ข้างแพง น้ำมาก น้ำน้อย (ส่งผลให้ทำไม่ได้ผลดี) ภัยพิบัติอื่น เช่น ความตายมากหรือเกิดโรคระบาดทำให้ตัวเองเจ็บไข้ได้ป่วย ในหลายกรณีชาวนาต้องโยกย้ายที่อยู่หมดเนื้อหมดตัว และต้องขายลูกขายเมีย (ทั้งที่จริงแล้วการโยกย้ายแรงงานเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาในระบบไพร่-ทาสเดิม แต่การมีที่ดินทำกินและโอกาสเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากที่ดินตั้งแต่เริ่มต้นปลูกข้าวจนเก็บเกี่ยวผลขั้นสุดท้ายโดยตนเองไม่ต้องถูกโยกย้ายไปไหน หรือต้องไปรับใช้แรงงานในที่อื่นก็เป็นสิ่งที่ชาวนาประสงค์อยู่เสมอมา)

ขอยกตัวอย่าง**จดหมายเหตุปฐมโหร สมัยรัชกาลที่ ๒-๓** ซึ่งแสดงเงื่อนไขในการดำรงชีวิตของชาวนา ดังนี้

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๒

จ.ศ. ๑๑๘๐ ควายตายมาก

จ.ศ. ๑๑๘๒ เคราะห์เมืองร้อย มีศึกผีมาแต่ทิศทักษิณให้ตั้งพิธียิงปืนอาภูนา พระสงฆ์ประณามนต์ไปรยทรายคนตายด้วยโรคลงราก (คือ อหิวาตกโรค - ผู้เขียน)

จ.ศ. ๑๑๘๓ ข้าวเกวียนละ ๗ ตำลึง ข้าวสารถังละ ๓ สลึงเพ็อง ภูน้ำกัดคนตายมาก

จ.ศ. ๑๑๘๔ ข้าวเกวียนละ ๑๑ ตำลึง ภูน้ำกัดคนตายมาก

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓

จ.ศ. ๑๑๙๓ น้ำมากข้าวแพง เกวียนละ ๘ ตำลึง

จ.ศ. ๑๑๙๔ น้ำน้อย

จ.ศ. ๑๑๙๕ ฝนแล้ง ข้าวแพง เกวียนละ ๗ ตำลึง ๒ บาท

จ.ศ. ๑๒๐๕ ข้าวแพง เป็นไข้จับตายกันมาก น้ำน้อยทำนาไม่ได้

จ.ศ. ๑๒๐๖ ข้าวแพง เกวียนละ ๑ ชั่ง

จ.ศ. ๑๒๑๑ คนเป็นโรคปัจจุบัน ตายด้วยลงรากมากกว่าปี จ.ศ. ๑๑๘๒

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมที่ค่อยๆเปลี่ยนไปนี้ได้ดึงไพร่เข้าสู่วงจรเศรษฐกิจโลกโดยตรงหลังสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. ๒๓๙๘ สยามต้องจ่ายเงินตราแทนการแลกเปลี่ยนแบบเดิม ผลกระทบที่สำคัญประการหนึ่งคือ สยามกลายเป็นประเทศที่ปลูกข้าวเพื่อส่งออกเป็นสินค้าสำคัญในตลาดโลก จนนำไปสู่การเกิดผู้ประกอบการอาชีพทำมาหากินด้วยการปลูกข้าวโดยเฉพาะที่เราเรียกว่า ชาวนา เห็นได้ชัดเจนอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นไป ที่เริ่มมีการขุดคลองเพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก ๒ ฝั่งคลอง และขยายตัวอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ ๕ จนกระทั่งสังคมของไพร่อาจเรียกว่าเป็นสังคมของกลุ่มคนที่ผูกพันอยู่กับการผลิตเฉพาะอย่างเป็นสังคมชาวนา แยกเป็นคนละส่วนกับข้าราชการในระบบราชการใหม่

ในสังคมใหม่นี้ชาวนาเป็นฟันเฟืองทางการผลิตที่สำคัญขณะที่ข้าราชการเป็นกลไกของรัฐเป็นพลังของระบบราชการใหม่ ในเมืองมีผู้ประกอบการเฉพาะหลายอย่างต่างๆ กันกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนได้พัฒนาตนเป็นนายทุนกลุ่มสำคัญของสังคมด้วย การสร้างสังคมสยามใหม่ส่งผลให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนเมืองและคนชนบทซึ่งส่วนใหญ่คือชาวนาแปลกแตกต่างจากกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการปฏิรูปที่ดำเนินไปในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ เน้นวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความมั่นคงปลอดภัยทางด้านการเมืองและการปกครองเป็นหลัก และในการนี้รัฐปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างคนใหม่ในสังคมสยามใหม่

ระบบราชการ เป็นสถาบันใหญ่ที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ระบบนี้ได้เข้ามาแทนที่ระบบไพร่ทาส ไม่มีมูลนาย-ไพร่-ข้าทาส นอกจากข้าราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ชาวนาและสามัญชนที่ทำมาหากินอย่างอื่นนอกระบบราชการอยู่ในฐานะเป็นราษฎรหรือพสกนิกรภายใต้เบื้องพระยุคลบาท และต้องจ่ายภาษีรัฐบาลสมัยใหม่รัชกาลที่ ๕ เรียกร้องให้ราษฎรทุกคนประพฤติตัวเป็นพลเมืองดี อันเป็นหน้าที่ต่อชาติบ้านเมืองที่ราษฎรทุกคนต้องปฏิบัติ ส่วนชนชั้นสูงนั้นก็ถูกสร้างให้สำนึกถึงความเป็นผู้ดี นับเป็นพันธะรูปแบบใหม่ระหว่างราษฎรกับชาติแผ่นดินที่มีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุด

ระบบไพร่-ทาส สิ้นสุดลงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ด้วยวิธีการที่ค่อยเป็นค่อยไป ทรงออกประกาศพระราชบัญญัติหลายฉบับคำจูงการเปลี่ยนแปลงนี้ เริ่มด้วย

พ.ศ. ๒๔๑๗ ทรงออกกฎหมายเกี่ยวกับการเลิกประเพณีทาสเรียก พระราชบัญญัติพิทักษ์เกษีณอายุลูกทาสลูกไทย พ.ศ. ๒๔๑๗

พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงประกาศพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ กำหนดให้ลูกทาสทั้งหมดเป็นไท มิให้มีพิทักษ์เกษีณอายุต่อไปในปีเดียวกัน พ.ศ. ๒๔๔๔

ผลจากการปฏิบัติการเลิกทาสตามตัวบทกฎหมายซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขในมาตรา ๓ แห่ง พระราชบัญญัติพิทักษ์เกษีณอายุลูกทาสลูกไทย พ.ศ. ๒๔๑๗ ลูกทาสที่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ จะได้รับการปลดปล่อยโดยไม่ต้องไถ่ถอน จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๔ ลูกทาสได้รับการปลดปล่อยไปแล้ว ๑๘ รุ่น และห้ามตกเป็นทาสอีกไม่ว่ากรณีใดๆ จนถึงขั้นตอนสุดท้ายคือ โปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศพระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ ดังกล่าวแล้ว

ระหว่างช่วงเวลา ๓๐ ปี ของการออกกฎหมาย ๒ ฉบับนี้ ระบบมูลนาย-ไพร่-ทาส อันเป็นกลไกที่วางระเบียบควบคุมสังคมและการเมืองการปกครองมานานแล้ว นั้น ได้เปลี่ยนแปลงไปประดุจเซลล์ใหม่แยกตัวจากเซลล์เก่า ทาส-ไพร่ เป็นอนุแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้น เสมือนพลังประจุประทุทัด ซึ่งอาจแตกออกเป็นดอกไม้ไฟอันสวยงามหรือเปลวเพลิงที่ลุกไหม้ นับแต่นี้ไปราษฎรสามัญมีหน้าที่เป็นพลเมืองดีของประเทศ มีพันธะผูกพันทางใจกับองค์พระมหากษัตริย์โดยตรงเปรียบประดุจบุตรต่อบิดาและบิดาปกครองบุตร ให้ราษฎรหลุดพ้นจากพันธะระหว่างมูลนาย-ไพร่-เจ้าทาส-นายเงิน-ทาส มาเป็นราษฎรผู้มีหน้าที่พันธะต่อบ้านเมืองและองค์พระมหากษัตริย์

ส่วนสิทธิของราษฎรประเภทต่างๆ ยังมีได้เกิดขึ้นในหลายกรณี ได้มีการเรียกร้องเกิดขึ้นทั้งในรัชสมัยของพระองค์และสมัยหลัง พระราชบัญญัติที่ส่งผลต่อการเลิกไพร่-ทาสในทางกฎหมายโดยทันทีออกมาในช่วงปลายรัชสมัย บ้านเมืองและโครงสร้างสังคมอันประกอบไปด้วยความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ได้เปลี่ยนไปมากแล้ว ประสิทธิภาพของระบบมูลนาย - ไพร่ - ทาส อันเคยเป็นแก่นหลักของสังคมได้ค่อยๆ สลายตัวลง นายทุนชาวจีนหรือจีน-ไทย และชาวต่างประเทศเป็นกลุ่มชนที่เข้ามาเติบโตและมีบทบาทในสังคมสยาม ขณะที่เชื้อพระญาติพระวงศ์และกลุ่มขุนนางเดิมค่อยๆ ด้อยอำนาจลงหรือร่วมมือกับคนกลุ่มใหม่ ชีวิตในกรุงเทพมหานครแตกต่างอย่างมากจากชีวิตในเมืองและชนบทที่มีชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน ซึ่งหมุนวงจรชีวิตของตนโดยขาดสิทธิทางกฎหมาย

อีกหลายประการคุ้มครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายที่เกี่ยวกับการถือกรรมสิทธิ์ และเป็นเจ้าของที่ดินในสังคมใหม่

ในประวัติศาสตร์นั้นความยากจนของชาวนาเป็นผลสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ธรรมชาติและการดำเนินนโยบายของรัฐโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของชาวนาต้องถูกเก็บภาษี และสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดิน ซึ่งนับเป็นความสับสนอย่างหนึ่งในวิวัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคมของชาวนา ในที่นี้ขอยกตัวอย่างกรณีศึกษาชีวิตชาวนาที่บางชั้น เพื่อประกอบความเข้าใจถึงความเป็นมาและปัญหาของชาวนาที่เริ่มเกิดมีขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อมีการปฏิรูปการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยเอกชนและการพัฒนาที่ดินโดยบริษัทใหญ่

ลูเซียน เอ็ม แสงค์* ศึกษาชาวนาที่บางชั้น มีนบุรี ประเทศไทย ได้ตั้งข้อสังเกตว่าทุกขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงวิธีเพาะปลูกข้าวของชาวนานั้นเป็นการปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนไป เมื่อร้อยกว่าปีมาแล้วชาวนาที่บางชั้นปลูกข้าวแบบไร่เลื่อนลอยก่อนโดยใช้ไม้ทิ่มดินให้เป็นรู แล้วหยอดเมล็ดข้าวลงไปแล้วเอาดินกลบ พอฝนตกต้นข้าวจะงอกขึ้นมาแล้วจึงปลูกแบบนาหว่าน โดยใช้ควายไถนาแล้วนาเมล็ด หลังจากนั้นในช่วงตั้งแต่หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงเริ่มมีการปลูกนาดำเมื่อค้นพบว่าข้าวสามารถอยู่รอดได้ในน้ำ พวกที่อพยพเข้ามาอยู่ระยะแรกนอกจากทำนาแล้วยังมีเครื่องมือสำหรับจับปลา ล่าสัตว์และปลูกผัก ชาวนาระยะแรกที่อพยพเข้ามานั้นมีรายได้ดีจากการจับปลา แล้วตากแห้งเอาไปขายที่กรุงเทพฯ ส่วนชาวนั้นปลูกพอเลี้ยงครอบครัวประมาณ ๒ ไร่ มีครัวเรือนเช่นนี้ไม่มากนักในระยะแรก เช่นประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๗ ทาสที่ได้รับการปลดปล่อยประมาณ ๑๐ ครัวเรือน ได้อพยพไปอยู่รวมแล้วเกิดเป็นหมู่บ้านประมาณ ๓๐ หลังคาเรือน ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในทศวรรษของปี พ.ศ. ๒๔๒๓ เมื่อมีผู้คนจากกรุงเทพฯอพยพเข้าไป บางคนมีไถและควายไปด้วย เชื่อกันว่าพวกที่ไปจากคลองเตยเป็นผู้ที่ทำการเพาะปลูกแบบนาหว่านเป็นกลุ่มแรก เริ่มมีการยึดครองที่ดินและเกิดการ "ซื้อ" ที่ดิน ขณะเดียวกันก็มีทาสอพยพมาเพิ่มเติมหลัง พ.ศ. ๒๔๓๓ มากขึ้น หลายคนเข้ามาเป็นแรงงานให้เจ้าของที่ดินเดิม และบางคนในกลุ่มนี้ยังคงใช้วิธีปลูกข้าวแบบหยอดในที่ดินที่เช่าจากเจ้าของที่ดิน

แสงค์บรรยายถึงข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ถึงชีวิตของผู้เขานาว่า

* ลูเซียน เอ็ม แสงค์ ผู้แต่ง, ดร.นฤจร อธิธิระจรัส ผู้แปล, ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๗) หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

“การดำเนินชีวิตด้วยการเป็นผู้เช่า ทำให้มีสภาพพอกินพอใช้แต่ไม่เหลือเพื่อ หากการเพาะปลูกไม่ได้ผลเจ้าของที่ดินมักจะยอลดลดค่าเช่าให้หรือไม่เก็บค่าเช่าเลยถึงกระนั้นก็ดี หน้าที่ประการแรกของสมาชิกทุกคนในครอบครัวคือช่วยครอบครัวของตนเอง และประการที่สอง ถ้าหากตนเป็นผู้เช่าที่นาก็ต้องช่วยเจ้าของนา เมื่อคอกควายของเจ้าของที่นาจำเป็นจะต้องมีการซ่อมแซม ผู้เช่าก็จะส่งเด็กให้ไปช่วย พวกเขาจะช่วยเป็นแรงงานในการเก็บเกี่ยวข้าวแต่เนื่องจากที่พวกเขาเพาะปลูกในเนื้อที่ขนาดเล็ก จึงไม่ได้คาดหวังในความช่วยเหลือจากเจ้าของที่นา...”

ตามกาลเวลาที่ผ่านไปคนหลายกลุ่มมีโอกาสครอบครองที่ดินมากขึ้น เดิมมีเฉพาะคนที่รู้จักกับคนในวงราชการสำนัก ต่อมาก็เป็นเจ้าหน้าที่ของทางราชการ เช่น กำนัน ซึ่งมีอำนาจเก็บภาษีที่ดินทุกๆ หมู่บ้าน มีการเริ่มใช้วิธีการออกโฉนด ช่วงเวลานี้เป็นเวลาเดียวกับที่บริษัทชุดคลองคูนาสยามเริ่มดำเนินการทางภาคตะวันออกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาบริเวณทุ่งรังสิต เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๒-๓๓

แรงงานในการปลูกข้าวนั้นจำเป็นมากเมื่อมีการเพาะปลูกแบบนาดำ เริ่มต้นด้วยการใช้แรงงานมากขึ้นสำหรับเตรียมที่นาให้เก็บน้ำได้ ในการจัดการกับผลผลิตข้าวต้องอาศัยเครื่องทุ่นแรงอื่นๆ เช่น ใช้กังหันลมทอนน้ำ ใช้เครื่องจักรตัดข้าว ใช้ปุ๋ย จนที่สุดไม่ต้องใช้ควายในการไถนา (ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของสมัยหลัง)

ที่สำคัญก็คือชาวนาใกล้ชิดกับสินค้าของตลาดและการใช้จ่ายมากขึ้น การเงินเดินสะพัดและเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งชาวนาเริ่มมีชีวิตขึ้นอยู่กับราคาสิ่งของที่ขึ้นลง และต้องพยายามอยู่รอดในภาวะเศรษฐกิจการตลาด “แรงงาน” กลายเป็นสิ่งที่ต้องว่าจ้างแทนการไถ้วานเรียนรู้พันธะการเป็นเจ้านี่ลูกหนี้ และที่สุดผู้เช่าที่ดินกลายเป็นแรงงานรับจ้าง และเจ้าของที่ดินกลายเป็นผู้เช่าที่ดิน เจ้าของร้านค้าในชุมชนได้เข้ามา มีบทบาทในชีวิตมากขึ้น รวมทั้งเจ้าของโรงสีและพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อข้าว

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ประมาณหลังพ.ศ. ๒๔๗๕ ชานเมืองกรุงเทพฯ ขยายออกไปมากกว่าเดิมพร้อมกับการขยายตัวของการทำงานดำ และความรุ่งโรยที่ตามมาเนื่องจากข้าวเป็นโรคต่างๆ เกิดกลุ่มผู้เก็งกำไรจากที่ดินในหลายรูปแบบ ชาวบ้านสูญเสียสิทธิ์นี้ให้แก่องค์กรราชการ ห้างร้านและบริษัทเอกชนพื้นที่หลายแห่งกลายเป็นโรงงาน ชาวนาเปลี่ยนอาชีพเป็นแรงงานในโรงงาน

จากตัวอย่างที่ยกมานี้จะเห็นได้ว่าชาวนาสยามต้องได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยีรอบด้านจนไม่สามารถดำรงตนอยู่ด้วยการพึ่งพาแบบเดิม บางครั้งต้องตกอยู่ภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของตลาด ต้องใช้

เครื่องทุ่นแรง เครื่องจักร ปุ๋ยเคมี และที่สุดสูญเสียสิทธิการครอบครองเป็นเจ้าของที่ดิน หลายคนต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้าง คนที่ยังเป็นเจ้าของที่นาก็ต้องจ้างแรงงาน

๒.๒ ชาวนาในสังคมสยามใหม่

ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ เมื่อมีการขุดคลองเปิดป่าเป็นไร่นาสวนนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรจับจอง นอกเหนือจากที่พระราชทานให้พระญาติวงศ์และขุนนางซึ่งจะส่งไพร่-ทาสของตนไปบุกเบิกอีกต่อหนึ่ง สันนิษฐานได้ว่าทั้งไพร่-ทาสและแรงงานรับจ้างจำนวนหนึ่ง ได้ไปทำมาหากินบนผืนดินที่บุกเบิกใหม่นี้ใช้ชีวิตทั้งในฐานะชาวนา ชาวสวน และชาวเมือง ยกตัวอย่างกรณีเมืองราชบุรี ตั้งแต่เริ่มขุดคลองดำเนินสะดวก สมัยรัชกาลที่ ๔ จนอย่างสมัยรัชกาลที่ ๕ ดำเนินสะดวกกลายเป็นตลาดศูนย์กลางแห่งเศรษฐกิจอันรุ่งเรือง สองฝั่งคลองถูกพัฒนาเป็นเรือกสวน ไกลออกไปเป็นที่นา ละแวกใกล้กันมีเมืองเติบโตขึ้น เช่น เมืองโพธาราม วิถีชีวิตของเมืองได้ครองำทั้งบริเวณที่เป็นศูนย์กลางและเรือกสวนไร่นา ไพร่-ทาส เมื่อหลุดจากระบบแล้วทั้งที่เป็นแรงงานรับจ้าง และที่ยังคงอยู่ในระบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลอุปถัมภ์ของนายเดิมก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของวงจรชีวิตแห่งชนบทและเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ ชาวนา ชาวสวน ชาวเมือง ทำมาหากินต่างๆ กันออกไป

การบุกเบิกที่ทำกิน ไม่ว่าจะเปลี่ยนป่าให้เป็นนา เปิดที่สองฝั่งคลองให้เป็นสวนนา-ไร่ เหล่านี้ ล้วนเป็นวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอันโดดเด่นของผู้คนในสังคมสยามสมัยรัชกาลที่ ๓-๔-๕ ขณะที่ชาวสวนอยู่ใกล้ชิดติดต่อกับเมืองชาวนา, ชาวไร่ ตั้งถิ่นฐานอยู่ไกลออกไปจนกว่าเกิดตลาดหรือศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่ซับซ้อนขึ้นกระทั่งสามารถเปลี่ยนให้ชุมชนกลายเป็นเมือง ไพร่ ข้า ทาส บ่าว ที่มีนายสังกัดแต่เดิมบ้างก็มีค่าเงินติดตัวเป็นทุน บ้างก็มีที่สองฝั่งคลองสำหรับเบิกและที่ป่ารอการบุกเบิก นั่นคือที่มาของคนสวนใหญ่ในสังคมที่กลายเป็นชาวนาและเพิ่มมากขึ้นพร้อมนโยบายการผลิตข้าวเพื่อส่งออกสมัยรัชกาลที่ ๕ นักวิชาการบางท่าน* ได้ตั้งข้อสังเกตว่าหลังการเลิกระบบไพร่-ทาส ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ มีชาวนาเพิ่มมากขึ้นและเป็นไปได้ว่าชาวนาที่เพิ่มมากขึ้นน่าจะเป็นทั้งไพร่-ทาส เดิมและมูลนายบางส่วน

* J.C. Ingram "Thailand's Rice Trade and Allocation of Resource", in C.C. Cowan ed., *The Economic Development of Southeast Asia*, (London : 1964), PP. 102-126.

มีหลักฐานอยู่บ้างเกี่ยวกับการโยกย้ายถ่ายเทการจับจองที่ดินรอบ
กรุงเทพฯ ของชาวนา ซึ่งมีนัยถึงสภาวะการเปลี่ยนมาจากทาส นอกเหนือจากแรงงานไพร่
ซึ่งถูกกวาดต้อนมาเป็นชาวนาประมาณ พ.ศ. ๒๔๑๓ ชาวนาจากธนบุรีที่ทำกินขนาดเล็ก
ได้อพยพมาบริเวณคลองแสนแสบที่ยังไม่มีใครจับจองอีก ๑๔ ปีต่อมาปรากฏว่า คลอง
แสนแสบนั้นมีคนอพยพมาอยู่มากมายทั้งผู้มีบรรดาศักดิ์และราษฎรทั่วไป

เมื่อมีการขุดคลองรังสิตในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ที่ดินแถบนี้ก็ได้รับการพัฒนา
ปรับปรุงมากขึ้น ตอนใต้ของรังสิตทำนากาย ดินดี น้ำดี ไถเพียงครั้งเดียวแล้วหว่านก็ได้ผล
ด้วยเหตุนี้เนื้อที่ประมาณ ๕๐๐,๐๐๐ ไร่ จึงมีคนเข้ามาอยู่มากมายจนเกิดเป็นเมืองถึง ๒
เมือง คือ ธัญญบุรี และมีนบุรี

ประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๓ ชาวนาจากทางเหนือของพระบรมมหาราชวังได้
ไปจับจองที่ดินใกล้บางชัน

ในปีเดียวกัน นายจุนจากคลองภาษีเจริญ เริ่มตั้งถิ่นฐานด้วยการซื้อที่นา
๕ ไร่ แล้วขยายที่ทำกินบริเวณคลองรังสิตและคลองแสนแสบออกไปถึง ๓๐ ไร่ ภายใน ๓
ปี

พ.ศ. ๒๔๔๔ เมื่อระบบไพร่สลายตัวลง ชาวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นใน
แถบอีสาน ก็เข้ามารับจ้างทำนาแถบทุ่งรังสิตและบริเวณใกล้เคียง พลเมืองสยามส่วน
ใหญ่สมัยรัชกาลที่ ๕ ใช้ชีวิตด้วยการเป็นชาวนาเต็มรูปแบบ ทั้งโดยการมีกรรมสิทธิ์ที่ดิน
จับจองที่ดิน เขาที่นาทำกินและบ้างก็เป็นชาวนารับจ้าง ขณะเดียวกันที่ดินค่อยๆ ตกไป
อยู่กับเจ้าของที่ดินรายใหญ่ที่มีกำลังพัฒนาที่ดิน เช่น เจ้าของที่ดินรายใหญ่บริเวณทุ่ง
รังสิตลงทุนขุดคูคลอง ขายที่ดิน และให้เขาที่ดิน โอกาสที่ราษฎรทั่วไปจะเป็นเจ้าของที่ดิน
ก็ลดน้อยลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนา ซึ่งต้องแบกภาระหนักในการผลิตการดูแลที่นา
การจ่ายภาษี ต้องเป็นหนี้สิน แต่กลับด้อยโอกาสในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ชาวนาในสมัยรัชกาลที่ ๕ เริ่มต้นชีวิตการต่อสู้อันยาวนานหลังจากหลุด
จากระบบไพร่-ทาสแล้ว และได้รับผลกระทบจากภายนอกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ว่า การ
ดำรงชีวิตของชาวนาขึ้นอยู่กับผลกระทบจากภายนอก ประจักษ์ได้จากข้อเท็จจริงที่ว่าเมื่อ
รัฐไม่บำรุงการเกษตรความก้าวหน้าทางวิธีการปลูกข้าวของชาวนาก็ไปไม่ได้ไกลนัก การ
เพาะปลูกจึงไม่ได้ผล นโยบายไม่บำรุงการเกษตรหรือไม่ให้ความสำคัญต่อการเกษตรของ
รัฐ เห็นได้ชัดในปี พ.ศ. ๒๔๓๙ เมื่อรัฐยุบกระทรวงเกษตรราธิการรวมกับกระทรวงพระคลัง
และสถาปนาขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ก่อนข้อสังเกตของพระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ (ที่อ้าง
มาแล้วในความนำ) เพียงปีเดียว หลังจากนั้นมีการตั้งหน่วยงานขึ้นมารับผิดชอบเฉพาะ
ด้าน เช่น พ.ศ. ๒๔๔๖ สถาปนากรมคลอง ก่อนตั้งกรมเพาะปลูก อีกทั้งรัฐไม่ได้ดำเนิน

การอย่างจริงจังที่จะส่งเสริมเทคโนโลยีและความรู้เกี่ยวกับข้าวตลอดจนการผลิตให้มากขึ้นและก้าวหน้าขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ กลับมีรายงานว่าพันธุ์ข้าวเสื่อมลงเพราะชาวนาปลูกข้าวหลายพันธุ์ ประกอบกับปริมาณน้ำฝนไม่แน่นอนและโรงสีปนพันธุ์ข้าว เมล็ดพันธุ์จึงเสื่อม * ในปีเดียวกันนั้นรัฐก็แก้ปัญหาด้วยการประกวดพันธุ์ข้าว แต่การประกวดกลับรู้จักเฉพาะเจ้าของโรงสีและพ่อค้าเท่านั้น ชาวนาที่อยู่ไกลเกินกว่าัญญบุรีอันเป็นสถานที่ประกวด แทบไม่รู้ถึงการประกวดครั้งนี้เลย ในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ รัฐจัดประกวดพันธุ์ข้าวเป็นงานยิ่งใหญ่ พร้อมทั้งประกวดพืชผล เครื่องจักร เครื่องยนต์ เครื่องใช้ไฟฟ้า ในการนี้มณฑลต่างๆ ส่งข้าวเข้าประกวด ๙๖๒ ราย กระนั้นก็ไม่ได้หมายความว่าความก้าวหน้าบังเกิดมีขึ้นในการผลิตข้าวของชาวนา

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ** เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการลงความเห็น ว่า "...เมื่อได้ตรวจดูการทำนาในประเทศสยามแล้ว เห็นว่าราษฎรตั้งใจอยู่แต่จะปลูกข้าวลงในนาเท่านั้น หาได้ระวังป้องกันความเสียหายที่พึงจะมีมานั้นไม่ปล่อยให้ไปเป็นไปตามยถากรรม หมดท่าเข้าก็ลงทุนบนบานเจ้าทุ่งเจ้าท่าไปตามเรื่อง บางทีเมื่อมีเพลิงลงกินต้นข้าว ก็ไปแก้ผ้ากระพืออยู่เหนือนลม ซึ่งจะเป็นวิธีที่ช่วยให้การทำนาได้รับผลสำเร็จไม่ได้..."

ตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวนาต้องเผชิญหน้ากับปัญหาต้นทุนการผลิตสูงแต่ราคาผลผลิตตกต่ำ เพราะผูกพันกับระบบเศรษฐกิจโลกที่กำลังตกต่ำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ขณะเดียวกันชาวนาก็เผชิญกับความยากจนอย่างรุนแรงจนราษฎรแขวงเมือง ัญญบุรีต้องทูลเกล้าฯ ร้องทุกข์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ว่าน้ำมากท่วมต้นข้าวเสียหายไม่มีอาหารบริโภค ไม่มีข้าวปลูก ซื้อขายบุตร-ธิดาก็ไม่ได้ เงินค่านาไม่มีเสีย ไม่มีเงินค่าเช่านา ให้เจ้าของนา เจ้าของนาจึงฟ้องร้องริบโคกระบือของลูกนาไป ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๒ ฝนชุกน้ำมาก หน่ว่นข้าวลงนาเป็นอันตรราย ราษฎรขัดสนฝืดเคือง จึงทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายขอ ูกเงินรัฐบาลไปใช้สอยทำทุนประกอบการเลี้ยงชีพต่อไป *

* นจข.กส. ๑๓/๕๖๓ "ประกาศประกวดพันธุ์ข้าวปลูก", (๔ มกราคม รศ. ๑๒๖).

** "ความอึดคึดขัดสนของราษฎรในประเทศสยามเทียบกับต่างประเทศ", ประกอบบทสิกรรม, เล่มที่ ๑, ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๖), หน้า ๑๒๗.

*** กจข., ๖๕ กษ. ๓.๑/๑๒ เรื่องชาวนาจะูกเงินรัฐบาลและความคิดเห็นที่จะจัดบำรุงนา หนังสือที่ ๕๑/๑๒๓๘ ลงวันที่ ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘

เหตุการณ์อันส่งผลกระทบต่อชาวนาอย่างมากมายนั้น เกิดขึ้นเมื่อฝนแล้งติดต่อกันถึง ๔ ปี การทำนาไม่ได้ผลในช่วง พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๕๖ (ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ - ต้นสมัยรัชกาลที่ ๖) ชาวนาอดอยากไม่มีข้าวกิน พวกที่เช่านาทำบริเวณคลองรังสิตต้องอพยพออกจำนวนมาก ปี พ.ศ. ๒๔๕๓ นี้เองเป็นปีสิ้นสุดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาชาวนายังคงไม่ได้รับการแก้ไขสืบเนื่องไปจนสมัยหลัง ซึ่งพอประมวลได้ดังนี้

๑. ปัญหาความสับสนในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอันเนื่องมาจากการออกโฉนดตราจองไม่รัดกุม และชาวนาจับจองโดยไม่รู้จักกำหนดแน่นอนกว่าที่ดินเป็นของใครมาก่อนหรือไม่

๒. หนี้สินของชาวนาเกิดพอกพูนมากมาย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น ชาวนาท่งรังสิต เช่าที่ดินจากเจ้าของที่ดินซึ่งมีภูมิลำเนาในกรุงเทพฯ เจ้าของที่ดินต้องการให้ช่วยบุกเบิกที่ดินก็ไม่เก็บค่านาระยะแรก เมื่อรัฐให้สัมปทานบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามพัฒนาที่ดินให้สมบูรณ์ เจ้าของขึ้นค่าเช่านาเรื่อยๆ บีบบังคับชาวนาให้ทำสัญญาเช่าโดยเสียค่านาเต็มอัตรา พอเกิดภัยธรรมชาติเดือดร้อนชาวนาก็ต้องกู้เงินมาทำทุน เสียดอกเบียดสูง ต้องขายวัวควายทรัพย์สินต่างๆ (หรือแม้แต่ลูกเมียถ้าเป็นไปได้)

๓. รัฐบาลไม่ได้บำรุงการเกษตรดีพอ ชาวนาจึงมีปัญหาเรื่องปัจจัยส่งเสริมการผลิตและเทคโนโลยีที่ไม่ดีพอ เช่น ขาดแคลนสัตว์พาหนะ เครื่องมือเครื่องใช้ไม่มีพันธุ์ข้าวดีเหมาะแก่สภาพนิเวศน์

๔. เกิดปัญหาพ่อค้าคนกลาง ชื้อข้าวกดราคาและใช้เครื่องตวงวัดของพ่อค้าเอง

ภาวะที่ชาวนาไม่มีที่ดินเป็นของตนเองนั้น อาจกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการขยายที่เพาะปลูกโดยรัฐ เริ่มตั้งแต่การขยายเนื้อที่นาให้มากขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิตโดยไม่เปลี่ยนแปลงและพัฒนาเทคนิควิธีการทำนาแต่โบราณแต่ประการใด รัฐส่งเสริมให้มีพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นโดยอาศัยการขุดคลองเป็นหลักสำคัญมีการขุดคลองสำคัญอย่างมากมายในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ ที่การค้าข้าวขยายตัว ที่ดินสองฝั่งคลองตกเป็นของเจ้านาย ขุนนาง และผู้มีทุนทรัพย์ ซึ่งหมายถึงการขยายตัวของธุรกิจเกี่ยวกับที่ดิน เช่น การซื้อขาย จำนอง จำนำ ได้กลายเป็นที่ยอมรับกัน นอกเหนือจากให้บ่าวไพร่ ข้าทาส บริวาร มาทำนาหรือให้เช่า ขณะเดียวกันรัฐเพิ่งออกพระราชบัญญัติโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗ คือ พ.ศ. ๒๔๕๑ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่มึกรณพิพาทเกี่ยวกับที่ดิน ปัญหาการเก็บภาษีที่ดินไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วยและอื่นๆ อีกมากมาย แต่หลังการออกพระราชบัญญัตินี้ปัญหาเกี่ยวกับที่ดินกลับ

ทวีมากขึ้น ชาวนาไม่ได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินมากนักเลย ซิมเมอร์แมน ซึ่งเข้ามาสำรวจสมัยรัชกาลที่ ๕ พบว่า ในภาคกลางชาวนาร้อยละ ๓๖ ไม่มีที่ดินของตน ต้องเช่าที่ดินทำนา ที่เช่ากันมากคือที่ดินบริเวณคลองรังสิต ซึ่งเป็นที่นาใหม่สองฝั่งคลอง และเจ้าของส่วนใหญ่เป็นเจ้านาย, ขุนนาง และผู้มีทุนทรัพย์ ชาวนาอีกร้อยละ ๖๔ มีที่ดินของตนจากการซื้อและจับจอง แต่คงจะไม่สามารถรักษากรรมสิทธิ์ไว้ได้นานนัก ดังปรากฏในภายหลังว่าบริษัทหุดคลองแลคูนาสยามกลับเป็นเจ้าของที่ใหญ่บริเวณปากตะวันออกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยา

ความยากจนของชาวนาอันเป็นเงื่อนไขพิเศษของความเป็นชาวนานั้น เนื่องกับปรากฏการณ์ธรรมชาติและ การดำเนินนโยบายของรัฐ นอกเหนือไปจากการขาดกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

ชาวนาไทยขาดเงินทุน มาทุกยุคสมัย การแก้ปัญหาของชาวนาคือกู้และยอมเสียดอกเบี้ยแพง อาจเป็นข้าวหรือเงินหรือบางทีจำนำโฉนดตราจอง

ในอดีตมีหลายครั้งที่ชาวนาต้องขอยกค่านาเพราะน้ำท่วมหรือฝนแล้งทำนาไม่ได้ผลดี ชาวนาที่เช่านาในบางครั้งต้องเสียทั้งค่าเช่าและค่านา

ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งบิดาเป็นชาวนาอยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕-๖ ได้เล่าถึงปัญหาของชาวนาตอนนั้น ที่เป็นมาจนถึงสมัยหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครอง ตัวปรีดี พนมยงค์ก็เป็นคนเกิดในยุครัชกาลที่ ๕ นั้นเอง คำสัมภาษณ์ที่ปรีดีให้นักวิชาการสมัยหลังกลับสะท้อนภาพชีวิตของชาวนาชัดเจน ข้าพเจ้าใคร่ขอเก็บความไว้ตรงนี้ เพื่อประกอบความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตและปัญหาของชาวนา

ปรีดี พนมยงค์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ จากครอบครัวคหบดี จังหวัดอยุธยา ภายหลังบิดาได้ประกอบอาชีพเป็นชาวนา ปรีดีได้ให้คำสัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๕ ในการสนทนากับ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา* ถึงสภาพสังคมในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวนาดังแต่ พ.ศ. ๒๔๔๖-๒๔๔๗ ว่า บิดาได้บุกเบิกที่ทำนาในเขตอำเภอยุทธยสมัยนั้นแต่ต้องเสียเงินให้กับบริษัทหุดคลองคูนาสยาม เพราะรัฐบาลให้สัมปทานแก่บริษัทนี้ว่าถ้าบริษัทหุดคลองไปถึงที่ใดให้ถือบริเวณ ๔๐ เส้น ตั้งแต่ฝั่งคลองแต่ละฝั่งเป็นของบริษัทนั้น แต่บริษัทให้สิทธิ์กับผู้จับจองไว้ก่อนแล้วที่เสียค่าชุด

* ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, (สัมภาษณ์) ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์, (กรุงเทพฯ : โครงการ "ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย", สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๖) หน้า ๒๐-๒๕, ๓๒-๓๒, ๓๖-๓๘.

คลองในอัตราไร่ละ ๔ บาท เพื่อได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินที่จับจองไว้ก่อนนั้น สมัยนั้น แถวบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาส่วนที่ห่างฝั่งแม่น้ำไปไกลๆ มีที่ดินรกร้างว่างเปล่ามากมาย รัชกาลที่ ๕ ได้พระราชทานสัมปทานการขุดคลองแก่นายทุนหลายราย บริษัทอื่นๆ เช่น บริษัทขุดคลองพระยาบรรณ

ปรีดีได้ประมวลความคับแค้นของชาวนาไว้เป็นหัวข้อดังนี้

๑. ชาวนาในเขตบริษัทขุดคลองคูนาสยาม ไร่ละ ๖๐ ต้องตกเป็นผู้เช่า นา ต่างกับชาวนาในท้องที่ซึ่งราษฎรบุกเบิกที่ว่างเปล่าหรือจับจองเป็นเจ้าของเอง

๒. แม้ตามสถิติก่อน พ.ศ. ๒๔๗๕ ปรากฏว่าชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินของตนเองมากกว่าต้องเช่าจากผู้อื่น ชาวนาทั้งที่เป็นเจ้าของนาและที่เช่าจากผู้อื่นต่างประสบความอึดอัดเรื่องน้ำในฤดูแล้ง ฤดูฝนฝนอาจตกน้อยเกินไปหรือมากเกินไปทำให้พันธุ์ข้าวที่ปลูกไว้เสียหาย บางครั้งมีศัตรูพืชเช่นเพลี้ยและโรคระบาดสัตว์ เมื่อทำนาไม่ได้ผลก็ต้องกู้เงินเป็นทุนปีต่อไป ในที่สุดเป็นหนี้สินล้นพ้นตัว

๓. ชาวนาที่เช่านาผู้อื่นต้องแบกภาระเพิ่ม เช่น เสียค่าเช่าให้เจ้าของนา เป็นเงินหรือข้าว เจ้าของนาหลายรายกดขี่เบียดเบียน

๔. โจรผู้ร้ายชุกชุม ลักควายของชาวนาเพื่อเรียกค่าไถ่ เป็นการเพิ่มหนี้สินให้ชาวนา

๕. ในการขายข้าวเปลือกให้พ่อค้านั้น พ่อค้าเอาเปรียบในการชั่งตวงและกตราคาข้าว

๖. โรงสีมีทางเอาเปรียบชาวนาเมื่อส่งข้าวเปลือกไปสีที่โรงสีด้วยการเดินเครื่องให้มีปลายข้าวมากขึ้นเป็นของเจ้าของโรงสีเพราะเจ้าของอ้างว่าไม่คิดค่าสีข้าว แต่ขอแลกเปลี่ยนข้าวและรำเท่านั้น

๗. ชาวนาต้องตายเพราะโรคระบาดเป็นจำนวนมากต่อปี

๘. ความอึดอัดขัดสนของชาวนานอกจากทางราชการช่วยไม่ได้แล้ว ชาวนายังมีภาระต้องเสียเงินรัชชูปการ ถ้าไม่มีต้องถูกเกณฑ์ไปทำงานประมาณปีละ ๑๕-๓๑ วัน และต้องเสียอากรค่านา

ภาวะมีหนี้สินยังคงเป็นแรงกดดันสำคัญในการประกอบอาชีพทำนา มา โดยตลอดรัฐบาลในปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ได้จำแนกผู้ค้างเงินค่านาออกเป็น ๓ ประเภท ในการจำแนกนี้แสดงถึงสถานะอันชัดเจนว่า การทำนากลายเป็นการประกอบอาชีพของคนกลุ่มหนึ่ง และเป็นอาชีพที่แร้นแค้นด้วย

จำแนกผู้ค้างเงินค่านา เป็นดังนี้

๑. บุคคลซึ่งเป็นเจ้าของนา แต่มิได้ทำนาให้ผู้อื่นเช่าทำ (นั่นคือมีชาวนาเช่าที่ดินทำนาและเจ้าที่ดิน ซึ่งเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่นาให้ผู้อื่นเช่าทำประโยชน์)

๒. บุคคลซึ่งเป็นเจ้าของนาเพียงเล็กน้อยทำนาของตนเอง (คือชาวนาหรือผู้ประกอบอาชีพทำนาและเป็นเจ้าของนาจำนวนน้อย) ไม่มีทางทำมาหากินอย่างอื่นเป็นชาวนายรายย่อย

๓. บุคคลซึ่งเป็นเจ้าของนาจำนวนมาก ทำนาของตนเองและมีช่องทางทำมาหากินอย่างอื่นนอกจากทำนา นั่นคือชาวนายรายใหญ่

ประเภท ๒-๓ คือ ประเภทที่ทำนาเป็นอาชีพ

ฐานะของชาวนาในจังหวัดอ่างทอง ตามรายงานของนายพลเอกนุรักษ์ดี เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมแจ้งความมายังเจ้าพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวงมรดกธร ลงวันที่ ๒๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ แสดงถึงฐานะของชาวนาในจังหวัดอ่างทอง ที่ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆในสังคมสยามใหม่อันสืบเนื่องมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ ก็ว่าได้

ชาวนาต้องเสียค่าดอกเบี้ยย ค่านา ค่ารัชชูปการ ค่าเครื่องอุปโภคบริโภค และอื่นๆ ในการนี้ได้นำทองออกขายอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน รวมทุกอำเภอท้องที่เป็นทองหนักประมาณ ๔,๓๐๐ บาทเศษ (หจข., ร.๗ พ.๑๓๑๑๕)

ราษฎรชาวนาได้ร้องขอความช่วยเหลือจากรัฐบาล ๔ ประการดังนี้

ขอให้ลดราคาเงินบาท

ให้รอกการเก็บอากรค่านาและรัชชูปการ

ให้ออกกฎหมายระงับการเรียกหนี้และค่าเช่าชั่วคราว

ขอเงินทุนเพื่อประกอบการกสิกรรม (หจข., กส. ๑๕.๑/๒๖๔)

ตามรายงานของสภาเผยแพร่พาณิชย์ในปีเดียวกันว่าข้าวที่ชาวนายขายได้ไม่พอจ่ายค่าดอกเบี้ยย ซึ่งต้องเสียร้อยละ ๒๔ ขึ้นไปบางรายถึงร้อยละ ๔๐ (หจข., กส. ๑๕.๒/๓๐)

นี่คือชีวิตและความเป็นมาของชาวสยาม ประมาณได้ว่าในชีวิตของไพร่ทาส ซึ่งได้กลายมาเป็นชาวนายรัชกาลที่ ๕ นั้น เผชิญกับปัญหาทั้งในวิถีทางการประกอบอาชีพของตนและปัญหาอันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายของรัฐที่ไม่เอื้อให้ชาวนายรักษาคุณภาพชีวิตที่ดีไว้ได้ ทั้งที่ในระยะแรกนั้นชาวนายสามารถผลิตข้าวส่งออกได้มากสนองนโยบายของรัฐ และชาวนายอีกจำนวนมากต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เพิ่งได้รับมาไปเสีย การคงไว้ซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดินของตนจึงเป็นปัญหาใหญ่ของชาวนายในยุคสยามใหม่ที่ชาวนายได้ชื่อว่าเป็นเสรีชน

๓. ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินและชั้นสังคม (Social Class) ใหม่

มีตัวอย่างอยู่ในหนังสือ *ไซแอมรีโพซิทอรี (Siam Repository)* สมัยรัชกาลที่ ๕ ว่าชาวบางปลาร้อยทำหนังสือกรรมกรรมขายเมียเป็นเงิน ๙ ตำลึง แล้วเอาเงินไปซื้อที่นา พอลงมือปลูกบ้าน ญาติเจ้าของที่ดินเดิมรื้อบ้านเขา แล้วฟ้องขับไล่ ผู้ว่าราชการการเมืองไม่รู้จะตัดสินอย่างไรจึงส่งเรื่องมาให้ในหลวงพิจารณาตัดสิน

เหตุการณ์นี้สะท้อนภาพชีวิตของชาวนา และปัญหาเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างแจ่มชัด ความสับสนในการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินและการแย่งสิทธิ์ที่ดินซึ่งมีแนวโน้มมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาพลเทพเสนาบดีกรมมนา เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ "...ด้วยฉันไปบางปะอินคราวนี้ ราษฎรฎีกามหาหลายฉบับเห็นมีใจความแต่เรื่องนา แลด้วยตราแดงที่เรื่องนาจะเป็นสิทธิ์แก่ผู้ันั้นๆไม่เป็นสิทธิ์เป็นมากกว่าทุกอย่างนี้..." *

เดิมที่ดินจำแนกตามลักษณะของการถือครองเพื่อเอาประโยชน์จากที่ดินนั้นๆ ** ดังนี้

- ที่บ้านเรือน หมายถึงที่บุคคลปลูกเรือนโรงอยู่อาศัย
- ที่วัด เป็นที่นักบวชในศาสนาต่างอยู่อาศัยและกระทำการกิจของศาสนานั้นๆ
- ที่ธรณีสงฆ์ เป็นที่วัดในพระพุทธศาสนา
- ที่ศาลเจ้า เป็นที่สถิตยแห่งเทพารักษ์ของทั้งไทยและจีน
- ที่หลวง คือที่รัฐหวงห้ามไว้ใช้ประโยชน์
- ที่สวน สำหรับปลูกไม้ผลอายุยืนนาน
- ที่ไร่ เป็นที่ปลูกไม้ล้มลุก เช่น พริก มะเขือ
- ที่นา คือที่ปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหารอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งเป็นที่ทำเกลือ

เมื่อสังคมสยามใหม่รับรู้ถึงระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราผลิตเพื่อค้า ความสำคัญของที่ดินเชิงสังคมได้เปลี่ยนไปจากเดิมมากมาย ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเดิมที่ดินไม่มีค่าเป็นการแลกเปลี่ยนหรือตีค่าเป็นเงิน ลักษณะการถือครองที่ดินแบบ

* กรรมที่ดิน, รวมกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, ๒๕-๑๑) หน้า ๓๔.

** พระสุธรรมวินิจจัย, คำอธิบายกฎหมายว่าด้วยที่ดิน, (๒๔๕๗) หน้า ๙-๑๐.

เดิมนั้นพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานให้เพื่อใช้ประโยชน์เป็นครั้งคราว ไพร่-ทาส ถูกเกณฑ์แรงงานจากมูลนายหรือคำสั่งจากนายเงินให้ลงแรงบนที่ดิน กำลังคนเป็นหน้าตา และเกียรติของเจ้าของมากกว่าที่ดิน ต่อมาที่ดินได้กลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่าอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น และรัฐมีนโยบายเร่งปลูกข้าวเพื่อส่งออกหลังสนธิสัญญาบาวริง มีการขยายตัวจับจองที่ดินเพื่อปลูกข้าว ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินมีค่าเป็นเงินกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่ใช่การครอบครองเพื่อทำกิน หากเป็นเจ้าของซื้อขายทำธุรกิจเกี่ยวกับที่ดินได้ การเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เกิดการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินเริ่มตั้งแต่ประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๐ ในขณะที่ธุรกิจการค้าที่ดิน (Land Transaction) ก็ดำเนินไปในเครือข่ายอันกว้างขวางโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่ลุ่มภาคกลาง

ผลกระทบที่เห็นได้ชัดคือเกิดกลุ่มคนที่เป็น **เจ้าของที่ดินรายใหญ่** ให้เช่าที่ทำนาหรือเป็น **เจ้าที่ดิน** ที่เจ้าของมิได้ทำมาหากินบนผืนแผ่นดินนั้นโดยตรง ในสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ ชาวนาจำนวนมากต้องทำกินบนที่ดินที่มีไร่ของตนเองเช่าชื่อ **ไม่ใช่ของรัฐ** แต่เป็นของอดีตมูลนายหรือเจ้าของที่ดินรายใหม่ผู้ซึ่งไม่ได้ทำนาเอง กลับจ้างลูกจ้างหรือบ่าวไพร่ให้มาทำนาของตน

เงื่อนไขดังกล่าวส่งผลต่อสิทธิในที่ดินของชาวนา

ชาวนาจำนวนมากไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินหรือถือครองที่ดินทำกินของตน เกิดเจ้าที่ดินอันเป็นชนชั้นเจ้าขุนมูลนายเดิมและเจ้าของที่ดินกลุ่มใหม่ เช่น นายทุนที่ดินชาวต่างประเทศหรือคนในบังคับต่างประเทศ เช่น ชาวจีน ชาวยะวา ตลอดจนนายทุนชาวต่างประเทศเชื้อสายไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งจีน-ไทย ที่ดินกลายเป็นโภคภัณฑ์ (Commodity) ในการลงทุนมิใช่เฉพาะเกษตรกรรมทำนา ทำสวน ทำไร่ แต่เป็นธุรกิจที่ต้องอาศัยที่ดิน เช่น โรงสีอยู่ใกล้ที่นาปลูกข้าว **เจ้าที่ดินรายใหญ่** ในชนบท การลงทุนของพระคลังข้างที่ให้เช่าที่ดินหรือสร้างบ้านให้เช่า เหล่านี้เป็นต้น

และเพราะฉะนั้นกระบวนการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินจึงเป็นเหตุการณ์อย่างหนึ่งในประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ช่วงนี้ นักวิชาการเช่น (Feney)* และผู้อื่นอีกหลายท่านต่างมีความเห็นคล้ายตามกันว่า การจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นเป็นผลมาจาก

* David Feney, "From Property Rights in Man to Property Rights in Land," in *The Political Economy of Productivity : The Agricultural Development 1880-1975*. (Vancouver : University of British Columbia Press, 1982).

การที่รัฐจัดระเบียบภาษี แต่การตีแผ่ข้อมูลในที่นี้จะทำให้เราเห็นว่ามิใช่เรื่องภาษีเท่านั้นที่นำไปสู่การจัดกรรรมสิทธิ์ที่ดิน ที่จริงการที่รัฐจำต้องเข้าไปจัดระเบียบเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของที่ดินสัมพันธ์อย่างมากกับความเปลี่ยนแปลงในเรื่องการเข้าครอบครองที่ดินของบุคคลกลุ่มต่างๆ ทั้งโดยผ่านราชสำนัก อำนาจอรัฐ การเติบโตของนายทุนใหม่ และข้อกำหนดในสนธิสัญญาบาวริงอันเป็นตัวบทกฎหมายที่เห็นประจักษ์แจ้ง

๓.๑ วิวัฒนาการของการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน

กรรมสิทธิ์ที่ดินของสยามโบราณ ใช้วิธีถือครองโดยจับจองเพื่อเอาผลประโยชน์จากที่ดินนั้นๆ เป็นหลัก ไม่มีใครเป็นเจ้าของถาวร

กฎหมายตราสามดวง ว่า “ในแคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยาหาดีลกภพพรราชาเนบูริมย์ เปนที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เปนที่ราษฎรหามีได้” (พระไอยการเบ็ดเสร็จ บทที่ ๕๒)

คติเกี่ยวกับการถือครองที่ดินเช่นนี้ยังคงร่องรอยในสมัยหลัง ดังคำดำรัสของพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ว่า “ที่ดินทั้งหมดเป็นที่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หาได้ทรงเป็นเจ้าของชีวิตอย่างเดียว ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วย”

ตามกฎหมายดั้งเดิมและการตีความโดยนักกฎหมายสมัยหลังต่างยอมรับว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของพระมหากษัตริย์ การเปิดโอกาสให้ราษฎรทำมาหากินบนที่ดินนั้นและเมื่อต้องพระประสงค์ที่ของราษฎรก็ทรงพระราชทานให้จึงไม่ใช่เป็นอำนาจของกฎหมายแต่เป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์ * ฉะนั้น ประกาศออกโฉนดที่ดินแบบใหม่ ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) จึงเป็นการยอมรับกรรมสิทธิ์ในดินของราษฎรเป็นครั้งแรก ดังข้อ ๗ แห่งประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๐ บัญญัติว่า “...๗. ที่ดินซึ่งได้ออกโฉนดตามประกาศนี้ให้เจ้าของมีกรรมสิทธิ์เหมือนอย่างนาโคโค คือ ต้องเสียค่านาแก่รัฐบาลทุกๆ ปี

๘.ไม่ให้ถือว่ากรรมสิทธิ์ที่ได้มาในข้อ ๗ เป็นเหตุที่ผู้ถือกรรมสิทธิ์นั้นจะพ้นจากความรับผิดชอบแลความจำเป็นจะต้องประพฤติตามพระราชกำหนดกฎหมาย ซึ่งบังคับในการที่ดินคือ ในการเก็บภาษีอากรแลการที่รัฐบาลจะต้องการที่เพื่อราชการหรือเพื่อสาธารณประโยชน์เป็นต้น...” **

* หลวงวราทวินิจฉัย, กฎหมายลักษณะที่ดิน (โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๔๕๗), หน้า ๑๑.

** กรมที่ดิน, รวมกฎหมายเกี่ยวกับที่ดิน (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขนส่งแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๑), หน้า ๔๘.

ที่จริงแล้วมีการแสวงประโยชน์จากที่ดินในหลายลักษณะ ตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ทำให้คนมีเงินมีอำนาจรับประโยชน์จากที่ดินในวิถีทางต่างๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเป็นเจ้าของภาชี หรืออยู่ในกิจการเกี่ยวข้องกับการค้าข้าว

ตามหลักฐานว่าปลายสมัยอยุธยาแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ มีนายสังบ้านอยู่คลองพุกาม ได้ถวายน้องสาวให้แก่พระเจ้าแผ่นดิน ทรงโปรดปรานยกนางเป็นสนมเอก ตวันนายสังเข้านอกออกในได้เป็นที่ไครพเกรงกลัว ก็ขวยโอกาสผูกขาดเก็บภาชีผักนึ่ง ดังคำว่า “ขณะนั้นนายสังคิดประพติพาลให้ผิดประเพณี ทำภาชีผักนึ่ง ราษฎรเก็บ ให้ส่งเจ้าภาชีไปขาย ถ้าลักลอบเอาไปขาย จับได้ให้ปรับไหมมีโทษคนละ ๕ ตำลึง ชาวบ้านจะเก็บผักนึ่งบริโภคนั้นก็กลัว ลือไปทั้งกรมมรดาจัดซื้อข้าวเปลือก ทุกอำเภอกรุงพระนครศรีอยุธยามาขึ้นฉางไว้ แล้วป่าวร้องราษฎร มาซื้อข้าวในฉางไปบริโภค ราษฎรชาวประเทศบ้านนอกคิดกันประมาณสิบเก้ายี่สิบคน มาร้องแก้ท่านอัครมหาเสนาเป็นหลายครั้ง ท่านอัครมหาเสนาก็สนใจอยู่”*

เรื่องนี้แสดงให้เห็นการแสวงประโยชน์ของขุนนางและคนมีเงินมีอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าภาชีมาแต่สมัยอยุธยา อีกทั้งยังมีนัยถึงการที่ชาวนาไร้พลังต่อรอง ถูกเอารัดเอาเปรียบต่างๆ ที่เป็นผู้ลงแรงปลูกข้าวบนที่นา แต่ผู้กลับเป็นผู้กักตุนข้าวเปลือกในยุ้งฉางไว้แสวงประโยชน์ ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าการเข้าครอบครองพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งไว้แสวงประโยชน์นั้นเป็นเรื่องของอำนาจโดยตรง สิทธิในที่ดินของราษฎรยังมีไม่

คุณค่าของที่ดินจึงขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่จะได้จากที่ดินนั้นมากกว่าการครอบครองเป็นกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ ยังมีกฎหมายเก่ากำหนดไว้อีกด้วยว่า ถ้าผู้ใดละทิ้งที่ดินไปนานไม่ทำประโยชน์อันใดเลย ทางกรมการเมืองจะให้ผู้อื่นเข้ามาหาประโยชน์ พระมหากษัตริย์ห้ามราษฎรซื้อ-ขายที่ดิน ค่าของที่ดินจึงมิได้ถูกกำหนดเป็นราคา แต่ขึ้นอยู่กับประโยชน์จากที่ดินที่คนเข้าไปทำกิน ราษฎรมีเพียงพันธะกับเจ้าแผ่นดิน ในอันจะทำประโยชน์บนที่ดินภายในเวลากำหนด ไม่มีสิทธิเป็นเจ้าของ

* ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านสังคมและประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านเศรษฐกิจ (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๒)

สมัยรัชกาลที่ ๔ ได้มีพระราชดำริว่า การเรียกที่ดินคืนเพื่อสร้างป้อม ขุดคู ทำกำแพง เป็นการรักษาพระนครนับเป็นเรื่องชอบธรรม ถ้าจะยกเอาที่มาทำเป็นวัง บ้าน นา สวน ของพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง แล้วไล่เจ้าของที่เก่าออกไป เป็นเรื่องไม่สมควร จึงให้เจ้าพนักงานไปจัดซื้อที่ตำบลนั้นตามราคาพระราชฎีกาซื้อขายกันโดยชอบ *

จากข้อความตอนนี้ก็เห็นแล้วว่า เงื่อนไขในการครอบครองเป็นเจ้าของที่ดินได้เกิดขึ้นแล้วแม้อาจตีความได้ว่าเป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์คุณมากกว่าเป็นเรื่องอำนาจของกฎหมายก็ตาม อีกทั้งยังปรากฏด้วยการรับรองสิทธิ์เจ้าของที่ดินนั้น ผู้ติดอย่างแนบแน่นกับความพยายามของราชสำนักรัชกาลที่ ๔ ที่จะรักษาไว้ซึ่งการครอบครองที่ดินในหมู่พระญาติพระวงศ์นอกเหนือจากที่ความคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินปรากฏอยู่เป็นลายลักษณ์อักษรแล้วในสนธิสัญญาบาวริง

การเปลี่ยนค่าของที่ดินเป็นสัดส่วนโดยตรงกับการขยายพื้นที่ทำนาเพื่อประโยชน์ทางการปลูกข้าวส่งออกแก่ต่างประเทศ อย่างน้อยประมาณก่อนสนธิสัญญาบาวริงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เมื่อรัชกาลที่ ๔ ประกาศลดค่าธรรมเนียมเรือที่เข้ามาจอดในกรุงเทพฯ และยกเลิกข้อห้ามในการส่งข้าวไปขายเป็นสินค้าออก สนธิสัญญาบาวริงที่ตามมาทำให้ความเข้าใจหลายอย่างเกี่ยวกับสิทธิในที่ดินของชนชั้นสูงมีมากขึ้นด้วยรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงออกประกาศสนับสนุนให้ข้าราชการบริพารร่วมในการค้าต่างประเทศ ที่สำคัญพระองค์แสดงความยินดีหากผู้ที่มีทรัพย์สิน (คือที่ดิน) จะนำทรัพย์สินนั้นๆ ไปให้ชาวต่างชาติเช่า และให้แรงจูงใจสำหรับการขยายการเพาะปลูกด้วยการยกเว้นภาษีสำหรับที่ดินบุกเบิกใหม่ และลดภาษีให้ในช่วงแรกของการเพาะปลูกอีกด้วย* ประกอบการที่ระบบไพร่-ทาส สลายตัวในสมัยรัชกาลที่ ๕ ยิ่งทำให้ผู้คนในระบบเดิมที่ถูกปลดปล่อยแล้วหรือปลดปล่อยตัวเอง สามารถอพยพไปตั้งถิ่นฐานทำกินในที่ใหม่ได้มากขึ้น บุคคลเหล่านี้อาจเป็นทั้งเจ้าของที่ดินเองบ้าง หรือเป็นแรงงานทำนาบนที่ดินของผู้อื่น นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่าในยุคการค้าน้ำตาลเฟื่องฟูสมัยก่อนข้าวเป็นสินค้านำในตลาดต่างประเทศ มีชาวไร่ปลูกอ้อยเป็นจำนวนมากแถบฉะเชิงเทรา นครชัยศรี พวกนี้ภายหลังเปลี่ยนมาเป็นชาวนาปลูกข้าวแทน

* กทข, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๗ เรื่องพระบรมราชโองการเรื่องพระราชกำหนดว่าด้วยพระราชทานที่บ้าน เรือน นา สวน พ.ศ. ๒๔๐๙.

** ดูเพิ่มเติม J.C. Ingram, Economic Changes in Thailand 1850-1870. (Stanford : Stanford University Press, 1871)

จะเห็นได้ว่าความเปลี่ยนแปลงของตลาดโลกที่หันมาต้องการข้าวอย่างมากมายและนโยบายของรัฐบาลสยามในยุคนั้นล้วนมุ่งไปสู่การสร้างค่านิยมใหม่ทางการผลิตคือการทำนาปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตข้าวมากขึ้น ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เองที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินมีราคา จนสามารถสร้างธุรกิจเกี่ยวกับที่ดินให้เกิดขึ้นได้นอกเหนือไปจากการใช้ที่ดินทำนาปลูกข้าว

ผู้เป็นเจ้าของที่ดินนี้มีทั้งผู้ที่แสวงประโยชน์จากธุรกิจที่ดินในตัวเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพฯ และเจ้าที่ดินที่มีที่ดินอยู่ในชนบทนอกกรุงเทพฯ ออกไป ตามบริเวณสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น ทาคาชิ โตโมซูกิ* ศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมกรุงเทพฯ ได้ชี้ให้เห็นว่ามีธุรกิจเกี่ยวกับที่ดินหลากหลายรูปแบบเกิดขึ้น มีทั้งความขัดแย้งเกี่ยวกับที่ดินและมีกลวิธีหลายอย่างที่ผู้คนต่างนำมาใช้เพื่อให้ได้เป็นเจ้าของที่ดิน

กรรมสิทธิ์ที่ดินเปลี่ยนความหมายอย่างน้อยทางสังคม (ก่อนที่จะได้มีการจดทะเบียนกรรมสิทธิ์ที่ดินตามกฎหมาย) ผู้ที่ทำกินบนที่ดินและเคยเป็นที่ยอมรับว่าเป็นผู้ถือครองที่ดิน กลับไม่สามารถรักษาสถานภาพนั้นไว้ได้ และเกิดปัญหาสับสนในการถือสิทธิ เมื่อรัฐออกกฎหมายกำหนดสิทธิที่ดินได้เปลี่ยนแปลงสถานภาพไป ผู้เป็นเจ้าของที่ดินทุกผืนต้องมีกฎหมายรับรองและมีหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์คือโฉนด ดังนั้นผู้ใช้ประโยชน์จากที่ดินและผู้เป็นเจ้าของที่ดินตามกฎหมายไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลเดียวกัน ช่วงการเปลี่ยนแปลงผ่านเกี่ยวกับการถือครองที่ดินนี้เองที่บุคคลบางกลุ่มบางเหล่ามีโอกาสได้ครอบครองที่ดินอย่างกว้างขวาง

ในการที่ราษฎรแสวงประโยชน์จากที่ดินเพื่อใช้ทำกิน รัฐได้ออกหนังสือเป็นใบสำคัญสำหรับที่ดิน แสดงสิทธิการถือครองที่ดินนั้นๆ เพื่อประโยชน์ในการทำมาหากิน และเอื้ออวยประโยชน์แก่รัฐในการเก็บภาษีที่ดินประเภทต่างๆ ใบสำคัญทั้งหมดเหล่านี้เป็นต้นเค้าของประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๐

ใบสำคัญที่ดินก่อนประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๐ มีดังนี้

ตราแดง ใบสำคัญสำหรับอนุญาตให้ทำนาบนที่ดิน มีอายุ ๙ ปี และใช้เป็นคู่มือสำหรับเก็บอากรค่านา ประเภทนาคูโค *

* Takashi Tomosugi, *Reminiscences of Old Bangkok : Memory and the Identification of a Changing Society*. (Tokyo ; The Institute of Oriental Culture, The University of Tokyo, 1993).

ตราจอง เป็นหนังสืออนุญาตให้เข้าจับจองที่ดิน และต้องใช้ที่นั้นๆ ทำนาภายใน ๓ ปี พ้นจากช่วงเวลานี้แล้ว “ให้ขาดประโยชน์ในแผ่นดิน ตราจองมักใช้กับนาประเภทนา ฟางลอยเช่นเดียวกับตราแดง ตราจองเป็นคู่มือสำหรับเก็บอากรค่านาด้วย

ใบเหยียบย่ำ เป็นใบอนุญาตให้เข้าจับจองที่ดิน แต่กำหนดเป็นผู้ออกให้ ต่างจาก ๒ ประเภทแรกที่ข้าหลวงกรมนาออกให้เพื่อใช้เก็บค่านา

โฉนดสวน ข้าหลวงเดินสวนเป็นผู้ออกสำหรับที่สวนกำหนดอัตราค่าอากรสวน จากต้นไม้อายุ ๓ ปีขึ้นไป

โฉนดป่า หนังสือสำคัญออกให้สำหรับที่สวนผลไม้ล้มลุก

หนังสือสำคัญสำหรับที่บ้าน หนังสือสำคัญกำกับที่อยู่อาศัยที่ให้สร้างบ้านได้

สมัยก่อนรัฐเก็บอากรค่านาเป็นข้าวเปลือก จึงเรียก หางข้าว ต่อเมื่อเริ่มเก็บเป็นเงินสมัยรัชกาลที่ ๓ จึงเรียก ค่านา ในเอกสารเก่ามักเรียกรวมกันว่า หางข้าวค่านา ในทางปฏิบัติแล้วสมัยนี้มีระเบียบในกรมนาดังบัญชีนาอยู่ ๒ ชนิด คือ นารายคุดและ นารายคอง *

นารายคุด เป็นนาเจ้าของที่ดินไม่ต้องเสียหางข้าวค่านาให้แก่รัฐ

นารายคอง เป็นนาของราษฎรต้องเสียหางข้าวค่านาให้แก่รัฐ

ในที่นี้อาจพิจารณาได้ว่าผู้ต้องจ่ายภาษีหลักให้แก่รัฐคือชาวนาที่ทำนา โดยรัฐไม่ได้คำนึงถึงสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดิน แต่กลับบังคับให้มีการยอมรับในหน้าว่า ต้องจ่ายค่านาให้รัฐสำหรับนารายคอง เพราะฉะนั้นผู้เป็นเจ้าของที่ดินในกรณีของนารายคุดอาจมีข้อตกลงระหว่างราษฎรด้วยกันเอง หรือระหว่างชาวนากับเจ้าของที่ดินโดยรัฐไม่รับรู้ด้วย ในเรื่องสิทธิ และที่สำคัญไม่มีพันธะหน้าที่ต่อรัฐในการเสียภาษีให้สำหรับการเข้าครอบครองที่ดินนั้นด้วยถือว่า เจ้าของเป็นผู้ไม่ได้ทำประโยชน์จากที่ดิน การตั้งบัญชีนา ทั้ง ๒ ประเภทนี้ คงมุ่งเพื่อเก็บค่านาโดยตรง ไม่ปรากฏหลักฐานสมัยหลังเกี่ยวกับเรื่องนี้

* สมัยโบราณแบ่งที่นาสำหรับใช้เป็นบรรทัดฐานในการเก็บค่านาเป็น ๒ ประเภท คือ นาคูโค เป็นนาหวาน อาศัยทั้งน้ำฝนและน้ำท่ามักอยู่ในเขตที่ปลูกข้าวได้ผลดี ได้แก่ อยุธยา อ่างทอง ลพบุรี สุพรรณบุรี อัตราการเก็บขึ้นอยู่กับจำนวนคูโคที่ใช้ไถนา ; นาฟางลอย เป็นนาดอนน้ำท่วมไม่ถึง อาศัยน้ำฝนในการทำนาประเภทนี้ อัตราการเก็บขึ้นอยู่กับตอฟางที่เหลือในพื้นที่ๆ มีการทำนาจริงปีใดไม่ได้ทำชาวนาก็ไม่ต้องเสียค่านา

** นิติ กสิโกศล, “การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๘๒” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕.

กระนั้นก็ตามในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔-๕ ก็ยากที่จะปฏิเสธว่ารัฐไม่ได้ใส่ใจในการแก้ไขปรับปรุงวิธีเก็บอากรค่านาให้รัดกุมขึ้น ซึ่งเกี่ยวกับการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยปริยาย ในขณะที่การครอบครองเป็นเจ้าของที่ดินโดยชาวต่างประเทศตามนัยแห่งสนธิสัญญาบาวริงกลับเป็นปัจจัยที่เร่งการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เกิดมีขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้เช่นเดียวกับความพยายามของรัชกาลที่ ๔ ที่จะจัดตั้งสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินของพระโอรสและธิดา

เป็นการยากที่จะปฏิเสธความรับรู้ของราชสำนักที่กรุงเทพฯและชนชั้นสูงต่อการเปลี่ยนค่าของที่ดินว่ามีราคาและเป็นที่ต้องการในวงจรรูทกิจ ซึ่งเมื่อมีการทำสัญญาบาวริง พ.ศ. ๒๓๙๘ ข้อ ๔ ของสัญญามีใจความกล่าวถึงการซื้อขายที่ดินของชาวต่างประเทศว่า ชาวต่างประเทศจะซื้อขายที่ดินได้ต่อเมื่ออยู่เมืองไทยครบ ๑๐ ปี ที่ดินที่จะซื้อต้องพันแนวกำแพงพระนครออกไป ๒๐๐ เส้น (๔ ไมล์) หากอยู่ไม่ครบ ๑๐ ปีแล้วต้องการซื้อที่ดินชาวต่างประเทศผู้นั้น ต้องได้รับอนุญาตจากเสนาบดีก่อน ถ้าต้องการซื้อเช่าที่สวน ที่นานอกกำหนด ๒๐๐ เส้น แต่อยู่ในระยะแห่งการพายเรือ ๒๔ ชั่วโมง ก็เช่าหรือซื้อได้ทุกขณะ โดยต้องแจ้งกงสุลในสังกัดของตนให้แจ้งต่อไปยังกระทรวงต่างประเทศ แล้วกระทรวงต่างประเทศจะแจ้งกระทรวงนครบาลตามลำดับบทลงท้ายตามสำนวนในสัญญาข้อ ๔ ว่า

"...แต่เมื่อคนอยู่ในบังคับอังกฤษจะซื้อที่ซื้อเรือน จะต้องบอกกงสุลๆ จะต้องบอกกงสุลๆ จะได้อบอกเจ้าพนักงานฝ่ายไทย เจ้าพนักงานกับกงสุลเห็นว่าคนที่ซื้อที่นั้น เปนคนจะทำมาหากินโดยจริงเจ้าพนักงานกับกงสุลจะช่วย ว่ากล่าวให้ซื้อตามราคาสมควร แล้วจะได้ดูแลปักที่วัด ทำหนังสือประทับตรา เจ้าพนักงานให้ไว้เปนสำคัญแล้วจะได้ฝากฝังเจ้าเมืองกรมการให้ช่วยดูแลทำนุบำรุงด้วย และให้ผู้ไปอยู่นั้นฟัง บังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการตามยุติธรรม ค่าธรรมเนียมที่ทำไมไร ทำสวน ราษฎรบ้านนั้นเมืองนั้นต้องเสียอย่างไร ก็ให้เสียตามชาวบ้านชาวเมืองนั้น ถ้าในกำหนดสามปีแล้ว ผู้ที่ซื้อที่ไม่มีทุนรอนฤฯ แชนเชียนเสีย มิได้ตั้งการปลูกสร้าง เสนาบดีจะคืนเงินค่าที่ให้ จะตัดสินคืนเอาที่นั้นเสีย"

การที่ชาวตะวันตกเข้ามาซื้อที่ดินมีหลักฐานปรากฏให้เห็นชัดเจนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ตามในพระราชสาส์นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปยังสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งอังกฤษ เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๐๐ ว่า มีชาวต่างประเทศมาซื้อที่และเช่าที่

"...ตั้งแต่เชยอนโบวริงเปนผู้รับสั่งพระเจ้ากรุงบริตาเนีย เข้ามาทำหนังสือสัญญาทางไมตรีและการค้าขายกับกรุงสยามในเดือน...จนบัดนี้มีเรือลูกค้าไปมา

เนื่องๆ ทุกสัปดาห์มิได้ขาด เงินทองนอกประเทศก็เข้ามาจับจ่ายในประเทศนี้มากมาย แลลูกค้าต่างประเทศบางพวกก็มาซื้อมาเช่าที่ ตั้งอยู่คอยซื้อสินค้าก็มีมาก”

ในระยะต่อมา พ.ศ. ๒๔๐๕ รัฐบาลสยามสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ออกประกาศว่า ถ้าในเขตใกล้กำแพงเมืองกว่าระยะที่กำหนดไว้ ชาวต่างประเทศก็สามารถเช่าอาศัยได้ และถ้าต้องการซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ต้องอาศัยอยู่ในบริเวณนั้นมาแล้วเกินกว่า ๑๐ ปี แต่ก็ทรงยินยอมให้เป็นไปตามคำขอของราชทูตเยอรมันโดยให้ที่ดินในระยะห่างจากกำแพงเมืองรัศมี ๔ ไมล์ เป็นที่ชาวต่างชาติซื้อได้โดยไม่มีเงื่อนไข *

การรับรู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนนั้นเกิดขึ้นด้วยเงื่อนไขบังคับในสัญญาส่วนหนึ่ง และด้วยเจตน์จำนงของพระมหากษัตริย์ที่จะจัดสรรแบ่งปันที่ดินในหมู่ชนชั้นสูงด้วยส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการขยายที่ทำนาไปตามแนวคลองคู ดังปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔ เรื่องประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานนาพระเจ้าลูกยาเธอตอนหนึ่งว่า "...ขอประกาศแก่ชนที่ควรจะรู้คำประกาศนี้ว่าที่ท้องทุ่งริมคลองขุดใหม่ ตั้งแต่บางขวางไปออกบ้านจิวรายนั้น... เดิมรกร้างว่างเปล่าอยู่หาไม่มีผู้เป็นเจ้าของไม่ครั้นเมื่อขุดคลองตลอดไปแล้ว ...ที่นาทั้งปวงนี้เพราะไม่มีเจ้าของมาแต่เดิม เป็นที่จับจองของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าขอยกส่วนที่ว่านั้นส่วนหนึ่ง ให้บุตรชายหญิงของข้าพเจ้าคนละส่วนบ้างสองส่วนบ้าง ให้เป็นที่ป่าไพร่ไปตั้งทำนา..."

ตลอดช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ และก่อนปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ การที่ชาวสยามและชาวต่างประเทศเป็นเจ้าของที่ดินกลับได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ทั้งที่ยังไม่ได้มีการแก้ไขกฎหมายเพื่อยืนยันสิทธิ์นั้นอย่างเป็นทางการเป็นระเบียบ ดังเช่นในประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๐ ในทางปฏิบัติแล้วคนกลุ่มต่างๆ ในสังกัดสยามใหม่ขณะนั้นได้เข้าครอบครองที่ดินเป็นเจ้าของหรือมีกรรมสิทธิ์ต่างกรรมต่างวาระ เช่น การจับจองที่ดิน ๒ ฝั่งคลองในเขตขยายใหม่เพื่อการทำนาปลูกข้าวตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ การแบ่งสรรที่ดินเพื่อพัฒนาและขายของบริษัทพัฒนาที่ดินต่างๆ อาทิ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามในเขตรังสิต และบริษัทโครงการพระยาบวรฤๅ เป็นต้น

* "ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าฤๅซื้อก็ได้", ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๐๔) (พระนคร : ๒๕๑๑) หน้า ๑๔๓-๑๔๔

สาวิตรี ทัพพะสุด* ได้ชี้ให้เห็นให้การศึกษาของเธอว่า โครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพฯ ในยุคตั้งแต่หลังสนธิสัญญาบาวริงจนปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ เติบโตอย่างมากมามีชุมชนทั้งชาวไทย ชาวจีน ชาวตะวันตก ครอบครองที่ดินตั้งถิ่นฐานอยู่ ๒ ฝั่งน้ำเจ้าพระยา และบริเวณถนนตัดใหม่ เกิดย่านการค้า ย่านที่อยู่อาศัย ย่านนักการทูต และย่านชุมชนที่เป็นแหล่งผลิต

ชุมชนชาวไทยทางฝั่งธนบุรีหรือริมแม่น้ำลำคลอง ส่วนทางฝั่งพระนครอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงคลองคูเมือง เคยไปถึงคลองรอบกรุงทางตอนเหนือ และบริเวณตำบลสามเสน ดุสิต อันเป็นเขตขยายทางตอนเหนือพระนครสำหรับบรรดาเจ้านายและขุนนางในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชุมชนชาวจีนอยู่แถบได้กำแพงพระนคร ถึงปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ (ที่สำคัญในเขตนี้คือสำเพ็ง) และเรือนแพสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตลอดถึงบริเวณตลาดพลูในคลองบางหลวง

ชุมชนชาวตะวันตกอยู่แถบกุฎีจีนและปากคลองบางหลวงฝั่งธนบุรี ส่วนทางฝั่งพระนครตั้งแต่ได้ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ ขนานกับแม่น้ำเจ้าพระยาลงไปถึงบางคอกแหลม ที่สำคัญของบริเวณนี้คือสองฟากถนนเจริญกรุง และตรากถนนตัดใหม่ ได้แก่ สีพระยา สุรวงศ์ สีลม สาทร

นอกจากนี้ยังมีย่านที่ชาวไทย ชาวจีน และชาวตะวันตกอยู่ปะปนกัน ในเขตกำแพงพระนครทางตอนใต้ แถบถนนบำรุงเมือง เพ็ญนคร

เหล่านี้ย่อมยืนยันถึงกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยคนกลุ่มต่างๆ ในทางพฤตินัย

ในที่นี่จะขอให้รายละเอียดเกี่ยวกับการขยายกรรมสิทธิ์ที่ดิน ๒ ฝั่งคลองสำคัญที่รัฐบุกเบิกสนับสนุนให้ผู้อื่นดำเนินโครงการ คลองบางแห่งมีมาแล้ว แต่ก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์

คลองแสนแสบ เกิดเนื่องมาแต่นโยบายทางการเมืองครั้งสยามสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทำสงครามกับญวน เป็นคลองที่ตัดจากกรุงเทพฯ ไปทางด้านทิศตะวันออกสู่อ่างน้ำบางปะกง

* สาวิตรี ทัพพะสุด "ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๒๗.

คลองภาษีเจริญ ต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ พระยาสมบัติเจริญ (ยิ้ม) ได้ยื่น
เสนอขอขุดคลองนี้ไปออกแม่น้ำท่าจีน เปิดออกสู่โรงงานน้ำตาลที่นครชัยศรี

คลองดำเนินสะดวก รัฐบาลได้การดำเนินงานของสมเด็จพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขุดคลองนี้เพื่อเชื่อมเส้นทางกับลำน้ำแม่กลอง
ปรากฏว่าทำไม่ได้แจกจ่ายที่ดินสองฝั่งคลองให้กับญาติพี่น้องบริวาร และขายส่วนที่เหลือ
ให้กับคนอื่น

คลองมหาสวัสดิ์ ที่ดินสองฝั่งคลองนี้แต่ก่อนอยู่ในท้องที่ธนบุรี นนทบุรี
นครปฐม ทางกรได้ให้สิทธิพิเศษแก่เชื้อพระญาติพระวงศ์ในการจับจองที่ดิน ดังใน
ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานพระเจ้าลูกเธอ สมัยรัชกาลที่ ๔ ว่า

“...เมื่อโปรดเกล้าให้ขุดคลองมหาสวัสดิ์แล้วโปรดเกล้าให้เจ้าพระยาทิพ
การวงศ์มหาโกษาธิบดีจับจองที่ดินอันเป็นที่ว่างเปล่า ระหว่างตั้งแต่บางขวางไปออกบ้าน
จิวราย เป็นเนื้อที่ ๑๖,๒๐๐ ไร่ กะแบ่งเป็น ๕๐ ส่วน ๆ ละ ๓๒๔ ไร่ เป็นที่นายาว ๖ เส้น
๙๓ วา พระราชทานแก่พระราชโอรส พระราชธิดา พระองค์ละ ๑ ส่วนบ้าง ๒ ส่วนบ้าง แล
มีพระราชประสงค์ไว้ในประกาศนั้นว่า ถ้าที่นารายนี้ยังเป็นของผู้รับพระราชทานอยู่ตราบ
ใด ยังไม่ขายไม่ได้ยกให้ผู้อื่นไป โปรดเกล้าให้ยกค่านาพระราชทานแก่พระราชโอรสและ
พระราชธิดา พระองค์นั้นไปกว่าจะต้องทำตราแดงใหม่...”

ในสมัยต่อมาเจ้าพนักงานกระทรวงเกษตรราธิการได้ทำการรังวัดและออก
โฉนดที่ดินบริเวณคลองมหาสวัสดิ์ใหม่ ปรากฏว่าเจ้าพนักงานได้ออกโฉนดแผนที่นารวม
เนื้อที่ถึง ๒๑,๘๒๔ ไร่ แก่พระเจ้าลูกเธอรวม ๔๗ ราย และให้ยกเลิกการรดวันเก็บค่านา

คลองเปรมประชากร เป็นคลองขุดจากเหนือของกรุงเทพฯไปจดทาง
ใต้ของอยุธยา ยาวประมาณ ๕๐๐ กิโลเมตร ขุดเพื่อเข้าไปสู่ดินแดนเปิดใหม่สมัยรัชกาลที่
๕ และนับเป็นคลองแห่งแรกของสมัยนี้ ทั้งข้าราชการและราษฎรสามัญต่างเข้าจับจองที่
ดินสองฝั่งคลอง ที่ดินจับจองบางแปลงมีจำนวนถึง ๒,๐๐๐ ไร่ นี่น่าจะเป็นอาการที่ชี้ให้
เห็นว่ามีกำลังกำลังกำไรราคาที่ดิน และอาจมีการขายหรือให้เช่าที่ดินทำกิน

คลองนครเนื่องเขตร คลองนี้มุ่งลงทางตะวันออกเฉียงใต้ เชื่อมกับ
คลองแสนแสบสู่จังหวัดฉะเชิงเทราออกแม่น้ำบางปะกง เช่นเดียวกันมีผู้จับจองที่ดินเป็น
จำนวนมาก ซึ่งรัฐบาลจัดบัญชีไว้และให้รายงานพระมหากษัตริย์ถึงความก้าวหน้าของที่
นาแต่ละแปลงทุก ๓ ปี แต่เป็นในทางทฤษฎีเท่านั้น ในการปฏิบัติคือไม่มีการเพาะปลูก
เต็มพื้นที่เพราะที่ดินกลายเป็นสินค้าเก็งกำไร

คลองประเวศบุรีรมย์ เป็นคลองขุดไปทางตะวันออกแม่น้ำบางปะกง
ตัดผ่านทุ่งทางตอนใต้ของคลองแสนแสบ เป็นคลองที่ขุดภายใต้เงื่อนไขคำประกาศเกี่ยว

กับการขุดคลอง พ.ศ. ๒๔๒๐ คำประกาศชี้ให้เห็นว่าโครงการขุดคลองต่างๆ เป็นความช่วยเหลือของรัฐที่จะให้ชาวนาปลูกข้าว แต่ที่ดินกลับไม่ได้ถูกใช้ในการเพาะปลูกเต็มที่เพราะมีการจับจองที่ดินเพื่อเก็งกำไร เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหานี้ทางการสั่งใช้วิธีประกาศให้คนมายื่นคำร้องจับจองที่นา เมื่อรัฐบาลประเมินราคาค่าขุดคลองแล้ว ก็ให้ผู้รับผลประโยชน์จากที่ดิน ๒ ฝั่งคลองจ่ายเงินให้ทางการ ทั้งนี้การจ่ายค่าจับจองจะให้เป็นแรงงานแทนการจ่ายเป็นเงินสดก็ได้เพื่อให้เกษตรกรสนใจเข้าไปปรับปรุงที่ดิน ในทางปฏิบัติแม้รัฐบาลจะออกโฉนดให้แต่ก็ยังสงวนสิทธิ์ที่จะเพิกถอนหากที่ดินไม่ถูกนำไปใช้เพื่อการผลิตภายใน ๓-๕ ปี

คลองรังสิต เป็นการขุดคลองลึกจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าสู่บริเวณตอนใต้ของที่ราบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ไปบรรจบกับแม่น้ำบางปะกงคลองนี้เป็นคลองแรกในโครงการรังสิตที่เปิดให้บริษัทเอกชนเข้าดำเนินการพัฒนาที่ดิน

รัฐในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ให้สัมปทานแก่บริษัทเอกชน ชื่อ **บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม** (The Siam Land Canals and Irrigation Company) ผูกขาดการปรับปรุงที่ดินและคลอง ๒๕ ปี ผู้ก่อตั้งบริษัทคือพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ส่วนผู้สืบทอดคือไอรสองค์ใหญ่ ม.ร.ว.สุวพันธุ์ สนิทวงศ์ ในการปรับปรุงที่ดินบริษัทได้เสนอโครงการที่รู้จักกันว่า โครงการรังสิต ผลจากโครงการนี้คาดกันว่าจะมีที่นาเกิดจากการบุกเบิกครั้งนี้ถึง ๑,๒๕๐,๐๐๐ - ๑,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ ยังปรากฏอีกด้วยว่าบริษัทซื้อขายที่ดินในราคาที่สูงกว่าทางรัฐบาลกำหนดและบริษัทดูจะเน้นที่การเปิดที่นามากกว่า ด้านชลประทานแจกจ่ายน้ำให้กับการผลิตข้าว

คลองพระยาบรรณ เป็นคลองขุดที่สำคัญทางซีกตะวันตกของกลุ่มน้ำเจ้าพระยาคลองแห่งนี้มีชื่อตามพระยาบรรณ สิงหนาท ชาวเวียดนามที่เข้ามาสวมักัดดีเป็นผู้ริเริ่มโครงการนี้เพื่อส่งเสริมให้เกิดชุมชนเวียดนามที่เลี้ยงตัวเองได้ ซึ่งต้องพระประสงค์ที่ต้องการให้เกิดชุมชนชาวนาถาวร ในสัญญาที่ทำระหว่างกระทรวงเกษตรกับพระยาบรรณ มีประเด็นสำคัญเหมือนกับที่ทำกับบริษัทในโครงการรังสิต คือให้สิทธิแก่พระยาบรรณ ในการจำหน่ายที่ดินที่ไม่มีผู้ใดจับจองมาก่อนหน้าการขุดคลองทั้งหมดเป็นระยะห่างจาก ๒ ฝั่งคลอง ๑ กิโลเมตร อย่างไรก็ตามโครงการนี้ดำเนินไปอย่างช้าและมีกรณีพิพาทระหว่างพระยาบรรณกับผู้คนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อน ในที่สุดได้ว่างจ้างแรงงานจีนเข้ามาขุดคลอง ขยายสัมปทานโดยการขุดคลองส่งน้ำเพิ่มและมีผู้มายื่นความจำนงขอซื้อที่ดินจำนวนมาก แต่โครงการล้มเหลวล่าช้ามาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๕

เดวิด บรูซ จอห์นสตัน (David Bruce Johnston) * ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสังคมชนบทในไทย ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจของชนชั้นผู้ทำไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลได้เปลี่ยนไป ในระยะหลังรัฐมีความเห็นว่า ควรเข้าควบคุมกิจการปรับปรุงที่ดินเสียเองเพื่อเป็นการประกันผลประโยชน์ของสาธารณชนและเพื่อผลแน่นอนของการปกครองส่วนท้องถิ่น จึงสงวนท่าทีในเรื่องให้เอกชนเข้าปรับปรุงที่ดิน แต่ทัศนคตินี้ก็ไม่สามารถหยุดยั้งการขยายตัวของการเกษตร ความต้องการที่ดิน และราคาที่ดิน ด้วยเหตุนี้เอง แม้เมื่อยุบกระทรวงเกษตรไปแล้วรัฐก็ต้องตั้งขึ้นใหม่และบริหารจัดการนโยบายเกี่ยวกับที่ดิน ประเด็นสำคัญคือนโยบายการจดทะเบียนที่ดินและกำหนดนโยบายชลประทาน (ซึ่งนโยบายทางด้านนี้นั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไม่ได้ให้ความสำคัญ เท่ากับนโยบายทางด้านความมั่นคง เช่น การสร้างทางรถไฟอย่างน้อยที่สุดเรารู้ได้จากกรณีที่รัฐปฏิเสธข้อเสนอเรื่องโครงการชลประทานเต็มรูปแบบของ แวนเดอร์ ไฮเด ** อธิบัตินกรมคลองสมัยนั้น)

อย่างไรก็ตามไม่ว่าอำนาจรัฐหรือบริษัทเอกชนก็ไม่สามารถหยุดยั้งราคาที่ดินที่สูงขึ้นๆ การค้ากำไรในหมู่เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่และนายหน้าขายที่ดินพร้อมกันก็แสดงถึงภาวะการด้อยโอกาสของผู้เช่าที่ดินด้วย

ขอยกตัวอย่างการทำงานของ**บริษัทลำไทร** ที่สัมพันธ์กับสภาพชาวนาและที่ดินทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือ บริเวณทุ่งรังสิต ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในช่วงทศวรรษของ พ.ศ. ๒๔๓๓ บริษัทลำไทร ซื้อที่ดินประมาณ ๙,๐๐๐ ไร่จากบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม ที่ดินนั้นอยู่ทางตะวันออกเชิงใต้ของรังสิต บริษัทปรับปรุงที่ดินเพื่อดึงดูดผู้เช่า ด้วยการขุดคลองเล็กๆ และเสนอที่ดินโดยไม่คิดมูลค่าเฉพาะปีแรกๆ ของการเพาะปลูกจากนั้นจึงเพิ่มค่าเช่า สภาพเช่นนี้แสดงถึงการเติบโตของการเช่าที่ดิน และการเกิดเจ้าที่ดินรายใหญ่ ที่มีได้ประกอบการเกษตรบนพื้นที่ดินของตน

ปัญหาที่สำคัญอันส่งผลต่อชีวิตใหม่ของชาวนาอีกประการหนึ่งคือ ความสับสนเกี่ยวกับหลักฐานในการถือกรรมสิทธิ์หรือถือครองที่ดิน ซึ่งชี้ให้เห็นถึงความล่าช้าในการจัดปัญหากรรมสิทธิ์และการทะเบียนที่ดินของรัฐ ขอยกเรื่องกรณีพิพาทเกี่ยวกับที่

* David Bruce Johnston, *Rural Society and The Rice Economy in Thailand 1880-1930*. (Ph.D.Thesis, Yale University, 1975)

** J.H.Van der Heide, "The Economical Development of Siam During the last half Century", *JSS*, III (1960). ; สุนทรีย์ อาสะวีย์, *ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. ๒๔๓๐ - ๒๔๕๗* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐).

ดินของชาวนาในเขตคลองรังสิตเป็นตัวอย่าง ซึ่งถือเป็นกรณีพิพาทที่รุนแรงและใหญ่ที่สุดในทศวรรษนี้ได้แก่ความขัดแย้งระหว่างชาวนากับกลุ่มหลวงวาติตย์ประเทศ ซึ่งเป็นนายหน้าที่ดินและเป็นหุ้นส่วนบริษัทที่ทำการพัฒนาที่ดิน ชาวนาทำใบฎีการ้องว่าได้ที่นามาจากการซื้อกลับถูกหลวงวาติตย์และพวกขบไล่และขู่เชิญรุกรานทำร้าย บางรายถูกไฟเผาหรือถูกโจรผู้ร้ายแย่งชิงที่นาวัวควาย คดีเป็นความถึงศาลแต่ชาวนาเสียเปรียบเพราะต้องไปให้การที่ศาลต้นฤดูทำนาเหมือนละทิ้งที่นา ที่นามักถูกนำไปให้คนอื่นเช่าหรือขายต่อโดยหลวงวาติตย์กับพวก นอกจากนี้นักกลุ่มของหลวงวาติตย์กับพวก นอกจากนี้นักกลุ่มของหลวงวาติตย์ใช้วิธีการมากมายเปลี่ยนแปลงคำพิพากษาของศาล

จะเห็นได้ว่าความพยายามของรัฐที่จะจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นเกิดขึ้นภายหลังในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ หลังจากที่ภาวะการเข้ายึดครองที่ดินและครอบครองเป็นกรรมสิทธิ์โดยเอกชนผู้มีทุนทรัพย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นสูง ชาวต่างประเทศ และคนในบังคับต่างชาติ ผู้มีทุนทรัพย์บางกลุ่มในหมู่นี้เรียกได้ว่าอยู่ในฐานะเป็นกลุ่มนายทุนใหม่ เช่น นายทุนเจ้าของโรงสีและนายทุนธนาคาร ได้มีบทบาทอย่างมากในการเข้าถือกรรมสิทธิ์ที่ดินอันเป็นโภคทรัพย์อย่างหนึ่ง

การที่รัฐออกกฎหมายสำคัญส่งผลต่อการจัดกรรมสิทธิ์ที่ดิน จึงเป็นเพียงความพยายามของรัฐที่จะเก็บเกี่ยวความเปลี่ยนแปลงอันผลิดอกออกผล แล้วสร้างระเบียบให้เกิดมีขึ้นอย่างน้อยที่สุดผลที่เกิดขึ้นจะส่งถึงราษฎรที่หลุดพ้นจากการสลายตัวของระบบไพร่เข้าสู่ระบบเกณฑ์ทหารใน พ.ศ. ๒๔๔๘ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ รัฐออกกฎหมายที่สัมพันธ์กับการจัดกรรมสิทธิ์ที่ดินดังนี้

พ.ศ. ๒๔๔๓ รัฐออกกฎหมาย "พระราชบัญญัติลักษณะเก็บเงินอากรค่านา" วางหลักการเก็บค่านา เลิกข้าหลวงกรมนาและใช้กำนันเป็นเจ้าหน้าที่แทน

พ.ศ. ๒๔๔๔ เพื่อจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นระเบียบได้ออกกฎหมาย "ประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๐"

พ.ศ. ๒๔๔๘ รัฐออกกฎหมาย "ประกาศแก่วิธีและพิกัดเก็บเงินค่านา พ.ศ. ๒๔๔๘" จัดแบ่งประเภทที่นาและชั้นของแต่ละประเภท เพื่อดูความสมบูรณ์ของที่นา

ก่อน พ.ศ. ๒๔๔๘ ตามหลักการแล้วบุคคลจับจองที่ดินมากไม่ได้ ห้ามปล่อยทิ้งไว้เพราะมีกฎหมายว่า ที่ดินไม่ทำการเพาะปลูกจะตกเป็นของรัฐ หลัง พ.ศ. ๒๔๔๘ กฎหมายระบุว่าที่ดินไม่ใช่เพาะปลูกเสียภาษีอัตราต่ำกว่าภาษีที่ดินตามปกติ เช่นการเก็บค่านาหว้ามืออัตราเพียง ๑/๘ ของอัตรานาคูโค เป็นต้น

พ.ศ. ๒๔๔๘ ชาวนาไทยได้รับอิสรภาพ โดยมีต้องถูกเกณฑ์เข้าในระบบไพร่อีกต่อไป รัฐบาลยกเลิกระบบไพร่โดยออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๔๔๘ ถ้าผู้ใดไม่ต้องการถูกเกณฑ์ทหารก็ให้เสียค่าราชการแทน และในปีเดียวกันรัฐประกาศขึ้นค่านา ๓๐๐ เปอร์เซนต์ เพิ่มอัตรานาโคจจากเดิมไร่ละ ๑ สลึงเป็นไร่ละ ๑ บาท นางฟางลอยจากเดิมไร่ละ ๑ สลึงเพ็องเป็นไร่ละ ๑.๒๕ บาท รัฐบาลอ้างว่าข้าวเปลือกราคาแพงขึ้นเพราะฉะนั้นค่านาจึงเพิ่มขึ้น

พ.ศ. ๒๔๕๑ รัฐบาลประกาศเก็บค่านาด้วยวิธีโคจจากนาที่เคยเก็บแบบฟางลอยทำให้ชาวนาเดือดร้อนมากกว่าเดิมเพราะต้องเสียค่านาทุกปีไม่ว่าจะทำหรือไม่

๓.๒ ชั้นสังคม (Social Class) ใหม่

ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องพัฒนาการของการจัดกรรมสิทธิ์ที่ดินอันเป็นผลมาจากนโยบายขยายพื้นที่ปลูกข้าวของรัฐ ว่ามีส่วนทำให้เกิดเจ้าที่ดินรายใหญ่ คนกลุ่มนี้สามารถสร้างบทบาทในวงจรรูทกิจเกี่ยวกับการพัฒนาที่ดิน และความเคลื่อนไหวทางด้านเศรษฐกิจการเกษตรอย่างเป็นปึกแผ่นก่อนรัฐประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๐ เพื่อจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นระเบียบ ความเติบโตและความมั่งคั่งของเจ้าที่ดินรายใหญ่กลับเป็นสัดส่วนที่ผกผันกับสถานการณ์ของชาวนารายย่อย ซึ่งบางคนถือขั้นไร้ที่ดินเป็นหนี้สิน ไม่สามารถรับประโยชน์จากผลผลิตอันตนเองเป็นผู้ผลิตได้

ในกระแสแห่งพัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคมนี้จึงควรพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของคน ๒ กลุ่ม ซึ่งเป็นชั้นสังคม (Social Class) ใหม่ที่เกิดขึ้นและส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ของชาวนาสยาม

เจ้าที่ดินหรือเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่

นายทุนเจ้าของโรงสีและพ่อค้าคนกลาง

เจ้าที่ดินหรือเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่

แม้ว่าการค้าสำเภาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะทำความมั่งคั่งอย่างยิ่งมากสู่รัฐสยาม แต่ก็อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของสยามนั้นเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขเรื่องการค้าข้าวในสนธิสัญญาบาวริง ซึ่งกำหนดให้สยามยอมให้พ่อค้าซื้อ-ขายข้าวเป็นสินค้าส่งออกไปต่างประเทศได้โดยเสรี นับแต่นั้นรัฐบาลสยามก็เริ่มสนับสนุนให้ขยายเนื้อที่นาเพื่อเพิ่มผลผลิตข้าว จนปริมาณข้าวส่งออกเพิ่มขึ้นทุกปี ก่อนทำสนธิสัญญาบาวริงสยามส่งข้าวออกเพียง ๑๐,๐๐๐ - ๑๕,๐๐๐ ตัน แต่

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ปริมาณข้าวส่งออกถึง ๖๐,๐๐๐ ตัน และพ.ศ. ๒๔๐๑ ข้าวส่งออก ๗๐,๐๐๐ ตัน

นอกจากรายละเอียดและข้อสังเกตเกี่ยวกับการบุกเบิกที่นาออกไปตามสองฝั่งคลอง (ที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น) แล้ว ยังกล่าวได้ว่าการที่ข้าวกลายเป็นสินค้าออกสำคัญจนผลักดันให้รัฐบาลต้องดำเนินนโยบายขยายที่นาทำกิน สนับสนุนโครงการใหญ่มุ่งเพื่อพัฒนาที่ดิน เช่น โครงการรังสิตทางปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยานโยบายเช่นนี้กลับส่งผลสืบเนื่องให้เกิดเจ้าที่ดินรายใหญ่หรือเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่

ที่จริงปัญหาการที่ชาวนามีได้ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นปัญหาสืบเนื่องมาแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว เมื่อเริ่มมีการจับจองที่นาสองฝั่งคลอง โดยขุนนางผู้ใหญ่และพระบรมราชวงศานุวงศ์ พอถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้พระองค์มุ่งส่งเสริมการผลิตข้าวและช่วยเหลือชาวนาให้มีที่ปลูกข้าว แต่ด้วยเหตุที่รัฐไม่มีเงินพอจึงเปิดโอกาสให้เอกชนกลุ่มคนรุ่นใหม่เข้ามาดำเนินการในรูปของบริษัท เพื่อพัฒนาที่ดินและเปิดโอกาสให้ชาวนาจับจองที่ดินพร้อมกันไป

ก่อนหน้านี้รัฐพยายามให้ราษฎรซึ่งต้องการได้ที่นาเสียค่าขุดคลองเอง ๑ บาทต่อไร่ตามความสมบูรณ์ของที่ดินแต่ชาวนาทุนน้อยเสียเปรียบคนมีเงินมากที่จะมากว่านซื้อที่ดิน จึงแก้ปัญหาให้เจ้าหน้าที่วินิจฉัยว่าราษฎรแต่ละคนสามารถทำนาได้สักเท่าใด เมื่อมีปัญหาเรื่องทุนสำหรับขุดคลองเพื่อพัฒนาที่ดินและการผลิตรัฐก็ตกลงให้บริษัทขุดคลองในโครงการคลองรังสิต* ปีพ.ศ. ๒๔๓๑ โดยมีเงื่อนไขให้เอกชนจ่ายเงินกำไรเป็นค่าภาคหลวงร้อยละ ๒๐ แก่รัฐ ที่ดินตลอดแนวทั้งสองฝั่งคลองจึงกลับตกเป็นของบริษัทที่จะแบ่งปันจำหน่าย

บริษัทขุดคลองแกลคูนาสยาม (Siam, Canals, Lands and Irrigation Company) ได้สัมปทาน ๒๕ ปี ครอบครองสิทธิ์ในที่นาประมาณ ๘๐๐,๐๐๐-๑,๕๐๐,๐๐๐ ไร่ บริษัทมีนโยบายขายที่ดินให้ผู้ซื้อในราคาสูง ผลที่ตามมาคือ

- บรรดาผู้มีเงินจากกรุงเทพฯ กว้านซื้อที่ดินแล้วจ้างแรงงานมาทำนา เช่น จ้างคนลาว (ซึ่งเป็นแรงงานในระบบมูลนาย - ไพร์เดิม) เป็นจำนวนมากมาทำงาน
- ชาวนาสองฝั่งคลองต้องอพยพออกไปจับจองบุกเบิกที่นาเล็กเข้าไปและอาศัยน้ำฝนทำนา

* ดูรายละเอียดเพื่อใน สุนทรื อาสะวีย์ "การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๓" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ฯ. ๒๕๒๐.

- ได้เกิดชาวนาทำนารับจ้างเป็นแรงงาน โดยไม่มีที่นาทำกินอย่างมาก
- นอกจากนี้ยังเกิดชาวนาที่เช่าที่ดินทำกินซึ่งจะต้องจ่ายเงินค่านาให้แก่รัฐด้วย

เดวิด บรูซ จอห์นสตัน* ตอหนึ่งในการศึกษาเรื่องสังคมชนบทไทยและภาคเศรษฐกิจข้าวได้ลงความเห็นว่าการที่รัฐบาลให้เอกชนจัดตั้งบริษัททำการพัฒนาที่ดินเช่นนี้ เท่ากับเปิดโอกาสให้คนที่มีความรู้ทุนทรัพย์ดำเนินธุรกิจที่ดินในขณะที่ชาวนาผู้ประกอบการขนาดเล็กมีความมั่นคงน้อย ต้องกู้ยืมเพื่อนำเงินมาลงทุน หลายคนต้องไปทำงานให้แก่เจ้านี่ในฐานะบ่าวหรือทาสและยังต้องจ่ายค่าเช่าที่ดินด้วย แน่จนที่สุดพวกเขาเหล่านี้ไม่มีเงินพอสำหรับซื้อที่ดิน เงื่อนไขเหล่านี้จึงเป็นโอกาสทองของ เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบางกลุ่มที่ดำเนินกิจการในรูปของบริษัทนั้นให้เช่าที่ดินอีกด้วย และมักนิยมแบ่งที่ดินเป็นแปลงเล็กๆ ให้เช่า

เจ้าที่ดินซื้อที่ดินแล้วให้เช่าทำนา คนเหล่านี้บ้างก็เป็นคนในบังคับต่างชาติตามเงื่อนไขในสนธิสัญญาบาวริง กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี** ศึกษาเรื่องความเป็นมาของชาวยะวาในบังคับฮอลันดาช่วงนั้น ได้พบว่า ชาวยะวาบางคนกลายเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ โดยซื้อขายที่ดินจากคนไทย คนจีน คนในบังคับอังกฤษ และคนในบังคับฮอลันดาด้วยกัน

การศึกษาของกรรณิการ์พบว่า ชาวยะวานั้นมิได้มีความถนัดในการทำสวนหรือทำนา นอกจากค้าขายเล็กๆ น้อยๆ แต่กลับมีรายการซื้อที่มากมายในช่วง พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๕๔ และส่วนใหญ่เป็นที่นาจำนวน ๔๓ ราย จากจำนวนชาวยะวา ๓๗๑ คนที่สามารถซื้อที่ดินได้ และพบหลักฐานเพียงฮัจยีมุฮัมมัดโนร์ ที่ประกอบอาชีพทำนาเลี้ยงชีวิตในตำบลบ้านทวายกรุงเทพฯ ปรากฏว่า ฮัจยีกาเดร์ (Haji Garder) ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลบางรัก กลับซื้อที่ดินหลายแห่งในเขตทุ่งแสนแสบ ทุ่งครุ ทุ่งศรีตะคู้ ที่ดินริมคลองพระโขนงและริมคลองเปรม อันเป็นแหล่งพื้นที่เกษตร ฮัจยีกาเดร์ ขายที่บริเวณคลองเปรมไป ๒ ครั้งให้แก่มุสลิมในบังคับอังกฤษ "...จากหลักฐานการซื้อที่ดินดังกล่าวจะเห็นได้ว่าฮัจยี

* เดวิด บรูซ จอห์นสตัน, "สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. ๒๔๒๓-๒๔๗๓" (แปลโดย พรภิรมย์ เอี่ยมธรรม)

** กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี, "ชาวยะวาในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๗๒", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิตวิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

กาเดร์ เป็นชาวเยอรมันที่มีฐานะร่ำรวยคงจะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากที่นาที่มีผู้อื่นทำแทน...แหล่งพื้นที่ทางเกษตรกรรมนับตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ก็เป็นแหล่งทำรายได้ให้กับฮัจยีกาเดร์เป็นอันมาก...สาเหตุแห่งการขายที่ดินทั้ง ๒ แปลงนี้มีได้ระบุไว้ แต่ถ้าดูจากฐานะของฮัจยีกาเดร์แล้วก็ไม่น่าจะเป็นด้วยสาเหตุทางเศรษฐกิจ อาจเป็นการขายให้ผู้ซื้อในลักษณะของการหากำไร..." นั่นคือ ข้อสรุปที่ชี้ให้เห็นการมีเจ้าที่ดินในสังคมอย่างชัดเจน

นายทุนเจ้าของโรงสีและพ่อค้าคนกลาง

ในกระบวนการพัฒนาและจัดกรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐนั้นกลับเอื้อให้เกิดการลงทุนด้านธุรกิจการเกษตรอีกรูปลักษณะหนึ่ง คือ การสร้างโรงสีในเมืองที่มีการปลูกข้าว ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๓ เมื่อมีการจัดตั้งบริษัทหุดคลองและคุนาศยาม อันถือเป็นสัญลักษณ์ของการตื่นตัวในการพัฒนาที่ดิน และยอมรับการลงทุนของเอกชน หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเกิดภาวะการมีนายทุนเอกชนที่เป็นเอกเทศจากการดำเนินงานและอำนาจของรัฐ และเป็นนายทุนกลุ่มใหม่ต่างจากเจ้าขุนมูลนายแบบเดิม ที่น่าสนใจก็คือ การสะสมทุนหรือการเป็นแหล่งทุนนั้น กลับปรากฏชัดมากในกิจการโรงสี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่กิจการนี้ตกอยู่ในมือของคนจีน

โรงสีข้าวเครื่องจักรของชาวยุโรป เพื่อแปรรูปข้าวเปลือกตั้งในกรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๑ การตั้งโรงสีในเมืองที่มีการปลูกข้าวทวีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๙ ที่จังหวัดอยุธยาแห่งเดียวมีโรงสีถึง ๑๗ แห่ง

เดิมชาวยุโรปเป็นเจ้าของโรงสี ต่อมาชาวจีนก็เข้ามาแทนที่โดยมีคนไทยเป็นหุ้นส่วน (เฉพาะอย่างยิ่งพวกเจ้านายและขุนนาง) ระยะเวลากิจการของโรงสีก็เป็นกิจการผูกขาดของคนจีนเท่านั้น เพราะชำนานมากกว่าและรวมตัวเป็นพวกฟ้องช่วยเหลือกันได้ดีกว่า

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ* ให้ข้อสังเกตว่าการค้าข้าวโดยชาวตะวันตกในระยะแรกนั้น เฟื่องฟูอยู่ระยะหนึ่ง ต้องซบเซาไปเพราะแข่งขันสู้ชาวจีนไม่ได้ เดิมชาวตะวันตกดำเนินกิจการส่งข้าวออกต่างประเทศ และตั้งโรงสีแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสี แต่เผชิญ

* ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕)" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

อุปสรรคทางด้านภาษาเพราะต้องซื้อข้าวเปลือกผ่านพ่อค้าคนกลางชาวจีนในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีโรงสีข้าวชาวดะวันตกเหลือเพียง ๓ โรงเท่านั้นในกรุงเทพฯ

ถนนอม ตระนา* ศึกษาเรื่อง กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย ข้าพเจ้าเห็นว่ามียารละเอียดยางประการอันน่าสนใจที่จะทำให้เข้าใจถึงชั้นทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ คือ ชั้นนายทุนผู้ประกอบการทางธุรกิจการเกษตรและด้านอื่น จึงขอนำรายละเอียดนั้นมาประมวลสนับสนุนความคิดเห็นของข้าพเจ้าดังนี้

กิจการโรงสีระยะแรกๆ ทำให้เกิดผู้ประกอบการอาชีพต่างๆ กัน ซึ่งมีส่วนในกิจการโรงสีข้าว

๑. เจ้าของโรงสี ระยะแรกเป็นชาวยุโรป แต่ภายหลังเปลี่ยนเป็นชาวจีน
๒. หลงจู้หรือผู้จัดการ ดูแลควบคุมกิจการภายในโรงสี มักเป็นชาวจีน (ยกเว้นกรณีเจ้าของเป็นชาวยุโรป) หลงจู้เป็นพวกได้เงินเดือนประจำ
๓. ช่างเครื่องยนต์ มีความเชี่ยวชาญชำนาญด้านเครื่องจักรส่วนใหญ่เป็นชาวยุโรป

๔. เสมียนพนักงาน ทำหน้าที่ธุรการภายใน

๕. กูลี เป็นกรรมกร ทำหน้าที่สีข้าว หาบข้าวเปลือกไปใส่เครื่องสี ตวงข้าวและหาบข้าวจากเรือข้าว ที่สุดคือกูลีแบกกระสอบข้าว

กูลีส่วนใหญ่เป็นชาวจีนแต่จิวซึ่งอพยพมามากขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๓๙๔

โรงสีข้าวขนาดใหญ่ ใช้แรงงานกูลีโรงละประมาณ ๒๐๐ คน

การตั้งโรงสีข้าวขนาดใหญ่มีผลถึง การลงทุนซื้อที่ดิน สำหรับสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ได้แก่ โรงเครื่องจักร โกดังข้าวเปลือก โรงกูลี ท่าเรือ ที่จอดเรือ

โรงสีมักอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลองแลที่สวน ที่สำคัญก็คือไม่ไกลจากแหล่งทำนาส่วนมากอยู่ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยาและตามลำคลองสำคัญ การบุกเบิกที่นาที่เพาะปลูกตามลำน้ำลำคลองจึงสัมพันธ์กับการเติบโตของโรงสีข้าวด้วย จะเห็นว่ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๑ - ๒๔๖๒ มีโรงสีข้าวนอกกรุงเทพฯตามแหล่งปลูกข้าวใหญ่ เช่น อยุธยา อ่างทอง ปทุมธานีเพิ่มมากมาย

* ถนนอม ตระนา, "กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗

เมื่อพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับโรงสีข้าวแล้วจะเห็นได้ว่า โรงสีข้าวเป็นแหล่งทุนสำคัญในระบบเศรษฐกิจไทย ไม่มีทุนตั้งโรงสีไม่ได้ เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติแฟ้มกระทรวงเกษตรกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้มากมาย โรงสีขนาดใหญ่ใช้ทุนเรือนแสน

โรงสีมิศซัง ฉะเชิงเทรา ทุน	๓๒๐,๐๐๐ บาท
โรงสีกิมเซ่งฮวด นครสวรรค์ ทุน	๒๖๐,๐๐๐ บาท
โรงสีพระภักดี คลองรังสิต ทุน	๑๒๐,๐๐๐ บาท
โรงสีถมยา กรุงเทพฯ ทุน	๘๖๐,๐๐๐ บาท
โรงสีหลีเจงจัน กรุงเทพฯ ทุน	๓๒๔,๐๐๐ บาท

เปรียบเทียบกับโรงสีข้าวในท้องถิ่นเช่น โรงสีข้าวเงินหลี่ ชลบุรี ใช้ทุนสร้าง ๒,๘๐๐ บาท และโรงสีอ่างทองทุน ๓๐๐ บาท ความต่างเรื่องทุนดังกล่าวน่าจะสะท้อนให้เห็นถึงความต่างในราคาของที่ดินและปริมาณข้าวซื้อ-ขาย

การที่โรงสีข้าวเป็นแหล่งทุนบริเวณที่ตั้งโรงสีจึงมักกลายเป็นศูนย์กลางกิจการทางเศรษฐกิจอื่นๆ ดังเขตโรงสีข้าวในกรุงเทพฯ บริเวณถนนสารธรและถนนเจริญกรุง กลายเป็นแหล่งขยายตัวของห้างร้าน ตลาด โกดังสินค้า โรงเลื่อย และธนาคาร

ในการดำเนินกิจการของโรงสีนั้นบุคคลที่ขาดไม่ได้คือ คนกลางติดต่อกันระหว่างโรงสีและท้องถิ่น ระหว่างผู้รับซื้อและผู้ผลิตข้าวคือชาวนา หรือระหว่างผู้ซื้อคือเจ้าของโรงสีกับแวดวงการค้าข้าวทั้งในเมืองและชนบท **นายหน้าหรือคนกลางเหล่านี้ได้สร้างตัวเองเป็นพ่อค้าคนกลางเต็มรูปแบบ** มีบทบาทช่วยให้กิจการของโรงสีดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในวงจรธุรกิจนี้ทั้งชาวนาและเจ้าของโรงสีต่างต้องพึ่งพ่อค้าคนกลาง

การทำนายขยายมากเท่าใดอำนาจในการต่อรองยังไม่ตกอยู่ในมือชาวนา ดังเห็นได้จากการกำหนดราคาข้าว เดิมราคาข้าวอาจเป็นไปตามเงื่อนไขทางธรรมชาติ แล้วแต่ฝนแล้ง น้ำท่วม และความจำเป็นอื่นๆ บางทีรัฐก็อาจเข้าไปมีส่วนกำหนดราคาด้วย สมัยอยุธยาตามเอกสาร**คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม**สันนิษฐานได้ว่าเมื่อชาวเมืองเอาข้าวเปลือกจากแหล่งผลิตมาขายเจ้าของโรงสี ราคาข้าวที่สีแล้วอาจถูกกำหนดโดยเจ้าของโรงสีนั่นเอง นอกเหนือจากที่อาจมีผู้ซื้อข้าวเปลือกไปขายอีกต่อหนึ่ง “...แถวนำวัดสมอ วัดขุน วัดขนอน สามวัดนี้ชาวเมืองอ่างทองแลเมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสรรค์ เมืองสุพรรณ เขาเข้าเปลือกบันทุกเรือใหญ่น้อยมาจอดขายที่นั่นหนึ่ง แลชาวบ้านแถวนำวัดทั้งสามนั้น ตั้งโรงสี โรงกระเดื่องสีเข้า ซ่อมเข้าขายชาวพระนคร แลขายพวกโรงต้มสุรา...”

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการกำหนดถึงและสัสดวงข้าวแบบมาตรฐานของทางการ ดังที่รัชกาลที่ ๔ โปรดให้มีการซื้อขายเสรีตามประกาศเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ ว่า

"...ปีนี้ฝนแล้งน้ำน้อย ราษฎรตื่นกันซื้อขายเข้าราคาแพงตามใจผู้มีเข้าอยากได้เงินผู้กลัวอดอยากซื้อเข้าไว้ ก็การเรื่องนี้ในพระเจ้าแผ่นดินไม่ขัดขวางอะไรโปรดให้ตามใจราษฎรจะซื้อขายกัน ไม่ได้ห้ามปรามพิกัดราคา คุมแพงอย่างหนึ่งอย่างใด..."

ระยะแรกตั้งโรงสีเจ้าของโรงสีอาจกำหนดราคาข้าวโดยปริยาย เมื่อโรงสีมีมากขึ้นและกิจการข้าวขยายตัว ชาวนาที่ปลูกข้าวอยู่ไกลโรงสีออกไป พ่อค้าคนกลางจึงมีโอกาสกำหนดราคาข้าวได้ตามชอบใจ ชาวนาต้องการขายข้าวเปลือก เจ้าของโรงสีก็ต้องการซื้อแต่ความห่างไกลทั้งระยะทางและการติดต่อสัมพันธ์อื่นๆ เป็นอุปสรรคสำคัญ เอกสารตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ชี้ให้เห็นว่าพ่อค้าคนกลางมีวิธีการหลายอย่างในการติดต่อกับชาวนา ตั้งแต่แลกเปลี่ยนกันด้วยสิ่งของจนถึงซื้อข้าวมากักตุนไว้ก่อนส่งให้เจ้าของโรงสี หรือบางที่บรรทุกเรือล่องลงมาขายเสียเองที่กรุงเทพฯ

วิธีการของพ่อค้าที่ทำให้ชาวนาเสียเปรียบอย่างมากนอกจากไปจากฉวยโอกาสใช้เครื่องชั่งตวงวัด ตามมาตรฐานของตนเองและกดราคาแล้ว ยังใช้วิธีที่เรียกว่า **ตกข้าวสี** ด้วยการที่พ่อค้าให้เงินกู้ยืมล่วงหน้าแก่ชาวนาก่อน เมื่อได้ข้าวแล้วให้ชาวนานำข้าวมาขายตามราคาที่ตกลงกันไว้ซึ่งต่ำกว่าราคาซื้อขายปกติขณะนั้น และมักไม่ทำเป็นสัญญา ใช้วิธีตกลงกันเอง วิธีเช่นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการที่ชาวนาจะเป็นหนี้ซับซ้อน เริ่มตั้งแต่กู้ยืมเงินมาทำนาล่วงหน้าเพราะไม่มีทุน ถ้าเจอปัญหาฝนแล้ง น้ำท่วม ทำนาไม่ได้ ผลก็ต้องกู้ยืมเงินใหม่ทำนูล่วงหน้าก่อนทำนา นอกจากนี้ชาวนาต้องเสียภาษีที่ดินเรียกว่า ค่านา ผู้เช่าที่ทำนาต้องรับภาระจ่ายค่านา จึงมักอยู่ในวัฏจักรของการตกข้าวโดยง่ายหนี้สินก็เพิ่มทุกปี

วัฏจักรของการตกข้าวจึงมีพ่อค้าคนกลางเป็นส่วนสำคัญอยู่ ทั้งในส่วนผู้ให้กู้และผู้กดราคาซื้อข้าว รายงานการประชุมเทศบาล ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ต้นสมัยรัชกาลที่ ๖ กล่าวถึงสภาวะนี้ว่า

"...เหตุแห่งความเดือดร้อนของชาวนามีอยู่ดังนี้คือธรรมดาพวกชาวนาน้อยคนที่จะมีทุนประจำเรือนอยู่มากๆ โดยมากเป็นผู้ทำมาหาเลี้ยงชีพพอเลี้ยงอัตภาพและบุตรหลานครอบครัว เวลาจะลงมือทำนาชาวนาย่อมต้องการทุนซื้อหา โค กระบือ แลพรรณเข้าปลูก...ผู้ที่ไม่ มีทุนรอนพอแก่การ ต้องไปกู้ยืมผู้อื่น เจ้าของทุนเรียกเอาดอกเบี้ยแรง คนทำนาเวลาต้องการทุนจำต้องไปลงทุนทำนา ครั้นทำนาพอได้เข้าเปลือกแล้ว เจ้าของทรัพย์ก็มาเร่งต้นเงินกับดอกเบี้ย ใช้แต่เท่านั้นเจ้าพนักงานก็จะเก็บค่านาในเวลานั้น

ชาวนาไม่มีเงินมีแต่เข้าเปลือก จะต้องรีบขายเอาเงินมาใช้หนี้ และเสียด่านฝ้ายข้างพวกจีนที่ขึ้นไปซื้อเข้าเปลือก รู้ว่าเจ้าของนากำลังร้อนเงิน ก็กดราคาเข้าเสียอีกชั้นหนึ่ง...”

ด้วยเหตุนี้พ่อค้าคนกลางจึงเป็นเจ้าของข้าวในนา รัฐไม่สามารถจัดการได้ แม้มีกฎหมายห้ามการตกข้าวในสมัยรัชกาลที่ ๖ ก็ตาม

๓.๓ ปัจฉิมลิขิต

สุดท้ายของเรื่องราวที่ได้บันทึกไว้จนตอนนี้ย่อมเห็นแล้วว่าชีวิตของชาวนานั้น แม้เกี่ยวข้องกับที่ต้องทำหน้าที่ในระบบความสัมพันธ์มูลนาย-ไพร่ ซึ่งดึงให้ชาวนาเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องหรือเป็นผู้รับผลโดยตรงจากการเก็บภาษีอากรโดยรัฐ กระนั้นก็ดี ปัญหาเรื่องการเข้าครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินกลับเป็นเรื่องของชาวนาภายใต้เงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงของสังคมสยามใหม่ รัชสวรรค์ ธนะพรพันธุ์* จำแนกยุคของสังคมไทยในประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับคำว่า “ภาษีอากร” ออกเป็น ๕ สมัย

สมัยแรก เป็นยุคก่อนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชได้ของแผ่นดินเรียกว่า “ส่วยอากร” หรือ “ส่วยสัดพัทธยากร” หมายถึงภาษีอากร ที่จัดเก็บแบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ จังกอบ เป็นภาษีสินค้าผ่านด่าน ; อากร เก็บชักจากผลประโยชน์ที่ราษฎรทำมาหาได้ ทำนา ทำไร่ ทำสวน และที่รับสิทธิจากรัฐบาลไปทำการ เช่น ต้มกลั่นสุรา จะถูกเรียกเก็บอากรสุรา เป็นต้น ; ส่วย เก็บส่วนลดจากผลประโยชน์ของราษฎร อาจเรียกเก็บเป็นสิ่งของหรือเงินแทนการใช้แรงงานในระบบ ; ฤชา คือ ค่าธรรมเนียมที่รัฐ เรียกเก็บจากราษฎร เช่น เวลาจะขอโฉนดตราสาร

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าในการทำนาผู้ทำนาต้องถูกเก็บผลประโยชน์โดยรัฐ

สมัยที่ ๒ เป็นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งโปรดให้ใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นแกนในการจัดเก็บภาษีอากร โดยเปิดให้เจ้าภาษีรับประมูลผูกขาดการเก็บภาษีเพิ่มใหม่ ๓๔ ประเภท ทั้งนี้เพื่อหารายได้ให้พอกับการใช้จ่าย นับเป็นรายได้ประเภทใหม่ของรัฐเป็นภาษีประเภทใหม่ของแผ่นดิน ภาษีกลุ่มนี้นับว่าก่อให้เกิดรายได้แก่แผ่นดินเป็นจำนวนมาก ฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องหารายได้จากการค้าสำเภาดังแต่ก่อน

* รัชสวรรค์ ธนะพรพันธุ์, รายงานการวิจัย เรื่องการสำรวจสถานะความรู้ว่าด้วยภาษีอากรในเมืองไทย (๒๕๒๗) หน้า ๒๒-๕๕.

สมัยที่ ๓ หลังสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ ในช่วงเวลาดังกล่าว **รัฐ** จำแนกรายได้ออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ รายได้โดยตรง เช่น ภาษานิเทศน์ คือรายได้จากการรถไฟ ; รายได้จากภาษีอากร เช่น **ภาษีที่ดิน** และเงินรัชชูปการตลอดจนค่าธรรมเนียมต่างๆ ; และรายได้เบ็ดเตล็ดเช่น ค่าปรับ ค่าธรรมเนียม

อย่างไรก็ตามข้อสังเกตของรังสรรค์ ก็ทำให้เราเห็นได้ว่า ผู้เสียอากร เช่น ทำนา ทำไร่ ต้มกลั่นสุรา เก็บของในป่า จับปลาในน้ำ ถือว่าได้ประโยชน์จากแผ่นดินนั้น แม้เสียอากรก็เป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ต่างตอบแทนจากรัฐ

“ดังนั้นผู้ที่มีโอกาสหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ เหล่านี้ ย่อมตัดโอกาสผู้อื่น จึงมีผลเสมือนหนึ่งว่ามีอำนาจผูกขาดในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ นั้นๆ ด้วยเหตุนี้เอง ผู้ที่ใช้ที่ดินของแผ่นดินในการเพาะปลูกข้าว จะต้องเสียค่าเช่าให้แก่รัฐ ผู้ที่ใช้ที่ดินของแผ่นดินในการทำสวน จะต้องเสียอากรสวนประเภทต่างๆ ตามแต่กรณี...” เมื่อพิจารณาในแง่นี้จึงดูเหมือนว่าชาวนาถูกมองว่าเป็นผู้ได้ผลประโยชน์จากแผ่นดินจึงต้องตอบแทนต่อรัฐ

สมัยที่ ๔ ยุคปี ๒๔๗๕ - ๒๕๐๓ สมัยนี้มีวิธีการจำแนกประเภทรายได้ของรัฐบาลแตกต่างจากสมัยก่อนปรากฏอย่างชัดเจน เช่น ค่าธรรมเนียมมิได้ถือเป็นภาษีอากร อากรผูกขาด เช่น อากรรังนก นับเป็นรายได้โดยตรงของรัฐ

ที่สำคัญ คือ มีการจัดเก็บภาษีโรงเรือนและที่ดินแต่ยกเลิกอากรค่านา

และในยุคนี้ยังมีคำอธิบายถึงความหมายคำว่า ภาษีและอากรอย่างหลากหลายความหมาย และได้วางระเบียบองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ขึ้น

สมัยที่ ๕ ยุคปี ๒๕๐๔ - ปัจจุบัน (๒๕๒๗) มีการจำแนกรายได้ของทางราชการเป็น ๔ ประเภทใหญ่ หนึ่งในจำนวนนั้น คือรายได้จากภาษีอากร ซึ่งแบ่งเป็นชนิดต่างๆ

ในวงจรมีชีวิตของคนสยามการจ่ายภาษีอากรจึงเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่ง ที่เกี่ยวกับเรื่องการทำนาและที่ดิน จัดอยู่ในประเภทภาษีอากรที่เรียกว่า **ส่วย** และ **อากรค่านา** กล่าวโดยรวมเกี่ยวกับเรื่องส่วยได้ว่า เป็นอากรที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ที่วางอยู่บนรากฐานความคิดที่ว่าไพร่ทุกคนต้องให้บริการแก่พระมหากษัตริย์เพื่อตอบแทนพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงแบ่งที่ดินให้ทำกิน จึงมีหน้าที่ เช่น ถูกเกณฑ์มาทำนาให้หลวงหรือมาทำงานโยธาให้รัฐตามกำหนดเวลาเรียก “แรงงานส่วย” เป็นค่าตอบแทนรัฐบาลเมื่อเศรษฐกิจเจริญก็ให้ส่งเงินมาแทนแรงงานได้ คือ เป็นเงินค่าราชการหรือเงินรัชชูปการ (ตามที่เรียกกันในสมัยรัชกาลที่ ๖)

ส่วนอาคารค่านาก้าวโดยรวมได้ว่าหมายถึง ภาษีที่รัฐเรียกเก็บจากราษฎรผู้ได้ประโยชน์จากที่ดินของรัฐ เกณฑ์ในการเก็บขึ้นอยู่กับความแตกต่างของที่ดินทำนา

นาคูโค หมายถึง นาที่ได้รับประโยชน์ในการทำนาจากทั้ง ๒ ทาง ทั้งน้ำท่าและน้ำฝน ส่วนใหญ่เป็นนาหว่าน อยู่บริเวณอยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรี ลพบุรี

นาฟางลอย คือ นาที่ดอนอาศัยน้ำฝนและใช้วิธีตกกล้า

รัฐเก็บค่านาหรือหางข้าวค่านา แล้วแต่กรณีในบางโอกาสรัฐเก็บค่านาเป็นข้าวแล้วยังบังคับซื้อให้ราษฎรนำไปส่งที่ฉางหลวง การเก็บค่านานี้ส่วนใหญ่รัฐประเมินทุกปีเพื่อให้เป็นไปตามเนื้อที่ในตราแดงหรือเนื้อที่ทำนาจริงแล้วแต่กรณี การปรับปรุงการเก็บค่านาเท่าที่ปรากฏสมัยรัชกาลที่ ๔ มีเพียงแค่ว่าจะลดหย่อนค่านาให้ในปียังไม่ปรากฏชัดเจนเกี่ยวกับการเก็บภาษีที่ดิน แต่การให้ความสำคัญของที่ดินในฐานะเป็นทรัพย์สินก็ได้เกิดมีแล้วในสมัยนี้ดังที่เห็นความคิดนั้นในสนธิสัญญาบาวริง และประเทศจับจองที่ดิน ๒ ผังคลอง ตามที่ผ่านมาเบื้องต้น

การเก็บอาคารค่านานั้นมีวิธีจัดเก็บภาษีที่ไม่ยุติธรรม พ.ร.บ. ลักษณะเก็บเงินค่านา ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๔) รัฐยังคงเก็บเงินค่านาตามอัตราโบราณ คือ นาคูโคเก็บไร่ละสลึง เก็บตามเนื้อที่ในตราแดง นาฟางลอยเก็บไร่ละสลึงเฟื้อง เก็บตามเนื้อที่ที่ทำนาได้ และปรับปรุงอาคารค่านาตามความเหมาะสมในแต่ละภูมิภาคโดยออก พ.ร.บ. เฉพาะและในที่สุด พ.ศ. ๒๔๔๘ รัฐออกประกาศชื่อ “ประกาศแก่วิธีและพิกัดเก็บเงินค่านา” แบ่งนาออกเป็น ๕ ชั้น เอก โท ตรี จัตวา เบญจจะ และเก็บค่านาแต่ละชั้นต่างกัน พิกัดอัตราการเก็บเงินค่านาใหม่เป็นการขึ้นค่านา เทียบเป็นเปอร์เซ็นต์แล้วนาคูโคอยู่ระหว่าง ๒๐-๓๐% นาฟางลอย ๖.๗-๒๒% อัตราอาคารค่านาที่สูงเช่นนี้ได้ใช้ไปตลอดรัชกาลที่ ๔-๗ ด้วย ยกเว้นเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจก็จะมีการลดค่านาลง ระบบเก็บเงินค่านานี้ได้สิ้นสุดลงในปีพ.ศ. ๒๔๘๒ เมื่อรัฐกำหนดให้นำทั้งหลายเสียเงินช่วยบำรุงห้องที่ตามราคาที่ดิน

การที่ที่ดินมีราคาสามารถนำมาใช้ในกิจกรรมทางธุรกิจได้ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน เกิดการถือครองที่ดินซ้ำซ้อน การวิวาทเรื่องที่ดินที่สำคัญนำไปสู่การเกิดเจ้าที่ดินรายใหญ่และนายทุนคนกลางในภาคเกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้าของโรงสี แต่อย่างไรก็ตามการปฏิรูปการจดทะเบียนที่ดินและกฎหมายที่ดินที่ออกสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็มีส่วนให้ความสับสนวุ่นวายเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ที่ดินมีระเบียบขึ้น กระนั้นปัญหาของชาวนาก็มิได้ลดน้อยถอยลง อีกทั้งการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินกลับไม่เอื้อต่อความกินดีอยู่ดีของชาวนาและการมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของตนมากนัก ทั้งๆ ที่

ตามธรรมเนียมแต่โบราณนั้น ชาวนาสามารถจับจองที่ดินได้ถึง ๒๕ ไร่ สำหรับทำมาหาเลี้ยงชีพ และมีกรรมสิทธิ์ที่ดินตราบเท่าที่ได้ใช้ที่ดินนั้นอำนวยความสะดวก เช่นในการเพาะปลูกไม่น้อยกว่า ๓ ปี

จากเรื่องราวทั้งหมดที่กล่าวมาในบทนี้พอประเมินได้ว่าเส้นทางไปสู่การมีสิทธิในฐานะเสรีชนของชาวนานั้นยาวไกล กรรมสิทธิ์ที่ดินในผืนนาที่ตนทำเป็นเพียงลักษณะหนึ่งแห่ง บรรดาสิทธิ์มากหลายในการดำรงชีวิตอยู่ กระบวนการสถาปนากรรมสิทธิ์ที่ดินให้แก่ชาวนาค่อนข้างเป็นปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนในประวัติศาสตร์สยาม สิ่งนี้ไม่เคยเป็นเจตน์จำนงอันแน่นอนของรัฐ และในเส้นทางแห่งการได้สิทธิที่ดินนั้น ชาวนาต้องเผชิญภาระนานัปการ ที่สำคัญในเส้นทางนี้เจ้าที่ดินรายใหญ่ นายทุนเจ้าของโรงสี และพ่อค้าคนกลางได้เกิดขึ้นแล้วในโครงสร้างสังคมสยามใหม่

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฎหมายลักษณะทาสทั้งเก่าใหม่รวมเป็นเล่ม ๑. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ครูสมิทที่ บางคอแหลม, จ.ศ. ๑๒๔๒.
- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. **บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย : เศรษฐ
ศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนายุคใหม่.** กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือเล่ม
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- กาญจนา แก้วเทพ และฉลอง สุนทรวานิชย์. **การศึกษาเรื่องท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ :
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐.
- เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. **ที่ดินกับชาวนา “ปฏิรูป” หรือ “ปฏิวัติ”.** กรุงเทพฯ : ดวง
กลม, ๒๕๒๑.
- “ข้าวไทย ข้าวสยาม” ใน **ศิลปะวัฒนธรรม.** ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ๒๕๓๙), หน้า
๑๐๐-๑๐๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๓.
- คลาก, เซอร์ แอนดรูว์. **“การเยือนสยามครั้งแรกของข้าพเจ้า.”** แปลโดย กาญจณี สม
เกียรติกุล. ใน **จุลสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ๒**
(เมษายน ๒๕๑๘).
- โครงการวิจัยการเกษตรในสังคมไทย. **การประชุมสัมมนาทางวิชาการเพื่อเสนอราย
งานผล การวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมการเกษตรในสังคมไทย”.** กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.
- จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ : ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ปีระกา
พ.ศ. ๒๔๑๖ กรุงเทพฯ:คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๖.
- จดหมายเหตุเรื่องทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ ๓. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิ
พรรฒธนากร, ๒๔๖๖. (พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวีโปรดให้พิมพ์)
- จดหมายเหตุเรื่องพระราชไมตรีระหว่างกรุงสยามกับจีน และนิราศพระยามหา
ภาพไปเมืองจีน. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๗.
- จรัสชวณะพันธ์, บุน. **อภัยตมวิทยา.** พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ.
๒๔๔๙).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. "ตำนานพระแก้วมรกต." ใน ตำนานพระ

แก้วมรกต ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๐๔.

____. ประกาศการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันตก เมื่อปีมะแม พ.ศ.
๒๔๐๒. ม.ป.ท, ๒๔๖๒.

____. ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕. ๔ เล่ม. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๓-๒๕๐๔.

____. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑. (ในงานฉลองครบ ๘๔ ปี มหามกุฏราช
วิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑-๕ ตุลาคม ๒๕๒๑)

จอห์นสัน, เดวิด บรูซ. สังคมชนบทและเศรษฐกิจที่ขึ้นอยู่กับข้าวในประเทศไทย
๑๘๘๐-๑๙๓๐. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๘.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ไกลบ้าน. พระนคร : โรงพิมพ์สยามพันธชย
การ, ๒๔๗๙.

____. เรื่องเดียวกัน. เล่ม ๑-๒. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๐๘.

____. โคลงภาพพระราชพงศาวดาร. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
๒๔๖๕.

____. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่
หัวภาค ๑-๓๔. นครหลวงฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕.

____. จดหมายเหตุระยะทางเสด็จประพาสในรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสหัวเมือง
ในแหลมมลายู. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒.

____. จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ ๕ เสด็จเมืองสิงคโปร์
และเมืองเบตาเวียครั้งแรกและเสด็จอินเดียกับจดหมายเหตุของหมอบรัด
เล. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๒.

____. ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่
ทรงบริหารราชการแผ่นดินระหว่างพุทธศักราช ๒๔๒๔-๒๔๕๓ ภาค ๑-๔.
คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี.
สำนักนายกรัฐมนตรี, พระนคร, ๒๕๐๗.

____. พระบรมราชาวาทพระราชทานพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๕. พระนคร : โรง
พิมพ์ไท, ๒๔๖๖.

____. พระบรมราชาวาทและพระราชหัตถเลขาสมเด็จพระรามธิบดีศรีสิน-
ทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชทานแด
มหาอำมาตย์เอก พระยาสุรียานุวัตร. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีกรุง, ๒๔๗๙

- _____ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวันตรงกับเสด็จสวรรคตที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐)
- _____ พระราชนิพนธ์ไดอริซึ่มทราบกับตามเสด็จไทรโยค. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐ (ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อปีชวด สัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๓๑)
- _____ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสคลองแสนแสบ. พระนคร, ๒๔๗๖.
- _____ พระราชหัตถเลขาคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือในรัชกาลที่ ๕. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๔๔.
- _____ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.
- _____ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จประพาสมณฑลราชบุรีในประกา ร.ศ. ๑๒๘. พระนคร, ๒๔๗๔.
- _____ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพານมณฑลปราจีนบุรีและเรื่องจังหวัดปราจีนบุรี. พระนคร, ๒๕๐๓.
- _____ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออกในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ ในปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖ และปีวอก พ.ศ. ๒๔๒๗. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.
- _____ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์. พระนคร : โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, ๒๕๐๔. (สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชทานแต่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีในเวลา ที่ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๔๐)

- ____. ระยะเวลาเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา จดหมายเหตุเสด็จประพาสแหลม
มลายูและเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕. พระนคร, ๒๕๑๔.
- ____. สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระ
ราชทานพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์). พระนคร : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔. (พิมพ์ในการบำเพ็ญกุศลน้อมเกล้าอุทิศถวาย ณ
วัดเบญจมบพิตร เมื่อปีมะแม พุทธศักราช ๒๔๗๔)
- ____. สำเนาพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง
เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม). (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ
เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ๑๐ เมษายน ๒๔๘๒)
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, สุธี ประศาสน์เศรษฐ. "ระบบเศรษฐกิจไทย ๑๘๕๑-๑๙๑๐" ;
"ระบบเศรษฐกิจไทย ๑๙๑๐-๑๙๓๒" ใน เศรษฐกิจกับประวัติศาสตร์ไทย.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, ๒๕๒๔.
- ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. ๒๓๕๒-๒๔๕๓ ด้านเศรษฐกิจ (กรุงเทพฯ
: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๓)
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. การเมือง-การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย. กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓.
- ____. สรรนิพนธ์ของเทียนวรรณ. กรุงเทพฯ : องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยราม
คำแหง, ๒๕๑๗.
- ชิน อยู่ดี. "ข่าวจากหลักฐานโบราณคดีในไทย," ใน ศิลปากร. ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๒
(กรกฎาคม ๒๕๑๔), หน้า ๓๙-๔๕.
- ณรงค์ ศรีสวัสดิ์ และเฉลียว ฤกษ์จุฬิมล. โครงสร้างชุมชนชาวนา. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๙.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. ตำนานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สยาม. พระนคร :
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๘.
- ____. เรื่องตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
๒๔๗๑.
- ____. สมเด็จพระ กรมพระยา. ข้อบังคับลักษณะการปกครองหัวเมือง ร.ศ. ๑๖๖. พระนคร
: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๔๓.
- ____. คำแปลปราชญ์ เรื่องคติของฝรั่งเข้ามาเมืองไทย. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.

- ..... **จดหมายเหตุประกอบเรื่องไกลบ้าน.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.
- ..... **จดหมายเหตุเรื่องประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕.** พระนคร : โรงพิมพ์เทพประสิทธิ์, ๒๔๖๘.
- ..... **ชุมนุมพระนิพนธ์ (บางเรื่อง).** พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๗.
- ..... **เที่ยวตามทางรถไฟ.** พระนคร : โรงพิมพ์ตีรณสาร, ๒๔๙๘. (พิมพ์ในงานศพหม่อมเจ้าหญิงบันดาลสวัสดิ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพชายาหม่อมเจ้า ไตรทิพเทพสุด)
- ..... **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒ จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒.
- ..... **ปาฐกถา ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณ พิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑.
- ..... **พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕ ก่อนเสวยราชย์.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔
- ..... **ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์.** โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๔๔ ; พระนคร : ราชบัณฑิตยสภา, ๒๔๗๘ ; กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๑.
- ..... **อธิบายระยะทางล่องลำน้ำพิงค์ตั้งแต่เมืองเชียงใหม่จนถึงปากน้ำโพ.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.
- ..... **อธิบายเรื่องเที่ยว.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.
- แถมสุข นุ่นนนท์. ฟันอดีต. พิมพ์ครั้งแรก.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๒๒.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. กิจจานุกิจ. ม.ป.ท., ๒๔๑๕ (๒๙๖ หน้า); ม.ป.ท., ม.ป.ป. (๔๐๘ หน้า).**
- ..... **พระปฐมเจดีย์. ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. พิมพ์ครั้งที่ ๔.** โรงพิมพ์สามมิตร, ๒๔๖๔.
- ..... **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑.** พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๔๕.
- ..... **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๒.** พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๕ ฉบับ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๗; พระนคร : โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๑.

____. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๕ - ๒๔๑๑ ฉบับ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๗.

ธานินทร์ กรัยวิเชียร. การปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช. พระนคร : โรงพิมพ์
สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๑. (คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิม
ถวัลยราชสมบัติครบ ๑๐๐ ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รวบรวมจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๑๐๐ ปี นับแต่พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑)

โบราณราชธานินทร์, พระยา. ระยะทางเสด็จประพาสลำน้ำ แม่น้ำน้อยและแม่น้ำ
ใหญ่ มณฑลกรุงเก่าและมณฑลนครสวรรค์. พระนคร, ๒๕๐๔

ประกอบกิจการ. พระนคร : กระทรวงเกษตร, รายเดือน ๑๙๑๒-๑๙๑๓.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๕-๒๔๐๕. ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, ๒๕๑๑.
(คณะสงฆ์วัดอนงคาราม ในความอุปถัมภ์ของนายชำนาญและคุณหญิงวลี ยุ
บุรณ์ พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชต
เถระ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๙ พฤศจิกายน
พุทธศักราช ๒๕๑๑)

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๕ (ภาคที่ ๑๒-๑๙) กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๗ (ภาคที่ ๒๗-๓๑) กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๘ (ภาคที่ ๓๒-๓๕) กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๘.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑๐ (ภาคที่ ๔๐-๔๓) กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๘.

ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑๑ (ภาคที่ ๔๔, ๔๕) กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๓.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม ๑๔ (ภาคที่ ๖๑, ๖๒) กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๗.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่า. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๓. (พร้อมทั้งทำแผนที่กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๓๙ และ ๒๔๕๓ มาพิมพ์รวมไว้ด้วย)

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘๒ เรื่อง พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียมกรุงลอนดอน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๗.

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๒๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑.

ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินภาค ๒. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๙.

ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ ๓ (ตอน ๑). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินภาคที่ ๓ (ตอน ๒). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินภาค ๔. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๒.

ประยุทธ์ สิทธิพันธ์. ตามรอยบาทพระพุทธรูปเจ้าหลวง. พระนคร : โรงพิมพ์สยาม, ๒๕๑๔.

_____. ประวัติศาสตร์ประพาสต้น. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๕๒๔.

_____. สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม เล่มต้น - เล่มปลาย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม.

_____. สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๒๗.

พอดเตอร์, แจ็ค เอ็ม. โครงสร้างสังคมของชาวนาไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๖.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. สามกรุง. พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๕.

- เฟ่ง พ.ป. นุนาค, แปลแต่ง. เซอร์ยอนโบว์ริงเข้ามาเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙.
- ไพศาลศิลปศาสตร์, พระ.ธรรมจริยา. เล่ม ๖. พิมพ์ครั้งแรก. พระนคร : โรงพิมพ์อักษร-
นิติ, ๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔).
- _____. และหลวงอนุกิจวิธู, เรียบเรียง. ธรรมจริยา. เล่ม ๒. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ,
๒๔๔๘ (ร.ศ. ๑๒๔).
- ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระยา. ชีววัฒน์. พระนคร. ๒๔๕๓.
- _____. ว่าถึงคุณความดีแห่งการเที่ยวที่ต่างๆ. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ,
๒๔๒๗.
- _____. สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยา, กรมพระสมมตอมรินทร์, กรมพระดำรงราชานุภาพ.
เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค ๑. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๑.
(พิมพ์แจกในงานศพของอำมาตย์โท หลวงวิชิตสุรไกร ต.จ.ว.ม., พ.ศ. ๒๔๖๑)
- ยงยุทธ ชูแว่น. "ลักษณะทางด้านสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเล
สาบสงขลาในสมัยอยุธยาต้นรัตนโกสินทร์" ใน รวมบทความประวัติศาสตร์.
ฉบับที่ ๑๗ (๒๕๓๘) หน้า ๘๙-๑๑๒.
- เยาวนุช เวศร์ภาดาและ วันชัย ตันติวิทยาพิทักษ์. ข้าว : วัฒนธรรมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์แปลนโมทิฟ, ๒๕๔๑.
- โรสเซ็น, จอร์จ. สุเทพ สุนทรภัสส์, แปล. ชาวนาไทยกับการเปลี่ยนแปลง. เชียงใหม่ :
ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๑๙.
- วชิรญาณ, หอพระสมุด. เซอเซมส์บุรุก : ทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาใน
รัชกาลที่ ๓. พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ร.ศ. ๑๒๙.
- "ว่าด้วยเรื่องทาสแลกระษेत्रอายุ." ใน ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑ (เดือนแปด จ.ศ.
๑๒๓๖).
- วิชัย เสวะมาตย์. การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว. สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๐๙.
- วุฒิชัย มูลศิลป์, รศ. การปฏิรูปการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๙.
- วุฒิชัย มูลศิลป์และธรรมนิตย์ วราภรณ์ (บก.). กบฏชาวนา. เอกสารทางวิชาการสมาคม
สังคม ศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, ๒๕๒๕.
- วูล์ฟ, อีริค อาร์ และสุเทพ สุนทรภัสส์. สังคมชาวนา. เชียงใหม่ : สำนักหอสมุด
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗.

- เวลส์, ควอริช. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๑๙.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. "ข้าวกับพัฒนาการของรัฐในประเทศไทย" ใน ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๗ (พฤษภาคม ๒๕๒๘), หน้า ๑๑๔-๑๒๘.
- _____. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ : รัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๗๕ กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕.
- สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ข้าวกับวิถีชีวิตไทย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- สมจัย อนุমানราชธน, วุฒิชัย มูลศิลป์ และสมโชติ อ๋องสกุล, บรรณาธิการ. มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ. เอกสารทางวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๔.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สาม. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๓.
- สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. ราชอาณาจักรสยามในงานแสดงศิลปหัตถกรรม ณ ช้างปี เดือน มার্ส ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ (ค.ศ. ๑๘๗๘) และ ณ พระราชวังแวร์ซายส์ ใน พ.ศ. ๒๒๒๙ (ค.ศ. ๑๖๘๖) กับพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔.
- _____, แปล. เล่าเรื่องกรุงสยามโดยมงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์ มุขนายกมิซซัง เดอ มาลโลส์ เจ้าคณะเขตประจำประเทศสยาม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐.
- _____, แปล. เล่าเรื่องเมืองไทย : สังฆราชปาลเลกัวซ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.
- สายชล วรณรัตน์. "เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา." ใน เอกสารวิชาการ หมายเลข ๓๐. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕.
- สาวิตรี สุวรรณศิลป์, แปล. เอกสารของเฮนรี เบอร์นี. เล่ม ๒ ตอน ๑. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๘.

สิรินทรเทพรัตนสุตา, สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า และศุภรัตน เลิศพานิชย์กุล.

“การโยงอำนาจ เข้าสู่องค์พระมหากษัตริย์ จุดเริ่มต้นการปฏิรูปบ้านเมืองของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” ใน สะพาน. แผนกประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

สุนทรีย์ อาสะโวทย์. ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๕๗. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. ข้าวโพ่-ข้าวเจ้า ของชาวสยาม. กรุงเทพฯ : ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑.

สมาลี วีระวงศ์, แปล. บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม : พระวิภาคภูวณ (James Fitzroy Mc Carthy). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๓๓.

สุนทรวิจิตร, เจ้าพระยาพระเสด็จ. พลเมืองดี. ตอนต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๗. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๖. (ตรวจและอนุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียน พ.ศ. ๒๔๖๔)

เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, รวบรวม. “พระราชบัญญัติโทษ รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘).” และ “พระราชบัญญัติพิทักษ์กระษेत्रอายุลูกทาสลูกไทย พ.ศ. ๒๔๑๗.” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก. พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมร์, ๒๔๗๖-๒๔๘๔.

หนังสือจดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder). เล่มที่หนึ่ง. กรุงเทพฯ : จ.ศ. ๑๒๒๒. (ไมโครฟิล์ม)

หนังสือ COURT ข่าวราชการ. เล่ม ๒ พระนคร : โรงพิมพ์ไท, ๒๔๖๖.

อนุমানราชธน, พระยา. การศึกษาประเพณีไทยและชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พระนคร : คลังวิทยาการพิมพ์, ๒๕๑๕.

_____. ชีวิตของชาวนา. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเกษม, ๒๔๙๑.

_____. เลิกทาสในรัชกาลที่ ๕. กรมศิลปากร. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาอุเทนเทพโกสินทร์ (ประธาน บูรณศิริ) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๙ สิงหาคม ๒๔๙๙)

อุดม เขยแก้วศ์. ปฏิรูปชาวนา. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรตติ้ง, ๒๕๑๗.

เอี่ยม ทองดี. ข้าว : วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๘.

อำพัน กิจงาม. “โมเดลสำหรับวิวัฒนาการของการเพาะปลูกข้าวในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” ใน ศิลปากร. ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม ๒๕๒๘), หน้า ๑๗-๒๗.

แฮงส์, ลูเซียน เอ็ม. ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาการเกษตรในเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

เอกสารประกอบ

กษ. จดหมายเหตุนครราชกาลที่ ๔ เลขที่ ๑๑๗ เรื่อง พระบรมราชโองการเรื่องพระราชกำหนด ว่าด้วย พระราชทานที่บ้านเรือน นา สนวน พ.ศ. ๒๔๐๙.

กจช. กษ.ใหม่ แผนกกรมคลอง แห่งที่ ๒ เรื่องที่ ๕ ตอนที่ ๑ คำกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ ของกรมหมื่นนราธิปฯ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๘.

กจช. ร.๕ กษ ๙.๒/๒๕ เรื่องกรมหมื่นนราธิปฯ ขอขุดคลอง ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๘.

กจช. ร.๕ กษ ๓.๑/๑๒ เรื่องเขาวนาจะกู้เงินรัฐบาลและความคิดเห็นที่จะจัดบำรุงนา หนังสือที่ ๕๑/๑๒๓๘ ลงวันที่ ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘.

หจช. ร.๕ กษ. กรมคลอง เล่ม ๑/๑ จ้างอินยิเนียร์วิลันตามาทำการตรวจคลอง.

กจช. ร.๕ ค. ๙/๑๐ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ถึงกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เรื่อง กระทรวงเมืองรวมบรรดาที่หลวงมาไว้ในพระคลังข้างที่ ๑๙ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘.

หจช. ร.๕ ค. ๒๕/๓ จดหมายนายเกิดส์ ถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๖.

หจช. ร.๕ ต. ๔๙/๕๐ ความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ในการที่จะจัดการเล่าเรียนของ นักเรียนสยาม ซึ่งมาเล่าเรียนวิชาต่างๆ ในประเทศอังกฤษ.

กจช. ร.๕ รล. ๖/๕ พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙).

หจช. ร.๕ ศ. ๒/๔ สำเนาความเห็นในการที่จะจัดการเล่าเรียนของนักเรียนสยาม.

หจช. ร.๕ ศ. ๒/๕ หนังสือกราบบังคมทูลความเห็นเรื่องการศึกษาของสมเด็จพระ ยาดำรง ราชานุภาพ ลงวันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙).

วิทยานิพนธ์

กาญจณี สมเกียรติกุล, การจ้อราษฎ์บังหลวง : วิเคราะห์จากการพัฒนาประเทศใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

กิตติ ดันไทย. คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๔๕๓). วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

- เกื้อกูล ยืนยงอนันต์. การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๙.
- จันทร์รัตน์ ปรวาลปัทม์. การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ ๕ และรัชกาลที่ ๖. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
- ชลดา โกพัตตดา. ทาสกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕- ๒๔๔๘. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- ชลลดา วัฒนาศิริ. พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศ พ.ศ. ๒๔๓๓- ๒๔๗๕. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
- ชิลวี มาดดาลีนา ฮอลลิงกา. การจัดการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๐.
- ณอม ตะนา. กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๗๕). วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
- ธรรมรักษ์ จำปา. การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจข้าวในภาคกลางกับผลกระทบต่อสังคมในช่วง พ.ศ. ๒๔๖๐-๒๔๙๘. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, ๒๕๓๙.
- นพรัตน์ นุสธรรม. การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
- นิตี กสิโกศล. การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๘๒. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๕.

- ประนุช ทรัพย์สาร. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, ๒๕๒๕.
- ปราณี กล้าส้ม. **การแก้ปัญหาเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับชาวนาโดยวิธีการสหกรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- พิชัย สิงห์ทอง. **นโยบายส่งเสริมการเกษตรกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, ๒๕๒๔.
- ยุพิน คำแห่ง. **เทคโนโลยีการผลิตข้าวของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๗๕**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.
- ยุวดี ไกรพิบูลย์. **บทบาทของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติกับการปฏิรูปประเทศ (พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๗๕)**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๓.
- เยาวรัตน์ พุฒิมานรติกุล. **การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลที่ ๕-๗ และผลกระทบต่อภาวะแวดล้อมต่อประชาชน**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- วารุณี ไอสถารมย์. **การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑-พ.ศ. ๒๔๗๕**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.
- สมชาย หลังหมอยา. **ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.
- สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. **ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๕๓)**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สุนทรีย์ อาสะวีย์. การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

สุวิทย์ ไททยวัฒน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, ๒๕๒๒.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Akin Rabibhadana. The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782-1873. Southeast Asia Program, Data Paper 74. Ithaca : Cornell University, 1969.

Alabaster, Henry. The Modern Buddhist : Being the Views of a Siamese Minister of State on His Own and Other Religions. London : Trubner & Co., 1870.

Anderson, Benedict. Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. 2nd ed. London : Verso, 1991.

Audric, John. Siam : Kingdom of the Saffron Robe. London : Ebenezer Barlis and Son Ltd., 1969.

Bacon, George B. Siam : The Land of the White Elephant as it was and is. New York : Charles Scribner's Sons, 1892.

Battye, Noel A. The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910 : Politics and Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn. Ph.D. dissertation. Cornell University, 1974.

Vloch, Marc L Benjamin. French Rural History : An Essay on Its Basis Characteristics. London : Routledge & K. Paul, 1966.

Bowring, Sir John. The Kindom and People of Siam. Vols. I-II. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1962.

- Bradley, Dan Beach. **Abstract of the Journal of Reverend Dan Beach Bradley, M.D., Medical Missionary in Siam 1835-1873.** Edited by George H. Feltus. Cleveland : Multigraph. Department of the Pilgrim Church, 1936.
- Brown, Ian. **The Elite and the Economy in Siam C. 1890-1920.** Singapore : Oxford University Press, 1988.
- _____. **The Ministry of Finance and the Early Development of Modern Financial Administration in Siam 1885-1910.** Thesis presented to the University of London for the degree of Doctor of Philosophy, 1975.
- Chula Chakrabongse, His Royal Highness Prince of Thailand. **Lords of Life.** New York : Taplinger Publishing Co., Inc., 1960.
- Crawford, John. **Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin China.** 2 vols 2nd ed. London, 1830 ; Oxford in Asia Historical Reprints. Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1967.
- _____. **Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochin China.** Singapore : Oxford University Press, 1987.
- Feeny, David. "From Property Rights in Man to Property Rights in Land," in **The Political Economy of Productivity : The Agricultural Development 1880-1975.** Vancouver : University of British Columbia Press, 1982.
- _____. "The Development of Property Rights in Land : A comparative Study," in Bates, R.H. (ed.) **Towards A Political Economic of Development : A Rational Choice Perspective.** Berkeley : University of California Press, 1988.
- Hanks, Lucien M. "Bang Chan and Bangkok : Five Perspectives on the Relation of local to National History," in **Journal of Southeast Asian History.** 8, No. 2 (Sep, 1967) pp. 250-256.
- _____. **Rice and Man : Agricultural Ecology in Southeast Asia.** Chicago : Aldine Atherton, 1972 Heine-Geldern, Robert. **Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia Data Paper 18, Southeast Asia Program.** Ithaca : Cornell University, 1956.

- Ingram, James C. **Economic Change in Thailand 1850-1970**. Standford, California : Stanford University Press, 1971.
- _____. "Thailand's Rice Trade and Allocation of Resource," in C.C. Cowan, ed., **The Economic Development of South-East Asia**. London : George Allen and Unwin, Ltd., 1964. pp. 102-126.
- Keyes, Charles F. **Thailand : Buddhist Kingdom as Modern Nation-State**. Westview Profiles. Nations of Contemporary Asia. Boulder : Westview Press, 1987.
- Mac Gregor, John. **Through the Buffer State : Travels in Borneo, Siam, Combodia, Malaya and Burma**. Bangkok : White Lotus Co., Ltd., 1994.
- Owen, Norman C. "The Rice Industry of Highland Southeast Asia 1850-1914," in **Journal of the Siam Society**. 59, pt 2 (July 1971), pp. 75-143.
- Sharp, Lauriston, et, al. **Siamese Rice Village : A Rreliminary Survey of Bang Chan, 1948-1949**. Bangkok, 1953
- Skinner, William G. **Chinese Society in Thailand : An Analytical History**. Ithaca : Cornell University Press, 1957.
- Smithies, Michael. **Old Bangkok**. Singapore : Oxford University Press, 1986.
- Smyth. Warrington H. **Five Years in Siam from 1891 to 1896**. 2 Vols. London :John Murray, 1898.
- Sternstein, Larry. **Portrait of Bangkok**. Bangkok : Bangkok Metropolitan Administration, 1982.
- Tomosugi Takashi. **Reminiscences of Old Bangkok**. Japan : The Institute of Oriental Culture, The University of Tokyo, 1993.
- Turton, A. and S. Tanabeleds. **History and Peasant Consciousness in South East Asia**. Osaka, National Museum of Ethnology, 1984.
- The Crawford Papers : A Collection of Official Records relating to the Mission of Dr. John Crawford sent to Siam by the Government of India in the year 1821**. Bangkok : Vajirayana National Library, 1915.
- Thongchai Winichakul. **Siam Mapped : A History of the Geo-body of a Nation** Bangkok : University of Hawaii Press, 1994.

- Vella, Walter F. **Siam Under Rama III 1824-1851**. New York : Association for Asian Studies, 1957.
- _____. "Thianwan of Siam : A Man Who Fought Giants." in Anuson Walter F. Vella. ed. Ronald D. Renard. Honolulu : Walter F. Vella Fund, 1986.
- Vincent, Frank. **The Land of the White Elephant, Sights and Scenes in Burma, Siam, Cambodia, and Cochin China**. Bangkok : White Lotus, 1988.
- Wangh, Alee. **Bangkok, The Story of a City**. Bangkok : Orientations Ltd., 1990.
- Wolters, O.W. **History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives**. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1982.
- Wyatt, David K. **Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongorn**. New Haven : Yale University Press, 1969.
- Yai Suvabhan Sanitwongse, Dr. **The Rice of Siam**. Bangkok, 1927.
- Young, Ernest. **The Kingdom of the Yellow Robe : A Description of Old Siam**. Singapore : Oxford University Press, 1986.